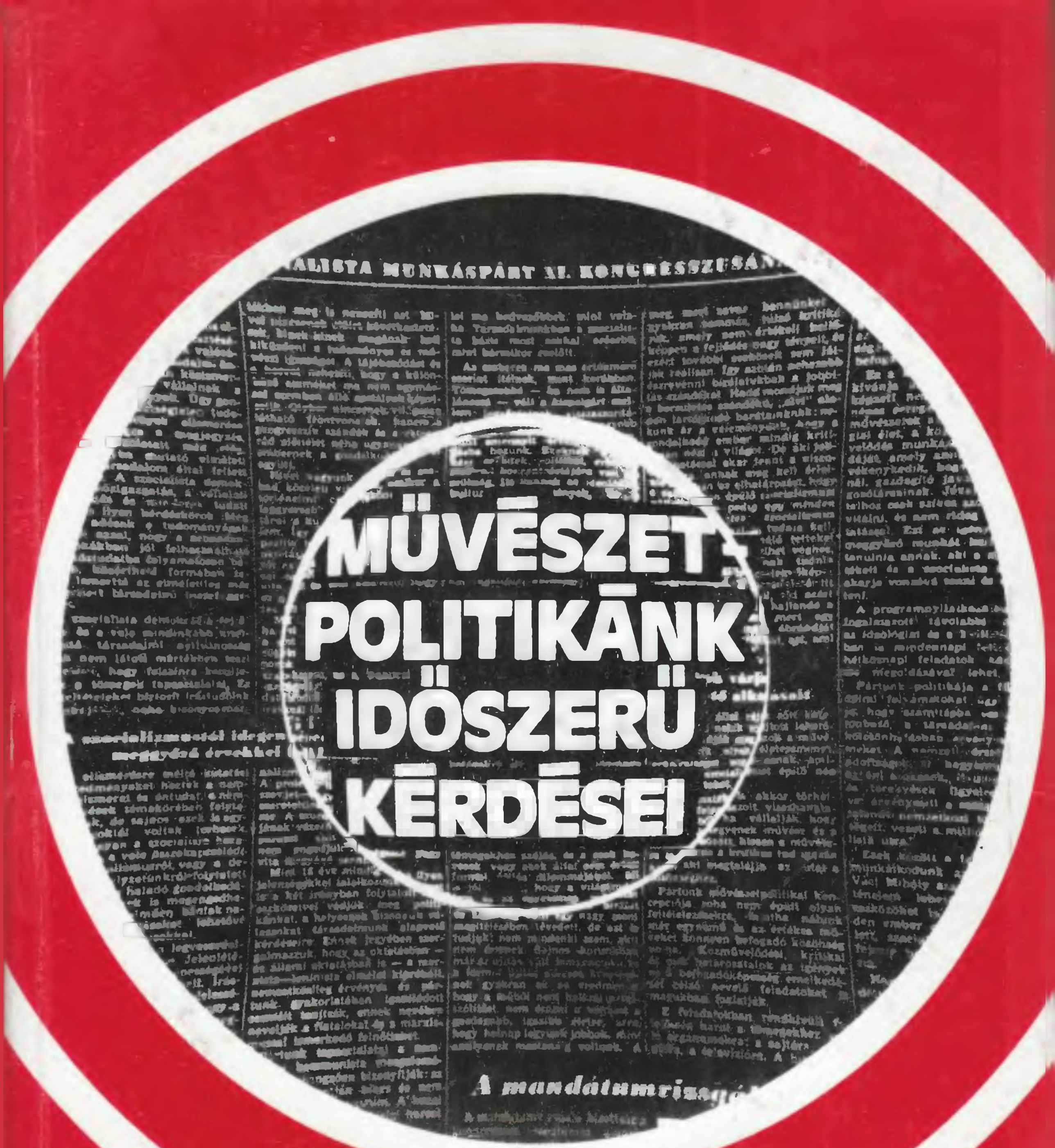
ALISTA MUNKÁSPÁRT XI. KONGRESSZUSÁ
MŰVÉSZET
POLITIKÁNK
IDŐSZERŰ
KÉRDÉSEI
A mandátumvizsgá

KOSSUTH

Művészetpolitikánk időszerű kérdései

Művészetpolitikánk időszerű kérdései

TANULMÁNYOK

E 83

116/78

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Tudományos Szocializmus Alapjai Tanszék

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1977

Szerkesztette
AGÁRDI PÉTER

ISBN 963 09 0937 5

ELŐSZÓ

Művészetpolitikai tárgyú tanulmányokat, előadásszövegeket, cikkeket és dokumentumokat tartalmaz ez a gyűjtemény. Szinte valamennyi írás 1975 és 1976 folyamán született; külön-külön és együttesükben, közvetve vagy közvetlenül is szorosan kapcsolódnak az MSZMP XI. kongresszusához, a fejlett szocialista társadalom építésének programjához és mindennapi gyakorlatához. A kötet összeállításával, a már korábban is megjelent írások újraközlésével az a célunk, hogy segítséget, *elvi-politikai orientációt* adjunk az MSZMP művészetpolitikája és a mai művészetünk iránt érdeklődőknek, pártmunkásoknak, a kulturális élet különböző területein dolgozóknak.

A kötet tematikai kerete nem fogja át egész kultúrpolitikánkat: az itt közölt írások gerincét a *művészetpolitika* képezi. Így tehát nem esik szó részletesen a tudomány-, az oktatás- és a közművelődéspolitika időszerű kérdéseiről; ezek legfontosabb ideológiai-politikai vonatkozásait azonban (melyek természetesen elválaszthatatlanok a művészetpolitikától) mégis jelzik az átfogóbb igényű és tárgyú előadások, tanulmányok. Természetesen nem szűkítettük le a művészetpolitikára a kongresszusi dokumentumokból való válogatást sem. A kötet szerkezete részint időrendi, részint „logikai" elvet tükröz; indoklása, magyarázata aligha szükséges.

A gyűjtemény lehetne bővebb, számos értékes tanulmány újraközléséről pusztán terjedelmi okokból kellett lemondani. Ugyanakkor vannak kisebb-nagyobb átfedések, akár szövegbeli rokonságok is egyes írások között. Nem törekedtünk protokolláris szempontok érvényesítésére: a kommunista kultúrpolitikai „elmélet" és „gyakorlat" lényege a *kollektív* megalapozás, döntés, végrehajtás és továbbfejlesztés.

A kötetben szereplő írások szövege lényegileg azonos az eredetiekével. Csupán néhány ponton hajtottunk végre – a szerzőkkel egyetértésben – apróbb, jórészt stiláris javításokat, szövegmódosításokat. Az első publikálás adatait az írások végén közöljük.

A kiadó

TÖRTÉNELMI JELENIDŐNK

Több mint fél évszázaddal ezelőtt az akkor 18 éves József Attilának karácsonykor az jutott eszébe, hogy „legalább 20 fok hideg van". A hidegről meg azok az emberek, akiknek nincsen tüzelőjük, ennivalójuk és szobájuk, amely „fa nélkül is befűl az emberektől".

Ünneprontó volt-e a költő? Hiányzott talán soraiból a „szeretet melege"? Aligha. Hiszen jól tudta ő is, hogy az embernek szüksége van az ünnepre. Tudta, hogy az embereknek, a népeknek szükségük van – egy másik nagy költőnk szavaival – arra a reményre, hogy „lesz még egyszer ünnep a világon". De érezte, átélte abban a kegyetlen világban azt, hogy vannak, akik az ünnep illúziója mögé akarják rejteni a társadalom száz gyógyíthatatlan baját, betegségét.

Nekünk nincs szükségünk hazugságokra, illúziókra, sem arra az álegységre, amelyet ünnepi alkalmak teremtenek csupán – a felszabadult nemzet mai ünnepeiben ugyanúgy, mint a nép hagyományos, de ma is élő szép ünnepeiben a szocializmus valóságos egysége jelenik meg. Senki sem tagadhatja, hogy népünk, amióta a Szovjetunió segítségével felszabadult és a szocialista közösség tagja, olyan alkotói képességeket fejlesztett ki, mint történelme során még sohasem. Így hát nem kételkedhetünk abban sem, hogy azok, akik új társadalmi rendszert teremtettek, akik megtervezték, felépítették új üzemeinket, erőműveinket, lakótelepeinket, akik évszázadok elmaradottságából emelték ki a falut, akik tanították és nevelték a felszabadulás óta immár nagykorúvá érett nemzedéket, azok maguk is alakultak, formálódtak más emberekké váltak és válnak. Ez még akkor is így van, ha nem könnyű nyomon követni az emberek gondolatvilágának, érzelmeinek változását, fejlődését, gazdagodását.

Vannak természetesen, akik legyintenek, és a régi frázisokat ismételgetik arról, hogy az embert nem lehet megváltoztatni, hogy az természeténél fogva rossz, és hogy nem lehet kiszabadítani önzésének rabságából. E pesszimizmus képviselői önmaguk burzsoá mivolta felett mondanak ítéletet. Az ember eredendően se nem rossz, se nem jó, a társadalmi viszo-

nyok összessége alakítja személyiségét. A társadalom haladása, amelyet a gondolkodni képes ember valósít meg, teljesít ki, egyben az ember haladása.

A történelmi valóság az emberek alakulásának bonyolult, ellentmondásos folyamatát tárja fel. A kapitalizmuson belül is egészen más „emberi természet" nyilatkozik meg az ellenséges osztályokban. A munkások másként élnek és gondolkoznak a polgári világban, mint a tőkések – életüket merőben más, harcban tudatosuló törvények irányítják.

Az elnyomástól, a kizsákmányolás béklyóitól való felszabadulás teremti meg a teljes szabadság feltételeit, a valódi szabadságot, amelyben az emberek az új közösséget formálva tudatosan formálják önmagukat is.

Mindez nem történik, nem is történhet meg egy csapásra. Ha valamikor így gondoltuk, így reméltük, akkor tévedtünk. A forradalmi fordulat, az évszázados nyomorító hatalmak megdöntésének élménye óhatatlanul illúziókat ébreszt sokakban, különösképpen azokban, akik véghezviszik a fordulatot. Ilyenkor szó szerintinek tűnik, hogy már „holnapra megforgatjuk az egész világot". Utópia ez, mámor, amelynek megjön a böjtje.

Korunk legnagyobb vívmánya az ember kizsákmányolásának megszüntetése, a munkáshatalom létrejötte. De ez önmagában, automatikusan nem hozza világra az új, szocialista embert. Az egyének millióinak a megújulásáért a társadalomnak és maguknak az egyéneknek még nehéz és hosszú harcot kell vívniuk. A kommunisták elutasítják a kishitűséget, az emberek fejlődési lehetőségeinek tagadását, de idegenek tőlük azok az elgondolások is, hogy a szocializmus egészen különös, az emberek nagy része számára követhetetlen, meseszerű hősöket, mozgó szobrokat követelne. Az osztályharc kiélezett helyzeteiben a forradalmárok a legsúlyosabb áldozatokat is vállalják, életüket is feláldozzák, mert csak így maradhatnak hívek eszményeikhez. Példájuk azonban nem azt jelenti, hogy erkölcsi elvük az önfeláldozás magáért az áldozatért. Társadalmunknak nem önsanyargató aszkétákra van szüksége, hanem olyan emberekre, akik szeretik az életet, örömet találnak a munkájukban, de szabad idejükben is, a teljes emberi életben. És örülni tudnak nemcsak a maguk, hanem a mások boldogságának is. Ez a legigazibb öröm.

*

A kommunistákat harcaikban és megpróbáltatásaikban is mindig az a szenvedélyes meggyőződés vezette, hogy – mint Lenin mondta Gorkijnak – az emberek csodálatos dolgokra képesek. Csak érteni kell hozzá, hogy felszítsuk bennük azokat a képességeket, amelyekről talán maguk sem tudnak. Mindig is az a meggyőződés vezetett minket, hogy akik ma önhibájukon kívül még nem értik céljainkat, azok holnap majd megértenek: mi is felelünk érte, hogy ez megtörténjék.

Az elvszerű bizalom az emberek iránt – az elvi következetességnek és a jó irányú emberi változás lehetőségébe vetett hitnek az együttese – a munkásmozgalom lenini normái közé tartozik. S itt hangsúlyos a meghatározás mindkét oldala. Langyos és kegyes polgári érzelmességgé satnyul az emberek iránti bizalom, ha nem kapcsoljuk össze elvi következetességgel, s másfelől parancsolgatáshoz, kiskirálykodáshoz, dogmatikus megszállottsághoz (és az elvek eltorzulásához!) vezet az elvi következetesség, ha nem ötvöződik egybe az embereket értő, problémáik iránt fogékony bizalommal.

Egy történelmi példa: Lenin 1913 elején Gorkijnak újévi üdvözletet küldött, amelyben a többi között ezeket írta: „Nem tudom, képes-e Bogdanov, Bazarov, Volszkij (a félanarchista), Lunacsarszkij, Alekszinszkij tanulni 1908–1911 súlyos tapasztalataiból. Megértették-e, hogy a marxizmus sokkal komolyabb, mélyebb valami, mint ők hitték, hogy nem szabad csúfot űzni belőle, mint Alekszinszkij tette, sem holt dologként kezelni, mint a többiek tették. Ha megértették – akkor ezerszer üdvözlöm őket, és akkor minden személyes sérelem (ami elkerülhetetlen velejárója a kíméletlen harcnak) egy pillanat alatt semmivé válik. De ha nem értették meg, ha nem okultak, akkor – ne is vegye rossz néven – a barátság kedvéért ezt nem fogjuk elnézni. A marxizmus lejáratására vagy a munkáspárt politikájának megzavarására irányuló próbálkozások ellen harcolni fogunk, életre-halálra."

Bogdanov képtelen volt a marxizmusban való alkotó elmélyülésig eljutni, Lunacsarszkij viszont, tudjuk, 1917-től 1929-ig a szovjet művelődésügy népbiztosa volt, a marxista kulturális politika kimagasló képviselője. Érdemes olykor felidézni ezt a példát, Leninnek azt a hangsúlyát is, hogy „ezerszer üdvözölné" a megértőket, s minden személyes sérelmet semmisnek tekintene, és azt is, hogy a marxizmus lejáratására, a párt politikájának megzavarására irányuló törekvések ellen a végsőkig harcolni fog.

Az emberek alakíthatóságához fűzött szilárd meggyőződés nélkül nem

lehet forradalmi harcot folytatni. A szocialista humanizmus nem járuléka, hanem nélkülözhetetlen eleme marxista–leninista meggyőződésünknek. Ez vezet minket, amikor oly nagy feladatokat tűzünk magunk elé, mint a fejlett szocialista társadalom felépítése, és amikor nyíltan szólunk a még előttünk álló nehézségekről, és nem ígérünk könnyű, akadálytalan utat a jövő felé. S az eredmények ezt a magatartást igazolják. A dolgozó emberek ma már más szemmel néznek körül hazájukban, mind többen vizsgálják a tulajdonos tekintetével közös dolgainkat és emelnek szót felelős öntudattal.

Észre kell venni azt a pozitív változást is, amely indokolt kritikai észrevételekben fejeződik ki: a jogos bírálatban is az új, szocialista szemlélet nyilvánul meg, amely látja és éppen a mi értékrendünk alapján elítéli a társadalmunk lényegétől idegen jelenségeket.

Az emberek politikáról, világról alkotott nézetei alapvetően változtak és változnak: az ellenforradalmi múlt hazugságai erejüket vesztették, lelepleződtek. Pártunk nagy történelmi céljait támogatja a nép, munkamódszereit helyesli. Vannak még, akik kispolgári módon gondolkoznak? Akik a jobb élet eszközét, a tárgyak birtoklását tekintik életük legfőbb céljának? Vannak, de észre kell venni: köztük is mind többen kezdik ezt röstellni, érzik, hogy ez a magatartás ma már természetellenes. A régi társadalom sok örök érvényűnek hitt „igazsága" – az önzés, a magának élés, a közömbösség –, még ha jelen is van – szégyellni, rejtegetnivalóvá válik.

De még sok minden, épp a köznapi tudatban, az ideológiában, nem egyeztethető össze társadalmi törekvéseinkkel. Találkozunk még nacionalista előítélettel, az önzés más formáival, a közösségtől elforduló közönnyel és a bajokat felnagyító szájtépéssel, vakhittel és babonával. Találkozunk még a maguk szűk létébe bezárkózott emberekkel, akik, Brecht szavaival szólva, annyit értettek meg a társadalomból, amennyit a kísérleti nyúl a biológiából.

*

Nehéz az előrehaladás a mindennapi életvitel, a meggyökeresedett nézetek, a szokások, az ízlés tekintetében. Hamis és elavult magatartásminták, a polgári életmód maradványai akadályozzák a szocialista életlehetőségek megvalósulását. Nem könnyű leküzdeni az örökölt gyanakvás, a bizalmatlanság reflexeit, amelyek olykor nem engedik kialakulni azt a szükségletet, amely – Marx szavaival – „a másik embert mint

legnagyobb gazdagságot" érzékeli. A felvilágosítás önmagában ehhez nem elég. Az embereknek munkahelyükön, mindennapjaikban kell meggyőződniük róla, hogy senki sem fejlődhet, boldogulhat társak nélkül, jó közösség nélkül.

A szocializmus fejlődésével együtt nő a jelentősége a szubjektív tényezőknek, a tudatosságnak. A szocializmus felépítéséhez nemcsak munkáskezekre, hanem a munkások eszére, gondolataira, kezdeményezésére is szükség van, ezt követelik mai feladataink és holnapi céljaink. Csak a nép felelős figyelme segíthet megoldani közös gondjainkat is. Az életszínvonalban elért eredményeink, amelyeket, ha valamivel lassabban is, de biztonságosan továbbfejlesztünk, szükségessé teszik, hogy többet, még többet foglalkozzunk az életmód alakításával.

Az emberek nagy része, alighanem többsége, megérett rá, hogy társadalmi tapasztalatait átültesse egyéni életvitelébe, közel került ahhoz, hogy életét egészében az új, szocialista célok jegyében alakítsa, ráébredjen új szükségleteire, önmaga még fel nem fedezett lehetőségeire, mások és önmaga tegnapjával viaskodó emberként többet kívánjon tudni, látni, érteni a világból, eligazodni az értékek között, elválasztani az igazit a hamistól.

Új látásmódot, felelősségtudatot elsősorban valóságos, eleven közösségben szerezhet az ember. A munkahelyi közösségek fejlesztése ezért is nélkülözhetetlen. De rendeltetésüket csak akkor tölthetik be, ha nyitottak a társadalom felé, ha hidat jelentenek, amelyen át az egyén eljuthat a mind nagyobb közösségekig, a szocialista hazához, ahol átélik, hogyan függ össze a legegyénibb és legszemélyesebb ügyük az egész ország fejlődésével, sőt a szocialista világrendszerrel, a haladó emberiséggel. Mondani sem kell: a kis közösség nem lehet önmagába zárt tudat- és érdekszféra. Ha elszigeteli magát, akkor még sajátos csoportérdekét sem valósíthatja meg: minél tudatosabban és szervesebben kapcsolódik a nagyobb egységhez, az egész társadalomhoz, annál eredményesebben szolgálja tagjait is.

Gyakran támad persze feszültség, ellentmondás a rész, a csoport közvetlen, napi érdekeltsége és a fejlődést nagyobb távon biztosító, egyben az egész társadalom életét meghatározó érdekek, igények között. Ellentmondások jelentkezését, a fejlődéssel is együttjáró, sőt a fejlődés tényeiből is következő ellentmondásokat más összefüggésben is észlelhetünk. A szocializmus tudatosan és tervszerűen dolgozik az ellentmondások feloldásán. Például a város és a falu közötti különbségek fokozatos meg-

szüntetését elősegítő fejlesztés közelebb hozza egymáshoz az egyes embereket és a dolgozó osztályokat is, fokozatosan csökkentve a köztük még meglevő különbségeket.

De mint minden pozitív változás, ez is szül újabb ellentmondásokat. Az iparosodás és a városiasodás, amely kihat az emberek egész életére, korántsem vezet szükségszerűen olyan emberi katasztrófához, mint amit a különféle indítékból konzervatívak megjósoltak. A szocialista társadalomnak rendelkezésére állnak azok az eszközök, amelyek segítségével elkerüljük azokat a buktatókat, amelyekbe a kapitalista társadalmak elkerülhetetlenül – s látjuk, milyen drámai módon – beleütköznek. Sőt, a szocializmusnak minden lehetősége megvan arra, hogy a tudomány és a technika vívmányait az élet gazdagítására, az ember sokoldalú fejlesztésére használja fel.

Nem felnőtt társadalomhoz illő a technikai fejlődésben bűnbakot keresni és romantikus nosztalgiával a kultúra számtalan nagy értékét érthetően nélkülöző, régi falusi élet felé fordulni. Vannak, akik szanálásra ítélt, roskadozó házakból is nehéz lélekkel költöznek át a modernebb lakásba. Hagyjuk meg ezért a düledező, egészségtelen házakat? A polgári ideológiák egyik jellegzetes fogása, hogy a technikai civilizációt teszik felelőssé az emberiség mai problémáiért. S ily módon fölmentik a felelősség alól a rendszerüket, amely embertelen célokra használja a tudományos és műszaki vívmányokat.

Olyan időszakban élünk, amikor munkánkhoz nem elég a föllángolás, a nekibuzdulás, hanem mindenekelőtt következetességre és állhatatosságra van szükség. S nemcsak olyan esetekben, amikor a múltba húzó nézetek középkorú vagy idősebb képviselőivel kell vitát folytatnunk, hanem akkor is, amikor viszonyaink és törekvéseink ifjabb kommentálóival kell eszmecseréket folytatnunk.

Állhatatosságot, elvi következetességet és emberiességet követel tőlünk a fiatal nemzedékek nevelése is. Meg kell értenünk, hogy az utánunk következő nemzedék élettapasztalata más, mint a miénk, bele kell élnünk magunkat azoknak a gondolatvilágába és dilemmáiba, akik már a mi világunkban, a mi eszméinken nevelődtek, s akik éppen ezeket az eszméket kérik számon a valóságon, olykor túlzó, a lehetőségeket nem mindig mérlegelő szigorral.

Türelmetlenségüket ugyan vissza kell utasítani, de nem türelmetlenül. Egyik legnagyobb felelősségünk – nemcsak a pedagógusoké, hanem az öntudatos munkásoké, minden tapasztalt emberé –, hogy ne akadályoz-

zuk, ne keresztezzük, hanem éppenséggel támogassuk és fejlesszük a legtöbb fiatalban élő őszinte, szocialista tartalmú törekvéseket.

Bénító hatása lehet egy kézlegyintésnek is; és nagy erőket szabadíthat fel a támogató szó, a megértés, a cselekvő részvétel igénye.

*

Felmérhetetlen és mégis mérhető a tudomány és a művészet szerepe, amely nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy a nép, az egyén és közösség tudatosan – ne csak nézve, hanem látva – felkészüljön az élet ellentmondásainak érzékelésére, a feszültségek okainak feltárására és a lehetőségek szerint történő feloldásukra.

A pedagógusok, a közművelődésben dolgozók, a tudósok, a művészek cselekvő közreműködése nélkül nem érhetjük el céljainkat. Nagyon jól tudjuk, hogy a tudás „köztulajdonba vételéhez" anyagi alapok kellenek, de azt is tudjuk, hogy ezek önmagukban nem elegendőek a fejlett szocialista társadalom felépítéséhez.

Az emberek csak akkor érezhetik igazán sajátjuknak a mi társadalmunkat, ha nemcsak a múltat, de a jelent is értik, és e tudás birtokában képesek előretekinteni a jövőbe; ha nemcsak a mi valóságunkat ismerik, hanem a tágabb világot is. Ha mindarról tájékoztatást és felvilágosítást kapnak, aminek ismerete feltétele annak, hogy a döntésekben részt vegyenek, hogy kezdeményezhessenek és alkossanak.

Tudatunk nemcsak tükrözi, hanem alakítja is a valóságot. Az eszmék nem a tevékenység fölött lebegnek, hanem beleszövődnek. És a mi közös munkánknak nagy szüksége is van igaz eszméink erejére. A kultúra munkásainak is nagy a felelőssége, hogy segítsenek eligazítani az eszmék és a téveszmék, a valódi és az álértékek között, hogy kutassák és felmutassák az újat, az előbbre vivőt.

Igaz, lehet a művészetben is pepecselni jelentéktelen dolgokkal, lehet tetszelegni egy sznob kör előtt az érthetetlenség mítoszaival, vagy – másféle táboron belül – lehet hencegni a vulgárissal, az antiintellektualizmus ostoba virtusával. De művészeink java már tudja – s művekkel bizonyította az elmúlt évtizedekben –, hogy csak olyan művek hozhatnak létre a művészet iránti magasrendű emberi szükségletet, amelyekben az emberek ráismernek önmagukra: gyöngeségeikre és gyarlóságukra, de nagyságukra, történelmi feladataikra is.

Akik a népet fetisizálják, ösztönösségét csalhatatlannak tartják, azok voltaképpen lebecsülik, mert nem látják egyre erősebb igényét a többet

tudásra, a valóság jobb megértésére, a tanulásra. De azt sem feledhetjük, hogy fizikai dolgozók, munkások, termelőszövetkezeti parasztok nagyon sok mindent tudnak, amit a kultúra munkásai csak tőlük tanulhatnak meg. Olyan művészet kell, amely felnő a néphez, s amely olyan népet nevel, amely felnő a művészethez. Ha a művész a néptől – joggal – várja, hogy megértse őt, úgy előbb neki kell a népet – harcait, gondjait, törekvéseit – ismernie és kifejeznie.

Gramsci szép kifejezésével kérdezzük mi is: „mivé lehet az ember?" Mivé lehet, ha az összefogás, a teremtés, a munka alkotó ereje felszabadítja, mivé lehet, ha kiszabadul nemcsak a szegénység, de a lelki szegénység, a tudatlanság, a tévhitek béklyóiból! A történelem felelt és felel. Ezeket a kérdéseket is csak a szocializmus vitázó, nyugtalan humanizmusa tehette fel, mert erre csak a szocialista humanizmus válaszolhat és válaszol.

Meggyőződésünk, hogy – bár József Attila azt írta: „még nem nagy az ember" – ma már nagyobb, és más is, mint az ő korában volt. És nem is kell szertelen képzelet, inkább józan, de bátor tervezés, türelmes és szenvedélyes munka, hogy a szocialista társadalomhoz gondolatvilágában, öntudatában, életmódjában és életformájában is felnőjön.

(Népszabadság, 1975. december 25.)

ALMÁSI MIKLÓS / *Életmód és kultúra – itt és ott*

A közművelődésről folytatott vitákban egyre világosabb lesz, hogy a kultúra maga is része az életmódnak, hogy az emberek éppúgy „élik" a kultúrát, mint köznapi életük feltételeit. S egyúttal azt is világosabban látjuk, hogy a szocialista társadalom teremtette értékeket mint „gyorsító" tényezőket határozottabban lehet a kultúra terjesztésében, a közművelődés mélységi állásainak bővítésében felhasználni. Az emberek nemcsak életfeltételeiket termelik, hanem annak révén önmagukat és gondolataikat is – tanultuk Marxtól. Mégis hosszú ideig különválasztottuk a kultúra létezési formáját, propagandáját, művelését a társadalom mindennapi létezési módjától, ember- és tudatformáló sajátosságától. Most – ezekben a vitákban – ébredtünk rá a marxi gondolat igazságára: a kultúra és az életmód összefonódó egységére. Arra a dialektikus kapcsolatra, amely a szocialista viszonyok között, a tudatos társadalomtervezés idején még fontosabb feladatokat ró a kultúra munkásaira, az életmód anyagi feltételeinek tervezőire és megvalósítóira. S végül: arra, hogy sokkal hatékonyabban lehetne kihasználni a szocialista társadalom történelmi előnyeit a kulturális forradalom meggyorsítására.

Ezt a történelmi előnyt elsősorban a mai polgári társadalommal szemben érezhetjük: a fejlett tőkésországok gazdasági mutatói ugyan jelentősen megelőzik hazánk mai teljesítőképességét, de ezek a mutatók egyben arra is figyelmeztetnek, hogy ugyanezek a mechanizmusok milyen falat emelnek a valódi kultúra terjedése elé – életmódban, műveltségben, magasabbrendű szükségletekben egyaránt –, hogyan kedveznek az álkultúrának, az embert szellemileg és morálisan lealacsonyító pótlékok terjedésének. A mai polgári társadalom életmódja nem tudja súrlódásmentesen felszívni a haladó emberi kultúra vívmányait. A következőkben ennek a két, egymással ellentétes vonzási rendszernek, az életmód és a kultúra egymástól történelmileg elütő kapcsolódásának néhány kérdését szeretnénk kiemelni.

*

Marx gúnyosan szokta idézni a klasszikus polgári nemzetgazdaságtan alapítóinak megvető szavait a kultúráról, főként a kultúra teremtőiről. Eszerint az író, a festő, általában a művész olyan viszonyban áll a társadalom valóságos gazdasági tevékenységével, mint a papság. Értéket nem termel, így csak eltartottként él a társadalom nyakán – s ráadásul még egy sor idegesítő gondolattal is molesztálja a jámbor közembereket. Ami Ricardóék meggyőződése volt, azt a polgári társadalom bár módosította, cinikusabban alkalmazta, de lényegileg megőrizte. A kultúra mindig gyanús vagy legalábbis felesleges csepűrágásnak számított. Ami megváltozott, az a kultúra luxusával szemben tanúsított puritán elutasítás volt: a burzsoá gazdagság természetes velejárója lett a képek, szobrok gyűjtése, a színházi élet mint a társasági kapcsolatok fenntartásának klasszikus arénája. A megvetés, a művészek lenézése később már csak a tevékenységre vonatkozott: a csepűrágóra (értsd: a művészre), aki olykor még arra is képesnek bizonyult, hogy azokból az értéktelen limlomokból, amiket egy-egy kép vagy papírdarab jelentett – meggazdagodjék. Ez a megvetés természetesen nemcsak azért érte a művészt, mert nem anyagi természetű értékeket termelt, mégis pénzt kapott értük – a lenézésbe előbb-utóbb a felháborodás is belevegyült. Hiszen megjelent a rebellis művész, a kritikai realista író, akit már sem megvetéssel, sem korrumpálással nem lehetett beleilleszteni a polgári társadalom cinkosainak körébe. Lázító hangja, a társadalmat felrázni képes pátosza a polgári rend egyik legfontosabb leleplezője lett. S amint megjelentek ezek a más igényeket hirdető művek, máris nehezebb lett lesajnálni ezeket a művészeket. Ártalmatlannak látszó kóklerekből könnyen lehettek tényleges ellenfelek.

S mégis: a művészi tevékenység megvetése mind a mai napig fennmaradt a polgári társadalom hivatalos tudatában. Igaz, sok minden elleplezi ezt a lenézést: a hírnév, a maroknyi kisebbség magas jövedelme, mely forma szerint egyenjogúsítja a művészt az iparmágnással. A művészek többsége azonban javarészt a társadalmon kívül él, és a „jólnevelt" polgári társaság csak bizonyos alkalmakon ismeri el egyenrangúságát.

Ebben a felfogásmódban – amely ott lappang a mai burzsoá kultúra kulisszái mögött – a művész nem sokban különbözik a kurtizántól, a félvilági alakoktól, a kétes egzisztenciáktól, vagy jobb esetben a Ricardo által kigúnyolt papi rendtől. Miért? Azért, mert a polgári rend már a kezdet kezdetén kiépített egyfajta cinizmust, amely abból a tapasztalatból származott, hogy nagy művészek társadalmat ostorozó vádbeszédei vagy művészi szépséget kínáló alkotásai egyaránt *közömbösek a gazdasági fo-*

lyamatokkal szemben, leperegnek róluk. A gazdaság és a *homo oeconomicus* (a gazdaság parancsnoka) zavartalanul járhatja tovább útját: *a kultúra képtelen szerkezeti befolyásra szert tenni.* Még a politikai fejlődésre is alig-alig képes hatást gyakorolni. Ezért fordulhatott elő, hogy Ricardóék cinikus – és a kultúrát szinte alig értő – véleménye után majd kétszáz esztendővel Herbert Marcuse írhatja le újra a művészetek hatásképtelenségének diagnózisát. A művészeteknek – írja a *Conterrevolution and Revolt* című újabb írásában – semmi befolyásuk sincs a mai burzsoá társadalom folyamatainak alakítására. Még annyi sem, mint a prédikációknak...

Bármennyire kritikainak látszik is ez a marcusei megjegyzés, valójában csak a modern polgári társadalom titkát fecsegi ki. Azt tudniillik, hogy a manipuláció korszakában a művészetek társadalmi szerepét milyen ügyesen tudja semlegesíteni a polgári életforma. És ennek a semlegesítésnek legfőbb eszköze nem is az olvasók-színházbajárók „lebeszélése", a közvetlen manipuláció, hanem az életforma olyan alakítása, melyben a művészetek nem tudnak gyökeret verni. A monopolista társadalom olyan életfeltételeket teremtett, melyekben a művészetek hatása részben valami belterjes álesztétikai keretben marad – tehát vagy csupán ámulatot ébreszt, vagy szórakoztatási funkciót hordoz, s ezzel eleve elveszíti társadalmi mozgósító erejét –; részben (és ez a legfontosabb) belefullad az életmód mesterségesen felkeltett „egyéb" elfoglaltságaiba. A fogyasztói magatartás minden aprósága – az új divat követésétől a szervizhatáridők számontartásáig – rendkívüli fontosságot nyer, amelyhez képest nevetséges és elhanyagolható foglalatosságnak tűnik egy regény olvasása.

Heinrich Böll 1974 januárjában, mikor a nyugatnémet írószövetség elhatározta, hogy szakszervezetet alapít, így fogalmazta meg ezt a helyzetet: az író egyre komikusabb szerepet játszik az ipari társadalomban. Ír – olvasók nélkül, szövegei csak képeslapok, amelyeket tévészerkesztők mesterségesen érdekessé tesznek, s így felcicomázva juthatnak csak el a tömegekhez: az író ezzel elveszíti legfőbb erejét, a szó hatalmát. Az írót egyre inkább megfosztják személyes hatásától, attól, ami még a háború előtt és utána is a haladó irodalom legfőbb vonzereje lehetett. Az író fokozatosan némaságra van ítélve – mondotta –, jóllehet annyit írhat, amennyit csak akar. Némaságának gyakorlati okai vannak: nincs, aki befogadja szavait, mert az életforma betapasztja hallgatóinak fülét, lefoglalja szabad idejüket, s ami a legfontosabb: a presztízs fényével egyéb

tevékenységeket avat mindennél fontosabbá. A kultúra, a művészet csak kerülő utakon és egyre kevésbé tudja áttörni az életforma eme páncélját. Természetesen ma is születnek jelentős alkotások, sőt jó műveknek is kialakul a sikere. De a hatás, a társadalmi befolyás egyre feltűnőbben csökken.

Csak az életmód zárja el a kultúra felszívódásának csatornáit? Látszólag igen: a közvetlen okot nyilván itt kell keresnünk. De az életmód mögött jelentősebb gazdasági-társadalmi erők állnak, amelyeknek csupán megjelenési formája az életmód „kultúrataszító" hatása. A fejlett tőkésországok egész gazdasági szerkezete – elsősorban az Egyesült Államoké – úgy épült ki, hogy minden fejlődési szakaszában az egyéni érdekszféráknak, kényelmi igényeknek engedett és a társadalmi, a közösségi igényeket szorította háttérbe. John Kenneth Galbraith *Economics and Public Purpose (Gazdaság és társadalmi igény)* című új könyvében tárta fel az amerikai gazdaságnak ezt az alapvető betegségét. A tömegközlekedési rendszerek – az elővárosokat szolgáló vasutak, autóbuszok – azért mennek tönkre, mert a gazdaság (és benne az autópálya és az autógyártó lobby) szinte kizárólagos elsőbbséget biztosít a magánközlekedésnek; az állami iskolák azért rosszabbak, azért pusztulnak el a nagyvárosok, azért lehetetlen megfékezni a nyersanyagokkal való pazarlást, mert a gazdaság alapelve minden szinten és minden területen a közérdekkel és a társadalmi igénnyel szemben a magánérdek elsőbbsége. Ez a prioritási rendszer azonban nem áll meg a gazdaság határán, hanem mélyen befolyásolja az egyes ember életvitelét, sőt életideálját is. Hiszen lehetetlenné teszi számára, hogy más alternatívákat találjon az életében. Nem rendezheti be életét úgy, hogy a tömegközlekedés olcsó formájára számítva racionálisabban építse ki házi költségvetését: ha ezt tenné, mindennap elkésne a munkahelyéről, ha egyáltalán alkalmaznák autó nélkül...

A társadalmi szinten kiépülő prioritási rendszer tehát meghatározza az emberek „maszek" életmódját. Olyan célokat tesz számukra kötelezővé – majd életideállá –, amelyben minden közösségi érték alacsonyabb pontszámot nyer, ha nem lesz éppen nevetséges; amelyben a közvetlen érdekeket szolgáló tevékenységek látszanak értékesebbnek, az elvont szellemi értékek pedig feleslegesnek tűnnek. A kultúra – amelynek valamikor éppen ez a közösségteremtő és közösség felé fordító szerepe volt a fontos – így elveszíti minden társadalmi támogatását. Olyan szféra lesz, amelyhez a társadalomból alig vezet út. Hiszen mit lehet elérni azzal, hogy valaki ismeri Ibsent vagy Dosztojevszkijt? Annak idején William

H. White fedezte fel a középosztály eme furcsa „ellen-sznobizmusát". *Szervezetember* című könyvében ő leplezte le, miként szorítja ki a közhangulat az elővárosok életéből a valóságos kultúra elemeit, miként teszi nevetségessé azokat az embereket, akik még ragaszkodnak ezekhez az avulóban levő értékekhez.

De a kultúrához való mélyebb emberi viszonyt lazítják az *elidegenítés modern formái* is. Ez a közeg alakította ki azt az igényt is, mely a kultúrától csak a lazítást, a szórakozást reméli, s elutasít mindent, ami felkavar, ami problémává teszi az ember saját életét, s esetleg kételyeket ébreszt a „minden szép és jó" jelszavával szemben. „Csak semmi problémát, ha hazajövök" – olvashatjuk Edward Albee egyik novellájában. S ez nemcsak azt jelenti, hogy az emberek családi körben nem akarnak komplikált ügyeikről, válságaikról társalogni, hanem szellemi fogyasztási cikkeik megválogatását is ez az elv vezérli. „Csak semmi problémát", azaz maradjunk a felszínen – ezt diktálja ennek az életformának minden fontosabb meghatározója, a gazdaságtól az ízlést meghatározó divatokig.

S ebből érthető az is, miért nem találhatott rezonanciára az amerikai irodalom saját hazájában. Hiszen egyébként furcsa ellentmondás ez. A XX. század második felének egyik legjelentősebb realista regényirodalma alakult ki Amerikában (Mailer, Joseph Heller, Salinger, Saul Bellow, Capote, hogy csak egy párat említsünk a hosszú névsorból), ám ezt a tekintélyes produkciót mégis csak exportra termeli a mai Amerika – az otthoni „piacra" nem tud számottevő hatást gyakorolni, mert ez az irodalom túllépte a „csak semmi problémát" követelményét. Közülük csak azok az írók váltak otthonukban is bestsellerré, akik meg tudták oldani a csomagolást: olyan formában mondják el történeteiket, mintha semmiféle problémát nem akarnának felvetni, mintha csak a világ őrültségei felett akarnának élcelődni. S mikor az olvasó már besétált csapdájukba, akkor engedik hatni a történet mélyén meghúzódó súlyosabb gondolati anyagot. (Ezt a trükköt láthatjuk például Heller *A 22-es csapdája* című művében, ahol eleinte csak mulatságos „dilisekről" olvasunk, s csak később ébredünk rá, hogy ez az őrült világ voltaképpen a mai Amerika „modellje"...)

A mai polgári kultúra azért kényszerül arra, hogy kerülő úton érvényesítse értékeit, mert újra meg újra beleütközik ennek az *életformának a közegellenállásába.* S ez a közegellenállás nemcsak azt jelenti, hogy ez az életforma megszüntette a közösségi élet minimális maradványait is, hogy az elidegenedés folytán álértékek köré teremtett dicsfényt és vonzerőt,

hogy felesleges hóborttá degradálta a művészeteket. Ez a közegellenállás ott hat a legerősebben, ahol az emberhez méltó életigényeknek kellene megszólalniuk. Ebben az életformában azért gyengült a kultúra iránti szomj, mert maga az életmód vesztette el kultúráját: elhalványult az ember valóságos szükségleteinek hierarchiája, rendkívül halkan képes csak megszólalni az emberi teljesség vágya, az érzelmi és képességbeli kiteljesedés igénye. A modern polgári társadalom *emberideálja* ürült ki, és ez hat a kultúra, a művészetek ellenében. Főként akkor, amikor ennek az életnek vaskos meghatározó rugói éppen egy ellenideál felé hajtják az embereket: az elidegenedett élet elfogadásának, megszépítésének irányába, a belső emberi gazdagság igényének elfojtása felé.

*

A szocialista kultúra ma már nem ott nyer, hogy anyagilag megnyitja a kultúra megközelítésének kapuit; nem azzal tehát, hogy olcsóbban adja a könyveket, a színházjegyeket. Ez az anyagi feltétel természetesen az első lépés a kulturális forradalom felé s minőségi különbséget is jelent a két rendszer között a kultúra és a gazdaság viszonyát tekintve. Mégis a szocialista kultúra – legalábbis a lenini értelemben vett kulturális forradalom második fázisában, ahol most tartunk – az *igényteremtés* társadalmilag működő mechanizmusával nyer igazán. S ez az igényteremtés egy harapófogóhoz hasonlítható, amely két oldalról ragadja meg az embert. Egyfelől olyan életformát igyekszünk teremteni, mely képes kicsiholni az emberekből az új igényeket, amely nyitottá teszi őket a kultúra élményei számára. Olyan életformát, amely fel is tudja szívni ezeket az új igényeket és értékeket. Másfelől a kultúra vonzerejét is fel kívánjuk fokozni: olyan kultúra kiépítésén dolgozunk, amelynek fogyasztása újabb és újabb igényeket ébreszt, amely képes önmaga megsokszorozására. Lássuk ennek a harapófogónak a két ágát külön-külön.

Említettük már, hogy a kultúra anyagi megközelíthetősége csak az első – igaz: döntő – lépés a kulturális forradalom irányába. Jóval nehezebb azonban megtenni a következő lépéseket: olyan életformát kialakítani, amely részint felkelti a benne élőkben az új igényeket, részint arra képes, hogy felszívja, magába foglalja a kultúrával találkozás következményeit. Keveset érne a kultúra anyagi elérhetősége, ha az emberek mindennapi életébe nem lehetne hová beépíteni az itt nyerhető értékeket. A harmincas években a megvető, pesties zsargonkiszólás a teljesen felesleges dolgot azzal fejezte ki, hogy „olyan, mint falun a zongora". Mert az

akkori falusi életben, az akkori munka- és életviszonyokban – és nemcsak a műveltségi feltételekben – egyszerűen nem volt „helye" annak a tevékenységi sorozatnak, amelyet a zongora jelenléte magával hozott volna. A mai falu életéhez viszont már hozzátartozik az is, hogy egy-egy házból a zongorázni tanuló gyerekek ujjgyakorlatai hallatszanak ki. A mai falusi élet keretei tehát már fel tudják szívni a kultúra iránti igény magasabb formáit is – több a szabad idő, új közösségi igények alakultak ki, más presztízsrendszer bontakozott ki. Mindezt ki kellett alakítani, hogy az anyagi elérhetőség – a zongora megvásárolhatósága – a vele való élés valóságává, a kultúra elsajátításává nőhessen.

Az életmód kultúrát felszívó szerkezetének kialakítása a szocializmusban *tudatos tervezést és építést* igényel. Jóllehet úgy látszik, mintha pusztán a közízlés vagy a divatok megfoghatatlan szférájában dőlne el, hogy egy-egy korszak társadalma „veszi-e a lapot", él-e benne a kultúra valamelyik ága iránti igény, vagy közömbös vele szemben – valójában e divatok mögött egyre inkább a tudatos tervezés irányító munkája érvényesül. Amikor például hosszú periódust meghatározóan arról kell döntenünk, hogy az infrastruktúrát fejlesszük-e gyorsabban vagy a fogyasztás ütemét – azaz iskolákat, csatornahálózatot, utakat, közérthálózatot, kommunális intézményeket építsünk-e fokozottabb ütemben, vagy ennek rovására az egyéni fogyasztás lehetőségeit bővítsük –, akkor nemcsak az életszínvonal-politika két lehetséges útja között döntünk, hanem a kultúra vonzerejének bővítéséről vagy szűkítéséről is. Az infrastruktúra fejlesztése – mint ezt legutóbb Hoch Róbert mutatta ki[1] – az életkörülmények tudatos társadalmi formálását is jelenti, s vele együtt azoknak a közösségi és kulturális igényeknek a felkeltését is, amelyek mintegy „be vannak építve" az infrastruktúra (tehát a mozi, az iskola, a könyvtár, a kulturált lakótelepi környezet, a szabad idővel jobban rendelkező családi élet stb.) kereteibe.

Ha tehát úgy döntünk, hogy ezt az infrastrukturális közeget fejlesztjük jobban, a kultúra életformabeli feltételeit is gyorsabb ütemben fejlesztjük. Mert az a család, amelynek a lakóhelyén van az óvoda, s nem kell órákat eltöltenie a vásárlással, napi utazása pedig nem vesz el többet fél-egy óránál, másképpen tekint saját kulturális igényeire. Más helyet képes kiépíteni családi cél-hierarchiájában a kultúra számára. De ami „lent"

[1] *Hoch Róbert:* Tézisek a hosszú távú életszínvonal-politikáról. *Közgazdasági Szemle*, 1975. 1. sz.

úgy jelentkezik, mint szabaddá tett érdeklődés, felfedezett igény, azt „fent", a tervezés szintjén kell befolyásolni, annak feltételeit tudatosan – a társadalom gazdasági lehetőségeivel való gazdálkodásban – kell és lehet kiépíteni. Ma még nem mértük fel kellőképpen ennek az összefüggésnek minden komponensét. De a közművelődésről folytatott eszmecseréink éppen ezt a szoros összefonódást tudatosították: az életmód, az életszínvonal, a gazdaság és a kultúra egységére hívták fel a figyelmünket.

Az életmód meghatározó szerkezeti sajátságai közé tartozik *a munka minősége* is. A végzett munka nehézségi foka, az embert kielégítő vagy elkedvetlenítő volta s főként a munka végeredményébe való beleszólás társadalmi lehetősége sokban meghatározza a kultúrához való viszonyunkat is. Nemcsak arról kell itt szólnunk, hogy a kulturált ember másképpen végzi munkáját, hogy hosszabb távon – miután egész emberségét átformálta, gazdagabbá tette a kultúra művelése – hatékonyabban dolgozik, emberibb munkafeltételeket tud teremteni társai, beosztottai számára, invenciózusabb a termelés szélesebb kereteit illetően. Fordítva is igaz ez az összefüggés: abban az ütemben, ahogy sikerül emberibbé tenni a munkafeltételeket, amint sikerül jobban bővíteni az üzemi demokrácia körét – tehát ahogy értelmesebbé, áttekinthetőbbé válik a munka az egyes emberek számára –, úgy ébred fel a kultúra iránti igény is. Mert a beleszólás lehetősége azt is megköveteli az embertől, hogy legyen *mit* mondania.

A munka minősége azonban nemcsak jövő lehetőségeivel, jelen gondjaival hat. Öröklött feltételeinkkel is számolnunk kell. A szocialista gazdaság ma még számos olyan mozzanattal is kénytelen együttélni – nehéz testi munkák, az elidegenedést fenntartó munkaszervezésbeli módszerek –, amelyeket a gazdaságosság követelményei diktálnak vagy a múltból öröklött viszonyok kényszerítenek ránk. De távlatban ezeket az emberi munkát elidegenítő sajátságokat meg akarjuk szüntetni, s már ma igyekszünk csökkenteni hatásukat. Mert kétségtelen, hogy a munkával agyonterhelt ember nehezen fog kézbe venni egy Gorkij-kötetet.

Nemcsak arról kell tehát beszélnünk, hogy az ún. alacsonyabb szükségleteket kell előbb kielégíteni, s csak aztán lehet felkelteni a magasabb rendűeket. Az életmód és a kultúra egymást serkentő hatásának, tudatos irányításának egyik alaptétele ez. József Attila is így fogalmazza meg a sorrendet: „Ehess, ihass, ölelhess, alhass! A mindenséggel mérd magad!" Ez a sorrend azonban a fejlődésnek csak a legelvontabb keretét jelöli meg. A szocialista társadalomépítésben ez a feladat úgy jelentkezik, hogy ezeket az „alacsonyabb" szükségleteket már úgy elégítsük ki, hogy együt-

tal beléjük „varázsoljuk" a kultúra iránti szükséglet csíráit. Előbbi példánkkal: az „enni, inni, aludni" szükségleteit úgy is ki lehet elégíteni, hogy emeljük a jövedelmeket, és úgy is, hogy az egyéni jövedelemnövekedés üteméhez képest meggyorsítjuk az infrastruktúra fejlesztését. Az utóbbit választva olyan társadalmi erőteret is teremtettünk, amelyben az emberek előbb-utóbb megindulnak a kulturáltabb élet irányába.

Más szóval: látnunk kell, hogy az ún. alacsonyabb szükségleteket ki lehet úgy elégíteni, hogy az emberekben – legalábbis egy időre – kialudjon minden igény a magasabb szükségletek iránt, de úgy is, hogy az életmód változtatása a kultúrához való viszony változtatásával járjon együtt. Amikor például egy társadalmi csoport életszínvonalának gyorsabb vagy lassabb emeléséről döntünk, ez a döntés nemcsak azt fogja befolyásolni – mégpedig hosszú időre –, hogy tagjai milyen hamar jutnak új lakáshoz, esetleg autóhoz és egyéb javakhoz. Döntésünkkel azt is befolyásoljuk, hogy vajon hosszabb vagy rövidebb időre fognak-e kiesni a kultúra igénylőinek, fogyasztóinak köréből. Legutóbb Hernádi Miklós szatirikus formában írta meg annak a huszonöt-harminc éves generációnak életformabeli sajátságát, amely a lakásépítéssel, a családalapítással, a berendezkedéssel nagyjából tíz évet tölt el.[2] Ha tehát a konszolidálódási feltételek túlságosan „kemények", ha hosszan és minden más elfoglaltságot kizáró módon kell megdolgozni értük, ez a kultúra szempontjából is negatív hatással járhat. (Akkor is, ha bizonyos körülmények között ez gazdasági kényszerűség, amelyen esetleg nem is tudunk egyelőre segíteni.) Ennek a csoportnak az életszínvonaláról döntve tehát befolyásolni fogjuk, mégpedig hosszú távon, a kultúrához való viszonyát is.

Természetesen a kultúrával való „együttélésünk" sohasem lehet zavartalan. Ha már arról szólunk, hogy a kultúra nálunk az életmód kérdése, azzal is számolnunk kell, hogy a műveltség és a kultúra sohasem jelentheti a kandalló melletti nyugalmas és tétlen olvasgatást. Ez nem lehet a társadalomban élő, cselekvő emberek kapcsolata a kultúrával. A kultúra iránti igénynek és a vele való életnek az „egyéb" nehézségeken keresztül kell érvényesülnie. Az alapkérdés az, hogy sikerül-e az igényeket, az ember belső kultúraszükségletét felkelteni, bővíteni, az életforma alakításával, tudatos formálásával magasabb szintre emelni. Nem a kényelmet, a testi-lelki komfortot, hanem a belső indíttatást kell célba vennünk és kifejlesztenünk.

[2] Társasházi társadalom. *Valóság*, 1974. 11. sz.

Más szóval: az ún. „magasabb szükségletek" nem maguktól születnek. Még csak nem is attól jelennek meg, hogy rábeszéljük az embereket egy-egy jó könyvre, vagy presztízsértékekkel ruházunk fel bizonyos művelődési tevékenységeket. (Bár néha az sem árt!) Pusztán tudati ráhatással csak tovább lehet lendíteni azt, amit az életmód anyagi feltételei már egyszer elindítottak. S ebben az egymásra épülő és egymásra építő stratégiában kell érvényesülnie a szocialista tudatosságnak. A közművelődési programok ezt az egységet – az életfeltételek alakításának és a kultúra iránti igény felkeltésének egységét – tűzték ki célul. Az életmód formálása – a lakáskultúrától a háztartások hosszú távú tervezésének célrendszeréig – éppúgy szolgálja az anyagi felemelkedést, mint a kultúrához való új viszony kialakítását: *az egyén minden oldalú önformálásának bővített újratermelését.*

*

Azt mondottuk az előbb, hogy a szocialista kultúra egy képzeletbeli harapófogóba fogja az embert, s ennek a harapófogónak egyik ágáról, az anyagi életforma-elemek igényfelkeltő lehetőségeiről szóltunk eddig. Nézzük most meg a harapófogó másik ágát: mennyiben képes a szocialista kultúra önmagát megsokszorozni a befogadóban?

Korábban ezt a „megsokszorozódást" csak úgy tudtuk elképzelni, hogy pusztán a művészeti szférában gondolkoztunk. Azt mondtuk: egy jó színdarab után a nézőben felébred a vágy, hogy sűrűbben járjon színházba. Egy sikerkönyv – ha színvonalas – újabb könyvvásárlásokhoz vezet. E hipotézis látszólag támadhatatlan volt: a jó művészet a legjobb nevelő. Aztán a statisztikai adatokkal szembekerülve rá kellett jönnünk, hogy egy bizonyos nézőszámot nem tudunk túllépni a színházban a legsikeresebb művekkel sem (még kevésbé tudtuk megállítani az egy időben oly veszélyesnek látszó nézőszám-csökkenést), a jó művek nem tudják minőségileg felemelni az olvasók számát, a világhírt elért előadóművészeink sem tudnak nagyobb koncertközönséget verbuválni. Rá kellett jönnünk, hogy másutt kell keresnünk a kulturális forradalom tovább vezető útjait.

A közművelődés felé tett fordulat ezt a tapasztalatot változtatta cselekvési tervvé: ki kell bővíteni a *műveltségi alapot,* amelyen a művészetek befogadása ma még stagnál. A jelenlegi néző-, olvasó- és koncertlátogató tábor nagyságrendjén csak úgy lehet változtatni, ha sikerül mozgalommá változtatni a műveltség, a hozzáértés megszerzésének „divatját". Mert

– erre is rájöttünk – a művészet, a kultúra befogadása nemcsak élvezet, hanem munka is; nem ájult szépelgést igényel, hanem bizonyos hozzáértést. A közművelődés így a művészetek befogadásának tudati-ismeretbeli kereteit kezdte tágítani, megreformálni, az oktatási rendszertől a tévé ismeretterjesztő és művészetpolitikájának átformálásáig. Azt szoktuk mondani, hogy „a közönség felnőtt" Bartók és Derkovits művészetének megértéséhez. Most tudatos, tervszerű mozgalommal igyekszünk ezt a felnőtté válást szélesebb alapokra helyezni, tömegek ügyévé tenni.

Csakhogy ez nem azt jelenti, hogy a kultúrát most ismeretterjesztéssel kell felváltani. A közművelődési program csak úgy fogan meg a befogadóban, ha izgalmas műalkotásokkal találkozik, ha ismeretei bővülését a *műélvezetben* átélt örömei egészítik ki. Mi egy kicsit lebecsültük eddig a *műélvezetben* az *élvezeti* tényezőt, az esztétikai örömet. Most ezt igyekszünk pótolni: a művészetek hatóképességét az élvezhetőség oldaláról megközelíteni. A televízió versmondó versenyének nem is az volt a legfontosabb eredménye, hogy egy ország izgulhatott, ki lesz az első szavaló. Jóval fontosabb volt az a mellékesnek látszó körülmény, hogy a szavalók és a hallgatók rájöttek a vers ízére, hogy megtanulták élvezni Illyés Gyula, Váci Mihály, Nagy László, Juhász Ferenc verseit. S ami ismeretterjesztés az egyik oldalon, az a *műélvezet* révén válik azzá, ami legfőbb célunk: ezekben a résztvevőkben és hallgatókban már tovább fog dolgozni ez az élmény, a szocialista kultúra már önmagát bővítetten újratermelve fogja kialakítani igényeiket az élet és a művészetek iránt.

*

Külön kell szólnunk az életmód és a kultúra közötti egyik legfontosabb közvetítő, a *divat* szerepéről. Legtöbbször bosszús megjegyzésekben találkozunk vele: már megint micsoda hóbortok válnak divattá – a hosszú hajtól a népművészeti alkotásokig! De hiszen megragadó és maradandó emlékek és ízléstelen külsőségek egyaránt lehetnek a divatok tárgyai. Ha egy kicsit közelebbről akarjuk megvizsgálni ezt a kultúra és az életmód között működő, olykor a kultúrát magát is befolyásoló tényezőt, ismét szembe kell állítani a kapitalista és a szocialista társadalom erőterét: a divat ugyanis mindkettőben jelentkező szociológiai adottság, de más szerkezeti sajátságai vannak ott és itt.

Mindenekelőtt: a divat a századforduló óta nem pusztán az öltözködést irányítja. Georg Simmel, a konzervatív polgári szociológus is úgy írt tanulmányt a divat szerepéről, hogy a kultúra egészét befolyásoló nagy-

hatalomnak tekintette, amely egy tudományos fogalmat éppúgy felkaphat, mint egy lakberendezési cikket. A divatnak ez a kiemelkedő szerepe a kapitalista társadalom, a tőkés gazdasági fejlődés sajátságaiból érthető meg. Lukács György mutatott rá először arra, hogy a divat társadalmi tevékenységeket szabályozó szerepének okait abban a történelmi folyamatban kell keresnünk, amelynek során a tőke maga alá rendeli a különböző – korábban korántsem gazdasági – tevékenységeket. Lukács példájával élve: a múlt század végén a női ruha még háziipari termék volt, varrónő készítette; a XX. században a tőke ezt a termelési formát is nagyiparivá változtatta, így hajtotta uralma alá. De amint ez megtörtént, arról is gondoskodni kellett, hogy amit korábban egy-egy varrónő tanácsolt megrendelőjének (milyen színű-formájú ruhát „kell" hordani), – azt most a tőke parancsnoksága alatt működő „tanácsadók" szabják meg: egész „tanácsadórendszert" kell kiépíteni, hogy el lehessen adni a konfekcióipari nagyüzemek millió különféle ízlést hordozó termékeit. A piackutatás, a marketing, a híradástechnika, a manipulációs módszerek hihetetlen felvirágzása ezt a funkciót van hivatva ellátni: a vásárlót rá kell beszélni, hogy mi az, amit feltétlenül meg kell vásárolnia, mi az, amit ki kell választani az árutömegből. Mégpedig oly módon kell rábeszélni, hogy ő maga úgy érezze: neki *éppen* ez a színű, formájú autó vagy facsarógép volt mindig is az álma...

Az így létrejött apparátus azonban el is vált a közvetlen termelés szolgálatától: a monopóliumok nemcsak a zsilettpengék és az autótípusok eladásáról gondoskodnak a divat felkeltésével, hanem egy olyan köznapi erőteret is teremtettek, amelyben egy-egy jelenség jóval könnyebben válik közkeletűvé, divatossá. Az élet minden területén olyan óriásira nőtt a piacra dobott áruk választéka, hogy a divat „iránymutatása" nélkül nem is lehetne köztük eligazodni. A tőkés társadalomban a divatnak ez a funkciója: a fogyasztási figyelem „elosztása", de úgy, hogy ez a monopóliumok érdekében történjék – természetesen a „naiv vásárló" háta mögött.

Miután kialakult ez a közeg, a kultúrában is érvényesíti hatását. A legtöbbször itt is a monopóliumok manipulációjának eszközeként. Hogy melyik könyv lesz ma bestseller, azt messzemenően a marketing-szakemberek döntik el, nem pedig a könyv tartalma vagy írójának művészi hitele. De annak is tanúi lehetünk, hogy divatokat nem csak a nagytőke tud kirobbantani. Bizonyos „ellendivatok" is jelentkeznek, olykor a manipulációra való puszta visszahatásként. (Így lett divat annak idején a farmer-

nadrág, amelyet aztán később a ruhaipar maga is manipulált és óriási üzletté fejlesztett tovább. Így lett divatos filozófus a diákmozgalmakat kísérő légkörben Marcuse, így lett divatos zeneszerző az utóbbi években Mahler – a kiábrándultság és a rezignáció kifejezését érzi benne a közönség.) A szellemi divatok látszólag függetlenek a tőkés érdekeltségtől, tüzetesebb elemzés után azonban rá lehet bukkanni a tőke jelenlétére még ezekben az esetekben is. (Pár éve például nagy „szellemi" divat volt a pszichodelikus mámor, az egyik kábítószer, az LSD használata; egy Leary nevű egyetemi tanár erről szóló könyve milliós példányszámokat ért el. Nemrég egy vizsgálat során kiderült, hogy Leary a kábítószer-geng megbízásából népszerűsítette „gondolatait" és „teremtett" divatot...)

A divat közvetítő szerepe a szocializmusban is működik – jóval szelídebb formában és természetesen függetlenül a tőke irányító hatásától. A divat itt tisztábban, szociológiai erőtérként érvényesíti a szellemi (és anyagi) javakat elosztó szerepét és az életmódot befolyásoló funkcióját. Természetesen pozitív és negatív értelemben egyaránt. Ma például „nem divat" a mozi, akkor sem, ha jó filmet játszanak benne; itt a divat fékező szerepét láthatjuk. Divat lett viszont a folklór (a rokkák, a mozsártörők, a régi paraszti kultúra tárgyi emlékeinek felkutatása, lakásbeli kiállítása). Divat, amelyen *belül* természetesen a régi kultúra emlékeinek megőrzése, a múlttal, a dolgozó osztályokkal való szellemi kontinuitás átélése is helyet kapott. De erre a divatrétegre támaszkodik a modern, szocialista költészetünk iránt hirtelen megnőtt vonzalom is.

A divat nálunk is többnyire spontán mozgalom. Ezt a sajátságát eddig bosszúsan vagy csodálkozva szoktuk észrevenni: miért lesznek divatosak az életmódunktól idegen, nyugati, polgári kultúra egyes elemei – a sztárképes ingektől az abszurd drámákig? Miért érezzük tehetetlennek szellemi erőfeszítéseinket ezeknek a divatoknak szinte fű alatt terjedő hatásával szemben? Azért, mert nemigen számoltunk azzal, hogy a divatoknak ezt a kultúrát és életmódot befolyásoló szerepét *tudatosan is lehet befolyásolni*. Más szóval: csak nemrég fedeztük fel, hogy ezt az eszközt – a divatot – saját értékeink terjesztésére is fel lehet használni. Néhány éve jöttünk rá erre a lehetőségre, és azóta már nem tekintünk a divatra olyan bosszús szemekkel. Sikerült divattá tenni például a versmondást és a vershallgatást – nem utolsósorban a Ki mit tud? sorozat révén; a divat segített a táncház-mozgalom kialakításában; lassan megindul egy egészséges divat erejével a szovjet filmművészet klasszikus alkotásai iránti érdeklődés, amit a tévé tudatosan megtervezett, az ifjúságot célbavevő

műsorpolitikája segített elő. Mindez azt igazolja, hogy képesek vagyunk a divat kultúraközvetítő erőterét saját értékeink terjesztésére is felhasználni. S talán itt van a leghatározottabb ellentét a mai polgári társadalom divatáramlatai és a nálunk megjelenő divatok társadalmi funkciója között.

Ezek a példák persze csak az első, kísérleti lépéseket jelentik; egyelőre bátortalanul nyúlunk még ehhez a „gyorsítóhoz". Pedig átgondolt stratégiával komoly lehetőségeket tudnánk vele teremteni a társadalmi élet formálását illetően is. Mire gondolunk? Arra, hogy a szellemi divat nem önmagában születik, többnyire be van ágyazva az életmód különböző elemeibe, és ahhoz, hogy divattá váljék, nem elég magát a szellemi terméket „propagálni". Meg kell találni azt az életmódbeli sajátságot, melyhez „hozzá lehet rendelni" a majdani divat igényeit. Így például a tévé elterjedésével egy ideig csökkent a színházbajárók száma. Később újra emelkedett a nézőszám, s ma már a jobb produkciókhoz megint nem lehet jegyet kapni. A vonzerő visszanyerését nem elsősorban a színházi propaganda, még csak nem is a sikeres előadások okozták, hanem az a körülmény, hogy az életszínvonal emelkedésével a színházbajárás bizonyos plusz presztízsértéket kapott („otthon ülni nem sikk"). De ezt a jelenséget, amely először az életformában jelentkezett – mint hiányérzet, mint a „jó lenne valahová elmenni már" igénye –, jól használta ki a kulturális propaganda „divatteremtő" képessége. A tévé színházi közvetítései ugyanis ebbe a „hiányérzetbe " kapcsolódtak be, s kívánatossá tették a néző számára, hogy ne csak képernyőn lássa a színházat... Hasonló komplex módszerrel épült ki a „táncház" divatja is. Gyurkó László és a Budapesti Művelődési Ház arra figyelt fel, hogy a beatzenéből kinövő generáció nem tud mit kezdeni magával. Ez volt az életmódbeli „lyuk", amelybe a táncház-mozgalom belépett, s melyet divattá tudott emelni.

Nyilvánvaló, hogy az életmód nehezebben mozdítható feltételeit – az ízléstől a négy fal közötti élet megreformálásáig – jóval nehezebb megközelíteni és a divat segítségével befolyásolni. De meggyőződésem, hogy itt még olyan tartalékaink vannak, amelyeket bátrabban lehetne használnunk a lenini értelemben vett kulturális forradalom továbbvitele során.

(Társadalmi Szemle, 1975. 3. sz.)

ÓVÁRI MIKLÓS / *Kulturális forradalmunk három évtizede*

A kultúra fejlettsége szorosan összefügg a termelőerők és a társadalmi viszonyok mindenkori állapotával. Az osztálytársadalmakban a dolgozó tömegek, amelyek termelő- és kultúra-teremtő munkájukkal megalapozzák és lehetővé teszik a kultúra fejlődését, annak anyagi és szellemi vívmányaiból csak korlátozottan részesülnek. A munkásmozgalom és a marxizmus e téren is *történelmi fordulatot hozott. A munkáshatalom kivívása, a társadalmi viszonyok megváltoztatása lehetővé tette a kultúra következetes demokratizálását.* Korunk szocialista forradalmai és a szocializmus építésének eredményei ugyanakkor nemcsak minden korábbinál kedvezőbb feltételeket hoztak létre a kultúra elterjedéséhez, az évezredek során felhalmozódott hatalmas kulturális örökség elsajátításához, hanem *új kultúrát is teremtettek.*

A LENINI KONCEPCIÓ ALAPJÁN

A marxizmus–leninizmus klasszikusai mindmáig ható érvénnyel határozták meg a szocializmus és a kultúra viszonyát. Elméleti megállapításaikat igazolták és egyben gazdagították, továbbfejlesztették a Szovjetunió és más szocialista országok gyakorlati tapasztalatai, melyek azt bizonyítják, hogy *a kulturális forradalom a szocializmus építésének nélkülözhetetlen eleme, a szocializmus építésének általános érvényű törvénye.* A politikai hatalmat meghódító munkásosztály felszámolja a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát, új, szocialista értelmiséget teremt, jelentősen felemeli az egész dolgozó nép műveltségi színvonalát, lehetővé teszi kulturális alkotó erejének széles körű kibontakozását s korábban soha nem látott szabadságot biztosít a tudományos és művészeti alkotómunka számára. A kulturális forradalom végigvitele lehetővé teszi a tudományos világnézet, a marxizmus–leninizmus általánossá válását, új, szocialista erkölcs és életmód kialakulását és elterjedését, a kultúra és a

civilizáció, a fizikai és a szellemi munka, a város és a falu között történelmileg kialakult mély ellentmondások fokozatos felszámolását.

A szocializmus építésében előttünk álló feladatok a lenini kulturális forradalom eddig is ismert, jelentőségükben igazán mégis csak ma megragadható vonásaira terelik a visszatekintő figyelmet.

Lenin a szocializmus építéséhez nélkülözhetetlen *anyagi-technikai bázis megteremtésének feladatát szorosan összekapcsolta a nép műveltségi színvonalának emelésével.* Tudta és az ifjúsági szövetség feladatairól szóló ismert beszédében hangsúlyozta, hogy „a villamosítás megvalósítására tudatlan emberek nem alkalmasak", hogy az új társadalmat csak a kor színvonalán álló műveltség alapján lehet megvalósítani, s hogy ha az ifjúság „ezzel a műveltséggel nem fog rendelkezni, a kommunizmus csupán óhaj marad". Elsősorban ilyen összefüggésben *sűrítette a tennivalókat egyetlen szóban: tanulni!*[1]

Ugyanígy kapcsolta össze Lenin a szocialista társadalom felépítésének egyik legnagyobb horderejű feladatát, *a mezőgazdaság szocialista átszervezését* a kulturális forradalom végrehajtásával. „De ahhoz – írta –, hogy mindenkit szövetkezetekbe tömörítsünk, a kultúra oly magas fokára kell felemelkednie a parasztságnak (éppen a parasztságnak mint óriási tömegnek), hogy e mindenkit átfogó szövetkezetekbe tömörítés egész kultúrforradalmat igényel."[2] S az akkori másik „korszakalkotó fő feladat" megoldását, a cárizmustól örökölt *államapparátus átalakítását* ugyancsak a kulturális forradalom kibontakozásához kötötte.

A lenini kultúra-értelmezés a termelésre, a gazdasági, társadalmi életre, a tudatra, a mindennapi magatartásra kiterjedő kategória volt; a kulturális forradalom egy sokrétűnyezős, összetett, *a társadalmi gyakorlat egészét átható fejlődést* feltételezett és indított el. S éppen ebben a tág, gazdag tartalmában vált a szocializmus felépítésének, a munkásosztály, az egész haladó emberiség programjának szerves részévé. „... a politikai és a szociális átalakulás nálunk, mint kiderült, megelőzte azt a kulturális átalakulást, azt a kulturális forradalmat, amelyhez most mégiscsak elérkeztünk, Nekünk most már elegendő ez a kulturális forradalom ahhoz, hogy teljesen szocialista országgá váljunk..."[3] – írta Lenin azokkal vitázva, akik tagadták, hogy az ország kulturális elmaradottsága mellett hozzá lehet

[1] *Lenin* Összes Művei. 41. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 292–293. old.
[2] *Lenin* Összes Művei. 45. köt. Kossuth Könyvkiadó 1975. 375. old.
[3] Ugyanott.

kezdeni a szocializmus építéséhez. *Egyszerre* fogalmazta meg tehát *a kulturális forradalomnak a szocialista társadalmi viszonyoktól való függőségét s ugyanakkor döntő szerepét azok fejlesztésében és kiteljesedésében.*

Lenin a kultúrának ezt a gazdag, a sokoldalú társadalmi tevékenység egészére kiterjedő felfogását következetesen a munkásosztály, a szocializmus felépítése szempontjából értelmezte. Egy alkalommal Clara Zetkinnel beszélgetve így tette fel a kérdést: „Szabad egy kisebbségnek édes, sőt különleges süteményeket felszolgálnunk, amíg a munkás- és paraszttömegek még fekete kenyéren tengődnek? És ezt, ami kézenfekvő, nemcsak a szó betű szerinti értelmében gondolom, hanem képletesen is. Tartsuk mindig a munkásokat és a parasztokat szem előtt. Tanuljunk az ő kedvükért gazdálkodni és számot vetni a művészet és a kultúra területén is."[4]

Ugyanebből a felfogásból kiindulva Lenin a kulturális munkát nem pusztán ismeretterjesztésnek fogta fel, hanem olyan mozgalomnak, melyben a dolgozó tömegek *aktív elsajátítóként vesznek részt.* „A szovjethatalom legfontosabb munkája éppen arra irányul – írta 1919-ben, az OK(b)P programjának tervezetében –, hogy ténylegesen biztosítsa a dolgozóknak és kizsákmányoltaknak azt a lehetőséget, hogy a valóságban éljenek a kultúra, a civilizáció és a demokrácia áldásaival, s ezt a munkát tántoríthatatlanul tovább kell folytatnia."[5]

Ez szükségképpen együtt járt azzal, hogy a kulturális forradalom gyakorlati megvalósításában mindig *a konkrét helyzetet, a közvetlen politikai, gazdasági, ideológiai igényeket vette figyelembe.* A kultúra arisztokratikus felfogásával szemben hangsúlyozta az egyszerű, de halaszthatatlanul fontos dolgok jelentőségét: az írástudatlanság elleni harcra mozgósított, a „tizedrendű irodai reformok" jelentőségére, a könyv- és számvitel fontosságára hívta fel a figyelmet.

Lenin számára a kultúra demokratizálása, az új, szocialista kultúra megteremtése nem jelentette az emberiség kulturális örökségének elutasítását. Szemben a kulturális forradalom kisajátítására irányuló mai kísérletekkel – a kínai „kulturális forradalom" vagy az új baloldali „ellenkultúra"-mozgalom törekvéseivel – Lenin *az értékteremtés és értékmegőrzés* dialektikus egységét vallotta. Minden igazi kulturális és szellemi érték *kritikai elsajátításának* szükségességét hangsúlyozta, és ebben a kér-

[4] *Clara Zetkin:* Visszaemlékezések Leninre. Kossuth Könyvkiadó 1957. 18–19. old.
[5] *Lenin* Összes Művei. 38. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 91. old.

désben is elutasított mindenfajta kalandorságot és utópizmust. „A marxizmus mint a forradalmi proletariátus ideológiája azáltal tett szert világtörténelmi jelentőségre, hogy a marxizmus korántsem vetette el a polgári korszak igen becses vívmányait, hanem ellenkezőleg, magáévá tette és feldolgozta mindazt, ami az emberi gondolkodás és kultúra több mint kétezer éves fejlődésében értékes volt. Csakis az ezen az alapon és ebben az irányban tovább folytatott, a proletariátus diktatúrájának mint a proletariátus minden kizsákmányolás ellen folyó végső harcának gyakorlati tapasztalatai által ihletett munka ismerhető el az igazi proletárkultúra fejlesztésének"[6] – írta éppen a proletkultosokkal folytatott vitában.

A Szovjetunióban és a szocialista országokban a kulturális forradalom ezeknek a lenini gondolatoknak a jegyében bontakozott ki, s e *lenini elvek időtállóságát, aktualitását* bizonyítják kulturális forradalmunk három évtizedének tapasztalatai és tanulságai is.

A FORDULAT ÉS A MEGALAPOZÁS ÉVEI

Ezelőtt harminc esztendővel *a felszabadulás* hozta meg népünk számára a szocialista társadalom építésének, s ezzel együtt a kulturális forradalom kibontakozásának lehetőségét. Újra mód nyílt az 1919-es Tanácsköztársaság történelmi jelentőségű, de a tanácshatalom katonai leverése miatt megvalósíthatatlan művelődéspolitikájának folytatására. Ekkor hirdette meg a Magyar Kommunista Párt még az illegalitásban kidolgozott, a szovjet tapasztalatokra is építő művelődéspolitikáját, s fogott össze – gyakran vitázva is – annak megvalósításáért minden baloldali, progresszív erővel.

1945 és 1948 között a legsürgősebb művelődési feladatok megítélésében egységes volt a demokratikus átalakulásért küzdők tábora: kulturális téren is *súlyos örökséget kellett az új társadalomnak felszámolnia.* Az összeomlott negyedszázados ellenforradalmi rendszer több mint 600 000 analfabétát, milliónyi szakképzetlen, éppen csak írni-olvasni tudó embert hagyott maga után; az elemi iskola hat osztályát a tankötelezetteknek alig fele végezte el. Az uralkodó osztályok féltve őrizték a műveltség monopóliumát: érettségit 1938-ban csupán 10 000-en tettek; az egyetemeken, főiskolákon évente csak 2000 hallgató szerzett diplomát. A közép- és felsőoktatásban részesülőknek mindössze 3–4 százaléka volt munkás- és parasztcsalád gyermeke. Számos jelentős tudós, művész kényszerült arra,

[6] *Lenin* Összes Művei. 41. köt. 320. old.

hogy külföldön keressen munkát, megélhetést. A csekély számú haladó szellemű értelmiségi – írók, művészek, tudósok – tevékenységét erősen korlátozták, hatásuk csak szűk körben érvényesülhetett.

A kommunista párt a kultúra területén is következetes és reális programmal lépett fel. Már 1944 végétől egyik legfőbb feladatának tekintette azt és következetesen harcolt azért, hogy a sajtóban, az oktatásban, a kultúra területén a nép butítását a nép művelése váltsa fel, s a közéletből kiirtsa a fasiszta mételyt, a népellenes szellemet, a faji és nemzeti gyűlölködést. Élére állt a nyolcosztályos, kötelező általános iskola követelésének és megvalósításának, támogatta, vitázva is orientálta a forradalmi demokratikus tartalommal szerveződő, az új értelmiség kialakításában jelentős szerepet betöltő kollégiumi mozgalmat. Céltudatos, polemikus felvilágosító munkával a munkásosztály és az értelmiség széles rétegeivel ismertette meg *a marxizmus–leninizmus alapelveit.* Nemcsak a fasizmus kultúraellenességét, hanem a burzsoázia politikai és kultúrpolitikai gyakorlatának formális demokratizmusát is bírálta. A kulturális-művészeti területen is nagy lendülettel megkezdett újjáépítés fokozatosan megérlelte a kulturális élet *szocialista fordulatához* szükséges szervezeti és főleg belső, ideológiai *feltételeket.*

A fordulat évével, mikor a munkásosztály – immár egységes marxista–leninista pártjának vezetésével – megszerezte a politikai hatalmat, a szocializmus építésével egyidejűleg, annak szerves részeként *megkezdődött a szocialista kulturális forradalom is.* A szocializmus alapjainak lerakására irányuló politikai, gazdasági, társadalmi erőfeszítések talaján, az egyre bővülő lehetőségek és szükségletek arányában bontakozott ki nálunk is a kulturális forradalom első, sok szempontból *extenzívnek* nevezhető szakasza.

Ezt a periódust mindenekelőtt a nagy történelmi adósság törlesztése, *az uralkodó osztályok kulturális monopóliumának felszámolása, a kultúra széles körű elterjesztése* jellemezte. Népi demokratikus államunk *gyökeresen átalakította az ország oktatásügyét.* Államosította a többségükben egyházi irányítás alatt álló iskolákat; a tanonciskolák helyett bevezette az egységes tanrendű, az általános iskola nyolc osztályára épülő iparitanulóképzést. Ugrásszerűen nőtt a középiskolások száma. 1949–50-ben 16 380-an érettségiztek, 1956-ban már 28 535-en. A felsőoktatás kiszélesítése biztosította az új, szocialista értelmiség nevelését; az egyetemeken és főiskolákon a munkás-paraszt származású hallgatók aránya 1950-től kezdve általában 50 százalék körül mozgott. A felsőoktatási intézményekben beve-

zették a marxizmus–leninizmus szervezett oktatását. Az ország politikai, gazdasági átalakításáért vívott harcban élenjáró munkások, parasztok tízezrei kerültek fontos vezető funkcióba, s szereztek munka mellett szaktudást, műveltséget.

A színházak, mozik, könyvkiadók, lapok, folyóiratok, kiállítótermek, a rádió a nép tulajdonába, *egységes állami irányítás* alá kerültek. Egész kulturális intézményrendszerünk a párt kulturális politikáját megvalósítva széles utat nyitott *a kultúra és a tömegek találkozásának*. Népünk gyors ütemben ismerkedett meg az egyetemes emberi kultúra legjobb alkotásaival, nemzetünk forradalmi, szabadságharcos és haladó művészeti, kulturális hagyományaival. Ekkor juthatott hozzá a haladó, szocialista irodalom, művészet, tudomány kiemelkedő alkotásaihoz, elsősorban a szovjet kultúra értékeihez, melyektől a felszabadulás előtt csaknem teljesen el volt zárva.

A kiadott könyvek mennyisége szinte évenként megkétszereződött. Százezres példányszámban jelentek meg és jutottak el népünkhöz a marxizmus–leninizmus klasszikusainak írásai, a szovjet irodalom eddig ismeretlen alkotásai, a magyar és világirodalom legjobb művei. Gyorsan megkétszereződött – és összetételében alapvetően megváltozott – a színházak és hangversenytermek közönsége. A mozik műsorainak 1949-ben 42,3 millió, 1955-ben már 115 millió nézője volt.

Kiépült és megszilárdult *az iskolán kívüli népművelés szervezete;* a tanácsok megalakulásával létrejött a művelődési intézmények egységesen irányított hálózata. 1950-ben 433, 1953-ban már 1858 művelődési otthon működött az országban. Rohamosan növekedett az újságok, folyóiratok példányszáma és olvasottsága.

A kulturális forradalomnak ezek a *mennyiségi* jellemzői azonban egyszersmind *szocialista minőségére* is vallanak, hiszen csak szocialista hatalmi és tulajdonviszonyok alapján jöhettek létre. A minőségileg új kultúra megjelenését közvetlenül és elsősorban az fejezte ki, hogy *a kultúra és a tömegek találkozását a marxizmus–leninizmus hatotta át*. E korszak történelmi jelentősége elsősorban abban áll, hogy a magyar dolgozó osztályok legszélesebb rétegei ekkor ismerték meg, sajátították el a marxizmus–leninizmust. Tömegméretekben váltak ismertté a társadalmi fejlődés, az osztályharc törvényei; tudatilag is közelebb került egymáshoz a munkásosztály, a parasztság, a dolgozó értelmiség. Széles körben tudatosodott *a társadalmi haladás és a nemzeti felemelkedés, a nemzeti és az internacionalista érdekek* összefüggése. E folyamatot jelentős mértékben elősegítette

a szocializmus világrendszerré válása. A szocializmus útjára lépett közép- és kelet-európai népek számára történelmükben először adatott meg, hogy egymás életét, kultúráját jobban megismerjék. Ez a közeledés jelentős mértékben oldotta a nemzeti tudatban az évszázados ellentétek és gyűlölködés görcseit, és a korábbi egyoldalú nyugati orientációval szemben tágabb, internacionalista horizontot nyitott.

A marxista társadalomtudományok az egyetemes és nemzeti történelmi, kulturális örökség *marxista értelmezését* tartották elsőrendű feladatuknak, s jelentős eredményeik alapján, a kulturális forradalom lenini elveinek megfelelően ez az örökség a marxista *kritikai elsajátítás* révén ment át a köztudatba s vált a szocialista tudat aktív tényezőjévé.

Irodalmunk, művészetünk a társadalmi átalakulással közvetlen összefüggésben a parasztság és a munkásosztály soraiból származó tehetséges, szocialista világnézetű nemzedékkel gyarapodott, amely a munkásmozgalommal korábban kapcsolatot tartó vagy a szocializmus célkitűzéseivel újonnan azonosuló idősebb generációkkal együtt jó néhány alkotásban tartós érvénnyel, valósághűen fejezte ki a szocializmus építésének lendületét és új emberi tartalmait.

A kulturális forradalom lendületes kibontakozását nagymértékben akadályozták, eredményeit veszélyeztették a párt politikai vonalában jelentkező és egyre inkább eluralkodó *szektás, dogmatikus hibák*, melyek éreztették negatív hatásukat a kulturális politikában is. Előtérbe kerültek az irányítás bürokratikus módszerei, a meggyőzést a bizalmatlanság váltotta fel, s a vitákat hol adminisztratív intézkedésekkel, hol pedig elvtelen engedményekkel helyettesítették. Háttérbe szorult az új társadalmi valóság elemzése, s ez a kulturális életben sematizmushoz, elszürküléshez vezetett. Mindez kedvező talajt teremtett a *revizionista, nacionalista nézetek* megerősödéséhez. A jobboldali és „baloldali" nézetek és torzítások erősítették egymást, fokozódott az eszmei zavar, s ezt a külső és belső reakciós erők ellenforradalom kirobbantására használták fel. A népi hatalommal együtt *veszélybe kerültek a kulturális forradalom eredményei is.*

Kulturális vívmányaink megvédésének és továbbfejlesztésének nélkülözhetetlen feltétele volt az ellenforradalom leverése, a párt politikai vonalának kiigazítása, *a visszatérés a lenini elvekhez*, az eszmei zavar felszámolása a dogmatizmus és a revizionizmus elleni *kétfrontos, következetes eszmei és politikai harcban.*

A MARXIZMUS-LENINIZMUS ALKOTÓ ALKALMAZÁSA, A KULTURÁLIS FORRADALOM TOVÁBBI KIBONTAKOZÁSA

Az eszmei kérdések tisztázásában, a kulturális forradalom továbbvitelében nagy jelentősége volt *Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei* című, 1958-ban közreadott pártdokumentumnak. Történeti áttekintése szembesítette a Horthy-rendszer művelődési viszonyait és a szocialista kulturális forradalom során elért eredményeket. A folytonosságot hangsúlyozva bírálta a művelődéspolitikának a személyi kultusszal összefüggő hibáit; elemezte és kategorikusan elítélte az ellenforradalom, a revizionizmus ideológiai-kulturális romboló tevékenységét és a kétfrontos harc elvi alapján körvonalazta a kulturális munka fő feladatait. Mindezzel nemcsak az ideológiai-kulturális élet konszolidációját segítette, hanem *hosszú távra szóló vezérfonalat adott* a szocialista művelődés további kibontakoztatásához. Elvi, történeti jelentősége mindamellett abban volt, hogy *a kulturális forradalom lenini értelmezéséből indult ki, azt juttatta érvényre.*

Ennek megfelelően előtérbe állította a kultúra *marxista–leninista tartalmát,* művelődésen egyaránt értette a világnézeti nevelés, a társadalom-, a természet- és a műszaki tudományok, a művészetek, az iskolai oktatás, a szakemberképzés, az ismeretterjesztő-népművelő munka fejlesztését, a szocialista erkölcs, jellem és ízlés kibontakoztatását. Mindezt ugyanakkor szorosan *hozzákapcsolta a szocialista építés politikai, társadalmi, gazdasági igényeihez;* rámutatott a munkásosztály és az ifjúság világnézeti és szakmai művelődésének központi jelentőségére, a tudományok megnövekedett társadalmi és népgazdasági szerepére, célul tűzte ki a város és a falu közti kulturális különbségek csökkentését, vidéki kulturális központok létrehozását és támogatását.

A párthatározat lefektette a kulturális politika általános módszereinek alapjait. Kimondta, hogy *a művelődés párt- és állami irányításának* – az adminisztratív intézkedések, a szükséges kirekesztő lépések mellett – *fő eszköze az eszmei befolyásolás.* Biztosította a művészi kísérletezés lehetőségét, a felelősséggel párosuló alkotói szabadságot. „A művészetek fejlődéséhez szükséges erkölcsi és anyagi támogatás mellett messzemenő szabadságot biztosítunk a népet szolgáló művészeteknek: a témaválasztásban, a feldolgozás módjában, az irányzatok, a formakísérletezések kérdésében"[7] – fogalmazta meg máig ható érvénnyel. Kimondta, hogy a leg-

[7] *Pártdokumentumok az ideológiai és kulturális munkáról.* Kossuth Könyvkiadó 1962. 55. old.

nagyobb támogatást a szocialista törekvéseknek nyújtjuk, de nyilvánosságot biztosítunk a szocialista társadalom iránt lojális, értékes, eszmeileg nem szocialista alkotásoknak is, fenntartva a velük való eszmei vita jogát és kötelezettségét.

Az irodalom és a művészetek eszmei befolyásolásában, az értékes alkotások népszerűsítésében, a közízlés fejlesztésében, az antimarxista nézetek, az ízlésromboló tevékenység leküzdésében nagy feladat hárul a marxista kritikára. Nem hatalmi eszközökkel, hanem a művészeti alkotás és a valóság hiteles szembesítésével segíti a művészetet. Eszmei orientáló tevékenységével kedvező feltételeket teremt a népet szolgáló alkotó munka szabadságának biztosításához. Ez a nagyobb szabadság nagyobb felelősséget is ró nemcsak az írókra, művészekre és az alkotóműhelyek vezetőire, hanem a marxista kritikusokra is. Ezért hangsúlyozták már a művelődéspolitikai irányelvek, majd 1961-ben és 1972-ben a párt elméleti munkaközösségének állásfoglalásai is a marxista kritika szerepét és felelősségét a művészeti élet fejlődésében.

Az irányelvek hangsúlyozták: „...nagyok, felemelőek eddigi eredményeink. De sokkal nagyobbak a még meg nem oldott feladatok: a felemelkedés útjának hosszabb és meredekebb része még előttünk van."[8] Valóban: a kulturális forradalom helyzetének ez a széles körű elemzése, összetett feladatainak *nagy távlatú megfogalmazása* ismét nem máról holnapra, hanem a politikai, gazdasági, társadalmi fejlődés lehetőségeinek és igényeinek arányában, a történelem diktálta sorrendiségben, *folyamatosan valósult és valósul meg.*

Az ellenforradalom ideológiai rombolása s az azt megelőző időszakban a nyílt viták elmulasztása miatt a *hangsúly* egy időre az egymással összefonódott ellenséges eszmei-politikai irányzatok, a téves nézetek legyőzésére esett. A Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalásai (mint például 1958-ban a „népi" írókról, 1959-ben a felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről, valamint a burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról szólók) elsősorban az ellenforradalom keltette eszmei zűrzavar megszüntetését, a nacionalizmus, a „marxizmus nélküli szocializmus", a „harmadikutas" politikai nézetek, a kulturális és ideológiai élet területén jelentkező revizionizmus és dogmatizmus leküzdését szolgálták. Ez a vitázó hangsúly azonban korántsem volt defenzív: megkövetelte *a marxizmus–leninizmus alkotó alkalmazását,* lehetővé tette

[8] Ugyanott, 60. old.

elveink pozitív kifejtését, elősegítette az eszmei tisztánlátást politikai szövetségeseink körében.

A szükséges tisztázó, előbbre lendítő ideológiai munka történetileg indokolt hangsúlya egyáltalán *nem jelentette a kulturális forradalom más területeinek, összefüggéseinek elhanyagolását.* A politikai és a gazdasági konszolidáció alapján, a művelődéspolitikai irányelvek szellemében, a korábban elért eredményekre építve, az agitációs és a propagandamunka, a párt- és az állami oktatás, a népművelés, a tudomány, a művészet területein, vagyis az ideológiai és a kulturális élet fő frontjain *a konszolidáció viszonylag gyorsan, sikeresen haladt előre.* Az eredményeket összegező *VII. kongresszus* már a jövő feladatait fogalmazhatta meg találóan: „Tanítsuk meg az embereket szocialista módon élni, dolgozni és gondolkodni."

A mezőgazdaság szocialista átszervezését követően pedig, amikor népgazdaságunkban *uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok,* amikor befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását, kerülhetett és került is sor a párt legfelső fórumán a kulturális forradalom feladatainak mint *konkrét, közvetlen* feladatoknak *komplex* kijelölésére. *A VIII. kongresszus* határozata szerint „a szocializmus teljes felépítése új, magasabb igényeket támaszt: a fejlett szocialista népgazdaság művelt, műszakilag képzett, öntudatos dolgozókat követel, akik a termelőmunka mellett társadalmunk irányításának is cselekvő részvevői. A kultúra területén legfontosabb feladataink: a nép műveltségi színvonalának további emelése, az egyre növekvő szakemberszükséglet kielégítése, az emberek szocialista gondolkodásának, tudatának formálása, a szocialista erkölcs normáinak érvényesítése a közéletben és a magánéletben, következetes eszmei harc a polgári, kispolgári ideológia megnyilvánulásai ellen."[9] A VIII. kongresszusnak ez a fontos útmutatása mindmáig megőrizte aktualitását.

A hatvanas években az ipari és a mezőgazdasági termelés mindinkább előtérbe kerülő intenzív, minőségi tényezői, a tudományos-technikai haladással járó növekvő követelmények, majd az új gazdaságirányítási rendszer, a szocialista demokrácia szélesedése, az életszínvonal, a fogyasztás, a jövedelmek növekedése *együttesen tette lehetővé és szükségessé a kulturális forradalom újszerű továbbépítését.* Olyan értelmezését és gyakorlatát,

[9] *A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve.* Kossuth Könyvkiadó 1963. 452–453. old.

amely szerteágazó vonatkozásait egyre teljesebben tartotta számon és mind szorosabban kapcsolta össze.

Ebben az évtizedben rohamosan fejlődött *tudományos életünk*. 1960-ban 2,3 milliárd Ft kutatási ráfordítás mellett 842 kutatóhelyen 26 427 kutatóhelyi dolgozó, 1973-ban pedig már 10,9 milliárd Ft ráfordítás mellett 1443 kutatóhelyen 77 493 kutatóhelyi dolgozó részvételével folyt a tudományos munka. Jelentősen fejlődtek a természet- és műszaki tudományok, közelebb kerültek a termeléshez. Alapvető társadalomtudományi munkák születtek, s a marxista társadalomtudósok számottevően járultak hozzá a mezőgazdaság szocialista átalakításának, a gazdaságirányítás reformjának, az államélet demokratizálásának tudományos megalapozásához. Egészségesebb, harmonikusabb kölcsönhatásba került a társadalomtudományok ideológiai és valóságfeltáró szerepe.

Irodalmunk, film- és színházművészetünk a társadalmi fejlődéssel lépést tartva szocialista elkötelezettségű művek egész sorában jelentős művészi erővel ragadta meg társadalmunk központi kérdéseit: a forradalom és az ellenforradalom, a konszolidáció konfliktusokkal terhes világát, majd a mezőgazdaság szocialista átalakításának ugyancsak küzdelmes, de eredményekben gazdag, alig nyomonkövethető változásokat hozó szakaszát. A szocialista erkölcs, a szocialista életmód, a tudat alakulásának mélyreható vizsgálata bonyolultabb, de éppen ezért a művészi feldolgozásra alkalmas problémák egész sorát veti fel.

A tömegek művelődésében olyan fejlődés ment végbe, amely mennyiségi mutatóival a kulturális lehetőségek és igények sokban *új minőségére* is vall. 1960-ban a 15 évesnél idősebb népesség 32,8 százaléka, 1970-ben 51,7 százaléka végezte el az általános iskola nyolc osztályát. A 18 évesnél idősebbek közül 1960-ban 8,8 százalék, 1970-ben 15,6 százalék legalább érettségizett. A 25 évesnél idősebbek közül 1960-ban 2,7 százalék, 1970-ben 4,3 százalék szerzett felsőfokú oklevelet. 1973-ban az általános iskolát befejezők 84,8 százaléka tanult tovább középiskolában vagy szakmunkásképző intézetben.

A kiadott könyvek példányszáma 35 millióról 64 millióra, ezen belül a tudományos ismeretterjesztő és szakirodalmi művek száma 15 millióról 25 millióra nőtt. A lakosság által vásárolt könyvek értéke 400 millió forintról több mint 1 milliárd forintra emelkedett; a közművelődési könyvtárakban a kölcsönzések száma 26 millióval nőtt. 1960-ban 93 múzeumunk volt, körülbelül 3,5 millió látogatóval, 1973-ban 195 múzeumunkat 9,3 millió látogató tekintette meg. Ezekben az években jött létre

és terjedt el széles körben a televízió, amely a legtágabb értelemben vett művelődés új és nagy lehetőségeit teremtette meg. Az előfizetők tábora ma már eléri a 2,2 milliót, és közel vagyunk ahhoz, hogy minden család otthonában legyen televízió.

E száraz számok mögött ott rejlenek *az MSZMP csaknem két évtizedes munkájának eredményei,* a kulturális forradalom továbbvitelének hatalmas lehetőségei, de a még meg nem oldott problémák is, *a jövő feladatai.* A szocialista tudatformálás folyamatát mindmáig jellemzi a marxizmus–leninizmus gazdagodása és térhódítása, harcokban, vitákban növekvő ereje.

Ideológiai életünknek, új szocialista kultúránknak nemcsak az ellenforradalom keltette eszmei zűrzavar leküzdése során, hanem azt követően is fokozott erővel kellett szembeszállnia *az ideológiai fellazítás imperialista törekvéseivel.* Az erőviszonyoknak a szocializmus javára történő eltolódása nyomán a vezető imperialista körök rákényszerülnek a békés egymás mellett élés gyakorlatának elfogadására, s elvesztett pozícióikat mindinkább az ideológiai behatolás és fellazítás eszközeivel kísérlik meg helyreállítani. A különféle kispolgári, nacionalista eszmei áramlatok és ideológiai maradványok támogatásával, szovjetellenességgel próbálkoznak aláásni a szocialista országok egységét és diszkreditálni a szocialista világ s ebben hazánk történelmi jelentőségű vívmányait.

Pártunk a nemzetközi kommunista mozgalom alapvető dokumentumaival és a testvérpártok állásfoglalásaival összhangban kezdettől fogva visszautasította az e kérdésben is jelentkező jobb- és álbaloldali nézeteket. *Elutasította a békés egymás mellett élésnek az ideológia területére történő kiterjesztését,* s következetes harcot folytatott a nemzetközi és hazai burzsoá, illetve kispolgári irányzatok, nézetek megnyilvánulásai és befolyása ellen. De *bízva eszméink erejében,* a tömegek öntudatában, *fellépett a békés egymás mellett élés politikájának történelmi jelentőségét meg nem értő,* a nemzetközi tudományos és kulturális kapcsolatok veszélyeit egyoldalúan hangsúlyozó *nézetekkel* szemben is. Abból indult ki, hogy részvételünket a nemzetközi ideológiai harcban fokozni kell, s a szocialista országok tudományos és kulturális kapcsolatainak fejlesztése, az ideológiai együttműködés javítása, az egységes fellépés hatékonyan ellensúlyozni tudja az ellenséges ideológiai törekvéseket és hozzájárul a marxizmus–leninizmus további, világméretű térhódításához.

Ebben a nemzetközi helyzetben, de belpolitikai feladatainkból adódóan is a párt elméleti munkájában az ideológiai harc szorosan összefonódott

a marxizmus–leninizmus alkotó alkalmazásával, az új kérdések megválaszolásával, a párt gyakorlati tapasztalatainak általánosításával, s éppen ez az alkotó elméleti tevékenység bizonyult a leghatékonyabb fellépésnek a burzsoá és kispolgári ideológia különböző megnyilvánulásaival szemben, ez segítette elő a legeredményesebben a tudatformálást is.

Pártunk ideológiai állásfoglalásai, közvetlenül a kulturális-tudományos életet érintő dokumentumai, a Politikai Akadémia számos idevágó előadása, a pártoktatás szélesedése, differenciálódása, az agitációs és a propagandamunka, a rádió, a televízió, a sajtó folyamatosan fejlődő politikai-ideológiai munkája kezdeményezően, alkotóan és vitázva hirdették a marxizmus–leninizmus igazságait, *közvetlenül orientálták a kulturális forradalom eszmei tartalmát és irányát,* szélesítették és elmélyítették hatását.

A közvetlen ideológiai-politikai tudatformálás, a marxista társadalomtudományok, a szocialista művészet mozgósító ereje azért is fejthette ki hatását, mert a párt tevékenységében *a szavak és a tettek, az elvek és a gyakorlat egybeesett,* kölcsönösen támogatta egymást. Ezzel függ össze, hogy *a marxizmus–leninizmus térhódítását* a politikai-ideológiai ismeretek terjesztésének, terjedésének számszerű mutatói mellett *ma már egyre inkább erkölcsi, magatartásbeli tényezőkön is lehet és kell mérni.*

A tudati ráhatás tényezői mellett elsősorban *a társadalmi haladás,* s ezzel szoros összefüggésben az életszínvonal rendszeres emelkedése, *az életkörülmények javulása alapján fejlődött népünk gondolkodása, kultúrája, életmódja.* Az elosztási és érdekeltségi viszonyok nyíltabbak lettek, ezzel együtt a jogok és kötelességek kapcsolata is áttekinthetőbbé vált; tömeges méretekben nőtt a felelősségtudat, s ezzel együtt a szocializmustól idegen jelenségeket elítélő közvélemény súlya, ereje.

A fokozódó technikai követelményekkel együtt *emelkedett a munkásosztály szakmai műveltsége; a parasztság* gondolkodásmódjában is *egyre jobban kötődik a közösségi termelés formáihoz.* Tudatosabbá vált a dolgozó tömegek tevékenysége, társadalmi méretekben erősödött az önálló, kezdeményező gondolkodás és magatartás; reálisabb lett szocialista társadalmunk önismerete. Egymás megsegítésében, az elemi csapások leküzdésében, a szabadságukért harcoló népek támogatásában időről időre megmutatkozik a kisebb és a nagyobb közösségek sorsáért, *az emberi haladásért vállalt tudatos felelősség.* A közösségi tudat fejlődése, a reálisabb társadalmi önismeret fontos és szerves ideológiai tényezője annak, hogy visszaszorult a nacionalizmus és a kozmopolitizmus, *erősödött a*

szocialista internacionalizmus tudata és érzülete. A dolgozó tömegek körében a marxizmus–leninizmus nemcsak mint ideológiai ismeret, hanem egyre inkább *mint szemlélet, világnézet, mint erkölcs és magatartás is* meggyökeresedik; *a szocializmus természetes, önmaga mércéjével mért életformává válik.*

KULTURÁLIS FELADATAINK TÁRSADALOMPOLITIKAI MEGKÖZELÍTÉSE

Kulturális forradalmunk három évtizedes fejlődése szüntelen ideológiai harcban ment végbe. Meg kellett küzdenünk a szívós, fel-felelevenedő polgári ideológiai örökséggel és a külső burzsoá befolyás hatásával, de közben saját gyengeségeinkkel, tévedéseinkkel, hibáinkkal is. Eredményeink az ellentmondások egyre magasabb szinten történő feloldásának és újratermelődésének mindig küzdelmes folyamatában születtek és születnek. *A fejlődés egyszerre hagy maga mögött megoldott problémákat és kényszerül szüntelenül szembenézni elért vívmányainak ellentmondásos következményeivel.* A kulturális forradalom fejlődését végső soron meghatározó gazdasági, társadalmi tényezők mellékhatásai, a gyors előrehaladás egyenetlenségei, a kulturális élet belső problémái, az újonnan felmerülő ellentmondások előtti megtorpanás pillanatai időnként oxigénhez juttatják a történelmi értelemben véve haldokló, de még energiatartalékokkal rendelkező polgári, kispolgári mentalitást.

Mindennek megvannak a lecsapódásai a tudományban, a művészetben és általában a kulturális életben is. Itt is találkozunk a társadalmi közömbösség, az eszmei dezorientáltság jelenségeivel, a technokrata nézetek különböző megjelenési formáival, az ideológia lebecsülésével, az osztályszempontok figyelmen kívül hagyásával, akárcsak a vulgárisan vagy társadalomtudományi köntösben megjelenő voluntarizmussal. Ma is harcolnunk kell – még a szocializmus tudatos hívei körében is – a kultúra arisztokratikus felfogásával csakúgy, mint szerepének lebecsülésével. Szembe kell néznünk a tanulási, művelődési feltételek egyenlőtlenségével; meg kell még tanulnunk a kulturális szektorok munkájának tartalmi és szervezeti összehangolását, s korlátozott anyagi lehetőségeink figyelembevételével sokkal tudatosabban kell kihasználnunk kulturális fejlődésünk intenzív tényezőit, feltárnunk a koordinálásban, a közös összefogásban rejlő nagy lehetőségeket.

Ezeket a tennivalókat, ezt a valóban történelmi jelentőségű és távlatú

munkát világos keretbe illesztik pártunknak a fejlett szocializmus építését szolgáló időszerű határozatai.

A szocializmus építésében elért eredmények alapján, a kulturális forradalom fejlettebb szintjén sokban *új természetű feladatok állnak előttünk.* Ezzel függ össze, hogy a fejlett szocializmus építése szempontjából fontos és hosszú távú *társadalompolitikai határozatok mind természetesebben juttatják kifejezésre az adott terület fejlesztésének a kulturális forradalom feladataival való összefüggéseit.*

A Központi Bizottság *ifjúságpolitikai állásfoglalásának* nevelési és oktatási célkitűzései, az ifjúság közéleti tevékenységének, művelődésének, sportolásának, szociális és egészségügyi ellátásának elősegítése, közösségi aktivitásának, önmagáért vállalt felelősségének felkeltése törvényszerűen kapcsolódik a kulturális forradalom feladatrendszeréhez.

A Központi Bizottságnak *a nők helyzetéről* szóló határozata is nyomatékosan kapcsolja össze a politikai, gazdasági, szociális tényezők elemzését azoknak a maradi nézeteknek a feltárásával és bírálatával, amelyek a családi és a közéletben, a munkahelyen gátolják a női egyenjogúság gyakorlati érvényesülését, ezen belül a nők művelődéshez való jogának szélesebb körű valóra váltását.

A munkásosztály társadalmi szerepének fejlesztéséről, helyzetének további javításáról szóló központi bizottsági határozat nemcsak az eddigieknél nagyobb arányban elemzi a munkásosztály szakképzésének, művelődésének helyzetét, s hívja fel erőteljesebben a figyelmet az ezzel összefüggő feladatokra, hanem azokat minden eddiginél szorosabban kapcsolja össze a munkásosztály vezető szerepével, az üzemi demokrácia fejlesztésével és a termelés követelményeivel.

A kulturális forradalmat közvetlenül érintő leglényegesebb határozatok ugyanakkor az eddigieknél gazdagabban kötődnek a társadalmi gyakorlat problémáihoz.

A tudománypolitikai irányelvek mindenekelőtt a tudomány és a termelés szorosabb kapcsolatának szükségességét állítják előtérbe. A tudomány termelőerővé válása, a tudományos-technikai forradalom kibontakozása népgazdaságunk fejlesztésének szinte kimeríthetetlen tartalékait jelenti. Ugyancsak fontos kutatási feladat a tudományos-technikai forradalom társadalmi következményeinek gondos vizsgálata.

A Központi Bizottságnak ez az állásfoglalása minden eddiginél nagyobb hangsúllyal és igénnyel szól a társadalomtudományok ideológiai-mozgósító és valóságfeltáró szerepéről, arról a *társadalmi funkciójáról,*

amely egyre nélkülözhetetlenebb mind az ideológiai harcban, mind a szocialista közgondolkodás formálásában, mind pedig a politika időszerű döntéseinek, távlati célkitűzéseinek tudományos megalapozásában, s amelynek betöltése egyben e tudományágak további kibontakozásának is a legfőbb záloga. S éppen a tudománnyal szemben támasztott újabb igények kielégítésének elősegítésére hangsúlyozzák az irányelvek a kutatás szabadságának és a kutatók társadalmi felelősségének együttes követelményét.

Az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól szóló határozat nemcsak folytatta az 1961-es oktatási reform helyesnek bizonyult – mindenekelőtt a gyakorlattal való kapcsolat, a világnézeti nevelés erősítését szolgáló – törekvéseit, hanem szervesen és szélesen ágyazta be oktatási rendszerünk tartalmi és szervezeti kérdéseit *társadalmi életünk egészébe.*

A szocializmus alapjainak lerakását követően, társadalmi fejlődésünk eredményeire építve pártunk VIII. kongresszusa mondta ki, hogy a tehetséges munkás- és parasztfiatalok továbbtanulását nem adminisztratív eszközökkel, hanem a politikai, anyagi, szociális és nevelési feltételek javításával, az oktató és nevelő munka fejlesztésével kell biztosítani. Az oktatáspolitikai határozat ennek a munkának újabb lendületet adott. Nem csupán művelődési, hanem politikai feladatként jelölte meg a családi, környezeti, települési eredetű *kulturális egyenlőtlenségek tudatos, tervszerű csökkentését,* a rosszul felszerelt vidéki és peremvárosi iskolák fokozott fejlesztését, a kollégiumi férőhelyek társadalmi akciókra is támaszkodó gyarapítását, az úttörőszövetség, a KISZ előkészítő táborainak, tanfolyamainak fejlesztését, a fizikai dolgozók gyermekeinek az iskolai oktatás minden szintjén szükséges fokozott tanulmányi támogatását.

Társadalmi rendszerünk a tanuláshoz való egyenlő jog formális deklarálása helyett az egyik legfontosabb feladattá tette *a tanulási esélyek, lehetőségek, feltételek különbségeinek csökkentését.* Ebben az összefüggésben az iskola ma a falu és a város, a fizikai és a szellemi munka közti különbségek csökkentésének, társadalmunk átrétegeződésének, mobilitásának egyik legfontosabb előremozdítója. Oktatási rendszerünk ezzel új módon járul hozzá társadalmunk szocialista vonásainak erősítéséhez; társadalompolitikai törekvéseink megvalósításának közvetlenebb részesévé válik.

A határozat más – korántsem merőben új, de újszerű – vonásai összességükben ugyanebbe az irányba mutatnak. *Az iskolát egyszerre tekintjük*

a szakemberképzés és a szocialista embernevelés műhelyének, a rendszeres ismeretgyarapítás intézményének és a szocialista tudat, erkölcs, magatartás közösségi alakítójának. A pedagógus egy személyben oktató és nevelő, a fiatalok pedig nem csupán passzív tanítványok és neveltek, hanem munkájuk, tanulásuk, közösségi életük, öntevékeny szervezeteik révén maguk is folytonosan teremtik, alakítják a jogok gyakorlásának, a kötelességek teljesítésének, az önálló ítéletalkotásnak, a szabad idő kollektív, kulturált felhasználásának cselekvő iskoláját.

A határozat az ismeretanyag formális bővítése helyett az oktatás egyik fő feladatává tette a *permanens tanulás készségének, igényének kialakítását*, illetve a szakműveltség szélesebb, a specializálódáshoz jobb kiindulópontot nyújtó megalapozását. Ez nemcsak a gazdasági, társadalmi szükségletek rugalmasabb kielégítéséhez vezet, hanem jobb lehetőségeket teremt a sajátos képességek kibontakoztatásához, *az egyéni törekvések és a társadalmi igények optimális találkozásához*, megnöveli a továbbképzés, a felnőttoktatás, az iskolán kívüli önművelés szerepét. *Így válik az iskolai oktatás rendszere a tudománnyal és a közművelődéssel szorosabban összekapcsolva egy átfogó művelődési rendszer szerves részévé, s az egész társadalom szocialista fejlődésének nélkülözhetetlen feltételévé.*

Természetszerűleg külön beszélünk a valóság alapvető megközelítési formáiról: tudományról, művészetről, valamint eredményeiknek intézményes és iskolán kívüli terjesztéséről, elsajátításáról: oktatásról és közművelődésről. Ezért külön is meg kell fogalmazni *a közművelődésnek a társadalmi gyakorlattal, a termeléssel, a közösségi élettel, a politikával, a tudatformálással való kapcsolatát*. A Központi Bizottság közművelődési határozata éppen ebben a vonatkozásban jelentett előbbrelépést. Az iskolán kívüli aktív, önkéntes és szervezett művelődés meghatározott körén belül ugyan, mégis egyetlen összefüggő feladatrendszerben és gyakorlatilag juttatja érvényre *a kultúra tág értelmezését*, amely egyaránt kiterjed az általános, ideológiai, politikai, szakmai és művészeti műveltségre, az erkölcsre, az életmódra, a szabad idő kulturált felhasználására. Rámutatott arra, hogy mindez szoros kölcsönhatásban van a termeléssel, a szocialista közösségi formákkal, a szocialista demokrácia gyakorlásával, az egyenlőtlenségek csökkentésének társadalompolitikai törekvésével, s ugyanakkor hangsúlyozza *a kultúra terjesztésének és befogadásának, aktív – elsősorban közösségi – művelésének egységét*.

A közművelődés természetesen nem azonosítható a kulturális forradalom egészével. Fejlődésünk jelenlegi szakaszában azonban a maga integ-

ráló tendenciájával új és nagy távlatokat nyit. A ma nemzedékei által bejárható utat kijelölve *felvázolja a kulturális forradalom jövőbeli kiteljesedését:* előrevetíti a kommunista társadalom kultúrájának sokoldalúságát, a személyiség szabad kibontakozásának lehetőségeit.

*

Felszabadulásunk harmincadik évfordulóján jogos büszkeséggel vehetjük számba kulturális forradalmunk három évtized alatt elért eredményeit. Hazánkban is, e tekintetben is bebizonyosodott *a szocializmus fölénye.* Felszabadult népünk történelmileg rövid idő alatt maga mögött hagyta elmaradottságának évszázados múltját. Szembeötlő a különbség egyfelől a válságoktól terhelt kapitalista világ, a személyiséget elszürkítő polgári életforma, a szétesés burzsoá kultúra, másfelől rendszerünk stabilitása, népünk anyagi és szellemi gyarapodása, kulturális életünk forradalmi változása között. Ha azonban előrenézünk s a megoldatlan kérdéseket vesszük számba, mindenekelőtt azt kell látnunk, hogy szocialista társadalmunk további építése az ideológia és kultúra területén is még számos nehéz feladatot ad, nagy követelményeket támaszt.

Az elmúlt harminc esztendő tanulságai alapján kulturális forradalmunk soron levő feladataival *az elvégzendő munka nehézségének és sikerének együttes tudatában* nézhetünk szembe. *E feladatok megoldásához ad majd pártunk közeli XI. kongresszusa útmutatást, távlatot és új lendületet.*

A szocializmus építésének olyan szakaszába értünk, amelyben „különösen fontossá válik szocialista távlataink világosabb körvonalazása"[10], társadalmunk szocialista vonásainak erősítése, pártunk bevált, kipróbált politikai vonalának, a tömegek által is helyeselt, támogatott határozatainak és állásfoglalásainak következetes, gyakorlati végrehajtása.

Az előttünk álló feladatok megoldásában magabiztosan támaszkodhatunk a pártnak az ellenforradalom leverése óta követett céltudatos politikájára, amely megfelel a marxizmus–leninizmus elveinek és messzemenően figyelembe veszi fejlődésünk sajátosságait is. A szocializmus építésében az élet minden területén elért jelentős eredményeink alapján az MSZMP Központi Bizottsága joggal javasolhatja, hogy „a kongresszus, mint a párt legmagasabb fóruma, értékelje a X. kongresszus óta végzett munkát, hagyja jóvá, erősítse meg a Magyar Szocialista Munkáspárt

[10] *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának irányelvei a párt XI. kongresszusára.*

eddigi politikáját".[11] Ez jövő sikereinknek is legfontosabb záloga az élet minden területén.

A kulturális forradalom eredményes végigvitelének is az a legfontosabb feltétele, hogy tovább haladjunk előre az eddigi úton. Ez egyaránt jelenti a politika folytonosságát, minden eddigi vívmányunk megőrzését, de jelenti az előrelépést is, az új feladatok felismerését és megoldását.

(Társadalmi Szemle, 1975. 2. sz.)

[11] Ugyanott.

Művészetünk mély társadalmi elkötelezettségére, a haladó eszmék iránti fogékonyságára vall, hogy a múltban – közvetve vagy közvetlenül – a nép oldalán állt. De sajátosan jellemezte az is, hogy az emberiség haladó eszméihez majd mindig megkésetten csatlakozhatott. A szocialista társadalom megvalósulása irodalmunkat, művészetünket a világ arculatát újjáformáló munkásmozgalomhoz kapcsolta, világnézetének, cselekvő humanizmusának részesévé tette, hivatásérzetét a tudatos társadalomszemlélet, az új iránti fogékonyság, a hatékonyabb emberformálás szocialista jellemzőivel bővítette. Megnyitotta számára az utat, hogy a történelem élvonalában vállalja az emberi haladás művészi szolgálatát.

Ez az új társadalmi és történelmi pozíció kedvezőbb lehetőségeket nyújtott ahhoz, hogy forradalmi és progresszív, egyetemes és nemzeti hagyományait művészeti életünk minden eddiginél teljesebben vegye birtokba, hogy a nemzeti és az egyetemes összekapcsolásának örökségét a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus új tartalmaival teljesítse ki.

Politikai életünk százados szegényessége, a reakciós, ellenforradalmi hatalom tartós uralma s a tömegek kulturális elmaradottsága miatt irodalmunk, művészetünk a népi mozgalmakkal csak olykor összefonódva s mindig a hatalommal szemben – nemegyszer elszigetelt „váteszi" pozícióból – képviselte a haladást. A szocializmusban viszont a felszabadult, a maga boldogulásáért közvetlenül küzdő tömegekkel került szoros kapcsolatba. A szegényes kulturális hátteret a kulturális forradalom közösségtermelő légköre, a viszonylagos elszigeteltséget a tömegekkel való kölcsönhatás gyarapodó ereje váltotta fel: meghonosodott és elmélyült a művészet és a közönség kapcsolatáért viszonosan érzett felelősség. A forradalmi és progresszív művészeti törekvések szükségképpen ellenzéki-kritikai pozíciója a társadalomépítésben való sokoldalú részvétellé gazdagodott, a tiltakozás, a leleplezés, a bírálat szerepét a néppel, hatalommal való közös felelősség váltotta fel.

Arányosabbá, kiegyensúlyozottabbá vált a valóság tudományos és művészeti megismerésének viszonya. A munkásosztály politikájának érvényesülése, a marxista társadalomtudományok kibontakozása három évtized alatt egyfelől a politika, a tudomány, másfelől a művészet közt olyan kölcsönhatást alakított ki, amely a társadalmi, ideológiai és végső soron politikai szerep *művészileg sajátos* érvényesítéséhez nyitott kedvezőbb utat.

Korszerűbbé, teljesebbé erősödött, szélesedett a művészeti ágak egymáshoz való viszonya. A köztéri szobrászat kibontakozása, a képgrafika műfaji önállósulása, az iparművészet és a környezetesztétika társadalmi funkciójának felerősödése megszüntette képzőművészetünk hagyományos háttérbe szorultságát. A magyar film az eddig vezető művészeti ágnak, az irodalomnak – itthon és a nagyvilágban – egyenrangú társává nőtt. Nemzetközileg is elismertté önállósultak a rádió- és televíziójáték új ágai. Az irodalmon belül a líra tartós elsőbbsége mellett az eddig elmaradott dráma hovatovább a prózai műfajok mellé zárkózik fel, ami jelentős mértékben szocialista színházművészetünknek köszönhető, mint ahogy ez utóbbi fejlődésének a magyar dráma korszerűsége a legbiztosabb zálogа. A magyar opera Erkel óta második kivirágzásának, Bartók és Kodály hagyományain növekedő zeneművészetünk műfaji gazdagodásának is a szocializmusban lehetünk tanúi.

Tervszerűen orientált, hosszan tartó folyamat napjainkban beért eredménye, hogy művészeti, kulturális életünk jelentős mértékben decentralizálódott. Budapest és „vidéki" nagyvárosaink színházi, zenei, képzőművészeti, irodalmi élete ma már együttesen s ezért gazdagabban jelentik a hazai művészetet, s a „provinciális" jelző ma már gyakorlatilag sem „helyhez", hanem csupán szemlélethez köthető.

Teljesebbé vált a művészet abban az értelemben is, hogy mind kevésbé szűkül az alkotások világára. A művészet mindig mű és közönség viszonyában kelt életre, s a szocializmus ezt a művészet lényegéhez tartozó kapcsolatot jellemzően szélesítette ki. Folyamatosan, fokozatosan, de tervszerűen és tudatosan ad a szocializmus társadalmi érvényt annak az elméleti igazságnak, hogy a művészet a mindennapi emberi tevékenységből származott el; hogy az alkotót és a „hétköznapi" embert nem választja el egymástól kínai fal; hogy a művész – tehetsége révén – „megbízottja" is a többi embernek, hogy a kifejezés megadatott készsége arra való, hogy a művészet róluk és a világról szóló képét helyettük, nekik és értük fogalmazza meg.

A verseskötetek példányszámai 1950 óta hatszorosára, a szépprózai műveké csaknem ötszörösére emelkedtek; a színházlátogatók száma 2,7 millióval, a moziké 26 millióval nőtt s a televízió elvonó hatása miatt bekövetkezett átmeneti csökkenés után most újra növekedésnek indult. A hangversenyek, az esztrádok, a népi együttesek előadásait látogatók száma – aminek 40 százalékát ma a komoly zene hallgatóinak növekvő hányada alkotja – ötszörösére gyarapodott, mint ahogyan a kiállítási intézmények megduplázódott és a múzeumok megtízszereződött látogatószáma a képzőművészeti érdeklődés növekedését is mutatja. Ha ehhez hozzávesszük a rádió, a televízió művészeti adásainak széles hatókörét, a műkedvelő művészeti csoportok kétszázezres aktív táborát, a művészetpedagógia – elsősorban zenepedagógiánk – és a művészeti ismeretterjesztés eredményeit, a művészet befogadásának a tömegek igénynövekedésén alapuló mind jobb feltételeit: a meglevő problémák ellenére is kirajzolódik művészet és tömegek kapcsolatának történetileg dinamikus kiszélesedése. Olyan folyamatnak vagyunk részesei, amelynek három évtizedes eredményei nem csupán mennyiségi természetűek. Arra a szocializmusra vallanak, amely a művészet megbecsülését társadalmi hatásának tudatos szélesítésében fejezi ki, s amelynek történelmi célja, hogy a művészet befogadása és gyakorlása is az emberi tevékenység természetes részévé, spontán és általános velejárójává váljék.

Megváltozott művészetünk és művészeti életünk nemzetközi tájékozódása. Az egyoldalú polgári orientációt, illetve nemzeti elszigeteltséget a művészi érték iránti nemzetközi nyitottság váltotta fel. A kortárs világ minden jelentős polgári humanista alkotása mellett elsősorban a testvéri szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió megismert és népszerű művészete szerves része művészeti életünknek.

A külföldről behozott filmek, szépirodalmi művek, kiállítások mintegy fele a Szovjetunióból és a szocialista országokból származik. A tőlük érkező színházi, opera-, balett- és népi együttesek, előadóművészek vendégszereplései, a vendégrendezések és a koprodukciók; a Szovjetunió és a többi szocialista ország kulturális, film- és színházi napjai; budapesti kulturális központjaik tevékenysége; irodalmi-művészeti lapjaink egyre bővülő tájékoztatói – együttesen fejezik ki művészeti életünknek nemcsak „nyitottságát", hanem egyértelmű internacionalizmusát is. S éppen mert internacionalizmusról: viszonzottságról és kölcsönösségről is szó van. Irodalmunknak külföldi olvasója, filmjeinknek nézője, kiállításainknak látogatója, színház-, zene-, táncművészetünknek – előadóiknak – nézője,

hallgatója – a magyar művészetnek tényleges megbecsültsége a nagyvilágban – sohasem volt még annyi és akkora, mint napjainkban. Olyan kapcsolat ez, amely az alkotókban, a kritikusokban és a közönségben egyszerre tudatosítja a szocialista művészet nemzeti sokszínűségét és erősíti közös jellemzőinek tudatát, gazdagítja a szocialista realizmus értelmezését és alkotói érvényesítését, segíti a szocializmust építő népek ismerkedését, élettapasztalataik cseréjét. E kapcsolat a maga részeinek kölcsönható egészében ugyanakkor a polgári művészet történelmi dekadenciájával szemben világméretekben vall a szocializmus értelmesnek, alakíthatónak tudott emberi jelenéről és jövőjéről.

Ezek az általános és egész társadalmunk művészetére ható tendenciák elsősorban művészetünk szocialista realista ágában jutottak kifejezésre.

A ma emberének tudatát jóformán az egész világ politikai, társadalmi, ideológiai, morális, technikai-tudományos állapotáról szóló információk befolyásolják, de egy embert elsősorban az a társadalom határoz meg és alakít, amelyben él. A művészet saját korának egyetemes kérdéseit is mindenekelőtt a maga társadalmának valóságát tükrözve tudja megválaszolni. A legegyetemesebb érdekű művészi általánosításhoz elsősorban a hazai valóság világnézeti, művészi birtokbavételén át vezet az út.

A magyar nép három évtizede a szocializmust építi. A magyar művészetnek is történelmi mércéje, hogy ebből a küzdelmes, forradalmi átalakulásból mit és milyen mélyen volt képes hitelesen megörökíteni, mennyire volt képes ezt dinamikusan támogatni. Három évtized mérlege világosan tanúsítja: a magyar nép történelmi küzdelmének és eredményeinek, a szocializmus építésének jellemző kérdéseit elsősorban a szocialista realizmus alkotói módszerének lehetőségeivel élő művészet állította figyelmének középpontjába.

A szocialista parasztosztály kialakulásának küzdelmes útját, az ellenforradalom, a forradalom és a konszolidáció egész társadalmunkat megrázó élménykörét, a tegnapi és mai nemzettudat önkritikus folytonosságteremtését, a szocialista együttélés, erkölcs és életforma konkrét, a legszélesebb tömegek mindennapjait átható kérdésvilágát irodalomban, film- és színházművészetünkben a *szocialista elkötelezettségű, pártos* művek örökítették meg elsősorban. Társadalmunk önbírálata is azokban a művekben kerülte el a téves általánosításokat, amelyeknek világképe, ha küszködve is, de elszakíthatatlanul a szocializmushoz kötődött.

Ebben a vonatkozásban művészetünk szocialista vonulatát az jellemzi, hogy a szocializmust nemcsak céljai, lehetőségei és már elért eredményei

erejéig vállalta – mint a politikailag szövetséges, de nem szocialista világnézetű alkotók nagy része –, hanem vállalni tudta küzdelmes *kiharcolásának kezdeményező* művészi ábrázolását és közvetlen támogatását is. Szocialista művészetünk ennek révén válik egész társadalmunk művészetének központi, nemzeti jellegét is elsősorban kifejező vonulatává, ami egyik legfőbb záloga annak, hogy művészetünk egésze is szocialista társadalmunk méltó kifejezőjévé legyen.

A szocialista építés irodalmi-művészi kifejezése, támogatása, a nemzeti érvény és érdek képviselete ugyanis korántsem a szocialista művészet valamiféle előjoga. Ugyanaz a szocializmust építő társadalmi valóság, amely a szocialista művészet kibontakozásához alapot ad, egyszersmind törvényszerű vonzásában tartja s e növekvő erejű vonzás jegyében szüntelenül saját képére is formálja a nem szocialista tendenciákat.

A szocialista társadalom egyik legdöntőbb hatása művészeti – főként irodalmi – életünkre, hogy megszüntette az ún. „népi" és „urbánus" megosztottság objektív alapjait, s ugyanakkor azok gondolkodása is lényegesen változott, akiket életútjuk korábban ezekhez az irányzatokhoz kötött. Ha szemléleti utóhatások még nemegyszer tetten érhetők is, ezek a szocialista valóságból származó kérdésfeltevések kapcsán legtöbbször konstruktív szándékokkal összekapcsolódva jelentkeznek. Irodalmi, művészeti életünk több nagy alkotójának egész életműve ugyan nem vonható a szocialista irodalom, művészet körébe, egyes alkotásaik azonban – akár a történelmi múltat idézik, akár a szocializmus építésének időszerű kérdéseihez szólnak – részét képezik a szocialista művészetnek. Ha művészetünk eszmei helyzetét keresztmetszetben tekintjük, elválik, el kell választanunk azt, ami szocialista, attól, ami nem az. De ha e tendenciák mozgásirányait, történelmi dinamikáját tekintjük, a szálak többsége egyfelé, a szocialista, a realista művészet irányába tart.

Ez a folyamat nehéz próbatételek, konfliktusok, küzdelmek során alakult. A szocializmus a politikának és a művészetnek hazánkban is új, aktív viszonyát alakította ki. Ez a társadalom és a művészet fejlődését egészében egyszerre szolgáló kölcsönhatás időnként azonban meg is bomlott; a művészetekre dogmatikusan erőltetett közvetlen, napi politikai feladatok okán éppúgy, mint egyes művészeti ágak politikai szerepkövetelése, a politika elsődlegességét megkérdőjelező, revizionista szerepvitele miatt. A nem szocialista tendenciák egymáshoz és a szocialista vonulathoz való közelítése szükségképpen a művön kívüli nézetek és a művek vitájában ment és megy végbe. Ennek elvi frontjait azonban a szű-

kebb érdek- és klikk-kapcsolatok, a személyes ellen- és rokonszenvek máig is sokszor összezavarják. A közönséggel való kapcsolat szélesedése az akadályozó tényezőket is szüntelenül felszínre hozza. Az alkotói és a befogadói ízléshangoltság, a művészet belső fejlődési igényei és a közönségigény, a mindkettővel szembeni felelősség csak részben esnek egybe. Konfliktusos folyamatokban kerülnek kölcsönhatásba, amelyek az alkotókat, a közönséget, a kritikát és a közvetítőhálózatot szüntelen, viszonosan felelős próbatételek elé állítják.

Az „alapkonfliktus" azonban – ha szabad ezt így nevezni – művészet és valóság közt van. Az élet művészi birtokbavételének pedig – a készségen, a tehetségen túl – szemléleti, világnézeti feltételei is vannak. Végső soron *ezek fogyatékosságaival* függnek össze a művészi ábrázolás társadalmi adósságai. Köztük az, hogy ritka a munkáséletnek a munkásosztály szerepével egyenértékű, illetve a mai paraszti világnak a falu megújulásával egyenértékű ábrázolása. A hatvanas évek közepétől hiányos, szegényes a fejlettebb szocializmus bonyolultabb hétköznapjaiban az érvényes erkölcsi értékrend művészi felmutatása.

Az MSZMP XI. kongresszusának irányelvei az eredmények leszögezése mellett az ideológiai, kulturális élet újabb feladatairól szólva épp ebben a leglényegesebb kérdésben adnak a művészetek számára is tudatosító eligazítást: „Különösen fontossá válik szocialista távlataink világosabb körvonalazása, a szocialista életmód fölényének bemutatása a kapitalista életformával szemben. Fontos feladat a népünk, elsősorban munkásosztályunk gondolkodásában és magatartásában kibontakozó szocialista vonások általánosítása." Az fogalmazódik meg e sorokban, amivel az utóbbi években a maga módján művészetünk is küszködik: a gondolkodás, a magatartás, az életmód szocialista vonásainak megragadása, az ezzel összefüggő új kérdések megválaszolása, vagy akár: a helyes kérdés puszta feltevése.

Társadalmunk a szocializmus alapjainak lerakásáig a viszonylag nyílt politikai, közéleti konfliktusok közegében fejlődött. Azóta, éppen az elért eredmények alapján, az emberi döntések, magatartások a szűkebb-tágabb közösségek életén belüli, áttételesebb, bonyolultabb vagy-vagyok mentén sorakoznak; mindinkább a „hogyan élünk"-nek – az életszínvonal emelkedésével együtt felmerülő – kérdéseire adott cselekvő válaszok kapcsán oszlanak meg. A szocializmusra társadalmi méretekben mondott politikai „igen" és a marxizmus–leninizmus alapelveinek tömeges ismerete alapján ma a szocialista vagy a nem szocialista minőség közötti választás területe

mindinkább a mindennapi élet erkölcsének, magatartásának világa lesz. Próza- és drámairodalmunk, film- és színházművészetünk e feladat újszerűsége előtt – de önnön készületlensége miatt is – mintha megtorpant volna. Művészetkritikánknak is egyik legnagyobb gyengéje, hogy ha felismeri is ezt a módosult helyzetet, mégis szinte lemond a nyílt társadalmi konfliktusok politikumához kötött művészi *pártosság* kategóriájáról. Ahelyett, hogy más társadalomtudományok eredményeire is támaszkodva kimunkálná és elemző, érvelő módon, tehát orientálóan, értékrendteremtően érvényesítené ennek időszerű tartalmait.

A társadalmi tudatosság az, ami szocialista művészetünket harminc év folyamán éppen az új, a szocializmusra valló jelenségek érzékeny megragadására különösen képessé tette. Valóságfeltáró s ezzel szorosan összefüggő emberformáló szerepének továbbra is ez az egyik legfőbb záloga. Egy formálódó, közösségeiben, emberi viszonylataiban, erkölcseiben, érzés- és gondolatvilágában történelmileg új és alakuló társadalom életének hiteles művészi birtokbavétele: ez a művészeteink előtt álló, önmaguk mércéjét is jelentő hivatás és feladat. A következetesebb művészetkritika, a műhelyek határozottabban érvényesített ideológiai-politikai felelőssége, aktív műhelymunkája, a művészetpolitikában is a közművelődési szemlélet érvényesítése, a terület kommunistáinak felelős vitái segíthetik – s kell is hogy segítsék –, de nem oldhatják meg ezt a feladatot. Művészeteink pedig éppen ennek a hivatásnak a teljesítése révén és arányában találkoztak eddig s találkoznak holnap is politikával és közönséggel, szolgálják az ember helyzetének, érdekeinek, feladatának, felelősségének – felszabadulásának – átélhető megértését, tudatosítják az emberi boldogulás történelmileg egyedül lehetséges – szocialista – jelenét és jövőjét.

(Népszabadság, 1975. március 16.)

AZ MSZMP XI. KONGRESSZUSA

KÁDÁR JÁNOS / *Az MSZMP Központi Bizottságának beszámolója* [RÉSZLET]

AZ IDEOLÓGIAI, A KULTURÁLIS ÉS A TUDOMÁNYOS MUNKA FELADATAI

Kedves elvtársak!

Pártunk nagy figyelmet fordít az ideológia, a tudomány, a közoktatás, a kultúra kérdéseire, mert nem kis mértékben ezeknek megfelelő megoldásától függ társadalmunk előrehaladása, népünk további felemelkedése. A Központi Bizottság úgy ítéli meg, hogy a beszámolási időszakban társadalmi viszonyaink fejlődésével, gazdasági építőmunkánk eredményeivel összhangban növekedett hazánkban a marxizmus–leninizmus befolyása, erősödött a társadalomban a szocialista közgondolkodás, szélesebb körben tudatosodtak a szocialista erkölcs és életmód normái, újabb sikereket értünk el a szocialista kulturális forradalom eredményeinek gyarapításában.

A marxizmus–leninizmus eszméinek, a szocialista világnézetnek újabb térhódítása örvendetes, nagy eredmény. Ezt látva sem feledkezhetünk meg azonban ideológiai munkánk fogyatékosságairól, az e téren még előttünk álló nagy feladatokról, arról, hogy a társadalmi tudat szocialista átalakulása csak egy egész korszak alatt mehet végbe. Lenin már a forradalom hajnalán figyelmeztette a kommunistákat a régi burzsoá és reakciós kispolgári nézetek maradványainak erejére, hallatlan szívósságára. Lenin e megállapításának helyességét mindennapi életünkben tapasztaljuk.

Az utóbbi időben kettős folyamat ment végbe. A fő irányzat az, hogy erősödött, széles körben teret hódított a szocialista közszellem, amely nagyszerűen megnyilvánul a termelőmunka nagy sikereiben, a szocialista brigádmozgalomban, a szocialista munkaversenyekben, a kommunista szombatokban, a lakóhelyi önkéntes társadalmi munkában, az elemi csapások idején megmutatkozó tömeges, példás helytállásban. Egyidejűleg társadalmunkban jelen vannak, sőt időnként még meg is élénkülnek a

szocialista elveinkkel, céljainkkal, erkölcsi értékrendünkkel össze nem egyeztethető jelenségek is. Igen fontos, hogy erről beszéljünk, különösen a mostani helyzetben, amikor az anyagi jólét növekedésével a „miből éljünk" nagy társadalmi kérdése mellett mindinkább szerepet kap az is, „hogyan éljünk".

A tudomány, az oktatás, a közművelődés, a művészetek, az ideológia és a propaganda területén dolgozók nagy és eredményes munkát végeztek, de még nagyobb feladatok várnak rájuk.

A párt ideológiai munkáját a marxizmus–leninizmus általános érvényű tanításainak terjesztése, alkotó alkalmazása, elméletünk gazdagítása jellemzi. A két kongresszus között, különösen a kongresszusra való felkészülés időszakában a párt számos elvi jelentőségű kérdéssel foglalkozott.

A beszámoló időszakában tovább növekedett a pártpropaganda hatékonysága, szocialista szemléletformáló szerepe. A két kongresszus között évi átlagban több mint kétmillió ember vett részt szervezett politikai oktatásban. Nagy munkát végeznek, elterjedtek és olvasottak a párt napilapjai és folyóiratai: a *Népszabadság*, a *Társadalmi Szemle*, a *Pártélet*, a megyei pártlapok. Általában tovább növekedett és javult a sajtó, a rádió és a televízió szerepe a közvélemény tájékoztatásában, a politikai nevelő munkában és a közművelődésben. Hazánkban alig van család, amely ne járatna valamilyen újságot. Csaknem minden családnak van rádiója és nem túl távoli időben minden család otthonában lesz televízió.

A társadalom szocialista jellegének erősítése megköveteli az ideológiai területen dolgozó valamennyi párt-, társadalmi és állami szerv jól összehangolt munkáját. Különösen nagy szükség van a párttagság ideológiai képzettségének, a párt eszmei egységének szüntelen erősítésére. Ideológiai kérdésekben is nélkülözhetetlen az igazunkba, igazságunk meggyőző erejébe vetett rendíthetetlen hit, a forradalmi éberség, a nyílt kiállás nézeteink mellett, a vitakészség csakúgy, mint az érvelés, a meggyőzés és a bizalom az emberek iránt.

A X. kongresszus állásfoglalásainak megfelelően tervszerűbbé váltak a tudományos kutatások, javult összhangjuk a társadalmi igényekkel. Tudományos kutatásra és fejlesztésre jelenleg a nemzeti jövedelem 3 százalékát fordítjuk; ez a nemzeti jövedelem növekedését meghaladó ütemben emelkedik.

Eredményekről szólhatunk a társadalomtudományokban – elsősorban a történettudomány és a közgazdaságtudomány területén – abban a tekin-

tetben, hogy munkájuknak jobban középpontjába kerültek fejlődésünk legfontosabb kérdései: a társadalmi fejlődés és a gazdasági építés, a tudományos és technikai forradalom hazai kibontakoztatásának lehetőségei, a szocializmus távlati feladatai. Az igény az, hogy még tevékenyebben vegyenek részt a szocialista tudatformálásban. Továbbra is arra kell törekedni, hogy a társadalomtudományok következetesen lépjenek fel az antimarxista, nem marxista nézetekkel szemben. Gondoskodni kell róla, hogy az ideológiai szempontból legfontosabb kutatóhelyeken és a társadalomtudományok oktatásában a munka egyértelműen a marxizmus–leninizmus eszmei alapján folyjék. Erre kötelez bennünket felelősségünk az ország, a nép szocialista fejlődéséért és az ifjúság szocialista szellemű neveléséért.

A műszaki és természettudományokban nőtt a gyakorlatban közvetlenül hasznosított kutatási eredmények aránya. Kimagasló eredményeket értünk el többek között a gyógyszerkutatásban, a növénynemesítésben, a fehérjekutatásban és -felhasználásban, a geológiai kutatásokban, az ország kitermelhető ásványvagyonának feltárásában, az atomkutatás néhány eredményének gyakorlati alkalmazásában. Elkészült az országos távlati tudományos kutatási terv, amely – a népgazdaság hosszú távú fejlesztési tervéhez igazodva – legfontosabb feladataink megoldására mozgósítja a tudomány munkásait.

A tudomány növekvő gazdasági, társadalmi szerepe, jelentősége megköveteli mindenekelőtt a kutatások még szervezettebb összehangolását, a tudományirányítás továbbfejlesztését.

A párt szilárdan vallja a tudományos kutatás szabadságának elvét és a jövőben is arra törekszik, hogy ezt a maga eszközeivel érvényesítse. A tudomány művelőitől viszont azt kívánja, hogy ésszerűen használják fel a rendelkezésre álló erőket és eszközöket, vegyék figyelembe a szocialista építés tényleges szükségleteit.

A Központi Bizottság hosszú távra megszabta az állami oktatás továbbfejlesztésének irányát. Több területen biztató eredményeink vannak. A nevelők és a társadalom széles körű összefogásának eredménye, hogy a beszámolási időszakban is számottevően – kereken 49 százalékról 56 százalékra – nőtt a középiskolákban tanuló munkás- és parasztgyermekek aránya. A felsőoktatásban az első évfolyamra felvettek között is emelkedik arányuk, ez az 1970. évi 38,5 százalékkal szemben 1974-ben 41,5 százalék volt. Politikai, pedagógiai, szociális támogatásuk a jövőben is változatlanul fontos feladatunk.

Szocialista céljaink megkívánják a munkásosztály, a dolgozók műveltségének és szakképzettségének további növelését, állandó megújítását. Ennek tudatában az előttünk álló években tovább kell fejleszteni általában a közoktatást, különösen az általános iskolai és a szakmunkásképzést és -továbbképzést. A szocialista társadalom növekvő igényeinek megfelelően, 15–20 éven belül általánossá kell tenni a felnövekvő nemzedék középfokú iskolázottságát. Ennek keretében elsősorban a szakmunkásképzés színvonalát kell emelni. A magas színvonalú szakmunkásképzést szocialista társadalmunkban nem csupán a munkaerő utánpótlása igényli, hanem a munkásosztály vezető szerepének érvényesülése is megköveteli. A társadalmi szükségleteknek megfelelően számottevően növekedni fog a főiskolát és egyetemet végzettek száma.

A közoktatás minden szintjén javítani kell a világnézeti oktatást és nevelést. Emelni kell a marxizmus–leninizmus oktatásának színvonalát, s el kell érni, hogy közoktatásunkban a marxista–leninista világnézet hassa át az oktató- és nevelőmunka egész folyamatát. Társadalmunk azt igényli, hogy a fiatalok nevelésében a szilárd szocialista világnézet fejlesztése, az általános és szakismeretek oktatása, valamint a folyamatos művelődés igényének felkeltése egymással szoros egységben történjék.

A művelődés, a műveltség egyéniséget formáló és közösségteremtő erő. A társadalom további felemelkedését szolgáló céljaink szükségessé teszik, hogy erőteljesen fejlesszük közművelődési rendszerünket. A jelenleg is meglevő lehetőségek jobb kihasználása mellett fejlesztjük a művelődés egyéni és közösségi formáit, a könyvtárak, a művelődési házak és más kulturális intézmények hálózatát. Gondoskodni kell róla, hogy a közösségi szórakozás valóban kulturált legyen és kiszoruljanak belőle az ízlésromboló elemek. Elő kívánjuk segíteni, hogy az egyén szabadon bontakoztathassa ki képességeit önmaga és a közösség javára, a növekvő szabad idő kulturált felhasználása az emberi kapcsolatok erősítését szolgálja.

Művészeti életünket is eredményes alkotómunka jellemzi. Az utóbbi négy esztendő az irodalom, az egyes művészeti ágak gazdagodásának időszaka volt; figyelemre méltó alkotások születtek. Művészeink értékes segítséget nyújtanak a közművelődési munkához. Jelentősen fejlődött képző- és iparművészetünk, ezen belül szobrászatunk, és színvonalas zenei művek születnek. A tudomány, az irodalom és a művészet eredményeit, értékeit egyre szélesebb tömegek ismerik meg.

A párt nagyra értékeli az irodalomban, a művészetekben elért eredmé-

nyeket. Az írók, az alkotóművészek társadalmi felelősségüknek megfelelően hozzájárultak társadalmunk jó közérzetének kialakulásához, a szocialista nemzeti összefogás, egység kibontakozásához. Műveikkel segítették népünket kulturális színvonalának felemelésében.

A párt a valóságból indul ki, amikor megállapítja, hogy politikai egyetértésünk az alkotókkal örvendetesen erősödik, de irodalmi és művészeti közéletünk világnézetileg, eszmeileg még nem egységes. Az általános helyzet jellemzője egyrészről, hogy e területen is növekszik a szocializmus eszméinek befolyása, másrészről látható az is, hogy a szocializmus hazai építésének új kérdései, a nemzetközi munkásmozgalom, a külpolitikai helyzet egyes problémái nyomán az irodalomban, a művészetekben, az alkotásokban nálunk is tükröződik egyes személyek, csoportok távlatvesztése. Ez megmutatkozik mind a témaválasztásban, mind a feldolgozás módjában.

Az író, a művész maga választja meg témáját, kifejezési formáit és eszközeit. A témaválasztás, a stílus, a művészi irányzat szabadságának azonban mindig az a mértéke, hogy mennyire segíti a társadalom ábrázolását és hogy a mű mennyire képes a társadalomhoz szólni. Az a művészi magatartás, amely elfordul a mától, amelyik úgy „modern", hogy régen letűnt divatokat, „izmusokat" melegít fel, és formai játszadozásával, az elavult „l'art pour l'art", a „művészet a művészetért" szellemében öncélú művet alkot, az sem a társadalomnak, sem a művészetnek nem használ és nem tart lépést a szocializmust építő néppel.

A reális helyzet felmérése a párt részéről nem belenyugvást, nem eszmei megalkuvást jelent. Itt hosszú távú, sok figyelmet és türelmet igénylő munkát kell végeznünk. Ezeken a területeken és ezekben a kérdésekben a tisztázódásnak elsősorban ideológiai vitákban kell történnie. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy azok, akik az irodalom, a művészetek terén eszmei vitapartnereink, az esetek nagy többségében politikai szövetségeseink. Ez a politikai szövetség nem zárja ki, sőt igényli az ideológiai vitát. A vitákat olyan módszerekkel kell folytatnunk, hogy közben a politikai szövetség erősödjék. El kell érni, hogy szövetségeseink a marxizmus–leninizmus eszméi alapján az ideológia területén is közelebb kerüljenek hozzánk.

A párt továbbra is mindent megtesz szocialista hazánk irodalmi, művészeti életének fejlesztéséért. Kulturális, művészeti életünkben tovább kell erősíteni a politikai és az ideológiai egység irányába ható tendenciákat. Növelni kell a kommunista, szocialista közéletiség erőit.

Továbbra is biztosítjuk az alkotói szabadságot. Ugyanakkor a pártnak, a munkásállamnak jogában áll, hogy a művek között társadalmi és művészi értékük szerint válogasson. Az idők folyamán szükségszerűen változnak a kifejezési formák is, művészeinknek meg kell azonban érteniük, hogy a forradalom elsősorban nem a művészi formákban, hanem a társadalomban megy végbe. Az alkotók azonosuljanak a néppel, a művészeti alkotások érthetően és valóban a népről, a néphez szóljanak, a szocializmust építő magyar nép életét, munkáját, harcát fejezzék ki.

Minden humanista értéknek továbbra is helyt adva, elutasítjuk mind a dogmatikus művészetszemléletet, mind a társadalmi kérdésektől elforduló vagy a hibákat hamisan általánosító negatív álláspontokat. Azokat a műalkotásokat pártfogoljuk, amelyek a valóságot szocialista elkötelezettséggel, pártosan, magas művészi színvonalon ábrázolják. Az irodalom- és művészetkritika a marxista esztétika alapelveinek gyakorlati érvényesítésével határozottabban segítse a művészet szocialista értékrendjének kialakítását; színvonalas, érvelő és közérthető elemzéseivel orientálja meggyőzően a közönséget és az alkotói világot, támogassa a művészet és a közönség kapcsolatának, kölcsönhatásának erősödését. A művészeti műhelyek, intézmények, szövetségek teremtsenek olyan légkört, amelyben az ilyen művek alkotói élvezik a legtöbb megbecsülést. Ily módon szolgálhatja az alkotó híven a szocializmust, a népet; ily módon fejlődhet maga az alkotó; ezen az úton fejlődhet, gazdagodhat valóban kifejezési formákban is maga az irodalom, a művészet.

A nemzetközi életben végbemenő változások, a békés egymás mellett élés politikájának és vele együtt az ideológiai harcnak az előtérbe kerülése is megkívánja a céltudatosabb, következetesebb ideológiai munkát.

Most, amikor egyidejűleg létezik a szocialista és a kapitalista világrendszer, amikor a békés egymás mellett élés térhódításával a különböző társadalmi rendszerű országok a legkülönbözőbb területen érintkeznek és kapcsolatban vannak egymással, az ideológiai harc már régen átlépte a határokat és a korábbinál nagyobb szerepet kap a nemzetközi életben is.

A különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élésének viszonyai között ideológiai és kulturális téren is növeljük aktivitásunkat. Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy az ideológiai harc frontján nincs békés egymás mellett élés: az állami kapcsolatokban partnerek lehetünk, a kapitalizmus és a szocializmus ideológiája azonban két egymással szemben álló, kibékíthetetlen ideológia.

A burzsoá propaganda ellenünk irányuló ideológiai fellazító tevékeny-

sége elsősorban a nacionalizmus szítására törekszik, de emellett a kozmopolitizmus ideológiáját is felhasználja. Az ideológiai nevelő munkának különösen fontos feladata a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus erősítése.

A nemzetközi helyzet is szükségessé teszi, hogy fejlesszük együttműködésünket testvérpártjainkkal ideológiai területen is. A testvérpártok ideológiai együttműködése az elmúlt években már szép eredményeket hozott, hozzájárult a szocialista országok, a nemzetközi kommunista mozgalom egységének erősítéséhez, a marxista–leninista ideológia befolyásának növekedéséhez a világ minden részében.

Eredményeink kedvező alapot teremtenek ahhoz, hogy az ideológiai, a tudományos és a kulturális életben is tovább haladhassunk előre. Fő célunkat abban foglalhatjuk össze, hogy tovább erősítjük társadalmunkban a marxizmus–leninizmus eszméit, a szocialista világnézet befolyását, a tömegek szocialista tudatát, a szocialista erkölcsöt.

Mindenekelőtt azt a szemléletet kell erősíteni, hogy a társadalom létalapja a munka, a termelés. Eddig is azok voltak többségben és a jövőben is azoknak a tábora növekszik, akik munkájukkal, személyes felelősségvállalásukkal, küzdeni tudásukkal, életmódjukkal azt bizonyítják, hogy az egész nép és benne az egyén boldogulása is csak a szocializmus útján, munkával és a közösséggel együtt érhető el. Társadalmunkban ma már milliók gondolkodnak így. De ha mellettük csak ezrekre vagy néhány tízezerre tehető is azoknak a száma, akik a munka könnyebb végét fogják meg, akik a közösség rovására próbálnak élni, ebbe sem lehet belenyugodni, mert az ilyenek magatartása súlyos erkölcsi kárt okoz a társadalomnak.

Pártunknak az az álláspontja, hogy az élet minden területén növelni kell a szocializmus aktív híveinek megbecsülését, a szocialista módon végzett munka, a szocializmus ügye iránt elkötelezett magatartás tiszteletét. Erősíteni kell azt a közszellemet, amelyben a társadalom pozitív erői, a szocializmus hívei a hangadók, amely nem tűri el a társadalomellenes magatartást, a fegyelmezetlenséget, a cinizmust, a közösség megkárosítását. Arra törekszünk, hogy társadalmunk közszellemét illetően is a munka társadalma legyen, a végzett munka értéke szerint osszon erkölcsi és anyagi elismerést.

A szocialista közgondolkodásnak, népünk műveltségének fejlesztésében, kulturális színvonalának emelésében is előrehaladtunk az elmúlt négy évben. A felszabadult magyar nép életének 30 esztendejére gondolva

pedig elmondhatjuk, ezen a téren is történelmi jelentőségűek az eredmények. A marxizmus–leninizmus, a szocializmus, a kommunizmus eszméi a Horthy-rendszer negyedszázada alatt tiltottak és üldözöttek voltak; népünk nemcsak a kenyeret, hanem a tudást, a kultúrát is nélkülözte. A helyzet ebben a tekintetben sem hasonlítható össze a múlttal. Ma gyökeresen megváltozott helyzetben nagy eredményekről beszélhetünk. A párt XI. kongresszusa minden bizonnyal újabb nagy lendületet ad az ideológiai munkának, még előbbre jutunk e téren is, és a jövendő úgy alakul e földön, ahogyan azt a szocializmus élenjáró eszméivel felfegyverzett magyar nép tudatosan alakítja.

(A Magyar Szocialista Munkáspárt
XI. kongresszusának jegyzőkönyve)

SZOCIALISTA ESZMEISÉG, MŰVELŐDÉS, KÖZÖSSÉGI ERKÖLCS

Tisztelt kongresszus! Kedves elvtársak!

Pártunk programnyilatkozatának egyik nagyon fontos tézise az, hogy „társadalmunk szocialista fejlődésének elválaszthatatlan része a társadalmi tudat fejlődése, az emberek gondolkodásának, erkölcsi arculatának változása, műveltségének gyarapodása". Teljesen egyetértve a Központi Bizottság és a Központi Ellenőrző Bizottság beszámolójával és az előterjesztett dokumentumokkal, a programnyilatkozatnak ehhez a megállapításához kívánok néhány gondolatot hozzáfűzni.

Amikor népünk tudatának, erkölcsének, művelődésének kérdéseivel foglalkozunk, abból a tényből indulhatunk ki, hogy népünk túlnyomó többsége magáénak érzi a szocialista Magyarországot. A dolgozó emberek helyesnek tartják pártunk politikáját, elfogadják a munkásosztály vezető szerepét, megértik, hogy céljai egybeesnek az egész társadalom céljaival. Helyeslik és támogatják azt a küzdelmet, amelyet hazánk kulturális felemelkedéséért folytatunk.

Dolgozó népünkben ma mélyen, érzelmeiben is benne él a munkásnemzetköziség szelleme, a szolidaritás a szabadságukért küzdő népekkel, a szovjet emberek szeretete és a hála a nagy szovjet nép iránt, amely már eddig is annyi áldozatot hozott a szocializmus győzelméért, a békéért, és ma is minden módon segíti a világ népeit az imperializmus elleni küzdelmükben. Széles körök támogatják pártunknak és kormányunknak azt a politikáját, amely az emberiség haladó erőivel együtt küzd a békéért, az agressziós hatalmak háborús politikája ellen.

Az elmúlt években kiszélesedett, megjavult az agitációs és propagandamunka. A megerősödött alapszervezeteknek, az eszméinket hirdető és képviselő elvtársaknak köszönhető, hogy milliók ismerkedtek meg pártunk politikájának fő kérdéseivel; hogy eszméink és a szocialista életmód

és magatartás normái szélesebb körben tudatosodtak: a szocialista építés mai korszakának embere több és különb tegnapi önmagánál.

A nemzetközi helyzet alakulása is kedvez az ideológiai fejlődésnek. A Szovjetunió és a szocialista országok ereje, aktív és egyeztetett harca nyomán, ha nem is ellentmondás nélkül, de várhatóan tartóssá válik az enyhülés folyamata. A szocialista országok és mindenekelőtt a Szovjetunió megerősödve, a szocialista tervgazdálkodás és integráció előnyeit felhasználva, stabil fejlődést biztosítanak, és így gondoskodnak népeik anyagi és szellemi gyarapodásáról.

A kapitalizmus általános válsága egyre jobban mélyül. Amit a konjunktúra éveiben sokan elképzelhetetlennek tartottak, a tőkésországokban a növekvő munkanélküliség és az infláció meredeken felfutó lázgörbéje a romlás jeleit tárja a világ elé. Egyre szembeötlőbbé válik a tőkés világ ideológiai-morális válsága is; a polgári ideológia ezen a téren még teoretikusan sem tud távlatokat adni. A „fogyasztói társadalom" vonzása ma már azoknak a szemében is vesztett erejéből, akik egy társadalom fejlettségét az autók számán és a kirakatokon szokták mérni.

Kedves elvtársak! Felszólalásomra készülve átlapoztam az elmúlt két évben a különböző fórumokon hozzám intézett kérdéseket. A kérdezők között voltak pártmunkások és társadalmi aktivisták, munkások, termelőszövetkezeti parasztok, pedagógusok, orvosok, tudósok. Kérdéseiket összehasonlítottam a 8–10 évvel ezelőttiekkel, és szembetűnőek a különbségek. A közéleti és a kulturális érdeklődés gazdagodása és – ami a legmegragadóbb – egységessé válása a jelentős különbség, mely itt feltűnik. Ma az orvos, a pedagógus ismerni akarja a gazdasági folyamatokat és azok hatását, a munkás, a termelőszövetkezeti tag tájékozódni akar a közművelődés, a közoktatás, az egészségügy viszonyairól, és valamennyien együtt az egész ország helyzetéről, nemzetközi kapcsolatainkról, a világban végbemenő fejleményekről. Az arányok eltérhettek, de mindenütt az állampolgári felelősség növekedése, a társadalmi tudatosság magasabb szintje, a szocializmus iránti elkötelezettség jutott kifejezésre.

A közügyek iránti érdeklődés és a társadalom problémáinak megértésére irányuló szándék is jelzi, hogy a kommunisták – és egyre tömegesebben a pártonkívüliek is – szeretnének tisztán látni az ellentmondásos folyamatok világában, hogy meg tudják különböztetni a tőlünk függetlenül alakulót – amihez alkalmazkodnunk kell – attól, amin változtatni

tudunk; a téves elgondolásokat a következetlen végrehajtástól vagy éppen személyes hibáktól.

Elvtársak! Az elmúlt 30 év alatt lezajlott változások nemcsak a gazdasági és osztályviszonyok gyökeres átalakulását hozták, hanem szinte minden család, minden állampolgár helyzetét megváltoztatták. Ebben a hatalmas méretű és arányú mozgásban a dolgozók helyzete egyénenként is, összességükben is nagyon megváltozott, népünk egy egész történelmi lépést tett előre.

Fejlődésünk e szívet melegítő eredményei sem takarhatják azonban el szemünk elől azokat a jelenségeket, gondolkodásmódokat, eszmeáramlatokat, amelyek nem tartanak lépést ezzel a fejlődéssel. A szokások, az erkölcsök és az életeszmények világában számos, a szocializmustól idegen elem jelzi, hogy még nem szűntek meg az emberekben és a körülményekben azok az okok, amelyek megőrzik, illetve a mi viszonyaink között is újratermelik őket.

Mégis azt kell mondanunk, hogy a szocializmus gazdasági és politikai építésében elért korszakos eredmények mély nyomot hagytak az emberek gondolkodásában. Népünk ma már más, mint akár 10 évvel ezelőtt is: kulturáltabb, igényesebb, a közéletben bátrabb. A rádióban vagy a televízióban naponta szólalnak meg munkás- és parasztemberek, fiatalok: riportokban mondják el, vetélkedőkön mutatják meg, hogy milyen sokat tudnak üzemük vagy a mezőgazdaság, lakóhelyük és a nagyvilág dolgairól. Szavuk önérzetes, van véleményük, és igényeiket is a felelős, kötelességét is tudó állampolgár pozíciójából fogalmazzák meg.

Pártunk, programnyilatkozatunk meghirdeti: napirendre került, konkrét társadalmi célunkká lett a fejlett szocializmus felépítése. Márpedig ez nemcsak falak felhúzását, gyárak és gépek, termelési eszközök gyarapítását jelenti, hanem szocialista társadalmi viszonyokat is. Az anyagi javak megtermelésének és elosztásának módja nagymértékben meghatározza a tudati és erkölcsi viszonyokat, ezekben pedig a jobb életfeltételek megteremtése szülhet nemkívánatos mellékhatásokat is; hat a különböző egyenlőtlenségek feszítő ereje is: ha jól élünk vele, pozitívan, ha rosszul, akkor rombolóan. Nekünk úgy kell haladnunk, tetteink nyomán azt kell elérnünk, hogy az emberek kapcsolatában, gondolkodásmódjában, életvitelében is győzzön a szocializmus. Az embereket közösségivé, a fiatalokat munkás, szocialista ifjúsággá elsősorban a saját példánkkal nevelhetjük!

Elsőként az emberek tudatára legközvetlenebbül ható két fontos té-

nyezőre, a munkára és a közösségre szeretnék kitérni. Benjámin László versével hajdani mesterei, a szocialista munkások életelvét ma is vallhatjuk: „mindig talál tennivalót, s a dologra társat az igaz ember".

A teljes emberi személyiség, a szocialista ember kialakulásának alapvető feltétele és eszköze a munka. Ez a közhelyszerű tétel akkor válik élővé, ha arra gondolunk, hogy nálunk a munka – bár nem mentes a rutinszerű részfeladatoktól, mégis – milyen tömegesen formált már öntudatos, széles látókörű, vállalatuk, szövetkezetük, intézményük tevékenységére felelősen tekintő dolgozókat. Ebben igen nagy szerepe lesz a fejlődő munkahelyi demokráciának, ahol a dolgozók a köztulajdonosok felelősségével működnek majd együtt.

Tudjuk, hogy nem mindenki látja a pontos összefüggéseket a maga részcselekvése és a népgazdaság, a társadalom egészének érdeke között. Ezt megváltoztatni azzal lehet, azzal tudjuk, ha növeljük a kollektívák szerepét a munka és az ember minősítésében. Az előttem felszólaló Tajmel elvtárs is szólt erről. Ez a legjobb eszköze a szubjektivizmus leküzdésének, és annak is, hogy újabb rétegeket késztessünk együttgondolkodásra és vonjunk be a közös cselekvésbe. Az ellenőrzésbe bevont, a bírálatával, javaslataival változtatást elérő ember fellépése visszahat saját felfogására és magatartására is.

A párt vezető szerepe, irányító tevékenysége segítségével a dolgozók társadalomformáló terveink és módszereink jobb ismeretében tudnak helyesen tájékozódni, állást foglalni abban, hogy területükön mi segíti és mi keresztezi a haladást; így ismerik fel azt is, hogyan alakíthatják ők maguk a viszonyaikat. Lenini követelmény ez: „Szükséges, hogy a tömegek tudatára ébredjenek ennek, s hogy ne csak tudatára ébredjenek, hanem gyakorlatilag is gyökeret eresszen bennük ez a tudat."

Ennek a csíráját ma a szocialista brigádok legjobbjaiban találjuk meg. Az ő tevékenységükben egybeötvöződik a demokratizmus és a felelősség, a közösségi magatartás.

A nagy többségben levő tisztességes emberek munkájukkal akarnak érvényesülni, a munkájukért járó anyagiak révén akarnak maguknak jobb életkörülményeket elérni. Vezető szerveinknek, a vállalatok, a szövetkezetek, az intézmények vezetőinek kell döntéseikkel, intézkedéseikkel biztosítani, hogy a dolgozók társadalmilag hasznos tevékenységben fejthessék ki képességeiket. A munka ilyen megszervezése mellett válik el a szocializmus nagy áramába kapcsolódó tevékenység az ezzel szemben hatótól, ezáltal fejlődik a szocialista munkaerkölcs.

Jól tudjuk persze, hogy az így elgondolt fejlődés sem teremt ellentmondásoktól mentes viszonyokat, s az előrehaladás csak viták, harc, érdek-összeütközések árán történhet.

Miért nem számoljuk fel a csoportérdekeket? – kérdezték tőlem az egyik helyen, s a másikon: miért kellett a csoportérdeket „bevezetni"? Ezekben a kérdésekben benne van a párt vezetésébe vetett bizalom, de benne van a valóság félreismerése és egyfajta voluntarizmus is. A csoportérdeket nem mi találtuk ki, nem mi vezettük be, és az nem is csak a csoporttulajdon vagy a vállalati önállóság velejárója. Akkor is megvan és hat, ha nem ismerjük fel, vagy éppen félreismerjük. Igaza van Fock elvtársnak: az energiákat arra kellett volna inkább fordítani, hogyan lehet a mindnyájunk által elismert hármas érdektagozódás és rangsorolás követelményeinek a gyakorlatban érvényt szerezni. De a propagandista elvtársaknak még sok a tennivalójuk, hogy alapigazságokat felismertessenek. Így azt, hogy a kapitalizmussal szemben – ahol mindent maga alá gyűr a profitérdek – a szocializmus történelmi előnye nem az, hogy nálunk semmiféle érdekkülönbségek, részérdekek nincsenek. De mivel nálunk nincs olyan osztályérdek, amely megakadályozná összeegyeztetésüket, a mi tulajdonviszonyaink bázisán lehetséges az egyéni, a csoport- és a társadalmi érdekek szintetizálása.

Pártunk ebben a kérdésben is az ellentmondások nyílt kezelésének útját választotta, és arra törekszik, hogy a nemzeti jövedelem elosztásában, az ár- és bérviszonyokban időnként jelentkező ellentéteket folyamatosan feloldja, összeegyeztesse, és a társadalom közös érdekeinek szolgálatába állítsa, előrevivő erővé tegye őket.

A politika – egyéb funkciói mellett – az érdekek felismerésének, kifejezésének és érvényesítésének tudománya. A szocializmus viszonyai között – ahol az alapvető érdekek egybeesnek – ez céltudatos beavatkozást jelent a cselekvési folyamatokba. A politika nálunk olyan tudomány, amely magasabb a szakértői és igazgatási szintnél, és amit a munkásosztály pártja úgy tud gyakorolni, hogy a részérdekeket a magasabb, az általánosabb érdek irányába hatóan szintetizálja.

Pártunkat ebben a szintetizáló munkában a marxizmus–leninizmus elmélete vezérli. Propagandánk is azért tudott széles körök előtt hitelt szerezni, mert választ tudott adni kérdéseikre, és azt is meg tudta mutatni, hogyan lehet nemcsak megismerni és megmagyarázni a világot, hanem meg is változtatni.

Tisztelt elvtársak! A szocialista közösségi ember kialakításában felbe-

csülhetetlen szerepe van a kulturális, ideológiai környezetnek és intézményeknek. Első helyen azoknak a műhelyeknek a dolgozóit említem meg, akiknek kezébe gyermekeink, a magyar ifjúság oktatásának, nevelésének ügyét helyeztük.

Az élet sodrása mellett elsősorban oktatásügyünk járult hozzá az általános tudás horizontjának kiszélesítéséhez. E tekintetben egy sorba kerültünk a leggazdagabb országokkal; ami pedig az oktatás demokratizmusát, a dolgozó osztályok gyermekeinek tanulási feltételeit illeti, a többi szocialista országhoz hasonlóan mi is messze előttük járunk. A mi anyagi lehetőségeink mellett csak egy felszabadult, hatalomhoz jutott nép tehetett annyit ebben az ügyben, mint amennyi nálunk történt. Olyan nép, amelynek munkássága és parasztsága szövetségesévé tudta tenni azokat a pedagógusokat, akiknek hivatástudata, odaadása, sok és áldozatos munkája nélkül iskoláink nem érhették volna el ezeket az eredményeket. Az egészségügyi ellátás állampolgári joggá válása mellett az iskoláztatási lehetőségek széles körű kiterjesztése olyan vívmány, amely társadalmi rendünk lényegi tartalmának része, rendszerünk szocialista demokratizmusát, humanizmusát fejezi ki.

Közoktatási problémáink közül a Központi Bizottság 1972-ben hozott határozata a hangsúlyt az általános iskolákra és a szakmunkásképzésre helyezi. A tanügyi munka most ismét nagy és nehéz feladatok előtt áll, amikor éppen annyira kell a jobb és korszerűbb módszerekre törekedni, mint amennyire óvni kell az oktatási szerveket az elsietett megoldásoktól.

Lelkes pedagógusok vállán van a munka ezekben a nehéz években, amikor az oktatási és nevelési folyamat stabilitását úgy kell megőrizni, hogy közben fel kell készülni a változásokra. Hadd mondjak innen, pártunk e legfőbb fórumáról köszönetet azoknak a fiatal és idősebb kollégáknak, akik kezdeményezésükkel, a régi tapasztalatok legjobb elemeinek és az új kísérleti eredményeknek az összehangolásával segítenek megtalálni a ma lehetséges legjobb megoldásokat a határozat teljesítésére. Köszönet illeti azokat a tanácsokat is, amelyek javítják az iskolák feltételeit, és enyhítik a megtelepedni szándékozó pedagógusok gondjait.

Tisztelt elvtársak! A marxizmus–leninizmus elterjesztésében, továbbfejlesztésében és alkalmazásában, a valóságot híven kifejező társadalmi önismeret kialakításában közismerten nagy szerepet vállalnak a társadalomtudományok. Úgy gondolom, hogy a kétségtelen tudományos eredmények elismerése mellett is jogos az a megjegyzés, hogy nem született még elég, helyes irányba mutató elméleti válasz a társadalom által feltett

kérdésekre. A szocialista demokrácia, a közigazgatás, a vállalati gazdálkodás – és mindezek tudati hatása – is ilyen kérdéskörök. Még inkább adósak e tudományágak művelői azzal, hogy a propagandamunkában jól felhasználható és a köztudatba folyamatosan behatoló, közérthető formában tegyék ismertté az elméletileg már felderített társadalmi összefüggéseket.

A szocialista demokrácia fejlődése és a vele mindinkább kiteljesedő társadalmi nyilvánosság soha nem látott mértékben teszi lehetővé, hogy felszínre kerüljenek a tömegek tapasztalatai. Ez jó feltételeket biztosít írástudóink munkájához, noha bizonyos mértékben meg is nehezíti azt. Mivel nincsenek előírt következtetések, kinek-kinek magának kell kiküzdenie a tudományos és a művészi igazságot. Olyan világban élünk, amelyben – a már említett történelmi okokból –, ha nem is egyenlő arányban, de még együtt élnek a haladó és a visszahúzó gondolatok; a reális nézőpontok és a leegyszerűsítő szándékok; nemzeti múltunk szép és ápolandó hagyományai és a rossz tradíciók; forradalmár elődeink legszebb eszméi és a polgári gondolkodás elemei. Jelen van és erősödik a közösségi szellem, de tovább él, időnként fel is erősödik a szűk látókörű egoizmus.

A tájékozódást és a harcot nehezíti, hogy a különböző eszméket ma nem egymással szemben álló osztályok képviselik. Olykor nincsenek világosan látható frontvonalak, hanem a progresszív szándék és a retrográd előítélet néha ugyanannak az embernek a gondolkodásában él együtt.

Hívei vagyunk a nyílt és szabad közéleti vitáknak, amikor a történelmi cél legkönnyebb és leggyorsabb útját igyekszik feltárni a kutató és vitatkozó értelem. Örültünk neki – mert pozitív hatású volt –, amikor az oktatási lehetőségek egyenlőségéről és a társadalmi mobilitásnak ezzel összefüggő kérdéseiről folyt vita. Ezt az sem kisebbíti, hogy ez a vita sem volt mentes felületes, hangulati elemektől.

Még a kutatás körében sem jó, ha a viták során nem keresik azt a szintézist, amelyben érvényesülhetnének az egyoldalú álláspontok pozitív elemei. Még rosszabb hatású, ha a publicisztika eszközeivel folyó, tehát a köztudat formálását közvetlenül célzó írásoknál történik ugyanez.

Így elismerésre méltó kutatási részeredményeket hoztak a nemzeti önismeret és öntudat, a nemzeti érzések témakörében folytatott viták, de sajnos, ezeket is egyoldalúságok terhelték, mint ahogyan a szocialista hazafiságról és a vele összekapcsolódó internacionalizmusról, vagy a demográfiai helyzetünkről folytatott vitákban még haladó gondolkodású

vitapartnerek is megengedhetetlenül könnyelműen bántak a nacionalista áthallásokat lehetővé tevő megfogalmazásokkal.

Nem vonjuk kétségbe a vitázók jó szándékát, de ez nem változtat azon, hogy a romantikus múltbanézés, az eltűnő életkörülmények iránti nosztalgia, a falusi és a városi életforma szembeállítása összekeveri a frontokat; ellenséges kezekben pedig ez fegyverré válhat az ellen a szocialista rendszer ellen, amely a magyar munkás- és parasztcsaládok millióit, a falusiakat különösen mélyről, emelte fel minden elképzelhetőnél gyorsabban.

A nacionalizmus a legveszedelmesebb burzsoá eszme. Jelenlétével, arcot változtató képességével állandóan számolnunk kell. Írástudóinknak történelmi kötelességük tollukat úgy használni, hogy a nemzeti érzéseket segítsenek megtisztítani minden rossz hordaléktól, és a munkásnemzetköziség eszméivel egységben tovább ápolni.

Itt kell megemlíteni azt, hogy egyik-másik kutató revizionista, ultrabalos vagy más zavaros áramlatok vizeire sodródott. Olyan is akadt közöttük, aki megkérdőjelezi egész szocialista fejlődésünket. Ezeket az áltudományos „teljesítményeket" határozottan elutasítottuk. De azt is tudjuk: nem orvosság, nem igazi harc az ilyen nézetek és „elméletek" hatása ellen, ha a dogmatikus semmitmondás lapos általánosságait vagy akár „erőteljes" kiátkozó gesztusait vetik be ellenük. Meggyőző érvekre és a társadalmi fejlődést segítő, alkotó munkára van szükség, úgy, ahogyan azt a határozati javaslatban is olvashatjuk. „Idejében kell feltárni és elemezni a fejlődés új tendenciáit és előremutató igénnyel általánosítani a tapasztalatokat. Alkotó választ kell adni társadalmunk fejlődésének kérdéseire, szoros együttműködést kell megvalósítani a marxista társadalomtudományi kutatás és a propaganda között.

Világosabban kell körvonalazni szocialista távlatainkat, be kell mutatni a szocialista életmód fölényét a kapitalista életformával szemben."

A tudományos és a kulturális életben dolgozó kommunistákra különösen nagy felelősség hárul eszmei törekvéseink megvalósításában. Nem szabad elfogadniuk a hamis alternatívák egyikét sem; világosan értésére kell adniuk minden vitázónak, hogy ideológiánk alapvető kérdéseiben nem engedünk semmiféle félremagyarázást. A szocialista hazafiságot nem lehet összekeverni a nacionalizmus semmiféle változatával. A proletár internacionalizmus, a szovjet–magyar barátság hazaszeretetünk elválaszthatatlan eleme. A munkásosztálynak és pártjának vezető

szerepét, a munkás-paraszt szövetséget ugyancsak nem engedjük kétségessé vagy vita tárgyává tenni.

Mint 18 éve mindig, ha ilyen jelenségekkel találkozunk, most is a két irányban folytatott harc eszközeivel védjük meg politikánkat. Ennek jegyében szorgalmazzuk, hogy az oktatásban – az állami oktatásban is – a marxista–leninista elmélet kipróbált, nemzetközileg érvényes és pártunk gyakorlatában igazolódott eszméit tanítsák, ennek jegyében neveljék a fiatalokat és a marxizmussal ismerkedő felnőtteket.

Pártunk tapasztalatai a nemzetközi kommunista mozgalméval egybehangzóan bizonyítják: az ideológia frontján nincs és nem is lehet kompromisszum. A hazai és a nemzetközi ideológiai harcot sem lehet szétválasztani.

Ezt a harcot nem egyedül vívjuk, hanem a szocialista országok közösségében, a nemzetközi munkásmozgalom részeként. Eredményesebbé kívánjuk tenni azzal is, hogy ideológiai tevékenységünket összehangoljuk a Szovjetunióval és más szocialista országokkal. Kongresszusunk megelégedéssel állapíthatja meg, hogy ez az együttműködés – főleg a testvérpártok központi bizottságai titkárainak moszkvai tanácskozása óta – számottevően fejlődött. A közelmúltban Prágában tartott tanácskozás további lendületet adott a közös munkához.

Pártunk a jövőben is mindent megtesz, hogy hiánytalanul végrehajtsa az ideológiai együttműködésből rá háruló feladatokat, és más testvérpártok tapasztalataival gazdagodva még eredményesebben vívja harcát a békés egymás mellett élés érvényesüléséért, és az ezzel együtt járó ideológiai harcot az ellenséges és a marxizmustól idegen nézetek ellen, a nacionalizmus, a kozmopolitizmus és a különösen kártékony maoizmus ellen.

Pártunk ezért a politikai, a gazdasági és a kulturális kapcsolatok erőteljes fejlesztésével együtt tovább erősíti az ideológiai együttműködést a Szovjetunió Kommunista Pártjával, a szocialista országok testvérpártjaival és az egész nemzetközi kommunista mozgalommal.

Kedves elvtársak! A Központi Bizottság beszámolójában Kádár János elvtárs hangsúlyozta: „Fő célunkat abban foglalhatjuk össze, hogy tovább erősítjük társadalmunkban a marxizmus–leninizmus eszméit, a szocialista világnézet befolyását, a tömegek szocialista tudatát, a szocialista erkölcsöt."

A szocialista erkölcsi eszmények megvalósításához vezető úton a kommunistáknak mindig egy lépéssel előbbre kell tartaniuk. A kezdemé-

nyezés nem mindig népszerű, sőt a személyes fellépés kockázatos is lehet. De a társadalmi harcosnak az a megkülönböztető jegye, hogy vállalja ezt a küzdelmet a köz érdekéért, a fejlődésért. Mi abban látjuk napjaink forradalmárát, aki a szocialista eszmeiséget, erkölcsiséget képviseli környezetének visszahúzó erővel szemben, és erre életének példája a fedezet. Ennek a harcnak a feltételei ma kedvezőbbek, mert társadalmunkban a szocialista bázis most sokkal erősebb, mint bármikor ezelőtt.

Az emberek ma más értékmérő szerint ítélnek, mint korábban. Tömegesebbé – ha nem is általánossá – vált a kispolgári szellem legyőzésének, visszaszorításának igénye. Sokkal nagyobb politikai erő van a kezünkben, mint amennyit érzünk és mozgásba hozunk. Ezeknek a jóra kész erőknek politikai, erkölcsi, szellemi koncentrációjára van ma szükség. Itt van az ideológiai, kulturális intézmények, de a gazdasági, társadalmi szervezetek minden szintű vezetőinek nagy lehetősége, s egyben sürgető feladata is.

Még távolról sem tettünk meg mindent, hogy magunkkal ragadjuk azokat is, akikkel – ha nem értünk is mindenben egyet – a célokban, a szocialista tudat, erkölcs és közélet erősítésének szándékában sok ponton találkozunk. Ezeket az érintkezési pontokat esetenként azért nem találjuk meg, mert zavar bennünket a gyakran sommás, túlzó kritikájuk, amely nem értékeli kellőképpen a fejlődés nagy tényeit, és ezért további eszközeit sem láthatja reálisan. Így azután mi is nehezebben vesszük észre bírálatukban a jobbítás szándékát. Persze, közöttük is sokan vannak, akik nem találják a közös cselekvés, a konstruktív tettek útját – egyesek talán nem is keresik eléggé. Sok fiatal ember értékes építő tevékenysége mellett egyeseket a konstruktivitás és a konformizmus hamis azonosítása tart passzivitásban, vagy indít minden társadalmi eredmény nélküli pótcselekvésre. Az a gondjuk, hogy ha csatlakoznak, akkor vállalják az esetleges hibákat is, hogy az azonosulás elnémítja bírálatukat.

Hadd mondjuk meg e becsületes szándékú, „elvi" alapon tartózkodó barátainknak: nekünk az a véleményünk, hogy a gondolkodó ember mindig kritikusan nézi a világot. De aki jobbító hatással akar lenni viszonyainkra, annak meg kell érlelnie magában az elhatározást, hogy a valóságosan épülő szocializmust vállalja, nem pedig egy minden ízében tökéletes szocializmus ideálképét. És azt is tudnia kell, hogy társadalomformáló tetteket csak szervezett erő vihet véghez, s aki hatni akar, annak tudnia kell azonosulni is a cselekvőképes szervezetekkel. A forradalmár itt válik el az utópistától, aki azért nem képes vagy nem hajlandó konst-

ruktív tettekre, mert az eszményi szocializmus ábrándját kergetve elveti a reálisat, azt, ami a valóságban épül.

És ha a fiatalokról szóltam – elismerően és kétségeket is említve –, szeretnék most tisztelgő szavakkal fordulni azokhoz az idősebb pártonkívüliekhez, tudósokhoz, orvosokhoz, mérnökökhöz és más értelmiségiekhez, akik ezt a valóságos szocializmust építették velünk együtt az elmúlt 30 esztendőben, és segítettek azt gondosabban, otthonosabban berendezni.

Elvtársak! Egy tudást és kultúrát kereső nép várja íróink, művészeink eligazító, szép szavát, eszméltető alkotásait. Olyan alkotásokra vágyik, amelyek önmaga megismerésére, az ember otthonosan és igazságosan berendezett életének eszményeire tanítják.

Íróinkról, művészeinkről tudjuk, hogy vannak közöttük, akiknek még nem sikerült megtalálniuk a kiutat a minél nagyobb tömegekhez szólás és a csak kevesek, vagy azok által sem értett formai újítás dilemmájából. Jól tudjuk, hogy a világirodalom és az egyetemes művészet történetében a szakmai bírálat és a közönség nem egy nagy zseni megítélésében tévedett, de azt is tudjuk: nem mindenki zseni, akit nem értenek. Sajnos, korunkban már az újítás vált konvencióvá, és a formai újítás görcsös keresésének gyakran az az eredménye, hogy a műből nem hallani a felszólítást, nem érezni a vonzást a gazdagabb, igazabb életre; arra, hogy jobbak legyünk holnap, mint amilyenek mostanáig voltunk.

A történelem által rájuk rótt kötelességet és a nekik nyújtott lehetőséget ragadják meg azok a művészek, akik olyan életeszményt, erkölcsiséget sugároznak, amilyet egy szocializmust építő nép magáévá tehet.

Kritikusaink is akkor törhetnek ki felpanaszolt visszhangtalanságukból, ha vállalják a közvetítő szerepet a művész és a közönség között, hiszen a művészre is csak az a kritikus tud igazán hatni, aki megtalálja az utat a közönséghez.

Pártunk művészetpolitikai koncepciója sohasem épült olyan feltételezésekre, mintha nálunk már egynemű és az értékes műveket könnyen befogadó közönség volna. Közművelődési, kritikai és más határozataink az igények és a befogadóképesség emelkedését célzó, nevelő feladatokat is magukban foglalják.

E feladatokban rendkívüli felelősség hárul a tömegekhez szóló orgánumokra: a sajtóra, a rádióra, a televízióra. A hiteles tájékoztatás, a felvilágosító szó és a nemes művészi élmények segítségével egyszerre képe-

sek növelni az emberek politikai ítélőképességét és művészi érzékenységét, befogadóképességét.

Ez a koncepció feltételezi, megkívánja az odaadó, lelkes és jól képzett nevelők, propagandisták népes seregét; a tudományok és a művészetek alkotóinak, az ideológiai élet, a közoktatás, a közművelődés munkásainak olyan gárdáját, amely annak tudatában tevékenykedik, hogy értékeket kínál, gazdagító javakat ajánl dolgozó társainak. Jóval terített asztalhoz pedig csak szíves szóval lehet invitálni és nem rideg ostorpattogással terelni az embereket. Ezt az igényeket keltő, meggyőző munkát, ezt a szíves invitálást kell jól megtanulnia annak, aki a kultúra értékeit és a szocialista életmódot akarja vonzóvá tenni és elterjeszteni.

Kedves elvtársak! A programnyilatkozatban megfogalmazott távolabbi célokhoz az ideológiai és kulturális életben is mindennapi tettekkel, a hétköznapi feladatok következetes megoldásával lehet eljutni. Nagy vállalkozásaink és hétköznapi tetteink egyaránt hozzájárultak, ezeknek egyformán köszönhető, hogy népünk és a szocialista eszme elválaszthatatlanul összekapcsolódott.

Pártunk politikája úgy irányította és irányítja a fő társadalmi folyamatokat, hogy számításba veszi a különböző, a társadalom életében kölcsönhatásban érvényesülő elemeket. A nemzeti érzelmek, adottságok, hagyományok, az egyéni szokások, életkörülmények és törekvések figyelembevételével érvényesíti a szocializmus általános nemzetközi törvényszerűségeit, vezeti a milliókat a szocialista útra. Így alakultak ki milliókban a szocialista igények és követelmények. Hazánkban az emberek túlnyomó többségének vágyai és törekvései ma már egybeesnek a társadalom szocialista fejlődésének programjával. Ezért foghatunk hozzá önbizalommal, a siker jogos reményében ahhoz, hogy a tudatnak, a gondolkodásmódnak, az emberi kapcsolatoknak új, értékesebb tartalmai általánossá váljanak. Ezek között a feltételek között munkálkodunk azon, amihez – Váci Mihály szép szavaival – „a történelem lehetőséget, parancsot, eszközöket is adott", hogy minden ember otthona legyen a fejlett szocialista Magyarország.

(A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve)

Az MSZMP XI. kongresszusának határozata a párt munkájáról és a további feladatokról [RÉSZLET]

V. IDEOLÓGIAI ÉS MŰVELŐDÉSI FELADATOK

Az elmúlt években az ideológiai életben is eredményesen folyt a X. kongresszus határozatainak érvényesítése, tovább erősödött a marxizmus–leninizmus eszméinek befolyása. A szocialista építésben elért sikerek és a hatékonyabb, színvonalasabb ideológiai munka nyomán szélesebb körben tudatosodtak eszméink, a szocialista erkölcs és életmód normái, mélyült a társadalmi felelősségérzet. Megélénkült az ideológiai élet, növekedett a pártszervezetek, a kommunisták érdeklődése az elméleti kérdések iránt.

A szocialista építés előrehaladásával növekszik a párt ideológiai tevékenységének jelentősége. Az ideológia területén fő feladatunk, hogy a társadalom politikai egységére támaszkodva továbbfejlesszük a tömegek szocialista tudatát, segítsük a szocialista építőmunkát.

1. Az elméleti munkában, a szocializmus propagandájában erősíteni kell az élettel, a szocialista építőtevékenységgel való kapcsolatot. Idejében kell feltárni és elemezni a fejlődés új tendenciáit és előremutató igénnyel általánosítani a tapasztalatokat. Alkotó választ kell adni társadalmunk fejlődésének kérdéseire, szoros együttműködést kell megvalósítani a marxista társadalomtudományi kutatás és a propaganda között.

Világosabban kell körvonalazni szocialista távlatainkat, be kell mutatni a szocialista életmód fölényét a kapitalista életformával szemben. Fontos feladat a népünk, elsősorban munkásosztályunk gondolkodásában és magatartásában kibontakozó szocialista vonások általánosítása és terjesztése. Arra kell törekedni, hogy társadalmi méretekben teret nyerjen a szocialista brigádok hármas követelménye: szocialista módon dolgozni, élni, művelődni.

Erősítsük tovább a szocialista hazafiságot, a proletár internacionalizmust, azt a meggyőződést, hogy eredményeink forrása, nemzeti felemelkedésünk záloga szocialista társadalmi rendünk, a magyar dolgozó töme-

gek teremtő munkája és összefogása a Szovjetunióval, a szocializmus útjára lépett népekkel, a világ haladó erőivel. A mi hazafiságunk a népért, a szocializmusért cselekvő hazafiság.

Egyértelmű, következetes marxista bírálatban kell részesíteni a közgondolkodás egészséges fejlődése mellett jelenlevő jobboldali, ultraradikális, dogmatikus nézeteket. A közgondolkodásban együtt vannak jelen, szemben állnak és harcolnak egymással egyfelől a szocialista eszmék, másfelől a különböző visszahúzó polgári, kispolgári nézetek, szokások. Az élet minden területén növelni kell a szocializmus aktív híveinek megbecsülését, a szocialista módon végzett munka, a szocializmus ügye iránt elkötelezett magatartás tiszteletét. Határozott harcot kell folytatni a tőlünk idegen eszmeáramlatok ellen. Elsősorban a kommunisták elvszerű fellépésével kell visszaszorítani és leküzdeni e káros nézetek olykor közéletünkben is felerősödő különböző hatásait. Nagy figyelmet kell fordítani a nacionalizmus, a kozmopolitizmus bírálatára. Szüntelenül munkálkodni kell tudományos világnézetünk, a dialektikus materializmus térhódításáért.

2. A kongresszus megállapítja, hogy a párt agitációs és propagandamunkája az elmúlt években kiszélesedett, milliós tömegek ismerkedtek meg a marxizmus–leninizmus alapjaival, a párt politikájának fő kérdéseivel. A pártmunka formái színesebbé váltak, közelebb kerültek a gyakorlathoz.

Az agitációs és propagandamunka feladata, hogy továbbra is meggyőzően hirdesse forradalmi elméletünk alapvető elveit, céljait, pártunk politikáját, s mozgósítson az országos és helyi feladatok megoldására. Az eseményeket sokoldalúan, összetettségükben magyarázza és arra törekedjék, hogy a jelenkor folyamatait, összefüggéseiket minél szélesebb körben megértsék. Mutassa be hitelesen eredményeinket, járuljon hozzá fokozottabban a munka, az alkotó tevékenység társadalmi tekintélyének növekedéséhez. Szocialista társadalmunk közszellemét illetően is legyen a munka társadalma, s a végzett munka értéke szerint osszon elismerést. Az agitáció és a propaganda küzdjön a szocializmustól idegen jelenségek ellen, segítse olyan légkör kialakítását, amelyben elszigetelődik a közösségellenes, az emberi együttélést sértő magatartás.

Minden párttag és pártszervezet kötelessége politikánk képviselete, terjesztése. Ennek leghatásosabb módja az aktív véleménycsere a pártonkívüliekkel; ez lehetőséget nyújt a különböző nézetek szembesítésére, tisztázására, a marxista–leninista álláspont meggyőző kifejtésére. Emelni

kell a marxizmus oktatásának színvonalát, el kell érni, hogy minden iskolai fokon a marxista–leninista világnézet hassa át az oktató-nevelő munka egész folyamatát. Az agitáció és a propaganda fontos feladata a párttagság eszmei-politikai felvértezése. Adjon folyamatosan választ a szocialista építés mindennapi problémáira, nyújtson ismereteket, segítse elő a szocialista tudat erősödését, ily módon járuljon hozzá pártszervezeteink befolyásának kiterjesztéséhez.

Teljesebbé és eszmeileg megalapozottabbá kell tenni a tájékoztatást a nemzetközi és a belpolitikai kérdésekről. A sajtó, a rádió, a televízió jelentős hatalmi eszközök, fontos ideológiai, politikai szerepet töltenek be a társadalom életében, eszméink terjesztésében, a valóság feltárásában, eredményeink bemutatásában. Munkájuk szakmai, elméleti színvonalának emelésével, szocialista szellemű nevelő és ízlésformáló tevékenységük javításával szolgálják hatékonyabban a párt politikájának érvényesítését.

Tartalmasabbá és hatékonyabbá kell tenni a szocialista országok életéről, eredményeiről szóló tájékoztatást, a szocializmus nemzetközi propagandáját. Megfelelő válaszban kell részesíteni az ellenséges tájékoztató szervek propagandáját, melynek célja a szocializmus építésének fékezése, a szocialista országoknak a Szovjetunióval és egymással való szembeállítása.

3. A X. kongresszus határozatainak megfelelően fejlődött tudományos életünk. Tervszerűbbé váltak a tudományos kutatások, javult összhangjuk a társadalmi igényekkel, értékes tudományos alkotások jöttek létre.

A tudomány szerepét fokozni kell társadalmunkban, arra kell törekedni, hogy mindinkább termelőerővé váljék. Hatékonyabbá kell tenni a kutatási eredmények felhasználását. Növelni kell a szocialista fejlődésünkkel közvetlenül összefüggő kutatások arányát. Nagy figyelmet kell fordítani, a műszaki és természettudományok fejlesztésére. A társadalomtudományok továbbra is segítsék a párt- és az állami döntések megalapozását. Javítani kell a kutatómunka hazai feltételeit, szélesíteni és mélyíteni tudományos kapcsolatainkat a testvéri szocialista országokkal, elsősorban a Szovjetunióval.

A tervezési, a koordinálási, az irányítási és a gazdálkodási módszerek fejlesztésével törekedni kell az anyagi és szellemi erők összpontosítására, a hazai és a nemzetközi kutatások körültekintőbb összehangolására, a tudományos munka hatékonyságának növelésére.

Több tudományágban helytelen elméleti nézetek hatnak a kutató- és oktatómunkára. Az ideológiai, társadalomtudományi kutatóhelyeken, a

társadalomtudományok egész területén biztosítani kell a marxizmus-leninizmus egyértelmű érvényesülését, az antimarxista nézetekkel szemben folytatott viták kibontakoztatását.

4. A Központi Bizottság az állami oktatás fejlesztésében – a X. kongresszus határozatát teljesítve – hosszabb időszakra kijelölte a feladatokat. Az elmúlt években javultak a világnézeti oktatás és nevelés feltételei, csökkent a tanulók túlterhelése, emelkedett az oktató-nevelő munka színvonala, bővült a diákönkormányzat, benne a tanulók tevékenysége.

Az állami oktatásban szélesebb rétegek számára kell megteremteni a feltételeket az általános és a szakmai ismeretek magas fokú elsajátításához, a rendszeres továbbképzéshez. Az iskola egész munkásságával szolgálja jobban az aktív, a közösségi életet élő, a szocialista világnézet és erkölcs befogadására fogékony személyiségek nevelését. Minden szinten javítani kell a világnézeti oktatás és nevelés tartalmát és formáját. Elsőrendű feladat az általános iskola és a szakmunkásképzés fejlesztése, az oktatás-nevelés tartalmának, módszereinek korszerűsítése, az iskolák közötti színvonalbeli különbségek csökkentése. Alapvető követelmény a fizikai dolgozók gyermekeinek hathatós tanulmányi segítése valamennyi iskolai fokozatban. Gondoskodni kell a kollégiumi helyek számának növeléséről. A pedagógusokat munkájuknak megfelelően kell értékelni, támogatni és segíteni.

5. Az elmúlt években gyarapodott népünk műveltsége. A fő feladat, hogy az elért eredményekre építve tovább erősítsük a közművelődés világnézeti hatását, növeljük a társadalom tagjainak politikai műveltségét. Fordítsunk különös gondot a munkásosztály tudatának gazdagítására, kulturálódására. Érjük el, hogy mind többen folyamatosan művelődjenek, részt vegyenek általános és szakmai oktatásban, továbbképzésben, önképzésben.

A folyamatos művelődés, önképzés keretében – a növekvő szabad idő értelmes eltöltését is segítve – fokozni kell az érdeklődést a korszerű társadalmi, természettudományos, műszaki ismeretek iránt. Mind szélesebb rétegek váljanak rendszeres olvasókká. Legyen szorosabb a kultúra, a művészetek és a tömegek kapcsolata. Fejlesszük a kultúra területén is a közösségi formákat.

Javítsuk a közművelődési tevékenységet és elvi-politikai irányítását. Törvényt kell alkotni, amely összefoglalja a közművelődés céljait és feladatait, gondoskodni kell végrehajtásának feltételeiről. Tegyük a pártmunka részévé a közművelődés támogatását.

A sokoldalúan fejlett szocialista ember kialakításához elengedhetetlenül szükséges a fizikai felkészültség is. Társadalmi üggyé kell tenni az iskolai testnevelést, a tömeges testedzést és a tömegsportot. Meg kell gyorsítani az olyan intézmények építését, amelyek egyaránt alkalmasak művelődési és sportolási célra.

6. Az egyes művészeti ágakban értékes művek születtek. Növekedett a különböző művészeti rendezvények látogatottsága. A szocialista vonások további erősítése érdekében elvszerű vitákkal, következetes marxista kritikai értékeléssel, az alkotóműhelyek, a szerkesztőségek ideológiai és politikai felelősségének érvényesítésével még határozattabban támogassuk a szocialista eszmeiségű, közéleti elkötelezettségű irodalmat és művészetet. A dolgozó osztályok, a szocializmus építésének központi kérdései kapjanak jelentőségüknek megfelelő teret a művészeti alkotásokban. Szorosabbá kell tenni a kapcsolatot az alkotóműhelyek és a művészek, illetve a munkások, a kultúrát szerető, értő dolgozók között.

Általános fejlődésünk nagy felelősséget ró a pártszervezetekre, az ideológiai, a kulturális és a művelődésügyi területen dolgozó párttagokra. Társadalmunk olyan színvonalú és hatású ideológiai, kulturális és közművelődési tevékenységre tart igényt, amely tudatosabban formálja az emberek szocialista gondolkodását, eszmevilágát.

(A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve)

Az MSZMP programnyilatkozata [RÉSZLETEK]

I. TÖRTÉNELMI UTUNK ÉS CÉLUNK

A dolgozó osztályok, népünk legjobbjai a társadalmi haladásért és az ország függetlenségéért vívott harcaikkal, alkotó munkájukkal tartották fenn évszázadokon át hazánkat. Küzdelmükben új távlatot nyitott a magyarországi munkásság osztállyá szerveződése, a szakszervezetek és a munkásosztály első önálló pártjának, a Szociáldemokrata Pártnak a megalakulása. A tudományos szocializmus eszméi, a nemzetközi munkásmozgalom harci tapasztalatai irányt mutattak a magyar proletariátus kibontakozó politikai mozgalmának, amely a munkáshatalom kivívását, a kizsákmányolás minden formájának megszüntetését, a szocialista társadalom megteremtését írta zászlajára. Harcának történelmi jelentőségű eseménye volt 1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása, amelynek vezetésével a magyar munkásosztály, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példáját követve, 1919 márciusában győzelemre vitte a szocialista forradalmat.

A nemzetközi imperializmus külső katonai beavatkozása megdöntötte a Magyarországi Tanácsköztársaságot. A kommunisták és a baloldali szociáldemokraták – a munkásosztály történelmi küldetésének tudatában – az ellenforradalmi rendszer negyedszázada alatt is folytatták küzdelmüket a kizsákmányolás és a fasiszta diktatúra ellen. Harcukhoz erőt adott a világ első szocialista államának, a Szovjetuniónak léte és a nemzetközi proletariátus támogatása. A törvényen kívül helyezett és üldözött kommunisták vezetésével a haladó erők legjobbjai szervezték a demokratikus összefogást és ellenállást a fasizmus és a háború ellen.

A szovjet hadsereg felszabadító harcának eredményeként, 1945-ben új korszak kezdődött történelmünkben. Hazánk függetlenné vált, és népünk előtt ismét megnyílt a társadalmi haladás útja. Radikális földreformmal fölszámoltuk a nagybirtokrendszert. A munkásosztály vezetésével népi demokratikus forradalom bontakozott ki, az államhatalom

kulcspozícióit a munkásosztály és a parasztság foglalta el. Államosítottuk a bányákat, a bankokat és a gyáripart. A volt uralkodó osztályok tagjait és képviselőit fokozatosan kiszorítottuk a hatalomból.

Alapvető fordulat ment végbe az ország életében: a munkásosztály, erőit egyesítve – a szegényparasztsággal és a társadalom más haladó erőivel szövetségben – magához ragadta a hatalmat, megteremtette a proletariátus diktatúráját, győzött a szocialista forradalom. E harc kiemelkedő eseménye volt 1948-ban a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülése a marxizmus–leninizmus elvei alapján. Munkásosztályunk, dolgozó népünk a párt vezetésével megkezdte a szocialista társadalom alapjainak lerakását. E történelmi korszak követelményeit és feladatait fogalmazta meg 1948 júniusában a Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata.

A második világháború utáni évtizedben – szüntelen harcban – történelmi jelentőségű változások mentek végbe a világban. Döntő erővé vált a Szovjetunió, amely vezető szerepet játszott a fasizmus leverésében, és a legnagyobb áldozatot hozta a győzelemért. A szocializmus kilépett egy állam keretei közül, létrejött és az emberiség sorsát mindinkább meghatározó tényező lett a szocialista világrendszer. A kapitalista országokban megnőtt a kommunista és a munkásmozgalom ereje és politikai jelentősége. Összeomlott az imperializmus gyarmati rendszere. Fokozódott a kapitalizmus általános válsága, és felgyorsult a társadalmi haladás visszafordíthatatlan folyamata. Sikerült megakadályozni az új világháború kirobbantását.

A nemzetközi erőviszonyok kedvező változása megkönnyítette hazánkban a szocializmus építését, ugyanakkor – munkájával és helytállásával – a magyar nép is hozzájárult a szocialista világrendszer, a haladó, békeszerető erők sikereihez. A szocialista építés két és fél évtizede során lényegében felszámoltuk a régi rendszertől örökölt elmaradottságot, és nagy utat tettünk meg az új társadalmi rend kialakításában. A nemzetközi munkásosztály támogatásával leküzdöttük az ellenforradalmi támadást, amelyet 1956-ban – a szektás hibákat, a dogmatikus torzításokat, valamint a revizionista árulást kihasználva – a belső és külső reakciós erők indítottak a szocialista rendszer ellen. Újjászerveztük a kommunista pártot, helyreállítottuk a pártélet lenini normáit. Megszilárdult a párt és a tömegek közötti bizalom, a munkásosztály hatalma, és lehetővé vált hazánk szocialista fejlődésének meggyorsítása. A párt a hazai viszonyokra alkalmazta a marxizmus–leninizmus elméletét, a szocializmus

építésének általános érvényű törvényeit, a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatait, s népünk elismert vezetője lett. Az 1948. évi programnyilatkozatban megjelölt feladatokat megoldottuk, és népünk az akkori célokon túl is haladva, történelmi jelentőségű sikereket ért el a szocialista társadalom építésében.

– Véglegesen felszámoltuk a kizsákmányoló osztályok uralmát, és megszilárdítottuk a munkáshatalmat, a proletárdiktatúra államát.

– A tőkés magántulajdonban levő termelési eszközök kisajátításával, majd a kisárutermelő mezőgazdaság szocialista átszervezésével az alapvető termelési eszközök társadalmi tulajdonba kerültek.

– A termelési eszközök társadalmi tulajdona és a szocialista tervgazdálkodás lehetővé tette a termelőerők gyors fejlődését. A nemzeti jövedelem a háború előttinek csaknem ötszörösére, az ipari termelés tízszeresére emelkedett. Megteremtettük a szocialista nagyüzemi mezőgazdaságot, amely – megközelítőleg fele annyi munkaerővel – mintegy 60 százalékkal több terméket ad az országnak, mint amennyit 1938-ban adott a mezőgazdaság. Hazánk agrár-ipari országból szocialista nagyiparral és nagyüzemi mezőgazdasággal rendelkező ipari-agrár országgá vált.

– Társadalmunk osztályszerkezete gyökeresen megváltozott. A volt uralkodó osztályok megszűntek. A kizsákmányolt proletariátusból a társadalom vezető osztálya lett. A kisárutermelők száma és aránya a háború előttinek töredékére csökkent, kialakult a termelőszövetkezeti parasztság. Létrejött a szocialista értelmiség. Mindezek eredményeképpen erősödik népünk szocialista nemzeti egysége.

– Népünk életkörülményei lényegesen megjavultak. Megszűnt a munkanélküliség, minden munkaképes ember dolgozhat. A népgazdaság fejlődésére alapozva rendszeresen emelkedett az életszínvonal. Nagymértékben javult a lakosság ellátása alapvető élelmiszerekkel és közszükségleti cikkekkel. Gyorsan növekedett a szociális juttatások mértéke. Általánossá vált a társadalombiztosítás, minden magyar állampolgár ingyenes gyógykezelésre jogosult. Harmadára csökkent a gyermekhalandóság, meghosszabbodott az átlagos élettartam. A városiasodás, a falvak fejlődése, a közüzemi szolgáltatások bővülése, a háztartások tömeges gépesítése, a rádió és a televízió általános elterjedése nagy változást hozott a nép életében. Országunk állampolgárai létbiztonságban élnek, és bizalommal tekinthetnek a jövő elé.

– Megszűnt a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliuma, a kulturális forradalom kibontakozásával gyorsan emelkedett a nép általá-

nos és szakmai műveltsége. Létrehoztuk a nyolcosztályos általános iskolát és az iskolarendszerű szakmunkásképzést. Tömegesen vontuk be a munkásokat, a parasztokat és gyermekeiket a közép- és felsőfokú oktatásba. A társadalmi változások erőteljes ösztönzést és növekvő lehetőséget adtak a tudomány és a kultúra sokoldalú fejlődéséhez. A marxizmus–leninizmus eszméi széles körben elterjedtek és vezető helyet foglalnak el társadalmunk életében.

– Hazánkat, népünket a barátság és a sokoldalú együttműködés megbonthatatlan szálai fűzik a Szovjetunióhoz, a szocialista országok közösségéhez. Következetesen dolgozunk a Varsói Szerződéshez és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsához tartozó országok összefogásának erősítéséért és valamennyi testvéri országgal való sokoldalú együttműködésünk fejlesztéséért. A Magyar Népköztársaság szocialista fejlődése, népünk alkotó munkájának eredményei, békeszerető külpolitikánk, a haladó erőkkel való szolidaritásunk megbecsülést vívott ki az egész világon.

Az 1948-as programnyilatkozatban megjelölt feladatok megoldása, a szocialista forradalom előrehaladása új helyzetet teremtett hazánkban: leraktuk és megszilárdítottuk a szocializmus alapjait, országunkban végérvényesen eldőlt a „ki kit győz le" kérdése. Társadalmunk a maga teremtette szilárd szocialista alapokon fejlődik.

Történelmi eredményeinkben népünk alkotó tevékenysége testesül meg. Népünk jogosan lehet büszke kivívott sikereire. Méltán illeti fokozott megbecsülés mindazokat, akik önfeláldozó munkájukkal, helytállásukkal szolgálták hazánk felemelkedését, szocialista jövőjét.

A Magyar Szocialista Munkáspárt, híven a kommunisták hagyományaihoz, akik mindig nyíltan hirdették céljukat, e programnyilatkozatban vázolja törekvéseit, amelyek a társadalom további szocialista fejlődéséért folytatott harcában vezérlik.

A következő 15–20 évben az a feladat áll előttünk, hogy tovább haladjunk a szocializmus építésének útján, fejlett szocialista társadalmat teremtsünk hazánkban, s így közelebb jussunk történelmi célunkhoz, a kommunizmushoz. (...)

V. A PÁRT FELADATAI A TÁRSADALMI TUDAT, A KULTÚRA ÉS AZ ÉLETMÓD FEJLESZTÉSÉBEN

Társadalmunk szocialista fejlődésének elválaszthatatlan része a társadalmi tudat fejlődése, az emberek gondolkodásának, erkölcsi arculatának változása, műveltségének gyarapodása. Társadalmi életünk egészében meghatározó szerepe van a marxista–leninista ideológiának, amely széles körben elterjedt, népünk jelentős részének gondolkodását és magatartását megszabja. Ugrásszerűen emelkedett az iskolázottság, az általános és a szakmai műveltség színvonala. A kultúra mind nagyobb mértékben vált elérhetővé a legszélesebb tömegek számára. Mindez a szocializmus építésének eredménye és követelménye is.

1. Országunk fejlődésének most következő időszakában növekszik a tudati tényezők szerepe. A fejlett szocialista társadalom építése olyan emberek munkáját és aktivitását igényli, akik társadalmi céljaink megvalósításában fegyelmezett, jó munkájuk mellett a közügyekből is kiveszik részüket, ismerik és megtartják a szocialista erkölcs normáit, akik számára szocialista hazánk szeretete elválaszthatatlanul összefonódik a nemzetköziséggel.

El kell érni, hogy a javuló anyagi feltételekkel szocialista módon éljünk. Ezért egész társadalmunk fejlődésének egyik kulcskérdése és nélkülözhetetlen feltétele a tudati viszonyok gyorsabb, erőteljesebb változása, a szocialista erkölcs és életmód általánossá válása.

2. Ennek érdekében következetes, meggyőző felvilágosító munkát kell végezni. Aktívabbá és hatékonyabbá kell tenni a marxizmus–leninizmus propagandáját, el kell érni, hogy eszméi jobban behatoljanak a tömegek gondolkodásába és uralkodóvá váljanak a társadalmi élet minden területén. Erősítjük az eszmei harcot a polgári és a kispolgári ideológia, a különböző tudománytalan világnézetek ellen, és határozottan fellépünk az ellenséges eszmék, valamint a szocialista közgondolkodást sértő káros nézetek és gyakorlat ellen. Mindehhez célszerűen felhasználjuk a rádiót, a televíziót és a sajtót is.

3. A szocialista társadalom alapvető érdeke a természet és a társadalom törvényszerűségeinek tudományos feltárása, gyakorlati felhasználása. Tovább kell javítani mind a műszaki és a természettudományok, mind a társadalomtudományok anyagi és személyi feltételeit. A tudományos kutatómunkát következetesen és tervszerűen a szocialista társadalom szolgálatába kell állítani. Különös figyelmet fordítunk azon tudomány-

területek kiemelt fejlesztésére, amelyek társadalompolitikai, gazdasági és kulturális feladataink megoldása szempontjából a legfontosabbak. Támogatjuk a tudományok fejlődéséhez nélkülözhetetlen alapkutatásokat. Jobban hasznosítjuk a nemzetközi tudományos munkamegosztásban, elsősorban a szocialista országokkal való tudományos együttműködésben rejlő előnyöket.

Biztosítjuk a tudományos kutatómunka szabadságát, s egyúttal fokozzuk a tudósok társadalmi felelősségét a szocialista építőmunka feladatainak alkotó megoldásában. A tudományok egészséges fejlődésének nélkülözhetetlen követelménye a tudományos vita, a téves nézetek bírálata.

4. Az elmúlt negyedszázadban nagy fejlődést ért el a közoktatás. A társadalmi követelmények növekedésével összhangban tovább fejlesztjük oktatási rendszerünket.

Tovább csökkentjük az oktatási, a tanulási feltételekben meglevő különbségeket, hogy a felnövekvő ifjú nemzedék életpályájának alakulásában a szociális körülményeknek már ne legyen lényeges szerepük.

A közoktatás egész rendszerében erősíteni kell az oktatás és nevelés egységét. Nagyobb figyelmet kell fordítani a korszerű marxista műveltség elsajátítására, a közösségi életre való felkészítésre, a szocialista erkölcsű ember formálására, a művelődési igények és készségek kialakítására és fejlesztésére. A nevelési folyamatban kapjon nagyobb hangsúlyt az ifjúság fizikai erőnléte, teherbíró képessége, az egészséges testkultúra.

Különös gonddal kell foglalkozni az alapozó oktatás és nevelés, az óvodák és az általános iskolák fejlesztésével. Az általános iskola nyújtson nagyobb lehetőségeket a személyes képességek felszínre hozásához. Az alapozó oktatás és nevelés fejlesztése lényeges társadalompolitikai feladat, nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az egész oktatásban elérjük a feltételek egyenlőségét.

Általánossá kell tenni a felnövekvő nemzedék középfokú iskolázottságát. Ennek keretében elsősorban a szakmunkásképzés színvonalát kell emelni. A magas színvonalú szakmunkásképzést szocialista társadalmunkban nem csupán a munkaerő utánpótlása igényli, hanem a munkásosztály vezető szerepének érvényesülése is megköveteli.

A társadalmi szükségleteknek megfelelően fejlesztjük a felsőoktatási intézmények hálózatát, és határozzuk meg a főiskolai és egyetemi végzettségűek számát, szakmai összetételét.

Társadalompolitikai céljaink, a növekvő gazdasági-műszaki követelmé-

nyek szükségessé teszik a felnőttoktatás mennyiségi és minőségi fejlesztését, a munka melletti tanulás feltételeinek javítását.

5. A szocialista társadalom kedvező feltételeket teremt ahhoz, hogy a művészetek eleget tehessenek sajátos valóságfeltáró és tudatformáló hivatásuknak. A művészetek a szocializmusért folyó harc, a teremtő munka, a dolgozó ember hiteles ábrázolásával segítsék a szocialista tudat alakítását. Az alkotók között mind általánosabbá válik az a felismerés, hogy a dolgozó nép növekvő igényeinek kielégítése és újabb igényeinek felkeltése a művészet belső fejlődésének is legfőbb érdeke. Ennek alapján lesz tartalmasabb az alkotói szabadság, s érvényesül igazán a művészetek realizmusa, pártossága. Így kerül szorosabb kölcsönhatásba élet és művészet, alkotás és közösség, így bontakozik ki igazán a művészet emberformáló hatása.

6. A szocialista társadalom bővülő lehetőségeket teremt a személyiség sokoldalú fejlődéséhez.

A művelődés az egyén fejlődésének és közösségi kapcsolatainak nélkülözhetetlen tényezője, közösségteremtő erő. A fejlett szocialista társadalom építése szükségessé teszi az egyes emberek és a közösségek sokoldalú továbbképzését szolgáló közművelődési rendszer szervezeti és eszmei erősítését. Fejlesztjük a könyvtárak, a művelődési házak és más kulturális intézmények országos hálózatát. Gazdagítani és társadalmi méretekben terjeszteni kell az egyéni és közösségi öntevékeny művelődést. El kell érni, hogy az önművelés, a kultúra öröme a társadalom minden tagjának személyes és állandó szükségletévé váljék.

Az életkörülmények javulásával mind több és kedvezőbb lehetőség nyílik a növekvő szabad idő kulturált felhasználására. Mindent el kell követni, hogy ennek igénye is általánossá váljék, s a növekvő szabad idő az emberi kapcsolatok erősítését szolgálja. Terjeszteni kell az igényes szórakozás közösségi formáit. Az ízlést romboló jelenségeket ki kell szorítani a szórakoztatásból. Szükséges, hogy a pihenés, az üdülés, a testedzés és a mind tömegesebbé váló utazás lehetőségei nagymértékben bővüljenek, feltételei javuljanak.

A személyiség erkölcsi arculatának formálódásában, a szocialista erkölcs normáinak és szabályainak gyakorlati elsajátításában legnagyobb szerepe és nevelő ereje a munkának van. A gazdasági, politikai és tudati fejlődés megteremti az alapját annak, hogy tovább változzon az embereknek a munkához való viszonya. Arra kell törekedni, hogy mind általánosabb legyen a munka társadalmi fontosságának és értelmének felismerése;

egyre nagyobb mértékben legyen természetes létszükséglet az egyén és a társadalom érdekében hivatásérzettel végzett tevékenység.

A szocialista tudat és életmód közösségekben alakul ki és fejlődik tovább. Ezek sorában meghatározó szerepük van a munkában létrejövő közösségi kapcsolatoknak, amelyeknek legbiztatóbb formája a szocialista brigádmozgalom. El kell érni, hogy a „szocialista módon dolgozni, tanulni és élni" szemlélet általános társadalmi norma legyen. A szocialista életmód fejlődése a közélet és a magánélet harmonikus egységét, a szocialista együttélés normáinak szokássá erősödését hozza magával.

(A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve)

IDEOLÓGIA ÉS KULTÚRA A FEJLETT SZOCIALISTA TÁRSADALOM ÉPÍTÉSÉNEK IDŐSZAKÁBAN

ACZÉL GYÖRGY / *Számvetés után, munka közben*

Az 1975-ös esztendő kiemelkedő jelentőségű volt társadalmunk életében: hazánk felszabadulásának 30. évében tartottuk meg az MSZMP XI. kongresszusát és az országgyűlési választásokat. Mindez alkalmat adott arra, hogy szembesítsük politikánkat az eddig megtett úttal, s kijelöljük további feladatainkat, a jövő céljait. Pártunk kongresszusa világosan állást foglalt minden lényeges bel- és külpolitikai kérdésben, programnyilatkozata pedig meghatározta a fejlődés 15–20 éves távlatait is. A kongresszus a valóság feltárásán, a történelem dialektikájának felismerésén alapuló politika folytatását jelentette. Sem mai helyzetünk elemzésében, sem a feladatok kijelölésében nem az vezette a pártot, hogy milyennek szeretnénk látni dolgainkat és a továbbhaladás feltételeit, hanem abból indult ki, hogy milyenek azok a valóságban, mi az, amit körülményeink, adottságaink ténylegesen lehetővé, elérhetővé tesznek. Akik ezt a politikát pejoratív, lekicsinylő értelemben nevezik reálpolitikának, azoknak azt feleljük, hogy mi valóban reálpolitikát folytatunk: mint marxisták mindenkor számot vetünk a valósággal, hamis illúziók és kishitűség nélkül, hogy tudományos elemzés alapján az egész nép, az egész nemzet érdekében álló reális, szocialista célokat jelöljünk ki és valósítsunk meg.

A szocializmus építését vezető párt marxista–leninista politikájának fontos sajátossága, hogy képes összehangolni fő irányvonalának biztonságérzetet nyújtó szilárdságát és dinamizmusát. A bevált politika folytonossága nélkülözhetetlen a nép nyugodt alkotó munkájához, eredményeinek kibontakozásához ugyanúgy, ahogyan a változás, változtatás, a forradalmi dinamizmus biztosíthatja csak szocialista rendszerünk stabilitását. Az eddigi úton kell tehát tovább haladnunk, és itt egyforma hangsúly esik arra, hogy az *eddigi* úton, és arra is, hogy *tovább* haladni.

A valóság gondos elemzése az alapja annak, hogy folytathassuk az ellentmondások feloldására törekvő politikánkat. Ellentmondások nélkül nincs történelem, a történelemből pedig, ahogy Lenin mondta, nem lehet „kilépni". A szocializmust nem az különbözteti meg a kapitalizmustól,

hogy ellentmondások és konfliktusok nélkül fejlődik, hanem – és ez alapvető, lényegi különbség –, hogy megszüntette a *kizsákmányolásból* fakadó antagonizmusokat. A szocialista fejlődés ellentmondásai a rendszeren *belül* oldhatók fel, folyamatos megoldásuk egyben a szocialista társadalmi rend erősödését jelenti. Így, elvontan talán majdnem mindenki tudja ezt.

Az is köztudott, hogy ellentmondásainkat – egyszerűsítve – legalábbis két fő típusra oszthatjuk. Minthogy sem időben, sem térben nem vagyunk olyan messze a kapitalizmustól, mai helyzetünkben élnek és hatnak a múlt elemei – köztük az élő múlt: a mai kapitalizmus jelenlétéből származó ellentmondások. Ki tagadná például, hogy az egyes ember gondolatvilágában, életmódjában koránt sincs leküzdve a régi burzsoá-kisburzsoá ideológia és életvitel. Ugyanakkor a szocializmusnak megvannak a maga sajátos belső ellentmondásai. Az előrehaladás mindezek konkrét elemzésen alapuló, folyamatos, cselekvő feloldását követeli meg.

Vannak azonban, akik abszolutizálják, eltorzítva értelmezik valóságunk ellentmondásait. Vagy fatalisztikusan fogják fel ezeket, mint amelyekkel szemben tehetetlenek vagyunk, vagy kizárólag szubjektív hibákat keresnek minden ellentmondás mögött. Az ellentmondások fatalisztikus felfogása, a differenciálás hiánya vagy nem létező ellentmondások kreálása gyöngíti a párt, a munkásosztály politikájának – többek között szövetségi politikájának – a megvalósítását. Tévednek azok is, akik mai életünket ellentmondásoktól mentesnek szeretnék látni. A szocializmus konfliktusoktól mentes fejlődésében való naiv hit s a vele rokon álforradalmi voluntarizmus előbb-utóbb kishitűséghez, kiábránduláshoz vezet.

A kongresszus által elénk tűzött feladatok megvalósítása azon is múlik, mennyire tudjuk okos és elvszerű meggyőzéssel feltárni a kapitalista környezet létéből s a magunk belső helyzetéből, a gazdasági-társadalmi fejlődés aktuális körülményeiből adódó konkrét ellentmondások okait, s főként: mennyire tudjuk a magunk és a szocialista világrendszer helyzetének és erőinek figyelembevételével megoldani ezeket az ellentmondásokat. Vannak problémáink, amelyek csak a szocializmus építésének történelmi folyamatában oldhatók meg, és vannak ellentmondások, amelyek magasabb fokon újrakeletkeznek. Nem tekinthető minden ellentmondás valamilyen „baj" jelének, amitől meg kellene riadnunk. Például az életszínvonal emelkedése, a szükségletek fejlődése is hoz létre új és új ellentmondásokat. A forradalmároknak az a dolguk, amint Lenin mondta, hogy mindig teljesen józanul megfontolják, mérlegeljék a konkrét tenni-

valókat és ennek módszereit. A megfontolás, mérlegelés alapján pedig egységesen kell cselekednünk.

A kongresszus az elmúlt évek tapasztalatai alapján hangsúlyozta a *határozatok egységes és következetes végrehajtását,* a megvalósítás feltételeinek biztosítását – a cselekvő munkát. Ez azonban nem jelenti az elemzés, a döntés és a cselekvés mechanikus szétválasztását. A konkrét helyzet elemzésére való állandó készség és felkészültség a megvalósítás elengedhetetlen láncszeme. Az elemző munka változatlanul feltétele marad a jó döntéseknek és a jövőben is biztosítéka lesz végrehajtásuknak. „A pártellenőrzés lényege a határozatok végrehajtásának segítése, az adott terület helyzetének hiteles felmérése, az új feladatoknak, a hibák forrásainak feltárása és megfelelő javaslatok kidolgozása a végrehajtás megjavítására."[1] A végrehajtás, a cselekvés előtérbe állítása nem prakticizmusra szólít fel; nem lehet ürügy semmilyen elméletellenességre, hanem arra int, hogy az eddiginél is fegyelmezettebben, egységesebben, következetesebben valósítsuk meg a határozatokat. Természetesen, ahol a határozatok végrehajtása ismételten akadozik, ott meg kell vizsgálnunk ennek konkrét okait. Ezek az okok igen különbözőek lehetnek. A legáltalánosabb ok a felelősségtudat, a hozzáértés, az átgondoltság hiánya. Néha arról van szó, hogy az adott területen dolgozók nem értik eléggé a határozatot, nehezen találják meg megvalósításának eszközeit, nem kapnak megfelelő segítséget vagy nem elég következetesek. Máskor az a baj, hogy mechanikusan, a konkrét és változó körülmények, a helyi feltételek figyelembevétele nélkül akarják megvalósítani az adott határozatot. Előfordulhat, hogy nemcsak a végrehajtásban van hiba, ezért vizsgálnunk kell azt is, hogy egy-egy határozat meghozatalánál elég körültekintően számoltunk-e minden körülménnyel. A kommunista politikában tudatos elméleti előkészítés nélkül nem lehetséges helyes cselekvés – amint az öncélú elméletieskedés is gátja a határozott cselekvésnek.

Az MSZMP töretlenül folytatja politikájának fő irányvonalát, *a munkásosztály és a párt vezető szerepének erősítését* s ettől elválaszthatatlanul, ezzel együtt *szövetségi politikáját,* a szocialista nemzeti egység erősítését. A szocializmus alapvető jegye, hogy a munkásosztály nem csupán önmaga érdekeit képviseli, hanem egyben az egész társadalomét, ezért a párt nemcsak a munkásosztály, hanem az egész nemzetté vált nép érdekének kép-

[1] *A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve.* Kossuth Könyvkiadó 1975. 487. old.

viselője. Nem szolgálja a munkásosztály érdekét az, aki bizalmatlanságot, feszültséget próbál teremteni a társadalom dolgozó osztályai, rétegei között. Aki hátráltatja a szocialista nemzeti egység erősítését, az szándékai ellenére is sérti a munkásosztály, a szocializmus érdekeit, mert szűkíti a párt, a munkásosztály politikai bázisát, s nem utolsósorban csökkenti az ország előtt álló gazdasági feladatok megoldásának lehetőségét.

„A szocialista építés soron levő feladatainak teljesítése, a társadalmi viszonyok és folyamatok tudatos alakítása érdekében még hatékonyabban kell érvényesíteni a párt vezető szerepét."[2] Akik ebből olyasmit olvasnak ki, hogy most már könnyebben mennek majd a dolgok, hiszen kevesebbet kell törődni a meggyőzéssel, nem kell annyit vitatkozni, „ne játszszunk annyi demokráciát", „végre a kongresszus az asztalra csapott" – azaz, akik a párt vezető szerepének erősítésétől valamiféle „parancsnoki pozíció" vélt könnyebbségét remélik, súlyosan tévednek.

A kongresszus egyértelműen megfogalmazta, hogy a párt vezető szerepének erősítése lehetetlen a párttal, a párttagsággal szembeni követelmények növelése, a meggyőző munka hatékonyságának fokozása nélkül. Alkotó, marxista–leninista válaszokat kimunkálni a társadalmi fejlődés valóságos kérdéseire; gyarapítani a párttagok eszmei, politikai felkészültségét; javítani az ideológiai munkát; erősíteni az eszmei, szervezeti, cselekvési egységet; tovább szilárdítani a pártfegyelmet; következetes kiállással, példamutató munkával, elvi és erkölcsi erővel segíteni a határozatok végrehajtását – elsősorban ez jellemezze a kommunisták munkáját a párt vezető szerepének erősödéséért. „Kommunistának, pártfunkcionáriusnak, köztisztség viselőjének lenni nem kényelmes beosztást jelent, hanem mindenekelőtt kötelességet, munkát, küzdelmet, a kommunizmus eszméjének, a munkásosztálynak, a népnek önzetlen szolgálatát jelenti."[3] Ha így – a kongresszus határozatai, szelleme szerint – fogjuk fel a párt vezető szerepének erősítését, akkor magától értetődő, hogy ez egyben a szövetségi politika, a szocialista demokratizmus fejlesztésének folytonosságát, erőteljesebb továbbfolytatását is jelenti.

A párt élcsapat. Feladata, hogy a marxizmus–leninizmus eszméi, a forradalmi munkásmozgalom, a szocializmus hazai és nemzetközi tapasztalatai alapján felmérje a helyzetet, kijelölje a közvetlen és – mint most a kongresszuson is történt – a távolabbi célokat. De az élcsapat nem a maga

[2] Ugyanott, 485–486. old.
[3] Ugyanott, 113. old.

nevében és nem a maga számára, hanem a munkásosztály, az egész dolgozó nép számára – azok tényleges érdekei szerint – keresi és határozza meg a fejlett szocialista társadalom építésének új meg új állomásait, ahová csak osztályával és népével *együtt* juthat és akar eljutni. A vezetés nem pusztán *elölhaladás,* hanem a célok megértése, az érdekek tudatosítása, a munkásosztállyal, a néppel való *együtthaladás* szüntelen biztosítása is, mindennapos türelmes, meggyőző munka alapján. „A magyar munkásosztály politikai erőit egyesítő, 1918 óta élő és harcoló kommunista, marxista–leninista élcsapat mindig akkor lépett előre történelmi útján, amikor együtt haladt a tömegekkel. Ez a mi nagy történelmi tapasztalatunk."[4]

A párt vezető szerepének, szövetségi politikájának helyes felfogásából következik, hogy *tovább folytatjuk a szocialista demokrácia fejlesztését, erősítését.* Volt olyan vélemény – főleg a kongresszus előtt, de ez még ma sem tekinthető leküzdöttnek –, mely szerint vissza kellene térni az „erős kéz" politikájához. Csakhogy a párt akkor erős, ha nem szigetelődik el a néptől, ha van ereje a szívós, türelmet követelő meggyőzéshez. A fejlett szocializmust csak az egész nép tudatos akarata, munkája valósíthatja meg. Gazdasági építőmunkánk ma fokozottabb politikai, eszmei és cselekvési egységet, az egész nép összefogását követeli meg. Köztudott, hogy szocialista építőmunkánk külső feltételei nemcsak kedvező irányban változtak: a tőkés világ gazdasági válsága minket is hátrányosan érint, s ez is elengedhetetlenné teszi a gazdasági munka hatékonyságának fokozását. Téves az a szemlélet, amely úgy véli, hogy gazdasági nehézségeink leküzdése a szocialista demokratizmus visszafogását, fejlesztésének felfüggesztését kívánja meg. A nehezebb körülmények valóban felerősíthetik az ellentéteket, felszínre hozhatnak eddig rejtett ellentmondásokat is, élezhetik a vitákat. De vajon megoldást jelenthet-e a vélemények elhallgattatása? Pártunk egy ilyen, a szocializmus eszméjével ellentétes, gyakorlatilag az erők szétforgácsolását, az élcsapat és a nép egységének lazulását kiváltó politikát nem követhet. A kommunisták a kölcsönös bizalomra építenek, őszinte, nyílt beszéddel tárják nehézségeiket és az azok megoldását célzó javaslatokat és határozatokat a felnőtt, okos nép gyülekezete elé. Nélkülözhetetlennek tartják, hogy állampolgáraink szóval és tettel segítsék a javaslatok, határozatok kidolgozását és megvalósítását. A problémák sűrűsödése idején sem térhetnek le a szocialista demokratizmus fejlesz-

[4] Ugyanott, 453. old.

tésének bevált útjáról. A demokrácia és az ország helyzete a fejlődés mai szakaszában nem úgy függ össze, hogy ha jól mennek a dolgok, akkor lehet „engedni" a demokratizmust, ha kevésbé jól, ha nagyobb erőfeszítésekre van szükség, akkor szűkíteni kell a demokráciát. A demokrácia a szocializmus számára normális körülmények között nem a hatalom gyakorlásának *egyik* lehetséges formája, mint a kapitalizmusban, hanem a szó eredeti értelmében a nép uralma – erősítése tehát ennek az uralomnak az erősítése. A szocialista demokratizmus *az eredmények és a gondok mindenkori megosztásának demokráciája is,* ezért nélkülözhetetlen erőforrásunk. És ma gondjaink megosztása, a közös gondolkodás, a közös cselekvés demokráciája különösen nélkülözhetetlen. Nehézségeink vannak? Annál inkább országos méretű szolidaritásra, összefogásra, egységre van szükség. Ez pedig csak akkor lehet tényleges és cselekvő egység, ha a szocialista demokratizmus már megvalósult elemeit megszilárdítjuk, és keressük, fejlesztjük további lehetőségeit. Ügyelnünk kell arra, hogy mindinkább kiküszöböljük demokratizmusunkból a formális elemeket. A szocialista demokráciát elsősorban a hatalom osztálytartalma különbözteti meg a polgári demokráciától: az, hogy *kié* a hatalom, *kinek* az érdekében, *kik* vesznek részt gyakorlásában és a közügyek intézésében. Tehát a lényegre összpontosít. De nem lehet elhanyagolni azt sem, *hogyan* gyakorolják a hatalmat. A politikai irányvonalhoz nemcsak az elvek tartoznak – elválaszthatatlanul hozzátartoznak az irányítási módszerek is. A nép akkor tudja igazán magáénak a szocializmust és ismeri fel demokráciájának lényegét, ha nem csupán tárgya, hanem alanya is a társadalom igazgatásának.

A kapitalizmus idején a haladó erők nagy vívmánya volt a polgári demokratizmus kialakítása, annak minden formalizmusa ellenére is. A tőkés osztály a maga uralmát azonban nem kizárólag demokratikus formákban gyakorolhatja. S ez történelmileg is bizonyított: ha osztályérdekei úgy kívánják, főleg, ha hatalma veszélybe kerül, félredobja a demokratikus szabadságjogokat. A fasiszta diktatúrák, a reakciós katonai juntá, a konzervatív és liberális parlamentarizmus mind összeférhet a tőke uralmával. A szocializmus választási lehetősége az uralmi formák között természeténél fogva jóval „szegényesebb": a szocializmus elvileg – hosszabb történelmi távon – csak a szocialista demokráciát választhatja, mindig a konkrét feltételeknek megfelelő módon alkalmazva azt.

A demokrácia kérdésében nálunk meglehetősen sok a félreértés, a félrehallás. Egyesek – nem kevés logikai bukfenccel – Marx és Lenin kritikáját

a polgári szabadságjogokról a demokrácia elleni kritikának próbálják feltüntetni. Holott nyilvánvaló, hogy Marx és Lenin a *polgári* demokratizmus elégtelenségét, korlátait bírálta. Azt mutatták ki, hogy a polgári szabadság – a kizsákmányolás szabadsága; a burzsoá testvériség osztályelnyomásban, nemzeti sovinizmusban, imperialista háborúkban „valósult meg"; a polgári egyenlőség jelszava mögött pedig a gazdasági egyenlőtlenség valósága áll.

A szocialista hatalom a nép óriási többségének érdekét és akaratát fejezi ki. Ahhoz azonban, hogy az érdek és akarat egységben legyen, elengedhetetlen, hogy a nép, a dolgozók szóval és tettel részt vállalhassanak-vállaljanak a köz ügyeiben. Éppen ezért: „Fő célunk, hogy tovább erősítsük társadalmi rendünk legsajátosabb, legfőbb vonását, a szocialista demokratizmust."[5] A burzsoázia hatalma védelmében megsemmisítheti a demokráciát, a munkásosztály viszont hatalmát veszélyezteti, ha elhanyagolja, mellőzi a szocialista demokráciát.

Pártunk az eddig elért eredmények alapján tovább folytatja *a társadalmi különbségek fokozatos csökkentésének* politikáját, s ezzel megvalósítja a fejlett szocialista társadalom egyik legfőbb követelményét. Társadalmunk vezető osztálya, a munkásosztály soraiban mélyreható átalakulás, átrétegeződés megy végbe. Gyarapodik politikai felkészültsége, általános és szakmai műveltsége, növekszik a magasabb képzettségű munkások aránya, nő a termelés és a közélet ügyeinek intézésében aktívan és közvetlenül részt vevő munkások száma; a munkásosztály legfejlettebb rétegeinek közösségei, a szocialista brigádok mindinkább a szocialista életmód közösségeivé válnak. Mindezzel növekszik a munkásosztály vezető szerepe. Természetesen a munkásosztály történelmi feladatainak tudatosítása továbbra is a marxista–leninista párt irányító, vezető, nevelő segítségével megy végbe. Az élcsapatnak segítenie kell, hogy munkásosztályunk mindinkább ismerje, felismerje és megvalósítsa történelmi küldetését.

A termelőszövetkezeti parasztság a termelési tevékenységben, életkörülményeiben, szemléletében, anyagi és kulturális igényeiben végbemenő történelmi átalakulás révén egyre közelebb kerül a munkásosztályhoz. Ha lassan is, de oldódnak a lakás- és a települési viszonyok, a kulturális, egészségügyi, kereskedelmi és kommunális ellátottság még jelentős különbségei, s ezzel a város és a falu közti különbségek.

[5] *Kádár János:* A fejlett szocialista társadalom építésének útján. Kossuth Könyvkiadó 1975. 204. old.

Az értelmiség a szocializmust építő nép részeként, azzal összhangban végzi nélkülözhetetlen munkáját. Hogy az értelmiség szocialista, népi jellege erősödött, az nem csupán azzal magyarázható, hogy túlnyomó többsége vagy maga volt munkás vagy paraszt, vagy munkás- és parasztcsaládból került és kerül ki. A leglényegesebb az, hogy értelmiségünk döntő többsége azonosul az egész nép, a szocializmus ügyével. Az értelmiség növekvő szocialista tudatossága jelentősen hozzájárul ahhoz is, hogy a közművelődésben ráháruló és vállalt feladatait teljesítve csökkentse a szellemi és fizikai munka közti különbséget. Az osztályok, rétegek közötti határok elmosódásának jellegzetes tünete, formája az ún. vegyes családok sokasága. Ma már a családok igen nagy részét munkás, paraszt, értelmiségi családtagok együttese alkotja.

A szocialista bérezés elve kifejezi az alapvető társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek felszámolását, hozzájárul az egyenlőtlenségek további csökkenéséhez, de egyúttal óhatatlanul rögzít is bizonyos egyenlőtlenségeket. A munka szerinti elosztás elengedhetetlen erősítése, pontosabbá tétele mellett azonban nő a végzett munkától független társadalmi juttatások aránya, és következetesen törekszünk a családi jövedelmek kiegyenlítésére.

„Mindezen folyamatok eredményeként jutunk majd el arra a szintre, ahol fokozatosan létrejönnek az osztálykülönbségek teljes és végleges megszűnésének feltételei."[6]

A fejlett szocialista társadalomra – már ebben a kezdeti szakaszában is – jellemző *a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális területek kölcsönhatása,* szerves egysége. Ha az egyik területen jelentős változás történik, az feltételezi, illetve maga után vonja a többi fejlődését, átalakulását is.

Ha az MSZMP egész politikájának az alkotó folyamatosság, a változó valóság problémáihoz igazodó elvszerűség a legfőbb jellemzője, akkor ez a kulturális politika bevált alapelveinek következetes érvényesítését és továbbfejlesztését is jelenti. Beváltak ezek az elvek az ellenforradalom leverése utáni kiélezett ideológiai helyzetben csakúgy, mint a konszolidáció, majd a hatvanas évek derekától megvalósuló forradalmi tartalmú „reformok" idején. Minden okunk megvan a fő elvek, a kulturális és művészeti politika lényegének megtartására, természetesen tovább is fejlesztve, finomítva azokat, az új és új helyzetnek megfelelően.

Az *ideológiai-kulturális életet,* annak fejlődési lehetőségeit és feladatait

[6] *A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve.* 506. old.

egyre nagyobb mértékben s szemmel láthatóbban határozzák meg a politikai, gazdasági, társadalmi fejlődés új eredményei és igényei, s ugyanakkor a kultúra is egyre szélesebb körben és mind nyilvánvalóbban válik a valóság nélkülözhetetlen és eleven hatóerejévé. A kultúra mind közvetlenebbül kapcsolódik a termelési és társadalmi gyakorlathoz – és ez a jövőben csak erősödhet. A társadalmi gyakorlat annál inkább igényli, követeli a kultúrát, minél teljesebbé válik társadalmunk szocialista jellege.

A munkásosztály vezető szerepének erősödése nagymértékben függ műveltségének további fejlődésétől is. A munkások mind közvetlenebb részvétele a termelés és a társadalom irányításában egyaránt érdeke a gazdaságnak, a munkásosztálynak magának és a társadalom egészének. A Központi Bizottságnak a munkásosztály helyzetével foglalkozó határozata ezért mérte fel minden eddiginél részletesebben a munkásosztály művelődésének feltételeit, feladatait; a *Közművelődési határozat*nak ezért egyik központi kérdése a munkásművelődés fejlesztése; az állami oktatási rendszer továbbfejlesztéséről hozott határozat ezért hangsúlyozza nyomatékkal a munkástelepülések, peremvárosok oktatási feltételeinek javítását; ezért oly fontosak a szocialista brigádok kulturális vállalásai. A munkásosztály vezető szerepének erősítése – ez az elsőrendű politikai és társadalompolitikai kérdés – egyre elválaszthatatlanabbul egybefonódik a munkásosztály műveltségével, annak fejlődésével, fejlesztésének feladataival.

A szocialista demokratizmus továbbfejlesztése megköveteli a jogok tényleges gyakorlásához szükséges szellemi feltételek állandó javítását. Az oktatási-művelődési lehetőségek különbségének csökkentése a társadalmi különbségek fokozatos csökkentésének szerves része, abban az értelemben is, hogy segíti a társadalmi mobilitást. A tanulás, a művelődés segíti az osztályok közötti határvonalak elmosódását, a társadalmi különbségek kiegyenlítésének fontos és viszonylag legkönnyebben kiaknázható lehetősége, eszköze.

A tudomány termelőerővé válásának kibontakozó folyamata, a társadalomtudományok növekvő szerepe a társadalomirányítás, a politika tudományos megalapozásában, a politikai döntések előkészítésében – mindez jelzi a tudás, a tudomány fejlődésének nagy fontosságát. Azokét a tudományokét is, amelyek nem, vagy csak igen sajátos értelemben, átmenetekkel válnak termelőerővé.

A valóság megismerésének, elsajátításának másik, sajátos alapformája,

a művészet, semmivel sem pótolható módon épül be a szocialista tudatba, erkölcsbe, életformába, és formálja-alakítja azt.

A lenini kulturális forradalom megvalósítása szerves, elválaszthatatlan része a szocializmusnak. A kulturális forradalomnak nemcsak az a célja, hogy az embereket alkalmassá tegye a termelési és a társadalmi feladatok megvalósítására, hanem ettől elválaszthatatlanul, ezzel kölcsönhatásban az is, hogy a társadalom tagjai a termelés, a társadalmi-közösségi élet által sokoldalúan művelt, teljesebb, szocialista emberekké váljanak. A tudatos, cselekvő, művelt nép közreműködése a szocializmus felépítésében nemcsak feltétel – az építés hatékonyságának emberi feltétele –, hanem ugyanakkor cél is. A szocializmusban végső soron minden az emberért van: az értelmes és tartalmas életet élő ember építője és egyben terméke, célja a szocialista társadalomnak.

A művelődés, a kultúra tartalma együtt szélesedik, változik a szocializmus fejlődésével. Ellentétben a harminc évvel ezelőtti állapotokkal, amikor a mindennapi kenyér megszerzése és biztosítása volt a fő gond, napjainkban a szocialista tudat új próbatétel elé került: meg kell tanulni a termelt javakkal szocialista módon élni. Egyénileg magánügy, társadalmi méretekben közügy, hogy az emberek mire költik a pénzüket. A kultúra lényeges mutatója, hogy mi válik közszükségletté, hogy képesek vagyunk-e az anyagi javakat a magunk emberségének kiteljesítésére fordítani, vagy a dolgok, a tárgyak szolgáivá válunk.

Meg kell küzdenünk azzal a kispolgári szemlélettel, amelyik a személyi tulajdon gyarapítását nem a sokoldalú élet egyik feltételének, eszközének, hanem az élet céljának tekinti. Az ilyen látásmód szükségképpen párosul a társadalmi közömbösséggel, individuális elzárkózással, ami méltatlan a szocializmushoz, tűrhetetlen a mi társadalmunkban. Le kell küzdeni azt a szemléletet, amely a társadalmi felemelkedést kizárólag a birtokolt anyagi javakon méri. A társadalmi-emberi felemelkedés valóban elképzelhetetlen az anyagi életszínvonal növekedése nélkül, azonban legalább ennyire elképzelhetetlen a tudás, a társadalmi tudatosság, az erkölcs, a kultúra nélkül.

Amikor bármilyen vonatkozásban kultúráról, művelődésről szólunk, természetesen *a marxizmus–leninizmus eszméitől egyre inkább áthatott* kultúrát, művelődést értjük. Ez az új típusú kultúra azonban csak folyamatosan és a szocializmus építésével kölcsönhatásban formálódhat. Ahogy társadalmi, gazdasági helyzetelemzésünket és programunkat csak a valóságnak megfelelően alakíthatjuk ki, s káros lenne távlati célunkat,

a fejlett szocializmus teljes megvalósítását rövid távú célként feltüntetni, olyan hibás és történetietlen lenne a kultúra, a művészet és a mindennapi tudat valamennyi szférájában *a marxizmus–leninizmus kizárólagos voltát* deklarálni napjainkban, vagy feltételezni, hogy teljes térhódítása máról holnapra bekövetkezik.

Nem véletlen, hogy a XI. kongresszus kimondta és most mondta ki: „Gondoskodni kell róla, hogy az ideológiai szempontból legfontosabb kutatóhelyeken és a társadalomtudományok oktatásában a munka egyértelműen a marxizmus–leninizmus eszmei alapján folyjék."[7] Ebben a megfogalmazásban tükröződnek azok az eredmények, amelyeket a marxista társadalomtudományok elértek, s amelyek időszerűvé tették ezt a követelményt. Ugyanakkor ez a megfogalmazás azt is kifejezi, hogy az eredmények ellenére ezeken a fontos területeken sem volt teljes a marxizmus–leninizmus egyértelmű érvényesülése. S nem egyszerűen szubjektív okok miatt – bár azok is közrejátszanak –, hanem mert ez a célkitűzés most, a fejlett szocializmus építése során válik igazán időszerűvé, megvalósíthatóvá és ezért megvalósítandóvá. Dialektikus szemléletre, a folyamatosság és sorrendiség figyelembevételére vall, hogy a határozat a kulturális élet kulcsterületein tűzte ki feladatul a marxista szemlélet egyértelmű érvényesítését.

A marxizmus–leninizmus térhódítása nem egyszerűen belátás, akarat vagy döntés kérdése; társadalmi méretekben nem választható el a szocializmusért folytatott küzdelem állásától, a szocializmus politikai, gazdasági, társadalmi fejlődésétől. Ez a kapcsolat azonban nem automatikus. Elengedhetetlen, hogy minden marxista vezető, minden párttag, minden kutató, oktató, minden tudományos-ideológiai alkotóműhely az eddiginél nagyobb mértékben gyarapítsa és adja tovább a maga világnézetét és tudását. Ez nehéz és bonyolult feladat, de nem térhetünk ki előle, sem szellemi kényelmességből, tunyaságból, sem attól a tévhittől vezérelve, hogy a marxizmus térhódítását az ideológiában és a mindennapi tudatban parancsszóra meg lehet valósítani.

A marxizmus–leninizmus egyértelmű érvényesülésének lehetséges és szükséges erősítése kapcsán felbukkant-felerősödött két egyoldalú szemlélet. Vannak, akik fellélegeznek, hogy végre véget ér – vagy legalábbis vége felé közeledik – a kérdések és a viták korszaka; megadjuk a végleges válaszokat a gyakorlat, az elmélet szinte minden kérdésére. (Ilyenkor per-

[7] Ugyanott, 104. old.

sze a saját nézeteiket tekintik a végleges válaszoknak.) Mások aggodalmaskodnak: megszigorodik ideológiai életünk, mi lesz a viták szabadságával?

Az élet által felvetett új és új problémákra, ellentmondásokra, kérdésekre csak alapos elemzés, alkotó viták, tudományos értékelés alapján adhatjuk meg a helyes feleletet. A marxizmus klasszikusai nemcsak műveiket s az azokban megfogalmazott igazságokat hagyták ránk, hanem azt a kötelezettséget is, hogy *a marxizmust a változó világ tudományos elemzésével fejlesszük tovább*. A marxizmus–leninizmus a társadalomtudományok számára nem csupán világnézeti kiinduló alap, hanem a valóság megismerésének és megváltoztatásának egyetlen igazán tudományos módszere is. Annak tisztázása és eldöntése, hogy ki értelmezi helyesen, valóban a marxizmus–leninizmus alapelveinek szellemében a valóságot, csakis a társadalomtudományok marxista kutatóinak alkotó vitái segítségével lehetséges. El kell utasítanunk azt a marxizmustól idegen nézetet, amely feltételezi, hogy a társadalmi gyakorlatban és a tudományokban felmerülő minden kérdésben voltaképpen már rendelkezünk az örök érvényű válasszal, csak meg kell azt keresnünk a klasszikusok műveiben vagy valamelyik dokumentumban. A marxizmus–leninizmus egyértelmű érvényesülésének követelménye nem szentesíti az elméleti és szellemi restséget; épp ellenkezőleg: erőteljesebb elemző, alkotó munkára hívja fel társadalomkutatóinkat, a tudományos alkotóműhelyeket. Nem lehetséges a marxizmus–leninizmus egyértelmű érvényesülése akkor, ha a marxista válaszok kidolgozására nem teszünk még nagyobb és állandó erőfeszítéseket. Helyesen értelmezve pártunk célkitűzését, nincs okunk feltételezni, hogy azokon a területeken, ahol ki akarjuk küzdeni a marxizmus teljes térhódítását, megszűnnek majd az új kérdések kimunkálásának elkerülhetetlen eszközei, a viták, hogy eltűnnek az egymástól eltérő nézetek. De az is bizonyos, hogy fokozottabban kell érvényesítenünk az elvet: vitáink csak az igazság, a tudományos igazság, a marxizmus–leninizmus alapján folyhatnak, és szocialista társadalmi gyakorlatunk, eszméink erősítésére kell irányulniuk. Változatlanul megengedhetetlennek tartjuk a „különböző marxizmusok" elve alapján kezdeményezett vitákat, világnézetünk klasszikus tudományos-elméleti alapjainak „félretolását". Változatlanul fel kell lépnünk a polémiákban még jócskán jelenlevő szubjektivizmus, politikai és ideológiai sandaság ellen. Nincs torzabb és méltatlanabb jelenség, mint elveket egyéni érdekek, presztízsek függvényévé tenni, és elzárkózni a valóság kutatásának közös, együttes munkájától.

A marxizmus szakadatlan gazdagítása szervesen összefügg az ideológiai vita követelményével. A vita, a meggyőzés hitele, eredményessége igen nagy mértékben függ elméletünk alkotó alkalmazásától, attól, hogy milyen mélyen, alaposan tudjuk elemezni, értelmezni a szüntelenül megújuló, átalakuló hazai és nemzetközi helyzetet, megválaszolni az új kérdéseket. Mert ahogy Lenin írta, minden általános történelmi megfontolás, amelyet egyes esetre alkalmaznak anélkül, hogy éppen az adott eset feltételeit külön elemeznék, frázissá válik. Ez olyan általános következtetés, ami nemcsak a kérdések, problémák tisztázására, hanem elért eredményeink feldolgozására és elterjesztésére is érvényes. Az eredmények puszta felsorolása, tényszerű számbavétele önmagában is meggyőző erejű lehet. Ez azonban nem helyettesítheti, nem pótolhatja a sokoldalú elemző munkát. Sem a mérhető, statisztikailag rögzíthető eredmények elemzését, sem azokét, amelyek korántsem kisebbek-jelentéktelenebbek: az emberek egymás közti viszonyában, erkölcsi magatartásában kialakuló-erősödő, merőben új, csakis a szocializmusra jellemző vonásokét. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a negatív jelenségekbe beleütközünk – de éppen az újhoz kell éles szem, azt kell valóban felfedezni, mert nem szembeötlő, nem jelentkezik kifejlett formában. Ezért kell jobban megtanulnunk a számos részeredményből – sokszor jelentős területeken – szinte észrevétlenül kialakult új minőségek felfedezését és felfedeztetését is. Az új jelenségek minél gyorsabb érzékelése és minél pontosabb elemzése azért is különösen fontos, mert legtöbbször ennek alapján bontható ki legjobban a pozitív megoldás.

Ahogyan a kongresszus is hangsúlyozta: a társadalomtudományoknak bátrabban, kezdeményezőbben kell megvizsgálniuk, elemezniük a szocializmus építésével összefüggő kérdéseket. Hozzátehetjük: a tudományos kutatás eredményeit pedig gyorsabban és hatékonyabban kell hasznosítani az oktatásban, az agitációs és propagandamunkában és az élet minden területén. A marxista társadalomtudományi kutatásoknak is jobban kell építeniük ezeknek a területeknek a tapasztalataira és igényeire. A gyenge, hiányos válaszok, az eszmei, elméleti passzivitás, az ideológiai közhelyek „ráolvasó" módszere mindig az ellenséges világnézetnek ad kedvező lehetőséget, számukra jelent zsákmányt minden probléma, amit mi megkerülünk.

Tanulságosak az elméleti-ideológiai munka számára is az irodalmi, művészeti élet egyes problémái. „Az általános helyzet jellemzője egyrészt, hogy e területen is növekszik a szocializmus eszméinek befolyása, más-

részt látható az is, hogy a szocializmus hazai építésének új kérdései, a nemzetközi munkásmozgalom, a külpolitikai helyzet egyes problémái nyomán az irodalomban, a művészetekben, az alkotásokban nálunk is tükröződik egyes személyek, csoportok távlatvesztése."[8] Nekünk, marxistáknak kell kezdeményezően, marxista módon megválaszolnunk a szocializmus hazai építésének új kérdéseit, a nemzetközi munkásmozgalom, a külpolitikai helyzet egyes problémáit, mert a válasz hiánya már önmagában kétségeket támaszt vagy félrevezet. Nem engedhetjük át a kérdéseket és válaszokat azoknak, akik, tudva, nem tudva, polgári talajból kinövő régi vagy „új" elméletek, nézetek alapján teszik fel a kérdéseket és fogalmazzák meg a válaszokat. A nehéz kérdésekkel való szembenézést nem akadályozhatja az, ha esetenként a probléma azonnal vagy egyelőre nem oldható meg, avagy nincs mód a teljes megoldásra. Számolnunk kell ezekkel a kérdésekkel, keresnünk kell a választ, mert a tudomány, a művészet, a marxizmus oktatása és propagandája is meggyőzőbb lesz így, mintha tudomást sem vennénk a még megoldatlan problémákról.

Az elméleti restség nemcsak a közvetlen tudományos, oktató- és propagandamunkában fegyverzi le a kommunistákat, hanem nehezíti a szövetségi politika eredményes megvalósítását is. Akik nálunk kérdeznek, akikkel nap mint nap folytatnunk kell az eszmecserét, azok túlnyomórészt és elsősorban nem a szocializmus ellenségei, hanem *politikai szövetségeseink*.

A marxista–leninista ideológia elterjesztésében, hegemóniájának erősítésében meghatározó szerepe van *a szövetségeseinkkel folytatott vitának*, eszmecserének. Ez a vita az ideológiai, kulturális életre, s ezen túl a mindennapi életre, a közélet kis és nagy kérdéseire egyaránt kiterjed. „Ezeken a területeken és ezekben a kérdésekben – mondotta Kádár elvtárs – a tisztázódásnak elsősorban ideológiai vitákban kell történnie. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy azok, akik az irodalom, a művészetek terén eszmei vitapartnereink, az esetek nagy többségében politikai szövetségeseink. Ez a politikai szövetség nem zárja ki, sőt igényli az ideológiai vitát. A vitákat olyan módszerekkel kell folytatnunk, hogy közben a politikai szövetség erősödjék. El kell érni, hogy szövetségeseink a marxizmus–leninizmus eszméi alapján az ideológia területén is közelebb kerüljenek hozzánk."[9] Az ideológiai vitát tehát oly módon kell folytatnunk, hogy

[8] Ugyanott, 106–107. old.
[9] Ugyanott, 107. old.

vitapartnereink az igazsághoz, azaz a marxizmushoz közelítsenek, s a politikai szövetség ennek eredményeképpen is erősödjék.

„Hozzánk közelíteni" azt jelenti, hogy a vitát az igazsághoz való eszmei következetességgel kell folytatnunk; hogy nincs és nem lehet elvi engedmény, megalkuvás. „Hozzánk közelíteni" ugyanakkor azt is jelenti, hogy a vitát – bármily éles legyen is az – mindig úgy folytassuk, hogy bízzunk vitapartnereink meggyőzhetőségében, aminek alapja a köztünk levő politikai szövetség. Arra pedig nagyon kell ügyelnünk, hogy a marxizmus irányába tett minden lépést örömmel és elismeréssel nyugtázzunk. A szövetségeseinkkel folytatott vitában nekünk is van mit javítanunk – nem elveinkben, hanem módszerünkben.

Az elvi következetesség és a megfelelő – közelítő – vitamódszer mindenekelőtt a vitapartner szándékának, céljának megértését, nézeteinek elemzését, pontos minősítését követeli meg. Mindig különbséget kell tennünk, hogy mi antimarxista, nem marxista vagy részben marxista. Az ideológiai-kulturális élet gyakorlatában legtöbbször olyan társadalomtudományi, művészeti alkotásokkal, még gyakrabban olyan publicisztikai vagy szóbeli megnyilatkozásokkal kerülünk szembe, amelyeket csak a politikai gyakorlat, a politikai szövetség károsodásával vehetnénk egy kalap alá, minősíthetnénk egyaránt antimarxistának. Különösen szem előtt kell ezt tartanunk egy olyan korszakban, amikor a marxizmus hazai és világméretű elterjedése rendkívül erőteljes; amikor a szellemi életben megjelenő számos ideológiailag heterogén alkotás, vélekedés egyre több esetben nem az alkotóknak a marxizmustól való eltávolodását, hanem az ahhoz való közeledését jelzi. A vita elvi következetessége és a megfelelő vitamódszer kialakítása ezért egyaránt gondos differenciálást követel. Meg kell különböztetni a szövetségeseinkkel való vitában is azokat, akik a marxizmushoz közeledve bizonyos kérdésekben a marxizmussal egyetértve, más kérdésekben még nem marxista álláspontot foglalnak el, azoktól, akik néhány marxista szólammal teszik „szalonképessé" magukat, de valójában reakciós, konzervatív nézeteket, rég letűnt ideológiákat, a múlt iránti nosztalgiákat hirdetnek, és még arra sem restek, hogy zavaros nézeteiknek monopolhelyzetet követeljenek, diszkreditálva mindazokat, akik a munkásosztály, a párt álláspontját képviselik. Hasonló jelenségek tapasztalhatók az ál- és az új baloldal tájékán.

Az elvi következetességnek abban kell megnyilatkoznia, hogy őszinte és alapos kritikával válasszuk szét az ideológiailag ellentmondásos művekben és megnyilatkozásokban a mi elveinkkel egyező és az azoktól ide-

gen elemeket, s ezek súlyától, arányától, irányától függően választjuk meg, alakítjuk ki a vita módját, formáját. Eddig is vitáztunk és minden szükséges esetben vitázni is fogunk szövetségeseinkkel, barátainkkal is, de olyan módon, ami már önmagában is kifejezi és elismeri a műnek és a magatartásnak a nép érdekeivel, a szocializmussal, a marxizmussal való érintkezési-egybeesési felületeit. Vannak, akiknél ma is találkozni antimarxista nézetekkel. Itt sem mulaszthatjuk el a meggyőzés lehetőségét, legalábbis addig, amíg ezek a nézetek nem sűrűsödnek összefüggő antimarxista állásponttá. Nem eresztjük le véglegesen a sorompót azok előtt, akik még nem jutottak túl tévedéseiken. A rágalmazó, hamisító, politikailag ellenséges nézetek hirdetőivel viszont természetesen másként váltunk szót, mint szövetségeseinkkel.

Amellett érvel mindez, hogy marxistának lenni nem annyit jelent – soha nem is jelentett –, hogy az üdvözítő világnézet boldog tulajdonosaként haraggal nézem a tévelygőket, hanem azt, hogy a marxizmus eszméinek erejével nap mint nap megküzdök a változó, fejlődő valóság birtokbavételéért, és ennek az erőfeszítésnek az eredményeivel győzöm meg az igazságról azokat, akik szándék szerint a népért és a szocializmusért akarnak élni és dolgozni.

De a viták nemcsak a tudomány, az ideológia, a politika országos kérdéseiben, s nemcsak országos szinteken folynak. A *vita önmagunk, szűkebb közösségeink formálódásának,* a régi leküzdésének, az új értésének-elfogadásának is eszköze, hajtóereje. Az új korántsem mindig magától értetődő. A kényelem vagy a tehetetlenség sokszor változatos és tetszetős formákat talál a régi védelmére. A régi olykor elég erős ahhoz, hogy egyfajta radikális álforradalmiság kényszerzubbonyába erőszakolja az újat, vagy puszta divattá silányítva integrálja magába.

Gyakran azért is idegenkedünk a vitáktól, mert a bizonytalanságot, a stabilitás hiányát is társítjuk hozzájuk. Ebben persze van némi igazság, olykor valóban vannak terméketlen, céltalan viták, amelyekből nemigen vehető ki a megoldás iránya, amelyek éppenséggel elfedik azt, és így egyfajta csődöt, kiúttalanságot sugallnak. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy minden kérdés megoldását, minden komolyabb döntést megelőz egy érlelési folyamat, amelyben a viták szükségképpen nagy szerephez jutnak. S a valódi vitának éppen ez a jellemzője, *az előrelépésnek, a helyes irányba való továbbhaladásnak pótolhatatlan hajtóereje.*

A marxisták, kommunisták nemcsak ideológiai, politikai ellenséggel, ellenfelekkel vitáznak, nemcsak politikai szövetségeseikkel folytatnak

ideológiai polémiákat, hanem vitáznak egymás közt is, nem is szólva most arról, hogy az egyes ember is az önmagával, környezetével folytatott szakadatlan „párbeszédben" fejlődik, alakul. S nincs ez másként a marxista, kommunista ember életében, sőt ott fokozottabban így van. A kommunisták közti párton belüli vitákról, eszmecserékről fogalmazhatunk így: pártszerű velejárói mozgalmunk életének.

A párt olyan emberek közössége, akikben a legerősebb a szocializmus iránti elkötelezettség, a legmagasabb szinten van meg a felelősség a dolgozó nép alkotó munkájának eredményeiért, szocialista fejlődésünkért. Ezért a kommunisták igen nagy körültekintéssel, minden számításba jöhető tényezőt mérlegelve kell hogy döntsenek százezrek, milliók érdekeit érintő politikai kérdésekben. A határozatok meghozatala előtt nemcsak lehetősége, hanem kötelessége minden párttagnak az önálló vélemény kinyilvánítása, minden olyan esetben, amikor rendelkezik önálló véleménnyel, amikor értője, szakértője, ismerője, érintettje a szóban forgó ügynek. E viták tehát a munka mind magasabb és magasabb szintjét készítik elő, ezeknek nem önmaga a vita a célja, hanem a gyakorlat javítása, az ismeretek bővítése.

A lenini pártban szükséges ez, azonban, mint marxista–leninista párt, pártunk nem teadélutánnal egybekötött vitaklub. Ez azt jelenti, hogy azokban a kérdésekben, amelyekben a párt felső szervei párthatározattal zárják le a vitát, nincs helye a vita folytatásának. Ilyen esetben is jogában áll minden egyes párttagnak, hogy a felső szervvel közölje a véleményét, de a határozat meghozatala után nem léphet fel külön álláspontjával. Nem az a különbség a rossz gyakorlat és a mai között, hogy az ötvenes években e határozatok lezárták a vitát, most pedig utána is lehetséges. Ez a szembeállítás hamis, nem felel meg a tényeknek. A különbség az, hogy a mostani gyakorlatunkban a szükséges esetekben születnek határozatok, az élet fő folyamatait szabályozzák, azokat a folyamatokat, amelyek ezt valóban igénylik.

De például az esztétikai, ízlésbeli kérdésekben a vitákat nem zárjuk le határozatokkal, pedig ezekben is van véleményünk és nem vagyunk közömbösek. Mint ahogy szaktudományi kérdéseket sem szoktunk határozatokkal lezárni. A kulturális, tudományos élet alapvető folyamatait, a politikával közvetlenül érintkező törvényszerűségeit ölelik fel pártunk állásfoglalásai.

A lenini normákat érvényesítő párt belső vitáinak másik olyan jellegzetessége, amely kizárja a „vitaklub" szokásának eluralkodását: a viták

idejének, helyének, fórumának egyeztetése a párt általános politikai irányvonalával, a közösség érdekeivel.

Társadalmunk egyre több és tartalmasabb *szocialista közösséget* hoz létre. Ezek ma mindmegannyi alakítói s ugyanakkor próbatevői is az egyes embereknek: mit tudnak adni a közösségnek, mit kapnak és mit tudnak befogadni a közösségtől. Kulturális politikánk egyik fő feladata, hogy kövesse és segítse „tárgyát", a sokoldalúvá formálódó egyes embereket és emberi közösségeket. Ez a felismerés fogalmazódott meg a közművelődési határozatban. A határozat megállapította, hogy a kultúra az élet minden területét áthatja, illetve, hogy a kultúra, a művelődés olyan sokágú, mint maga az emberi tevékenység. „A közművelődés nem szűkíthető le a kultúra, a műveltség terjesztésére, közvetítésére; fontos feladata a szocialista életmód, életforma és magatartás kialakításának segítése."[10] Kifejezi, hogy a személyiség fejlődése, gazdagodása csak közösségekben valósulhat meg. A határozat középpontjába nem csupán azért került a szocialista brigádmozgalom, mert a brigádoknak kulturális vállalásaik is vannak, hanem elsősorban azért, mert szocialista közösségek, mert jelszavuk: a „szocialista módon dolgozni, tanulni, élni" kifejezi a szocialista közösség erkölcsét és magatartását. S az öntevékeny mozgalom fejlesztése is azért kapott hangsúlyt, mert az egyszersmind közösségteremtő erő.

A közművelődésnek újszerű vonása az is, hogy egyre *jobban számol a nép, a különböző közösségek és az egyes ember aktivitásával.* A mi szemünkben a kultúra nemcsak az anyagi és szellemi értékek valamilyen „kincsestára", hanem élő, ható társadalmi erő, nemcsak ezeknek az értékeknek passzív befogadása, hanem eleven társadalmi gyakorlat is. A kulturális forradalom kezdeti szakaszán, az uralkodó osztályok kulturális monopóliumának felszámolása során természetszerűleg került előtérbe a felhalmozott értékek „szétosztása" a milliók között, akik munkájukkal a kultúrát végső soron megalapozták, megteremtették, de annak anyagi és szellemi értékeiből alig részesültek. Érthetően került előtérbe az ismeretek terjesztése, illetve azok befogadása: az az általános forma, amit népművelésnek neveztünk. Az ismeretek ilyen „egyszerű" terjesztésére-befogadására továbbra is nagy szükség van, és korántsem csak az iskolai oktatási rendszeren belül, hanem azon kívül is. Társadalmunk általános

[10] *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai.* Kossuth Könyvkiadó 1974. 60: old.

fejlődésével arányosan hódít mind nagyobb teret az aktív, cselekvő kultúra; az a magatartás, amely nemcsak befogadja, hanem műveli, gyakorolja is a kultúrát. Az önművelés – a művelődés – egyre terjedő készsége, igénye, gyakorlata mind erőteljesebb tényezőként jelenik meg a pusztán „terjesztő" és „befogadó" magatartás mellett. Az ismeretszerzésnek és a tevékenységnek az az egysége, ami eddig leginkább a politikai-ideológiai művelődésben mutatkozott meg, a művészetben is kibontakozóban van: az öntevékenység változatos formái közt százezrek, elsősorban fiatalok művelik – nem tudósok és művészek helyett, hanem a maguk értelmi és érzelmi gazdagodására – a tudományt és művészetet, így lesznek szinte „társszerzők" az alkotásban. A közművelődés végső soron éppen tevékeny jellege miatt nemcsak intézményi rendszer, hanem mindenekelőtt mozgalom, amelynek formái, eszközei, módszerei változatosak és megmegújulóak, amely nem csak várja az ideális külső feltételeket, hanem kezdeményezően, a lehetőségekhez alkalmazkodva új feltételeket és formákat teremt.

A XI. kongresszus megerősítette a Központi Bizottság 1969-ben elfogadott *Tudománypolitikai irányelveit.* Az irányelvek megvalósítása jól halad: javult a társadalmi igények és a kutatás összhangja, nőtt a gyakorlatban közvetlenül hasznosított tudományos eredmények aránya, tervszerűbbé váltak a kutatások. A hosszabb távra szóló tudományos kutatási terveket fő vonalaiban kidolgoztuk, s a népgazdaság hosszú távú fejlesztési tervéhez igazodva a legfontosabb feladatokra mozgósítottuk kutatóink jelentős részét. Természetesen a tudománytervezés is csak akkor lehet hatékony, ha állandóan fejlesztjük, javítjuk a valóság változásainak nyomán; ha dinamikus és számba veszi a ma még előre nem látható problémákat és „terven kívül" születő új eredményeket. A kongresszus – éppen eddigi eredményeinkre alapozva és figyelembe véve növekvő szükségleteinket – hangsúlyozta: gyorsítsuk meg a tudomány termelőerővé válását; ösztönözzük a társadalomtudományokat a szocializmus fejlődésével kapcsolatos kérdések kutatására, a társadalompolitikai döntések megalapozásában való fokozott részvételre; növeljük az ideológiai munka színvonalát, erősítsük a marxizmus–leninizmus befolyását a legfontosabb társadalomtudományokban.

Ami az első kérdést illeti, Marx a *Grundrisse*ben írta: „Abban a mértékben, ahogy a nagyipar kifejlődik, a valóságos gazdagság megteremtése kevésbé függ a munkaidőtől és az alkalmazott munka mennyiségétől", sokkal inkább „a tudomány általános állásától és a technológia

haladásától, vagyis a tudománynak a termelésre való alkalmazásától..."[11] Marx megállapítása az idő folyamán egyre inkább érvényessé válik a mi népgazdaságunkra is. A munkaidő ésszerű kihasználása, a minőség javítása, a termelés technikai-technológiai színvonalának emelése már most fő feladatunk. A XI. kongresszus a tudománypolitika számára ebből a szempontból kettős feladatot tűzött ki: növelni kell a kutatómunka hatékonyságát, javítani a tudományos eredmények alkalmazását a termelésben. E két feladat egységet alkot, hiszen a kutatás hatékonyságának próbája éppen az alkalmazás. Mégis, ez az utóbbi rész a nehezebb.

Kutatásra-fejlesztésre fordítjuk nemzeti jövedelmünk mintegy 3%-át – s ez nemzetközi összehasonlításban is magas arány. Több mint 80 000-en dolgoznak ezen a területen. Az alapvető feladat, hogy ezt a hatalmas szellemi bázist minél jobban hasznosítsuk a termelés korszerűsítése, gyártmányaink fejlesztése, iparunk, mezőgazdaságunk hatékonyságának növelése érdekében. Ehhez szükséges, de nem elégséges a tudományos alkotóműhelyek jobb munkája, közeledése a gyakorlathoz. Az is nélkülözhetetlen, hogy *a gyakorlat emberei is az eddiginél fokozottabban igényeljék, alkalmazzák az új tudományos eredményeket.* Feladatunk továbbra is, hogy javítsuk a tudományos kutatóhelyek és az egyetemek, az oktatás tartalmas munkakapcsolatát; ez a ma követelménye a kutatómunkában, az oktatásban és a nevelésben is. A tudomány és a gyakorlat kapcsolatának elmélyítése továbbra is általános tudománypolitikai feladat. Ezt a célt szolgálja, hogy minden kutatásra fordított 100 forintból 50 forintot a vállalatok, 20 forintot az ipari, mezőgazdasági főhatóságok által rendelt kutatásokra fordítunk. A XI. kongresszus azonban azt is hangsúlyozta, hogy a népgazdaságban az egyes vállalatoknál is fokozni kell a tudományos eredmények alkalmazását és felhasználását. A gazdasági vezetők mindegyike legyen tehát kezdeményező, fogékony az új iránt, és ne féljen a felelős kockázatvállalástól. A termelőmunkában egyre inkább előtérbe került a munka minősége: növekszik, növekednie kell a szellemi erőfeszítéseknek, s csökken, csökkennie kell a nehéz és gazdaságtalan fizikai munka arányának. Ez a váltás óriási és gyötrelmes feladat. Nálunk ma még milliónyi ember végez nehéz – és előbb-utóbb technikával pótolható – fizikai munkát, s több milliónak kell elsajátítani a korszerű technika alkalmazásához szükséges ismereteket. Ehhez tudnunk kell azt is, hogy a felnőtt lakosság nem kis hányadának az általános alap-

[11] *Marx–Engels* Művei. 46/II. köt. Budapest 1972. 168. old.

ismeretekben is van pótolnivalója. Pedig a felkészültségük, a tudás az a „kapu", amin át a tudomány eredményei a termelésbe áramolhatnak. Ezért tartjuk fontos feladatnak a dolgozók általános és szakmai műveltségének emelését, aminek megvalósítása népgazdaságunk mennyiségi és minőségi tartalékának növelése mellett igen nagy eredményt jelent a szocialista ember kibontakoztatásában is.

A kongresszuson joggal kapott hangsúlyt az a gondolat, hogy a tudomány növekvő társadalmi szerepe megköveteli *a tudományirányítás egységes rendszerének* kialakítását. Olyan irányítási rendszerét, amely alkalmas egy valamennyi tudományágat átfogó, egységes tudománypolitika megvalósítására. Csak így érhető el, hogy növekedjék a központi és az alkalmazásban érdekelt szakágazati irányítás szerepe; az anyagi eszközöket hatékonyabban lehessen felhasználni; a tudománypolitika a társadalmi érdeknek még jobban érvényt tudjon szerezni; az alap- és alkalmazott-fejlesztő kutatások egymásra épülését kellő módon biztosítsa; és tegye lehetővé a nemzetközi kapcsolatok jobb összehangolását, erőteljesebb bekapcsolódásunkat a nemzetközi munkamegosztásba.

A kongresszus határozata hangsúlyozta, hogy a társadalomtudományok kutatói intenzívebben foglalkozzanak a szocialista fejlődés időszerű kérdéseivel. Fontos feladatunk a társadalomtudományok két alapvető funkciója, a valóságfeltáró és a tudatformáló funkció egységének továbbfejlesztése.

A társadalom a XI. kongresszus által megfogalmazott „megrendeléseit" most dolgozzuk ki tudományos kutatási témákként. A társadalomtudományi kutatóhelyek feladata, hogy folytassák az eddig megjelölt témák közérdekű kutatását, s fogjanak hozzá az új témák kidolgozásához. Ez a munka rendkívül fontos a társadalompolitikai döntések megalapozásához, de fontos a társadalomtudományok számára is, mert a közvetlen kapcsolat a valósággal, életünkkel pótolhatatlan fejlődésükhöz.

A marxizmus befolyásának erősítéséhez nemcsak elvi következetesség, hanem a módszerek, eszközök helyes megválasztása is szükséges. Nem olyan feladat ez, amit kizárólag adminisztratív eszközökkel – kádercserékkel, publikálási szabályozással – kell vagy lehet megvalósítani. Mindenképpen arra van szükség, hogy az egyes területekért felelős központi és helyi párt-, állami és társadalmi szervek átgondolt, összehangolt terveket készítsenek, s ennek alapján teremtsék meg a határozat végrehajtásának feltételeit. E feladat teljesítéséhez átgondolt képzési, továbbképzési tervekre, a vezetői és középvezetői utánpótlás biztosítására, a kutató,

az oktató és az egyéb tudományos munkahelyek közötti egészséges áramlásra, jó szellemű, alkotó elvi-ideológiai vitákra, politikai munkára van szükség.

A jelenlegi helyzetből, a valóságos igényekből és lehetőségekből kiindulva fogalmazta meg a XI. kongresszus az időszerű hangsúlyokat a *művészetpolitikában* is. A kongresszusi határozat tömör megfogalmazását idézem: „A szocialista vonások további erősítése érdekében elvszerű vitákkal, következetesen marxista kritikai értékeléssel, az alkotóműhelyek, a szerkesztőségek ideológiai és politikai felelősségének érvényesítésével még határozottabban támogassuk a szocialista eszmeiségű, közéleti elkötelezettségű irodalmat, művészetet. A dolgozó osztályok, a szocializmus építésének központi kérdései kapjanak jelentőségüknek megfelelő teret a művészeti alkotásokban."[12]

Az íróknak, költőknek, művészeknek, kritikusoknak; a rádió, a televízió, a sajtó munkásainak érezniük-tudniuk kell, hogy soha nem volt ilyen nagy lehetősége s egyben kötelezettsége az alkotóknak, alkotóműhelyeknek, mint ma. Nehéz felelősséget viseltek mindig az „írástudók", de most sem könnyű, sőt talán még nehezebb az a mindennapos „apró-munkát" követelő, pozitív felelősség, amit a nép kulturális felemelkedéséért kell ma vállalniuk, s amit legjobbjaik vállalnak is.

Az alkotók kapcsolata a néphez csak a megbecsülésen alapulhat. A néphez nem kell, nem szabad, nem lehet „leereszkedni". Súlyosan hibás az a szemlélet és gyakorlat, amely szerint a „tömeg" szórakozni akar, olcsó, nyárspolgári módon – a beavatott „vájtfülűek" pedig élvezik a művészetet. A valóság az, hogy tartalmas, jó szórakozásra mindenkinek szüksége van, s a művészeteknek, a rádiónak, a televíziónak, a sajtónak ki kell elégíteniük ezt az igényt – de mindig felfelé nivellálva. Felelősségteljes feladatuk, hogy az egész népben igényt ébresszenek a magasrendű művészet iránt, felkészítsék az embereket az igazi élményt nyújtó művek befogadására, szakadatlanul növeljék kulturális igényességüket. Számítva és építve arra, hogy az igények sokfélesége nemcsak az emberek sokféleségének következménye; az egyes emberben is mindig többféle igény él, és lehetőségein, a neki nyújtott kínálaton is múlik, hogy a silányat, a kevésbé jót vagy az igazán jót részesíti-e éppen előnyben.

Eszményünk a tartalmas, az újat felfedezni és művészi erővel megfogalmazni-megjeleníteni tudó szocialista, realista művészet. Nem pártol-

[12] *A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve.* 485. old.

juk sem a sematikus, középszerű vagy demagóg közéletiséget, sem a személyiséget a társadalommal szembeállító álmodernséget. A szocialista kultúra sokszínűsége, az eszmei-művészi érzékenység erősödése egyik döntő feltétele annak, hogy a művészek utat találjanak a néphez. Ez pedig korántsem belterjes „kulturális" kérdés, hanem – mint pártunk programnyilatkozata is jelezte – fontos tényezője a fejlett szocialista társadalom felépítésére, a marxista világnézet, a korszerű szocialista életmód széles körű érvényesülésére irányuló politikánknak.

A történelem, a *világpolitikai események* és változások felgyorsulásának korában élünk. A gazdasági, a politikai, a technikai-tudományos és a hírközlési kapcsolatok világméretű kiszélesedésének segítségével az egyes ember is egyre inkább áttekintheti a nagyvilágban zajló folyamatokat. S így még jobban tudatosulhat benne, milyen szoros összefüggésben van a mi életünk a világ valamennyi népének életével. Külpolitikánknak, a kommunista pártok, így az MSZMP nemzetközi politikájának alapvető célja, hogy erőnkhöz mérten tevékenyen részt vegyünk napjaink világtörténelmében, a szocializmus és a kapitalizmus nemzetközi erőpróbájában, s ezzel jó feltételeket biztosítsunk a fejlett szocialista társadalom hazai építéséhez.

A világ sorsáért érzett felelősség határozza meg a szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió békepolitikáját, azt a politikát, amely világosan látja, hogy a béke és a szocializmus ügye elválaszthatatlan egymástól, hogy az osztályharc mai szakaszában a békés egymás mellett élés, az enyhülés fontos új elem korunk történelmében.

Számunkra ez azt jelenti: mindent megteszünk, hogy a nemzetközi életben ne kerülhessen sor a vitás kérdések erőszakos megoldására. Ez a politika osztálypolitika, mert kedvező feltételeket teremt a szocialista építőmunkához, s internacionalista kötelességünk megvalósításához is: hogy erőinkhez mérten szolgáljuk a haladás, a nemzeti függetlenség, a szocializmus, a béke ügyét az egész világon.

A békés egymás mellett élés e politikai gyakorlatától elválaszthatatlan a társadalmi rendszerek versenye, küzdelme. Ezt a küzdelmet a társadalmi gyakorlat eredményei és az eszmék ereje dönti el. A szocializmus történelmi fölénye már ma is alapvetően valóságos fölény. Szemmel látható, érzékelhető – a fejlődés ellentmondásai, az imperializmus átmeneti sikerei ellenére is. Bár olyan „sikerek" ezek – elég Chilére gondolnunk –, amelyek a gondolkodó emberek újabb és újabb millióit állítják szembe az imperializmussal. A szocialista közösség országainak gazdasági és kul-

turális gyarapodása, a marxizmusnak a szocialista országok földrajzi határain messze túlsugárzó, egyre erősödő hatása, a kibontakozó szocialista életmód humanizmusa önmagáért beszél, de ez nem elég, mi is tanuljunk meg beszélni érte, tanuljuk meg az igazságnak megfelelően bemutatni.

Világnézetünk és politikánk egyaránt a szellemi értékek védelmének, az új értékek alkotásának és igazságos elosztásának kedvez. Joggal állíthatjuk, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődésünkre épülő szociális, kulturális, emberi vívmányok, a társadalmi közösségek és az egyes ember harmonikus kiteljesedése szempontjából már ma is érvényesül a szocializmusnak nemcsak fölénye, hanem alapvetően más volta, ebből természetszerűen eredő magasabb rendűsége.

A szocializmus nagymértékű fejlődése a valóságos fedezete annak, hogy bel- és külföldön meggyőző erővel bizonyítsuk társadalmi rendszerünk, a szocialista világrendszer és hazánk sikereit. Nincs okunk arra sem, hogy hallgassunk fejlődésünk ellentmondásairól, gondjairól – egy épülő új, magasabb rendű világ ellentmondásai, gondjai ezek. Mi magunk szóljunk őszintén gondjainkról, s ne várjuk meg, hogy a burzsoá propaganda felnagyítva, eltorzítva vesse fel és „válaszolja meg" azokat. Ez az offenzív magatartás hitelesíti a kapitalista társadalmi rend válságjelenségeinek, antidemokratikus, antihumanista tendenciáinak bemutatását, leleplezését is.

Mi a marxizmus–leninizmus, a szocializmus igazságainak terjedését segítjük. A fellazítás veszélyét ne becsüljük le, de ne is becsüljük túl, mert az akaratlanul is védekező magatartáshoz vezet. Ha feltesszük a kérdést, kinek van több félnivalója, a válasz egyértelmű: az ellentábornak, az imperializmusnak, mert miénk már nemcsak az igazság, hanem az erő is, a szocializmus híveinek, szövetségeseinek száma lényegesen nagyobb a tőkés és a harmadik világban, mint ellenfeleink hiszik, és mint néha még mi is hisszük.

A kapitalizmus képviselőivel szükség van kulturális és tudományos együttműködésre, de vitákra, ideológiai konfrontációra is. Szükség van eszmecserékre is, *de nem az eszmék és ideológiák cseréjére!* A burzsoá rendszer előnyben van az „ideológiagyárak" tekintetében. De mi nem versenyzünk a burzsoá propaganda manipulációs módszereivel. Amiben feltétlenül fölényben vagyunk: az eszméink igazsága, ereje, valóságfedezete. Bátrabban és meggyőzőbben kell képviselnünk eszméinket, ered-

ményeinket: meghatározottabban, sokoldalúbban kell bírálnunk a burzsoá ideológiát.

Nemzeti létünk szocialista tartalma, a szocialista közösséghez való tartozásunk a baráti országokkal való ideológiai együttműködés elmélyítését is megköveteli. A szocialista társadalom építésének vannak alapvető, általános törvényszerűségei, általánosan érvényes követelményei. Ezek megsértése vagy elhanyagolása súlyos károkat okozhat a szocialista országok közösségének, de az adott szocialista országnak is. Ugyanakkor tértől-időtől elvonatkoztatott értelmezésük, a nemzeti sajátosságok és feltételek lebecsülése is káros következményekhez vezethet. A szocialista társadalomépítés kollektív tapasztalata az egész szocialista közösség számára nélkülözhetetlen tanulságok forrása. Egymás tapasztalatainak elemzése és összevetése a saját gyakorlatunkkal lényeges követelménye és tartalma az együttműködésnek, amely egymás kölcsönös megismerését elmélyítve, a nemzeti önismeretet is erősíti. Épp az általános törvényszerűségek felismerése és érvényesítése teszi lehetővé a sajátos nemzeti vonások jobb megértését és fejlesztését. Míg a tőkésországok kozmopolitizmusa gyengíti, sorvasztja a nemzeti sajátosságokat, addig a szocialista országok összefogása, az alapvetően közös törvényszerűségeken és irányon belül, tág teret biztosít a nemzeti fejlődés sokszínűségének.

Az összetartozás és együttműködés eredményeként *a szocialista nemzet* fogalma új tartalmat kapott; vezető osztálya, a munkásosztály internacionalista jellege következtében *egy történelmileg újfajta nemzetközi közösségnek is tagja,* szuverén, egyenrangú részese. Hatalmas, az egyes szocialista országok népeinek erejét megsokszorozó erő ez, amely a lényegi érdekazonosság alapján alapfeltétele minden szocialista nemzet fejlődésének, ugyanakkor szerves része a proletariátus világméretű harcának a kizsákmányolás minden formája ellen; szolidáris a nemzeti felszabadító és antiimperialista mozgalmakkal, biztosítója a béke eredményes védelmének, tevékeny előmozdítója az egyetemes emberi haladásnak.

Az internacionalizmus a proletariátushoz, a nemzetközi munkásmozgalomhoz, a szocializmushoz elválaszthatatlanul kapcsolódó világtörténelmi folyamat és erő, amely valóban veszélyezteti, történelmileg visszaszorítja a nemzetközi burzsoáziát. Az internacionalizmus ugyanakkor minden szocialista ország nemzeti érdekeit is szolgálja. A szocialista hazafiság és az internacionalizmus ezért összetartozó, egymást kiegészítő és erősítő fogalmak, a szocializmus és a haza iránti elkötelezettség

összefüggő vonásai. Egységük felismerése, gyakorlati érvényesítése a szocialista társadalom felépítéséért és a szocializmus világméretű győzelméért folytatott harc alapvető követelménye.

Fontos feladatunk, hogy kialakuljon a szocialista hazafiság korszerű, „gazdasági" tartalma is, a dolgozók olyan – az adott összefüggésben egyszersmind hazafias – magatartása, ami előmozdítja a termelést, annak hatékonyságát, s ezzel a gazdasági fejlődést az egyén, a nemzet és a szocialista országok közösségének együttes javára fordíthatja. A kapitalizmusban a gazdasági fejlődés a tőkések hasznára van, a szocializmusban minden ember, az egész társadalom javát kell szolgálnia. A munka nemzeti jelentőségének tudatosítása és tudatosulása, a szocialista munkaerkölcs „nemzeti erkölccsé" formálása lényeges új tartalma a szocialista hazafiságnak, fontos ideológiai-morális feltétele a szocialista nemzeti egység erősödésének, a nemzet iránti közömbösség leküzdésének, a cselekvő hazafiság kifejlődésének.

Munkánkat olyan körülmények között végezzük, amelyek nem állítanak a 30 évvel ezelőtti roppant nehézségek elé, de nap mint nap bonyolult, új kérdések megoldását követelik, közös erőfeszítést mindazoktól, akiknek drága előrehaladásunk ügye, a szocializmus világméretű történelmi előretörése.

(Valóság, 1976. 1. sz.)

WIRTH ÁDÁM / *Fejlett szocialista társadalom – fejlett szocialista tudat*

A fejlett szocialista társadalom építése sokrétű, komplex feladatok megoldását jelenti: a szocializmus anyagi-technikai bázisának a fejlesztését, a szocialista termelési viszonyok tökéletesítését, a szocialista életmód gazdasági, szociális, egészségügyi és kulturális feltételeinek megteremtését és fejlesztését stb. Mindezen feladatok megoldása feltételezi és megköveteli a szocialista tudat erősödését, a szocialista tudatosság érvényesülését a fejlett szocialista társadalom építésének minden területén.

Ma, amikor a szocialista országokban gazdag gyakorlati tapasztalatok halmozódtak fel és a szocialista országok többségében a fejlett szocialista társadalom építése van napirenden, új lehetőségek nyílnak a szocializmus marxi–lenini elméletének továbbfejlesztésére és arra, hogy ez az elmélet az egész szocialista gyakorlat vezérfonala, a szocialista társadalom tudományos irányításának szilárd elméleti alapja legyen. Ez a szocialista tudat erősödésének és a szocialista tudatosság érvényesülésének egyik alapvető feltétele.

A szocialista tudat erősödése és a szocialista tudatosság érvényesülése a fejlett szocialista társadalom építésében ugyanakkor azt is megköveteli, hogy a társadalom tudományos irányítása párosuljon a dolgozók legszélesebb rétegeinek szocialista tudatosságával, a szocialista tudatosság „fent" és „lent", a társadalom tudományos irányításában és a dolgozók munkájában egymást erősítve, egymással szerves kölcsönhatásban fejlődjék.

A szocialista fejlődés jelenlegi szakaszában különösen megnőtt a tudati tényezők szerepe és a szocialista tudat erősítésének a jelentősége. „Országunk fejlődésének most következő időszakában – állapítja meg az MSZMP programnyilatkozata – növekszik a tudati tényezők szerepe. A fejlett szocialista társadalom építése olyan emberek munkáját és aktivitását igényli, akik társadalmi céljaink megvalósításában fegyelmezett, jó munkájuk mellett a közügyekből is kiveszik részüket, ismerik és megtartják a szocialista erkölcs normáit, akik számára szocialista hazánk

szeretete elválaszthatatlanul összefonódik a nemzetköziséggel. El kell érni, hogy a javuló anyagi feltételekkel szocialista módon éljünk. Ezért egész társadalmunk fejlődésének egyik kulcskérdése és nélkülözhetetlen feltétele a tudati viszonyok gyorsabb, erőteljesebb változása, a szocialista erkölcs és életmód általánossá válása."

Hazánkban az átfogó és tömeges szocialista tudat kialakulása és fejlődésének meggyorsítása csak a szocializmus alapjainak lerakása, vagyis a társadalmi lét jellegét meghatározó alapvető társadalmi viszonyok – a termelési viszonyok – gyökeres átalakítása után kerülhetett napirendre. A szocializmus alapjainak lerakása előtt a szocialista tudatnak csak egyes elemei alakulhattak ki és terjedhettek el fokozatosan, sok tekintetben megelőzve a társadalmi lét változásait is, mint a marxista–leninista tudományos világnézet, a munkásosztály erősödő szocialista politikai öntudata, a munkásosztály legfontosabb céljainak tudatos elfogadása és támogatása a parasztság és az értelmiség mind szélesebb rétegeiben. Ezek a tudati elemek azonban az alapok lerakása előtt nem alkottak – nem alkothattak – átfogó és tömeges társadalmi tudatot.

A fejlődés jelenlegi szakaszában, amikor a szocializmus építésében megnövekedett a tudati tényezők szerepe, a tudati fejlődés meggyorsítása az egész szocialista fejlődés egyik kulcskérdésévé vált. A társadalmi tudat fejlődését továbbra sem lehet elszakítani a társadalmi lét fejlődésétől. Légüres térben mozognánk, ideológiai illúziók rabjai maradnánk, ha önmagában – tehát az anyagi, társadalmi, gazdasági és szociális folyamatoktól elszakítva – akarnánk fejleszteni a tudati viszonyokat. A tudati fejlődés egyik sajátossága, hogy a társadalmi tudat szocialista fejlődését akkor kell meggyorsítanunk, amikor a társadalmi lét szocialista átalakulása még nem fejeződött be. A kialakuló szocialista társadalmi tudat tehát nem egy minden tekintetben kifejlett, statikus társadalmi állapotot tükröz, hanem egy átalakuló, dinamikusan változó társadalmi lét tudata, amely maga is aktív szerepet játszik a társadalmi lét fejlődésében.

Ilyen körülmények között a tudati fejlődés meggyorsítása megkívánja, hogy reálisan számoljunk ennek a fejlődésnek az ellentmondásaival, elemezzük az ellentmondások okait és az ellentmondások megoldásának feltételeit. A fő irányzat – állapította meg az MSZMP XI. kongresszusa –, hogy társadalmunkban erősödik és teret hódít a szocialista közszellem. Ez mindenekelőtt a mindennapi munkában, a közéleti érdeklődés és aktivitás növekedésében, a szocialista igényesség, felelősség és egészséges szocialista kritikai szellem erősödésében jut kifejezésre. A tömegekben

gyökeres szemléleti változások mentek végbe a munkához, a szocialista tulajdonhoz, a közügyekhez való viszony tekintetében. Erre a gyökeres szemléleti átalakulásra, amelynek élén a munkásosztály halad, támaszkodni lehet és kell a szocialista tudat további fejlődésének meggyorsításában is. A kongresszus ugyanakkor arra is rámutatott, hogy a szocialista közszellem térhódításával egyidejűleg társadalmunkban még jelen vannak, sőt időnként még fel is élénkülnek szocialista elveinkkel, céljainkkal, erkölcsi értékrendszerünkkel össze nem egyeztethető jelenségek is: a kispolgári szemlélet és gondolkodásmód, az anyagiasság és az önzés, a társadalmi érdekek rovására történő érvényesülés, a konformizmus és a demagóg kritika.

A társadalmi tudat negatív jelenségei részben azzal függnek össze, hogy e tudat fejlődése sok vonatkozásban elmaradt az objektív lehetőségek és szükségletek mögött. Az anyagi életkörülményekkel, a szocialista gazdaság fejlődésével, az életszínvonal emelkedésével nem mindenütt tartott lépést az életszemlélet, az igények szocialista fejlődése, ami egyeseknél a szocialista társadalomban anakronisztikus, kispolgári szokásokat konzerváló, illetve újjászülő életmód átmeneti térhódításához vezetett.

Másrészt, a társadalmi lét objektív ellentmondásai – a régi társadalmi viszonyok még leküzdetlen maradványai, az új szocialista viszonyok egyenetlen fejlődése, az érdekviszonyok bizonyos ellentmondásai – a társadalmi tudatban sokszor felerősödve tükröződnek. A kispolgári szemlélet és gondolkodásmód szívósságában nem elhanyagolható szerepet játszanak a valóságos érdekviszonyok ellentmondásai, amelyek objektív lehetőséget adnak arra, hogy a szocialista viszonyok viszonylagos gyengeségeit kihasználva egyesek egyéni érdekeiket a társadalmi érdekek rovására érvényesíthessék, munka nélküli, illetve munkájukhoz képest aránytalanul magas jövedelemhez jussanak. Ezek az objektív ellentmondások nemcsak azok tudatára hatnak, akiknek a helyzetét közvetlenül jellemzik, hanem tudati hatásuk szélesebb körben is tovább gyűrűzik, a társadalmi tudatban újabb ellentmondásokat szül, a maga hatókörében fékezheti, átmenetileg vissza is vetheti a szocialista társadalmi tudat fejlődését.

A szocialista tudat megerősödésében és a negatív tudati jelenségek leküzdésében a döntő tényező a szocialista társadalmi viszonyok objektív fejlődése, a szocialista építés gyakorlati feladatainak megoldása, a dolgozók közvetlen gyakorlati tapasztalatai. A fejlett szocialista tudat azonban nem jöhet létre ösztönösen, kizárólag az ovjektív körülmények

automatikus hatására. A fejlett szocialista tudat kialakulásához aktív tudatformáló munkára van szükség, arra, hogy a szocializmus elvei, erkölcsi és kulturális értékrendje mélyen behatoljanak a dolgozók gondolkodásába, átfogóan orientálják a munkájukat, életmódjukat, közéleti tevékenységüket. Mindebben viszonylag önálló szerepe és felelőssége van a tudatformálás aktív eszközeinek, az iskolának, a közművelődésnek, a sajtónak, az irodalomnak és a művészetnek. A szocialista tudati fejlődést – az objektív szocialista viszonyok további tökéletesítése alapján – csak akkor tudjuk meggyorsítani, ha ennek érdekében növeljük az aktív szocialista tudatformálás összehangoltságát, célirányosságát, hatékonyságát.

A szocialista tudatformálás eszmei-ideológiai bázisa a marxizmus–leninizmus eszméinek érvényesítése és széles körű elterjesztése. Az utóbbi évtizedekben a marxizmus–leninizmus eszméi széleskörűen elterjedtek társadalmunkban és mélyen behatoltak a szellemi élet minden területére. De még nem mondhatjuk el, hogy a társadalmi tudatban a marxizmus–leninizmus már általános és kizárólagos. Reálisan számolnunk kell nem marxista, sőt antiszocialista ideológiák hatásával is: nacionalizmussal, a szocializmus kispolgári értelmezéseivel, különféle nem tudományos világnézetekkel. A polgári, kispolgári ideológiák maradványait, az antimarxista nézeteket csak nyílt eszmei harcban, szívós ideológiai munkával, a marxizmus–leninizmus egyértelmű érvényesítése útján győzhetjük le. „Ennek érdekében következetes, meggyőző felvilágosító munkát kell végezni. Aktívabbá és hatékonyabbá kell tenni a marxizmus–leninizmus propagandáját, el kell érni, hogy eszméi jobban behatoljanak a tömegek gondolkodásába és uralkodóvá váljanak a társadalmi élet minden területén. Erősítjük az eszmei harcot a polgári és kispolgári ideológia, a különböző tudománytalan világnézetek ellen, és határozottan fellépünk az ellenséges eszmék, valamint a szocialista közgondolkodást sértő káros nézetek és gyakorlat ellen." *(Az MSZMP programnyilatkozata.)*

Nem független a szocialista társadalmi tudat kifejlesztése attól a konkrét gondolati anyagtól, eszmei örökségtől, melyet a régi társadalom és nemzeti történetünk hagyott ránk, az aktív szocialista tudatformálás ezért a múlt szellemi örökségének differenciált és osztályszempontú, marxista kritikai értékelését követeli meg. A nemzeti kulturális örökségből természetesen elsősorban a forradalmi és a haladó tradíciókat ápoljuk és folytatjuk, de megbecsüljük és kritikailag felhasználjuk nemzeti kulturális örökségünknek ellentmondásos értékeit is. A marxista kritika feladata azonban feltárni ezek osztálykorlátait, ellentmondásait és

retrográd elemeit. Ha ez elmarad, és a múlt szellemi örökségének relatív és ellentmondásos értékei történelmietlenül mint általános emberi, egyetemes, örök értékek jelennek meg, kritikátlan méltatásuk és népszerűsítésük hozzájárulhat a polgári ideológia maradványainak továbbéléséhez, sőt újjáéledéséhez. Különösen fontos a múlt ellentmondásos ideológiai és kulturális folyamatainak differenciált, osztályszempontú marxista kritikai elemzése a magyar társadalom történetének a felszabadulást és a szocialista forradalmat közvetlenül megelőző évtizedeiben, hiszen ennek a korszaknak az ideológiai hatása a mai társadalmi tudatban is még elevenen él.

A szocializmus építésében sok olyan politikai szövetségesünk van, akik nem marxista ideológiai pozíciókból is eljutottak – a történelmi tapasztalatok hatására, gyakran éles politikai és ideológiai vitákon keresztül – a megvalósuló szocializmus vállalásáig és támogatásáig, de a régi ideológiai ballaszttól még nem teljesen szabadultak meg, és ez kihat náluk a mai problémák értelmezésére is. Ezért a velük folytatandó ideológiai vitákról a politikai szövetség keretében és annak egyértelmű fejlesztése érdekében ma sem mondhatunk le. Az ideológiai vitáról és a marxista kritikáról történő lemondás vagy a vita és kritika elhalványulása nemcsak azt nehezítené, hogy régi politikai szövetségeseink megszabaduljanak a visszahúzó ideológiai ballaszttól, hanem ahhoz is hozzájárulna, hogy az egykori kispolgári harmadikutas ideológiák másutt is újjáéledjenek, például olyan fiatalok körében, akik nem eléggé ismerik ezeknek az ideológiáknak a történelmi útját, vitáit a marxizmussal, illetve a marxisták vitáit a harmadikutas ideológiák képviselőivel.

A szocialista tudat fejlődése hazánkban elválaszthatatlan a nemzetközi ideológiai folyamatoktól. Korunk alapvető ideológiai folyamatainak közös tartalma: a polgári és a szocialista ideológia nemzetközi méretű konfrontációja. A különböző társadalmi rendszerű államok közötti békés egymás mellett élés politikájának az érvényre jutásával a kapitalizmus és a szocializmus harcában a nemzetközi ideológiai konfrontáció és harc jelentősége tovább növekszik. Ennek következményeivel és követelményeivel a belső ideológiai munkában, a szocialista tudat fejlesztése során is számolni kell.

A szocialista tudat fejlesztésével összeegyeztethetetlen a szűk látókörű szellemi provincializmus, amely hamis nemzeti öntudatból vagy szektás kishitűségből nem vesz tudomást a nemzetközi ideológiai folyamatról, s megpróbál kitérni a nemzetközi ideológiai harc kihívása elől. A szellemi

provincializmus ideológiailag leszerel, hamis illúziókat kelt, s nem utolsósorban megfosztja az aktív szocialista tudatformáló munkát attól az erőforrástól, amelyet korunkban a marxizmus, a szocialista ideológia nemzetközi fejlődése és a polgári ideológia ellen folytatott nemzetközi harc jelent. A szellemi provincializmusnak azonban nem lehet alternatívája az ideológiai semlegesség képében tetszelgő kozmopolitizmus, amely úgy tesz, mintha a szocialista és a polgári ideológia harca fölé emelkedhetne. Ez a magatartás egy tőről fakad a szellemi provincializmussal, mert nem érti az alapvető nemzetközi ideológiai folyamatok lényegét, nem képes azokban eligazodni, megkerüli az állásfoglalást, s ezért a szellemi epigonizmus melegágya, a legtöbbször a legújabb nyugati polgári és kispolgári ideológiai divatok kritikátlan átvételéhez vezet. A nemzetközi ideológiai konfrontációban elsősorban a szocialista építés gazdasági, politikai és kulturális eredményeinek nemzetközi ideológiai kisugárzásával veszünk részt, de a mai nemzetközi polgári ideológiával és annak hazai hatásaival szemben nem mondhatunk le az aktív ideológiai harcról sem.

A fejlett szocialista társadalom nem jöhet létre fejlett szocialista tudat nélkül. A fejlett szocialista tudat viszont csak a szocialista gyakorlat, a tömegek gyakorlati tapasztalatai alapján, ugyanakkor az aktív szocialista tudatformálás eredményeként, a múlt eszmei örökségének kritikai átdolgozásával és korunk nemzetközi ideológiai harcához kapcsolódva alakulhat ki. Társadalmunk gazdasági, szociális, politikai fejlődése, azok a nagy célok, amelyeket a fejlett szocialista társadalom építésében magunk elé tűztünk, lehetővé teszik – és egyben megkövetelik –, hogy magasabb célokat tűzzünk ki és jelentősen előrelépjünk az elkövetkező években a fejlett szocialista tudat kialakításában is.

(Népszabadság, 1975. július 6.)

Érdekes körképet festenek a *Spiegel* című folyóirat 1975. februári számai az NSZK-beli polgárok szabadidő-szokásairól. A beszámolót több kutatóintézet felmérései alapján készítették. A vizsgálat kiterjedt a szabadidő-tevékenységek minden területére. Olvashatunk az autózás méreteiről, a különböző sporttevékenységekről, az alkoholfogyasztás mértékéről, a szexről és a turisztikáról, a lakáskultúráról és az otthoni munkamegosztásról. Adatokat kapunk a második és harmadik műszakról, a dohányzásról és az olvasásról, tehát a szabadidő minden vonatkozásáról.

„A TÉVÉ HASONLÓVÁ TETTE A HÉT MINDEN ESTÉJÉT..."

Természetesen sok szó esik a tömegkommunikációs intézményekről és eszközökről is. Én itt a televízióval kapcsolatos néhány adatot kívánom megemlíteni. Az NSZK-ban csaknem a teljes telítettség állapotát érték el, az állampolgár és a tévénéző fogalma szinte már fedi egymást. 1964-ben a családok 48%-a rendelkezett készülékkel, 1974-ben 93%. A családok 13%-a már két készüléket mondhat magáénak, 24%-a pedig már színes készülék tulajdonosa. A televíziózás mértékét illetően eligazítást ad néhány összehasonlítás. Ha a televízió *Panoráma* című politikai magazinját csak a készülékek egynegyedén nézik, a nézők száma akkor is nagyobb, mint a legnépszerűbb bulvárlap olvasóinak száma együttvéve. Hamburg mozijaiban egy este 23 000 hely várja a nézőket. Ez a hamburgi tévénézők számának 2–3%-át teszi ki. A vizsgálat megállapítja, hogy a televízió hasonlóvá tette a hét minden estéjét. Szombaton és vasárnap este még gyakrabban és többen nézik a televíziót, mint más napokon. Az 1974-es év átlagában 100 készülék közül hétfőn 53 volt bekapcsolva, kedden 73, szerdán 51, csütörtökön 64, pénteken 79, szombaton 70, vasárnap 66. Nem nagy a különbség akkor sem, amikor hó esik, vagy amikor a nyári szabadságukat töltik az emberek. 1974 átlagában 100 készülék közül estenként januárban 70, februárban 72, márciusban 70, áprilisban 66,

májusban 67, júniusban 67, júliusban 61, augusztusban 59, szeptemberben 64, októberben 69, novemberben 71, decemberben 66 üzemelt. A németek még inkább otthonülők, mint régen. A különböző társadalmi rétegek között a televíziózás méreteit illetően nagy eltérés nincs. A legjelentősebb különbség az életkor szerint mutatható ki. A 14 és 19 év közöttiek hétköznap 107 percet, a 20–29 évesek 101 percet, a 30–40 év közöttiek 118 percet, az 50 éven felüliek 132 percet televíznak. Az alapfokú iskolát végzettek 123 percet, az értelmiségiek 105 percet szánnak tévénézésre.

A készülékek számának megkétszereződése, a második és a harmadik program elterjedése nem sokat változtatott a nézők szokásain. Az emberek életrendjébe beletartozik, hogy 19 óra és 21 óra 30 perc között általában két órát televíznak.

A kutatók levonják a következtetést: a tévékészülék a család életéhez tartozik és ura az estének.

Kétségtelenül hasonló tényeket figyelhetünk meg hazánkban is. Mint láttuk, az NSZK-ban 1964 és 1974 között csaknem megkétszereződött a televízió előfizetőinek száma. Nekünk 1964-ben 674 000 előfizetőnk volt, 1974 végén csaknem 2 200 000. A növekedés nálunk több volt, mint háromszoros, ami arra utal, hogy a korábbi évtizedben kialakult elmaradásunk egy részét az elmúlt évtizedben behoztuk. Magyarországon 100-ból kb. 75 család előfizető.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont folyamatos vizsgálatai és különösen Tomka Miklós 1972 májusában végzett vizsgálata arra utalnak, hogy a nézettség megközelítően azonos azzal, amit az NSZK-ban állapítottak meg a kutatók. Az 1972 májusában végzett vizsgálat szerint a keddi műsornapon kb. 40%-os, pénteken valamivel alacsonyabb, szombaton, vasárnap viszont 55–60%-os volt a televízió első programjának nézettsége. Nálunk sem mutatkozik nagy eltérés a különböző hónapok statisztikáiban, és hasonló jelenség az is, hogy a társadalmi rétegek tévénézési szokásai alig térnek el egymástól. Nálunk is mindenekelőtt a fiatal korosztályoknál figyelhető meg bizonyos fajta tartózkodás, az idősebb korosztályok több időt töltenek el a készülékek előtt. A különböző hazai felmérések hasonló időértékeket mutatnak. Szántó Miklós például egy legutóbbi publikációjában azt közli, hogy a munkásnézők naponta átlagosan több mint 100 percet fordítanak televíziózásra.

Úgy tűnik tehát, hogy nyugaton és keleten az iparosodással és a városiasodással összefüggésben ugyanolyan jelenségeknek, változásoknak

lehetünk szemtanúi. A felmérések igazolják azokat a feltevéseket, amelyeket egyes kutatók a rádió és a televízió létrejöttével és gyors elterjedésével kapcsolatban megfogalmaztak. A rádióhullámok segítségével a hangot, majd a képet és hangot is közvetítő kommunikációs rendszerek, úgy látszik, nélkülözhetetlen eszközei annak a korszaknak, amely a hatalmas ipari koncentrációkat létrehozta, amely városokba vonzotta a különböző vidékek sokmilliós lakosságát. Ezek a gazdasági változások és társadalmi mozgások szükségessé tették az új kommunikációs eljárásokat, amelyek egyszerre tudják követni a társadalom nagy erejű mozgásait, dinamikus változásait és kielégíteni azokat az igényeket is, amelyek az otthonok általános fejlődésével alakultak ki.

Már régebben fölismertük és tudtuk, hogy a televíziós technika önmagában semleges, éppúgy, mint például a közlekedéstechnika vagy egy-egy gyártási technológia. Az esztergapad, a vasúti berendezés, a televíziós technika szolgálhat jó és rossz célokat, lehet a kapitalizmus hasznára és szolgálhatja a szocializmus gazdasági és társadalmi rendjét. Az adatok ismeretében most el kell gondolkodnunk azon is, hogy a kb. hasonló fejlettségű országok különböző televíziós rendszerei – bizonyos mértékig függetlenül az általuk közvetített tartalmaktól és értékektől – hasonló tendenciákat váltanak ki a családok életrendjének alakulásában.

A nagy kérdőjelek ezeknek a tényeknek az elismerése után vetődnek föl! A miénkhez hasonló technikával működő és a hasonló életszokásokat kiváltó nyugati televíziók a kapitalista társadalmak érdekeit szolgálják. Eközben erőteljesen közreműködhetnek hamis értékek népszerűsítésében, az elidegenedés fokozásában. Ugyanakkor a szocialista országok televíziói arra törekedve alakíthatják ki műsorpolitikájukat, hogy – a tévé adta minden lehetőség kiaknázásával – határozottan népszerűsítsék a szocializmus értékeit, közreműködjenek a szocialista tudat és életmód formálásában, küzdjenek az elidegenedés jelenségeivel szemben, a teljesebb emberi életért. A televíziós technika, a kialakult tévénézési szokások területén tehát sok lehet a hasonlóság és az egyezés. A társadalmi célkitűzések, az értékek vonatkozásában viszont határozottak a különbségek, az eltérések a jellemzők!

A fent ismertetett *Spiegel*-tanulmány szerzői az adatok alapján a következő megállapításra jutnak: *az életmód megszokásai lassan, általában csak generációról generációra változnak, a televízió viszont egyazon generáción belül megváltoztatta az emberek szokásait.*

Igaz-e ez a megállapítás? Mi változtatja meg valójában az emberek szokásait, életmódját? Mekkora szerepe lehet ebben a televíziónak? Olyan kérdések ezek, amelyek tennivalóink kijelölése érdekében is tisztázásra szorulnak.

Mindenekelőtt a fogalom tisztázásával kell megbirkóznunk. Mi az életmód? Mi a szocialista életmód, és miért került annyira az érdeklődés középpontjába az életmód kutatása, miért szerepel a párt XI. kongresszusának határozatában, a programnyilatkozatban olyan nagy hangsúllyal az a követelmény, hogy a következő években többet tegyünk a szocialista életmód általánossá válásáért?

Az elmúlt években a magyar kutatók egyre többet foglalkoztak az életmód problémáival. Ezek a kutatások úgy vizsgálják az életmódot, mint *ismétlődő, lényeges tevékenységek rendszerét.* Az életmód szocialista jellegét pedig azon mérik, hogy a szocializmus értékei mennyire motiválják ezt a rendszert. A motiváló tényezők közül a szocialista társadalmi célokkal való azonosulást, a munka hivatásként való fölfogását, a közösségi életformát és a kultúra értékeinek megbecsülését és elsajátítását szokták említeni. Lényegében hasonló alapelvekből indul ki Glezerman szovjet szociológus is, aki 1974-ben egy Berlinben tartott szociológiai konferencián a fogalomnak ezt a meghatározását adta: *Az életmód fogalma olyan objektív összetevőket foglal magában, mint például az emberek létfeltételei, az adott társadalomra jellemző viselkedésformák, amelyek bevonultak az életmódba, az erkölcsi szokásokba és normákba, az emberek gondolkodásmódjába, azaz a szubjektív képzetek közé.* Még erősebben húzza alá az életmód gazdasági és társadalmi meghatározottságát, amikor azt fejtegeti, hogy az életmód minősége mindenekelőtt attól függ: *milyen helyet foglal el az adott társadalmi réteg a társadalmi termelés rendszerében, milyen szerepe van a munka társadalmi szervezetében, s végül, milyen a jövedelmek megszerzésének módja és mértéke.*

Ezeknek a megállapításoknak a fényében eléggé felületesnek tűnik az a megállapítás, hogy a televízió változtatta meg az elmúlt évtizedekben az emberek életmódját, továbbá az is, hogy a különböző társadalmi rétegek

életében a televízió egyforma változásokat idézett elő. Közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy az alapvetően meghatározó gazdasági és társadalmi változások sürgették a televízió terjedését. Ezek a meghatározó tényezők több más áttétellel együtt a televízió útján is alakítják az emberek szokásait, a kívánatos életformát. Sokkalta inkább vélhetjük – ezek szerint – a televíziót az alapvetően szükséges és indokolt változások katalizátorának, mintsem olyan mindenható eszköznek, amely önmagában idéz elő jelentős életmódváltozásokat. Kritikával kell fogadnunk azt a megállapítást is, amely a különböző társadalmi rétegek közeledését szögezi le. Az azonosnak tűnő jelenségek mögött nem azonos tények rejtőznek. Lehetséges, hogy a nyugatnémet társadalom gazdag rétegei látszólag hasonló televíziós szokásokat alakítottak ki, mint a munkásrétegek, ennek alapján azonban életmódjuk közeledéséről, sőt egyezéséről semmiképpen nem lehet beszélni. És nálunk is csak arra szabad számítanunk, hogy amilyen mértékben csökkennek a város és a falu közötti különbségek, és közelednek egymáshoz munkában és műveltségben a különböző társadalmi rétegek, ezt tükrözve lehet a televízió ennek a változásnak hasznos elősegítője, szervezője. A külsőleg hasonló televíziónézési szokások még nálunk sem jelentenek tényleges hasonlóságot a válogatásban és a hatásban.

EGYRE INKÁBB SZEREPET KAP A „HOGYAN TOVÁBB?" KÉRDÉSE

Az életmódkutatást az elmúlt években az a tény ösztönözte, hogy a szabad idő növekedésével az emberek életében egyre fontosabbá válik az az időszak, amelyet nem munkával és alvással töltenek. Aki pedig a szabad idővel foglalkozik, lépten-nyomon találkozik a televízió hatásával, tényével. Hiszen a statisztikai adatok szerint a munkában és alvással töltött idő után legtöbb időnket mi is televíziónézésre fordítjuk. Növelte a kutatások jelentőségét és a téma súlyát, hogy az életmód minősége egyre inkább a viták középpontjába került. A különböző társadalmi rendszerek versenyében természetesen továbbra is a termelés, a termelékenység alakulása a legfontosabb. De egyre több szó esik arról is, hogy a munkán és a termelésen kívül milyen emberi életet tud biztosítani az egyik vagy másik társadalmi rendszer. Az élet minőségéről folytatott vitákra utalok itt. A kapitalista társadalom fogyasztási modellje messze áll az emberi élet teljességétől, és különösen felerősödnek a kritikák és a támadások a pol-

gári társadalom keretei között is, amikor az eddigi gazdasági fejlődés alapjai meginognak. A nagy történelmi hátránnyal induló szocialista országok ezekben az években jutnak el oda, hogy a politikai feltételek után a gazdasági alapokat is megteremtik egy teljesebb, gazdagabb élet kialakításához. Ezért merül fel egyre többször a szocialista életmód formálásának követelménye. E témáról a XI. kongresszus előadói beszédében ezt olvashatjuk: „Igen fontos, hogy erről beszéljünk, különösen a mostani helyzetben, amikor az anyagi jólét növekedésével a »miből éljünk« nagy társadalmi kérdése mellett mindinkább szerepet kap az is, »hogyan éljünk«." Ennek a „hogyan éljünk"-nek belpolitikai életünket formáló közvetlen szerepe is van, de a két társadalmi rendszer közötti verseny szempontjából is egyre inkább növekszik jelentősége. Ezért húzza alá nagy hangsúllyal a programnyilatkozat: „El kell érni, hogy a javuló anyagi feltételekkel szocialista módon éljünk. Ezért egész társadalmunk fejlődésének egyik kulcskérdése és nélkülözhetetlen feltétele a tudati viszonyok gyorsabb, erőteljesebb változása, a szocialista erkölcs és életmód általánossá válása."

TÁRSADALMI ÉS EGYÉNI FELTÉTELEK

Ahhoz, hogy a szocialista életmód általánossá váljék, biztosítanunk kell bizonyos társadalmi és egyéni feltételeket. Melyek ezek? A kongresszusi dokumentumok alaposabb tanulmányozása során lényegében minden fejezetben – a hatalom, a termelés, a kultúra helyzetének és célkitűzéseinek elemzésében – fölfedezhetjük a törekvést a szocialista életmód feltételeinek biztosítására. Amikor a szocialista hatalom erősítéséről van szó – és ezzel kapcsolatban részletesen tárgyalják a dokumentumok a hatalomban való részvétel feltételeit, a szocialista demokrácia kibontakoztatását, különösen az üzemi demokrácia fejlesztését –, akkor tulajdonképpen az életmódot alakító elsőrendű társadalmi feltételt határozzák meg. Azt ugyanis, hogy a dolgozó ember hogyan azonosulhat a hatalommal, hogyan vehet részt a döntések előkészítésében és meghozatalában. Az állampolgárok részvétele a közügyekben természetesen társadalmi érdek, de nagyon fontos a jelenség másik oldalát is szem előtt tartani. A közügyekben, a politikában való részvétel a személyiség kibontakozásának is nélkülözhetetlen feltétele. Ahogy Togliatti mondotta: „az olyan ember számára, aki már képes arra, hogy kritikailag fogja fel a valóságot, meg-

értse a valóság átalakításában reá váró feladatot, erkölcsi létének lényege is a politikában rejlik".

A szocialista életmód általánossá tételének másik társadalmi feltétele a munkához való jog biztosítása és a hasznos, értelmes munka kereteinek kialakítása. Az ember életének értelmét és tartalmát mindenekelőtt a munka adja. A kedvvel végzett, hivatást jelentő munka a személyiség kibontakozásának fontos tényezője. Azok a törekvések, amelyek a termelés korszerűsítésében, a termékszerkezet átalakításában, de különösen a szocialista brigádmozgalom fejlesztésében fejeződnek ki, nemcsak gazdasági törekvések, hanem a szocialista életmód fejlődése szempontjából is kívánatosak.

Fontos társadalmi feltétel a szabad időnek és a kulturált eltöltéséhez szükséges intézményeknek, eszközöknek a biztosítása is. E feltételek között a színházak, a múzeumok, az iskolák, a rádió és a televízió, a sporttelepek éppúgy helyet kapnak, mint a korszerű lakáskörülmények, a megfelelő életszínvonal biztosítása.

Nélkülözhetetlen társadalmi feltétel, hogy egészséges közösségi élet bontakozzék ki mindegyik előbb felsorolt területen. Marx és Engels írja a *Német ideológiá*ban: „Csak a többiekkel való közösségben kapja meg az egyén az eszközöket ahhoz, hogy képességeit minden irányban kifejlessze, tehát csak a közösségben válhat lehetővé a személyes szabadság." A programnyilatkozat ugyanezt a gondolatot hangsúlyozza: „A szocialista tudat és életmód közösségekben alakul ki és fejlődik tovább. Ezek sorában meghatározó szerepük van a munkában létrejövő közösségi kapcsolatoknak, amelyeknek legbiztatóbb formája a brigádmozgalom." A munka során kikovácsolódó közösségek különösen fontosak, de a társadalmi szervezetekben, a kulturális intézményekben, az élet legkülönbözőbb területein kialakuló közösségeknek is életmódot meghatározó szerepük van.

A szocialista életmód kialakítása megköveteli a társadalmi mobilitást, az egyenlő esélyeket a társadalom minden tagja számára. Az egyenlő esélyek biztosítása, mindenekelőtt a gyerekkorban, az iskolában, később a munkahelyen és a művelődésben, olyan feladat, amely hosszú évekre szóló erőfeszítéseket igényel, olyan cél, amelyet a szocialista társadalom el tud és el kell hogy érjen.

A társadalmi feltételek önmagukban nem elegendők. Az egyes emberrel szemben is felmerül néhány olyan követelmény, amely a szocialista életmód általánossá válásához nélkülözhetetlen. Ilyenek: a munkakész-

ség, a képzettség, az egészség. Ezeket részben objektív feltételeknek minősítjük. De nem kevésbé fontosak az egyénnel szemben támasztott szubjektív követelmények: a valóság ismerete, a felismert szükségszerűségek tudomásulvétele és az ennek szellemében való cselekvés. Az ember önismeretéről van itt szó, a saját képességeivel, lehetőségeivel való alapos számvetésről, amely nagyon fontos ahhoz, hogy a társadalmilag adott körülmények között ki-ki fölismerje helyét, szerepét, feladatát.

Ha a fent felsorolt társadalmi és egyéni feltételeket számba vesszük, világosan áll előttünk, hogy tulajdonképpen a marxizmus egyik nagyon fontos ellentétpárjával van dolgunk.

Marx a XIX. századi kapitalizmus elemzésekor pontosan írja le a munkás elidegenedésének folyamatát. „A munkás annál szegényebb lesz, minél több gazdagságot termel, minél inkább növekszik termelése tartalomban és terjedelemben. A munkás annál olcsóbb áruvá válik, minél több árut hoz létre. A dolgok világának értékesedésével egyenes arányban nő az emberek világának elértéktelenedése". Majd másutt: „Az anyag, amelyet megmunkál, idegen anyag: éppúgy a szerszám idegen szerszám; munkája csak úgy jelenik meg, mint járulék hozzájuk, és ezért olyasmiben tárgyiasul, ami nem az övé. A saját munkája éppoly idegen, mint az anyag és a szerszám." Marx azt is világosan látta, hogy a gazdasági elidegenedés az elidegenedés minden más formájának az alapja.

Századunk ezt sok új példával igazolja. A fejlett kapitalista társadalomnak ilyen értelemben megrajzolt térképét tárja elénk Riesman *A magányos tömeg* és Marcuse *Az egydimenziós ember* című művében. Maguk a címek szemléletesen jelzik az élet beszűkülését, a társadalomtól, a kultúrától való elidegenedés gyorsuló folyamatait.

A szocialista forradalom alapvető célja az elidegenedés megszüntetése és a teljes emberi élet biztosítása a dolgozók számára. Ennek a küzdelemnek legfontosabb feltétele a hatalom megragadása, majd a szocialista gazdaság kiépítése. A szocializmus első szakaszában a teljes egyenlőséget, az egyenlő feltételt mindenki számára még nem lehet biztosítani, még meg van a város és falu, a fizikai és szellemi munka közötti különbség. Ahogy Glezerman írja említett tanulmányában, „ez feltétlenül korlátozza a társadalom tagjainak lehetőségeit és az említett különbségek leküzdése egyik előfeltétele annak, hogy a társadalom minden tagja egyenlő lehetőségeket kapjon képességeinek minél teljesebb kifejlesztésére".

A következő évek és évtizedek fontos feladata, hogy a fejlett szocializmus körülményei között egyre több ember találja meg egyenlő feltételek

mellett önmegvalósításának módját. Ez tulajdonképpen a szocialista életmód általánossá válásának útja. Glezerman szavaival: „a szocialista életmód megadja az embereknek az alkotás örömét; az élet gazdagítására neveli őket, s nem arra, hogy egyszerűen maguk gazdagodjanak; eltünteti az élet különböző szféráinak a kapitalizmusra jellemző ellentmondásait, amelyek abban fejeződnek ki, hogy a termelő munka mint a létfenntartás feltétele jelenik meg, s a fogyasztás és a jövedelem mint az ember létezésének végső értelme".

Alternatíva áll tehát az élet minőségét illetően a mai kor embere előtt. A kapitalizmus a munkától, a társadalomtól való elidegenedést, a szabad időben a pótkielégülések keresését kínálja perspektívaként. A szocialista társadalom nagy erőfeszítéseket tesz azért, hogy tagjai a munkában hivatást, a politikában, kultúrában személyiséget kibontakoztató életformát találjanak.

A TELEVÍZIÓ FOLYAMATOS KAPCSOLATOT TEREMT A TÁRSADALOM ÉS AZ EGYÉN KÖZÖTT

Az életmódváltozások társadalmi és egyéni feltételeinek számbavétele arra utal, hogy e változásoknak nem előidézője és főszereplője a televízió. De számottevő tényező, s mint kollektív propagandista és szervező, a folyamatok ismeretében igen nagy szolgálatokat tehet. Megvan ugyanis az az adottsága, hogy folyamatos kapcsolatot teremtsen a társadalom és az egyén között, hogy mindkét irányban közvetítse a lehetőségeket és a törekvéseket, példaként állítva a társadalom elé azt, ami a közösségnek s az egyénnek egyaránt érdeke, és bírálja az ettől eltérőt.

Ha az előbbiekben felsorolt legfontosabb társadalmi feltételeket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a televíziónak igen fontos *közvetítő* feladatai vannak. Már az eddigi gyakorlatunkban bebizonyosodott, hogy a televízió éppúgy, mint a rádió és a sajtó, kiváló eszköz a döntések előkészítésének demokratikus megoldásában, az emberek politikai érdeklődésének fölkeltésében. A politikai tájékoztatás kibontakoztatásával, a politika alkotóelemeinek megismertetésével a televízió hozzájárulhat ahhoz, hogy minél több ember találja meg a helyét a különböző társadalmi mozgalmakban és szervezetekben. Ugyanígy sokat tehet a televízió a munka presztízsének növelése, egy-egy hivatás szépségének népszerűsítése érdekében. Sőt, a jó tapasztalatok általánosításával a termelés korszerűsítésének is segítségére lehet.

Ami a művelődés egyenlő feltételeit illeti, a televízió nemcsak közvetítő, hanem *önmagában is jelentős társadalmi tényező*. A tévé azzal, hogy város és falu, fizikai és szellemi munkát végző emberek számára egyidőben közvetít tanfolyamokat és bemutatókat, színházat és filmet, segít abban, hogy a kultúra mindenkihez eljusson. Természetesen ez is hosszadalmas folyamat, mert ugyanabból a választékból ki-ki iskolázottsága, társadalmi helyzete stb. szerint másképp válogat. Mégis, különösen a gyerekek és fiatalok esetében, növeli az egyenlő lehetőségek esélyét a tévé azzal, hogy az otthonokba viszi az iskolát, a színházat, a koncertet, a kiállítást, s így a korábbi helyzethez képest sokszorosára bővíti a művelődésben résztvevők körét. Ezzel hozzájárul a város és falu közötti különbségek csökkentéséhez és szűkíti a fizikai és szellemi munkát végzők között ma még meglevő kulturális különbségek körét is. Fontos televíziós feladat a hagyományos és új kulturális intézmények munkájának népszerűsítése, annak serkentése, hogy minél többen – különösen a fiatalság – találják meg az aktív művelődési formákban saját tehetségük kibontakoztatásának kereteit.

Megkülönböztető jellemzője kell hogy legyen a szocialista televíziónak közösségi jellege. Ez mindenekelőtt abban a törekvésben nyilvánul meg, hogy közösségeket összefogó kommunikációs rendszernek tekinti magát. Nem az egymástól való elzárkózás, hanem az összekapcsolás a cél. A különböző társadalmi rétegek közelítésére és – a családok százezreinek egy áramkörbe kapcsolásával – a nagy közösség összeforrasztására kell törekednie. A közösségi jelleg megnyilvánul abban is, hogy a televízió a legkülönbözőbb területeken keresi a kapcsolatot a nézővel, aktivizálja, bevonja műsorainak alakításába és magába a műsor készítésébe is. Közösséginek kell lennie a mi televíziónknak abban is, hogy épít a különböző társadalmi és kulturális szervezetekre, közösségekre, népszerűsíti ezeket és igényli munkájukat.

Amint láttuk tehát, a televízió közre tud működni a társadalmi feltételek közvetítésében és biztosításában, és segítséget tud adni az egyéni feltételek kialakításához is. A képernyő segítségével ki-ki jobban megismerheti azokat a valóságos körülményeket, amelyek személyes terveinek keretét alkotják. Azzal, hogy különböző viselkedési mintákat mutat be a nézőnek, a televízió népszerűsítheti a közösségi élet példáit, felkeltheti az alkotói, részvételi kedvet. Ily módon mintegy tükröt tart önismeretünk elé, s ez segít abban, hogy megtaláljuk helyünket a társadalomban, fölismerjük saját képességeinket, megismerjük annak módját, hogy személyi-

ségünket hol és hogyan bontakoztathatjuk ki. Végül, az egyén szempontjából a televízió közösséget is jelent, ezt különösen a magányosok érzékelik. De a dolgozó, alkotó emberek is a közösséghez való tartozás élményét kapják, amikor napjaink eredményeit, gondjait tárjuk eléjük.

Összefoglalóan azt mondhatjuk: televíziónk akkor dolgozik a szocialista életmód megvalósítása érdekében, ha eszmeileg tiszta, színvonalas munkát végez, ha szakmai szempontból a legigényesebben válogatja közreműködőit, munkatársait. Ha módszereiben közösségi és aktivizáló a tevékenysége, s ami az előzőkkel föltétlenül együtt kell hogy járjon: ha érdekes, változatos formai megoldásokkal dolgozik. Világosan kell látnunk a fokozatosság elvének rendkívüli jelentőségét. Hiszen ezek azok az évtizedek, amikor a konyha, a kocsma és a templom háromszögéből induló százezrek életében is a gyárnak, a szövetkezetnek, a társadalmi és kulturális szervezeteknek, a műveltséget is biztosító otthonoknak el kell foglalniuk életmódot formáló méltó helyüket. Ez azt követeli tőlünk, hogy minden – útközben vagy akár csak az indulásnál tartó – réteg számára legyen biztató szavunk, kedvet keltő ajánlatunk.

A televízió tudatos tevékenységgel hozzájárulhat ahhoz a nehéz, nagy munkához, amelyet a programnyilatkozat így jelöl meg: „El kell érni hogy a »szocialista módon dolgozni, tanulni és élni« szemlélet általános társadalmi norma legyen. A szocialista életmód fejlődése a közélet és a magánélet harmonikus egységét, a szocialista együttélés normáinak szokássá erősödését hozza magával."

(Rádió és Televizió Szemle, 1975. 4. sz.)

BÍRÓ LÍVIA / *A kulturális csere és az „eszmék szabad áramlása"*

A hidegháború időszaka után a szocializmus javára megváltozott erőviszonyok következményeképpen megszaporodtak a különböző társadalmi rendszerű országok közötti kapcsolatok. A békés egymás mellett élés, a kihatásaiban világméretű katonai konfliktus elkerülésére irányuló kölcsönös törekvés *reális alapot* teremtett az eltérő és ellentétes gazdasági-társadalmi rendszerű országok közti cserére, és *szükségessé* is tette a sokoldalú gazdasági, tudományos, kulturális cserekapcsolatok fejlesztését.

Ez a helyzet a szocialista erők Szovjetunió vezette békeoffenzívájának eddig elért sikerei nyomán alakult ki.

Az enyhülés azonban, mint tapasztaljuk, *nem jelenti* a különböző társadalmi rendszerek közötti *ellentétek eltűnését,* szembenállásuk megszűnését, hanem a konfrontáció hangsúlyosabb megnyilvánulásai más, nem katonai területekre tolódtak át. *Így vált ma az ideológiai-kulturális szféra a nemzetközi osztályharc egyik legfontosabb területévé.* Ismeretes, milyen kiélezett harcok folynak Genfben, az európai biztonsági értekezleten[1] az ún. „harmadik kosár", vagyis a kulturális-információs kérdéscsoport körül. Az ebbe a szférába tartozó kérdések mind a szocialista, mind a tőkésországok számára nagy fontosságúak, de más-más okokból.

Az ideológiai és propagandafegyverek természetesen eddig is ott szerepeltek *az imperializmus ellenünk irányított harci eszközei* között, a katonai, gazdasági, politikai mellett. Jellemző, hogy John Foster Dulles amerikai külügyminiszter, aki a szocialista országok erőszakos „felszabadításának", a szocialista előretörés „visszagöngyölítésének" (roll-back) legjelentősebb szószólója, a hidegháború egyik fő szervezője volt, már 1946-ban kijelentette: „Ha külpolitikánk elvei közül csak egyetlen egyet tarthatnék meg, akkor az információk szabad áramlása elvének meghirde-

[1] Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet azóta Helsinkiben befejeződött. Az ott aláírt záróokmány szövege Kádár János felszólalásával és nyilatkozatával együtt megjelent (Kossuth Könyvkiadó 1975.) – *A szerk.*

tését választanám." Negyedszázaddal később egy másik amerikai külügyminiszter, Rogers, 1971 decemberében úgy nyilatkozott a külföldi sajtótudósítóknak, hogy az amerikai külpolitika céljai között fontos helyen szerepel: túlmenni a „hagyományos kulturális cserén", s ezt kell a genfi értekezletnek elérnie. M. F. Shakespeare mint az USIA (Egyesült Államok Információs Ügynöksége) igazgatója 1972-ben így nyilatkozott: „Ha a hidegháborút egyben az ideológiák közti háborúnak tekintjük, amely a katonai konfliktusoktól eltérő eszközökkel folytatott harc, akkor világos, hogy ez ma is folyik az emberi szellem győzelméért vívott csaták formájában."

A szocialista országok viszont *határozottan támogatták a nemzetközi kulturális csere előbbre mozdítását.* Az ő aktív közreműködésükkel jöhetett csak létre 1972 nyarán Helsinkiben az első kormányszintű nemzetközi kulturális értekezlet: az európai kulturális miniszterek tanácskozása. Ez a konferencia állást foglalt amellett, hogy egyfelől a kulturális kapcsolatok elősegítik a nemzetközi feszültség csökkenését, másfelől a politikai enyhülés utat nyit a kulturális együttműködés fejlesztésének. Ugyancsak 1972-ben L. I. Brezsnyev a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulóján hangsúlyozta, hogy számunkra is előnyös a kulturális kapcsolatok kiszélesítése, ha ez a jószomszédi viszonyt szolgálja. 1973. augusztus 15-én az Alma-Atában tartott ünnepi gyűlésen arról beszélt: „Meg vagyunk győződve utunk helyességéről, a marxista–leninista ideológia igazáról, és nem kételkedünk abban, hogy az enyhülés viszonyai közepette a kapcsolatok bővítése, a szellemi értékek, az információk cseréje, a különböző társadalmi rendszerű országok közvéleménye kapcsolatainak fejlesztése természetes, és jól szolgálja a szocializmus igazságainak terjesztését, újabb és újabb hívek megnyerését a tudományos kommunizmus eszméi számára." Az európai kommunista és munkáspártok konferenciáját előkészítő budapesti értekezleten, 1974 decemberében a szovjet küldöttség vezetője, B. Ny. Ponomarjov felszólalásában kijelentette: a nemzetközi kapcsolatok fejlődését „éles ideológiai harc kíséri. És olyan területen, mint a kulturális értékek kölcsönös cseréje, az információ stb., az ideológiai harc elengedhetetlen elem."

Bár mindkét részről az előrelépés mellett foglalnak állást, *lényegbevágó eltérés van annak céljában és ebből következően mikéntjében is.* Ez nem lehet akadálya annak – mint ahogy eddig sem volt az –, hogy értékes megállapodások szülessenek, s nyomukban a népek a kulturális csere segítségével is közelebb kerüljenek egymáshoz. A szocialista országok

egyértelműen arra törekednek, hogy ezeknek a megállapodásoknak a számát növeljék. A részmegállapodások azonban nem fedhetik el azt a tényt, hogy lényegbevágó ellentétekről van szó, amelyek a kétfajta külpolitika lényegi különbségéből következnek, és amelyeket ma a legjellemzőbben úgy fogalmaznak meg: *a kulturális értékek cseréje* – vagy: „az eszmék, információk és emberek szabad áramlása".

A probléma lényege tehát az, hogyan függ össze az ideológiai konfrontáció a kulturális csere bővítésével; miért állítják ezzel szembe „az emberek, eszmék és információk szabad áramlásának" jelszavát, mi ennek a tartalma, milyen célok állanak mögötte; és lehetséges-e, hogyan lehetséges egyidejűleg a következetes eszmei harc és a kulturális kapcsolatok fejlesztése. Ezeket a kérdéseket az analízis szempontjából külön-külön vizsgálhatjuk, de a gyakorlatban együtt jelentkeznek, és cselekedeteinkben egyszerre kell számolni velük. Ha bármelyiket elkülönítve, összefüggéseiből kiemelve tekintenénk cselekedeteink meghatározójának, elkerülhetetlenül hibáznánk.

Az ideológiai konfrontáció átfogóbb kategória, mint a kulturális csere; ez utóbbi annak csak egy része. De maga az ideológiai konfrontáció nemcsak az ideológiai diverzió, az ellenséges eszmék és hatások elleni harcot foglalja magában, hanem saját eszméink, egyebek között kulturális eredményeink megismertetését, tehát a *pozitív tudatformáló tevékenységet is.* A konfrontáció és a csere nem úgy áll szemben egymással, hogy az egyik a harc, a másik az építés, a kapcsolatteremtés funkcióját tölti be, hanem *dialektikus* egységben jelentkeznek. Ha valaki nem így tekinti ezt, óhatatlanul vagy a szűk elzárkózást képviseli, vagy az ellenséges eszmék liberális szálláscsinálójának szerepét fogja betölteni.

*

Ismeretes, hogy *a két rendszer között létrejöttük óta folyik ideológiai harc,* amelynek eddig is nagy jelentősége volt. E harc azonban mára világméretűvé vált, s az utóbbi években különösen előtérbe került. Hozzájárult ehhez, hogy a tudományos-technikai forradalom a *tömegkommunikáció* terén is robbanásszerű változásokat hozott és hoz még inkább a közeljövőben. Nincs többé a világnak információktól elszigetelt része. Gondoskodott erről nemcsak az újságok megnövekedett száma és hírforrásaik bővülése, nemcsak a kiadványok hallatlanul megnövekedett mennyisége, hanem a rádió, a televízió, s a mesterséges holdaknak a hírközlésben való felhasználása is. A *közlekedés* világhálózatának kifejlődése

Földünk lakóinak olyan tömegméretű mozgását, a turizmus, az utazás olyan széles körű kibontakozását tette lehetővé, hogy az szinte egy modern és állandó népvándorláshoz hasonlítható. Ezáltal a közvetlen, személyes tapasztalatok köre is rendkívüli mértékben kitágult.

A tőkés világban, ahol *minden áruvá válik,* nem maradhatott kivétel a kultúra, s általában az emberi, kommunikációs kapcsolat sem. Viharos gyorsasággal jelentkeztek ezen a területen is a kapitalizmus mozgásának olyan jellegzetességei, mint a koncentráció, a centralizáció és a tőke nemzetközi méretekben való terjeszkedése, a tömegfogyasztás megszervezésének kényszere. Nagy tőkék áramlottak *a filmiparba, a televízió-társaságokhoz, az újságkonszernekbe,* ma már óriási profitszerző vállalkozásként kezelik *a turizmust.* Működésük hamarosan túlnőtt az országhatárokon, felvásárolták a gyengébb tőkeerejű cégeket. Ilyen információ- és eszmegyártó tröszt lett például az NSZK-ban a hírhedt Springer-konszern; így került amerikai tulajdonba az Encyclopaedia Britannica és a nemzeti intézménynek számító angol lap, a *Times;* koprodukciós szerződésekkel megfojtották például a francia művészfilmipart, egész sereg országban megvásárolták a bemutató mozik kiterjedt hálózatát, és kötelezték, hogy zömmel amerikai filmeket vetítsen. A legnagyobb harácsolást ezen a területen is az Egyesült Államok tőkéje vitte végbe.

Hasonló mozgás figyelhető meg *a társadalomtudományok* területén. A nagy trösztök Alapítványai, a Kutatási Programszériák, a „Nem profitért dolgozó" (non profit making) Társaságok, a Speciális Tanulmányokat Segítő Intézetek lánca egyre növekvő számú tudós- és áltudós-kollektívát gyűjt egybe.

A kommunikációs ipar végül *a korszerű multinacionális trösztök „melléküzemága"* lett: ugyanaz a cég gyártja a távközlési műholdat, amely a nukleáris fegyverek szállításán gazdagszik meg. Az olyan vállalatszervezeti típus, mint a konglomerát – amely sokféle típusú áru gyártásával foglalkozik, hogy a kereslet és kínálat változásaiból fakadó profitlehetőségeket sokoldalúan kihasználhassa – magától értetődő könnyedséggel illesztette tevékenységi körébe a kultúrát is.

1965-ben ezek az információs-kulturális ipari ágazatok *az egész világkereskedelem 6 százalékát* tették ki. Jelenleg, becslések szerint, részesedési arányuk *eléri a 10 százalékot.* A fejlődés itt gyorsabb az átlagosnál, egyes ágazatai évi 15 százalékos növekedési ütemet mutatnak. Az egész világforgalomnak mintegy 50 százaléka kimutathatóan az USA és Kanada exportjából adódik, de a multinacionális vállalatok révén *az Egyesült*

Államok befolyása ennél jóval nagyobb arányban érvényesül. Jelenleg a hírcsatornákon átfutó összes információk, a kulturális kommunikáció eszközei révén nemzetközi forgalomba kerülő anyagok mintegy kétharmad része amerikai eredetű. Olyan *hatalmi eszköz* ez, amely éppúgy képes szolgálni a tőkés politikát, mint a durvább eszközökkel és módszerekkel kényszerítő erőszakszervezetek. (Külön tanulmány tárgya lehetne, hogy ez a hatalom, amely fejlődése során bizonyos önállóságra is szert tesz, amelynek öntörvényű mozgása és visszahatása is van, nemcsak engedelmes eszközként funkcionál, hanem *maga is politikát formál.*)

A tőkés „kultúr-business" képes a valódi kultúra, művészet, tudomány, eszmék terjesztésére is, sokszor felhasználja azokat a maga céljára, de nem képes ezek *tömeges termelésére.* A kapitalizmus elidegeníti, áruvá változtatja a kultúrát, mint ahogy ezt teszi általában az emberi kapcsolatokkal és produktumokkal, de *a kultúra sajátos módon ellenáll* ennek a kirkéi varázslatnak. Ezért a tőkés kultúr-moloch a tömegfogyasztás céljaira létrehozta, nagy arányokban terjeszti az álkultúra termékeit és a szubkultúrákat, az alantas ösztönökre és indulatokra ható, a társadalmi és magánélet, a történelem és a jövő perspektívái tekintetében illúziókat keltő termékeket. Mindez ellentétes ugyan a kultúra emberi tudatosodást és érzelmi gazdagodást elősegítő funkciójával, de teljesen *megfelel a tőkés céloknak* általában, s a kultúra tőkés felhasználása, a „kultúr-imperializmus" céljainak különösen.

A tőkés rendszer feje tetejére állította, visszájára fordította a kultúra szerepét a társadalmi fejlődésben, ezt a forradalmi és humanizáló szerepet részben embertelenné és ellenforradalmivá változtatta. Hiszen épp ezért lehet hatása a művészetek funkciójának megszüntetéséről vagy az ideológia haláláról szóló burzsoá elméleteknek, mert ez a multinacionális trösztök által uralt kultúr-business valóban megfosztotta a kultúrát, a művészeteket valóságos funkciójuktól.

Az ideológiai konfrontációban tehát *egyaránt feladatunk,* hogy az ellenséges eszméket, a tudatot torzító álkultúrát leleplezzük, és behatolását megakadályozzuk, valamint az, hogy a saját feladatait betöltő *kultúrát* gyakorlatában, eleven alkotó tevékenységében és *eredményeiben bemutassuk* – ebben is ki kell fejeződnie a külföldre irányuló kulturális tevékenység offenzív jellegének a tőkés ideológiával való konfrontációban.

*

Kétségtelen, hogy *„az emberek, eszmék, információk szabad áramlása"* a burzsoázia szempontjából jól megválasztott, hatásos jelszó. Annak ellenére (vagy éppen azért) az, hogy valójában tartalmilag hamis, gyakorlatilag sehol sem valósították meg, hatásában pedig politikailag kártékony, mert *éppen a közeledés ügyét gyengíti.*

A nyugati álláspont látszólag nem szűkkeblű: önmagukban véve nem ellenséges, a szocializmus gondolatvilágával nem szemben álló szavakat alkalmaz. Sőt az „eszmék", az „információk", az „emberek áramlása" szavak használatával a kultúra fogalmának egy tágabb értelmezésére utal: általában a tudat világára, általában az emberi kommunikáció és életmód mikéntjére. Ez az általános utalás kettős szerepet tölthet be.

Egyrészt a kulturális együttműködés és csere koncepcióját igyekszik felcserélni az ideológiai együttműködés koncepciójával, a kulturális kontaktusok ügyét mindenfajta, többek között politikai kapcsolattal és együttműködéssel. Ennek hátterében előtűnnek az *ideológiai pluralizmus,* sőt a *konvergenciaelmélet* körvonalai.

(Közbevetőleg: érdemes tisztázni, miben áll az ideológiai pluralizmus jelszavának ravasz hamissága. Sz. N. Csermenkónak a Moszkvai Egyetem Értesítőjében 1973-ban publikált tanulmánya meggyőzően kifejti: az eszmék együttélése addig lehetséges a tudományban, amíg az a kutatás, a munkahipotézisek stádiumában van, amíg az igazságot még keresik, és ott – éppen ez a lényeges –, ahol minden kutató *ugyanannak az objektív igazságnak* a megismerésére törekszik. De *antagonisztikus* osztályok között, egy ellentmondások jegyében folytatott harcban a *két fél* nem törekszik, *nem is törekedhet azonos igazságok megismerésére,* mert itt az eredmény a két fél osztálylétével, létérdekeivel függ össze, s ezért az egyik az igazságot feltárni, a másik azt elleplezni, saját céljainak megfelelőre formálni akarja.)

Másrészt a kérdésnek ennyire általános, *irreálisan maximalista* felvetése megkönnyíti, hogy a kulturális cserekapcsolatok létesítésére már most kínálkozó reális lehetőségeket elutasítsák, elodázzák vagy feltételekhez kössék, és így megakadályozzák azt is, hogy a *tényleges szándékok és tények* konfrontálódhassanak.

Az „eszmék, információk és emberek szabad áramlása" koncepciójában *a kulcsszó: a szabadság.*

Amióta létezik emberek leigázása más emberek által, amióta van elnyomás, kizsákmányolás és rabság, azóta elpusztíthatatlanul él a vágy az emberekben a szabadság, a mindenfajta rabságból való szabadulás

után. Történelmileg változtak az elnyomás formái és módszerei, s ennek megfelelően *változott az emberi szabadságért folytatott harc ideológiája, taktikája és mindenkori jelszava is.* De még viszonylag frissen élnek a nemzetek tudatában a polgári forradalom szabadságeszményei és -jelszavai, amelyeket most felidéz és újra fényesít a nyugati propagandaformula a „szabad áramlásról".

A tőkés rend kibontakozásának feltétele volt a formálisan szabad egyének közössége, mint ahogyan az volt a piac, a kereskedelem, a vállalkozás szabadsága s a profitszerzés és kizsákmányolás szabadsága is. Janus-arcú szabadság volt ez, mint ahogy osztálytársadalomban más nem is lehetett.

Országonként más-más mértékben és formában valósultak meg a burzsoázia szabadságjelszavai. Volt, ahol világosan megmutatkozott, hogy ez csak kevesek és kiváltságosak számára jelent valóságos szabadságot; másutt – noha ugyanez maradt a lényeg – a nép szélesebb rétegei számára vált lehetővé, elsősorban a magánéletben, a demokratikus szabadságjogok gyakorlása. Ez a „szabad ország polgárai vagyunk" illúzióját keltette és azt a reménységet, hogy az egyének a „játékszabályok" betartásával beleszólhatnak a közösség sorsának irányításába. Ez már kétszáz évvel ezelőtt is lényegében *illúzió* volt; a monopóliumok, az állammonopolista hatalmi gépezet uralma, a multinacionális trösztök – tömegek számára áttekinthetetlen és felelősségrevonhatatlan – manipulációi korában azonban *az individuális szabadságfogalom* anakronisztikus is. Sőt: ma, amikor az elnyomók államhatalmi eszközökkel támogatott kozmopolita szövetségével szemben csak az ugyanilyen szervezett, tömegeket tömörítő antiimperialista egységfrontoknak lehet esélyük a meglévő szabadságjogok megvédelmezésére és kivívására, egyenesen e szervezett egység szétforgácsolásának, a *társadalmak atomizálásának,* a haladó társadalmi erők megosztásának kártékony eszközévé változtatható ez a jelszó.

Az imperializmus mai korszakában az egyéni gondolat- és lelkiismereti szabadság gyakorlati megnyilvánulásai lehetnek meg nem alkuvó gesztusok, akár hősi gesztusok is, ám ezeknek csak rendkívüli esetekben van szélesebb körű hatásuk és a *rendszer alapjait* nem veszélyeztetik. A kapitalizmus hétköznapjai ellenben bőségesen szolgáltatnak bizonyítékot, példát, tanulságot arra, hogy *a tőke legfejlettebb országaiban napról napra lábbal tiporják az egyéni szabadságot.*

Nem lenne felesleges az egyéni szabadság tőkés elnyomásának konkrét példáit felsorolni, újabb és újabb megnyilvánulásait számon tartani: nem eléggé él ez a magyar közvélemény tudatában. Az Egyesült Államokban

uralkodó faji diszkrimináció, a durvább, nyíltabb vagy a leplezett mccarthyizmus, Angliában a színes bevándorlás „numerus clausus"-a, az NSZK-ban a pedagógus- és közhivatalnok-törvény, több helyütt az utazóktól megkövetelt kérdőívek magánéletben vájkáló, ősök és lelkiismereti állásfoglalások után kutató kérdései – *vajon hogyan férnek össze az egyéni szabadság hirdetésével?* Az útlevél- és vízumkorlátozások világában, a pénzhez és általában vagyoni feltételekhez kötött letelepedési és munkavállalási engedélyek rendszerében hogyan lehet az „emberek szabad áramlásáról" jóhiszeműen beszélni?

*

Korunkban nemcsak az abszolút egyéni szabadság gyakorlati megvalósítása fikció, hanem *az „eszmék szabad áramlása" is irreális.* Az eszmék és információk ma az egész földet behálózó nagy tömegkommunikációs rendszerek révén, bonyolult nemzetközi hírgyűjtő, -továbbító gépezet segítségével jutnak el az egyes emberekhez. *Ilyen gépezet irányításából az átlagember, az egyén teljesen kívül rekedt,* nem is férhet hozzá. Éppen azért, mert a sajtó, a tévé, a rádió, a film a tömegekre gyakorolt befolyásuk miatt hatalmi szervekké váltak, a hatalom birtokosai számára elsőrangú jelentőségűek. Még olyan országokban is – például Angliában –, ahol sokat adnak a „demokratikus hagyomány", a „tiszta demokrácia" látszatának fenntartására, nyomban félredobnak minden szemérmet, amikor valóban fontos kérdésben a tényleges baloldal erői követelik maguknak a mindenkihez szólás jogát (lásd: parlamenti választások). Bármennyire igyekeznek is személyes hangot használni, fenntartani annak látszatát, hogy az eszmék, információk terjesztése során egyén szól az egyénhez, valójában valamely gazdasági-hatalmi érdekcsoport, kormány, állami intézmény *szócsövével* van dolgunk, ezek gondolat- és hírexport-vállalatai működnek és határozzák meg, mit tudhatnak a tömegek arról, ami a világban történik.

Nemcsak az egyének, hanem a tömegek, sőt – tőkehiány miatt – egész országok is meg vannak fosztva az önállóság lehetőségétől. *A nemzeti államok egy része* jelenleg nemhogy ténylegesen harcolna az eszmék és információk szabad áramlásáért, hanem *az imperialista szellemi exporttól védi a maga nemzeti szuverenitását,* harcol annak érvényesítéséért. Az adott erőviszonyok között erre szinte kevesebb lehetőségük van, mint a gazdasági behatolás elleni védekezésükben, ahol a tőkés gazdasági-pénzügyi konkurrenciaharc némi lavírozási esélyt ad. *A legfőbb ellenfél* ezen a terü-

leten minden állam számára *az Egyesült Államok*. Például az Amerika Hangja 123 rádióállomást tart fenn külföldön. A dél-amerikai államok külön határozatot hoztak az amerikai televíziótársaságok működésének korlátozására, amelyek 1972-ben kb. 150 000 óra műsoridőt exportáltak. A *Le Monde Diplomatique* 1974. decemberi számában egész cikksorozatban leplezte le a „kulturális imperializmust", s külön kifejezéssel bélyegezte meg a „gallorikanizmust" vagy „franglicizmust", a Franciaországot elözönlő amerikai eszmék és gondolkodási, szórakozási, viselkedési normák áramlatát, és azt követelte: ne engedjék ezt az eszmei inváziót akadálytalanul terjedni.

*

Az „eszmék szabad áramlása" jelszavának kigondolói és alkalmazói valójában nem egy kétirányú áramlás koncepciójából indulnak ki, hanem a jelszót és magát *az áramlást csupán exportcélokra szánták*. „Otthon" egyáltalán nem engedik meg az uralkodó osztály hatalmát valóban veszélyeztető eszmék tömeges terjesztését. Képtelenség még csak a feltételezése is annak, hogy például az Egyesült Államokban megengednék más ország vagy országok tévéi és rádiói számára közvetítőlánc kiépítését, vagy minden külföldi sajtótermék tömeges, korlátlan terjesztését. A tőkés propagandisták *a nemzeti szuverenitás elavultságát prédikálják*, a nemzeti korlátok időszerűtlensége mellett érvelnek, amikor az eszmék, információk „szabad terjesztését" követelik. Ám magától értetődőnek tartják, hogy ez éppen az ő országukra, nemzetükre, államukra nem vonatkozik. Még sohasem hallottuk tőlük, hogy az Egyesült Államok szuverenitása elavult, hogy az „amerikai életforma" archaikus, ócska kacat. Az „európai gondolat" hirdetői is úgy értelmezik saját eszmei árucikkük jelentését, ahogyan a Szabad Európa Rádió egyik kommentátora: „Európa ott ér véget, ahová nem jutottak el a nyugati eszmék." (Ugyanakkor más összefüggésben a szocialista országokban *éppen a nacionalista érzelmeket* akarják felszítani a szocialista közösség bomlasztása céljából, azért, hogy a szövetséges szocialista országokat egymással, s valamennyit a Szovjetunióval szembefordítsák.)

Félreértés ne essék: mi nem félünk az eszmék valóban szabad áramlásától; ellenkezőleg, *azt valljuk, hogy az igaz gondolat nem ismer országhatárokat*. Ezt bizonyítja, hogy ma öt világrészen mind többen és – annyi ferdítés, hamisítás ellenére – mind hitelesebben ismerik és értik meg a tudományos szocializmus eszméit, módszerét, szemléletét. Most azonban

nem egyszerűen eszmék állnak itt egymással szemben, hanem az eszmék és információk terjesztésének gépezetei. Százmilliók számára csak az az információ létezik, amelyet a már említett tömegkommunikációs rendszerek közvetítenek hozzájuk. Márpedig a gondolkodás és kommunikáció szabadsága, az igazság szempontjából elfogadhatatlan, hogy ne *az eszme ereje,* hanem *a gépezet ereje* döntsön. Nem tőlünk függ, hogy ez a gépezet hogyan működik más országokban, de a magunk portáján érvényt szerzünk álláspontunknak; mi is elismerjük az amerikai vagy bármely más állam jogát saját területén a maga *szuverenitásának* érvényesítésére – de természetesen ugyanezt a jogot kívánjuk gyakorolni mi is. A mi államunk törvényei megtiltják, büntetendő cselekménynek minősítik, hogy háborúra, faji gyűlöletre, embertelenségre, antikommunizmusra, a kizsákmányolás visszaállítására bujtogató eszméket terjesszen bárki a Magyar Népköztársaságban. *Ilyen eszmék áramlásának semmiféle „szabadságot" nem biztosítunk.*

Az „eszmék, információk és emberek szabad áramlása" jelszavával azonban legelsősorban nem a tilalomfákat, hanem *a magunk szabadságeszményét* állítjuk szembe, azt a szabadságeszményt, amely a népszabadság elvén alapszik.

A polgári szabadságeszmény individualista jellegű, vagyis az egyén ebben a felfogásban a társadalom elkülönült atomjaként szerepel. Nem veszi figyelembe, hogy a valóságban csak társadalmilag, osztályhovatartozásában is determinált egyén létezik. A polgári szabadságelvek a társadalmi haladással összhangban növelték az egyén szabadságát, de az osztályelnyomás új rendszere egyben megteremtette azokat a körülményeket, amelyek az egyént megfosztják szabadsága gyakorlásának feltételeitől. A valóságos szabadságot *az egyes ember számára is csak* a proletariátus vezette *dolgozó osztályok felszabadulása, a szocializmus teljes megvalósulása* teremtheti meg. Megteremti az új, az emberiség fejlődése szempontjából kívánatos, a kor termelési erőinek megfelelő kommunista tulajdon- és elosztási viszonyok, társadalmi viszonyok létrehozásával. Az egyes ember szabadságának ügye így kapcsolódik össze az osztályharccal, az emberhez méltó anyagi életfeltételek a szellemi függetlenséggel, minden faji és nemzeti elnyomás megszüntetése az individuum kiteljesedésével, a népszabadság az egyéni szabadsággal.

Mindez csak az emberek, a néptömegek szervezett, tudatos tevékenységével érhető el. *Ez a tény különösen nagy felelősséget ró a szocialista országok vezetőire, a szocialista társadalom építőire.* Ha azt akarjuk, hogy

minél többen felismerjék a társadalmi és egyéni felszabaduláshoz vezető igazságokat, hogy minél többen gondolkodjanak és cselkedjenek szocialista módon, akkor *nemcsak a burzsoá rágalmakat, illúziókeltést kell leleplezni, hanem segítséget kell adni az embereknek a kor bonyolult problémáiban való eligazodáshoz*, az egyéni szabadság és a társadalmi felelősség összekapcsolásával az emberhez méltó élet felé való előrelépéshez.

*

A kulturális jellegű nemzetközi kapcsolatok nyugati koncepciója a maga hasznára akarja fordítani az új világpolitikai helyzetet, a népek szabadságvágyát és a tömegkommunikáció új szervezeti, technikai lehetőségeit. Ezt azonban úgy teszi, hogy épít előző propagandakampányaira, a „szabad világról" gyakran ismételgetett szólamokra, és annak a kommunista álláspontnak az elferdítésére is, mely nyíltan vallja az eszmék osztályjellegét, politikai töltését. Ezt megengedik a szocializmus vonatkozásában, de tagadják a kapitalizmussal összefüggésben. *Saját eszméiket „osztályok felettinek", „általánosan emberinek"* mondják, amelyeknek természetszerűleg magasabb rendűeknek kell lenniük a „parciális", sőt „partikuláris" kommunista ideáknál. Az általános emberinek és az osztályjellegűnek effajta manipulált szembeállítása elfedni igyekszik a leghaladóbb osztályjellegű eszmének és az általános emberinek éppen az előbbiekben vázolt összefüggését.

Ugyanezt a célt szolgálja *a propaganda szóval való manipuláció is, az információ és a propaganda szembeállítása.* A propaganda szó a kommunisták kifejezéstárában a marxista–leninista eszmék terjesztését, azok magyarázatát, a vitában való meggyőzést jelenti. A burzsoázia régóta igyekszik ezt a szót lejáratni és azonosítani a hírverés, az üres frázis, a nagyotmondás jelentésével. Számítanak ebben a kapitalista világban eluralkodott üzleti reklám-propaganda keltette bizalmatlanságra is, arra, hogy a pszichológiai hadjáratot viselő publicity a propaganda fogalmát devalválta.

A nyugati hatalmak azért erőltették az európai biztonsági konferencia különböző fórumain az ún. *harmadik kosár* általuk megfogalmazott kérdéseit, mert azt gondolják, hogy ezen a területen ők az erősebbek, és a más területeken elszenvedett pozíció- és presztízsveszteségeikért itt akarnak gyors kárpótlást és elégtételt. Elmúltak azonban azok az idők, amikor a nemzetközi életben a nyugati elvek elfogadása az imperialista szupremáció alapján lehetséges volt. Az 1948-as Emberi Jogok Chartájá-

nak 19. cikkelye például még úgy fogalmazott, hogy lehet információkat és eszméket kutatni, kapni és terjeszteni bármilyen eszköz segítségével, országhatárokra való tekintet nélkül – de már az 1966-ban megfogalmazott „Nemzetközi nyilatkozat a polgári és politikai jogokról" *az egyéni jogok mellé* felsorakoztatja *az egyes országok jogainak* tiszteletben tartását is. Azóta pedig méginkább kitűnt: a nemzetközi kapcsolatok fejlesztése csak a realitások, a tényleges helyzet figyelembevételével, arra alapozva történhet. Minden olyan kísérlet, mely ettől független célokat tűz ki, csak feszültséget és bizalmatlanságot szül.

Ezek után nem tűnik csodának, hogy a „szabad áramlás", illetve a kulturális csere kérdésében évek óta kötélhúzás folyik. A *politikai realitások ereje* azonban nagyobb, követelményeiknek a kulturális viták elkerülhetetlenül alárendelődnek, s *a politikai kérdések rendezése keretében, azokkal párhuzamosan* a kulturális konfrontáció lehetséges formái is megszületnek.

*

A kultúra és politika összefüggései azonban nem mindig ilyen nyilvánvalóak és közvetlenek. Kultúra és politika közvetett összefüggésének egyik megjelenési formája, hogy *a szocialista országok kultúrájának külföldi jelentkezése nem marad pusztán kulturális kérdés* – mégha például a régészet vagy a műemlékvédelem ágazatában merül is fel, hiszen azt a szocializmusról szóló híradásként fogadják, mint a szocializmusról szóló információt ítélik meg. Ilyen értelemben minden művészeti alkotásról joggal elmondhatjuk azt, amit József Attila: „Vers, eredj, légy osztályharcos..."

A szocialista országok számára tehát igen fontos kultúrájuk megjelenése a világban. Ugyanakkor a szocialista országoknak a kultúra funkciójáról vallott nézete *nem külpolitikai szempontból* kialakított álláspontot tükröz, hanem a marxizmusnak a szocialista forradalomról, a forradalmi folyamat egészéről kidolgozott felfogásából következik. Ennek a folyamatnak a politikai, gazdasági és kulturális építés egyaránt szerves része, mindegyiknek megvan a sajátos szerepe. Egyik a másikat az anyagi és szellemi folyamatok bonyolult összefüggés-rendszerében tételezi, és a konkrét társadalmi szituációnak megfelelően hol az egyik, hol a másik kerül előtérbe.

Amikor kultúráról beszélünk, nemcsak a művészetekre és a tudományokra gondolunk, hanem *a kultúra fogalmát tágabban* értelmezzük. Ide soroljuk az oktatást, a nevelést, a közműveltséget, részben az embereknek

a környezetükhöz, a modern városi és a természeti környezethez fűződő viszonyát, valamint az emberek élet- és érintkezési formáinak bizonyos vonatkozásait. A kultúra fogalmának ez a kitágulása voltaképpen *a kultúra demokratizmusával* függ össze. Amíg a kultúra egy szűk elit privilégiuma volt, addig a befogadására, elsajátítására, élvezetére való felkészítés igénye nem merült fel tömegméretekben. A szocialista társadalom lényegéből adódik, hogy a kultúráról szólva *az egész nép, a nagy tömegek kultúrájára* gondolunk. (E cikk keretében sajnos nincs mód számos fontos kérdés kifejtésére. Nem foglalkozunk például a szocialista országok kulturális együttműködésével, vagy a természettudományos-műszaki csere világméretű megszervezésének problematikájával stb.)

*

A kultúra minden országban sajátosan fejlődött, társadalmi, történelmi, földrajzi és más adottságok hatására. Ezért tanulni, az emberiség közös kultúrkincseiből meríteni minden országtól, minden néptől lehet. A szocialista országok nyilvánvalóan érdekeltek az effajta nemzetközi kulturális csere fejlesztésében. Magától értetődik számukra, hogy ez a cserekapcsolat-rendszer *államközi megegyezéseken* alapuljon. A mi országainkban a szocializmus egész építésében, tehát a kulturális területen is központi irányító-szervező szerepe van a nép államának. Természetesen nem olyan értelemben, hogy az állam megpróbálná a művészi alkotást vagy a tudományos invenciót és kutatómunkát rendeletekkel szabályozni, az egyéni tehetség és lelemény szerepét átvállalni, azt valami mással helyettesíteni. Ez nem feladata, és különben is képtelenség lenne.

Az állam szerepe abban van, hogy a párt ideológiai és politikai útmutatása alapján *létrehozza a szocialista fejlődésnek legjobban megfelelő intézményrendszert* a kulturális tevékenység keretéül, hogy anyagi és erkölcsi megbecsüléssel is segítse a kultúra munkásait, hogy megfelelő társadalmi körülmények és kielégítő munkafeltételek között élhessenek, dolgozhassanak. Hasonló fontosságú feladata, hogy *felkeltse a kultúra iránti igényt,* fejlessze a kultúra befogadásának képességét a legszélesebb tömegekben, *ablakot tárjon a világkultúrára,* a kulturális értékek cseréje révén is gyarapítsa országunk kultúráját, amely kölcsönhatásban gyarapítja a világ kultúrá ját is.

A nemzetközi kulturális cserében az állam központi szerepét gyakorlati okok is diktálják. Az állam illetékes szerveinek van országos áttekintésük a rendelkezésre álló anyagi erőkről, emberekről, alkotásokról, s ez lehe-

tővé teszi azt a kiválasztást, amelyre rendkívül korlátozott lehetőségeink között feltétlenül szükség van: csak a számunkra legfontosabb, legjellemzőbb s a világkultúra számára is legérdekesebb kulturális értékek cseréjére, felmutatására van erőnk és lehetőségünk. Nincs mit titkolni azon sem, hogy az ellenséges ideológiák behatolása, *a „fellazítás" elleni védekezés,* a kultúr-imperializmussal való szembeszállás is olyan feladat, amelyet legjobban az állam képes ellátni.

Nyugati partnerek részéről sokszor vonakodást tapasztalunk a szocialista államnak a kulturális cserében játszott szerepével kapcsolatban. Azzal is vádolnak minket, hogy az állam részvételével szűkíteni akarjuk a nemzetközi kulturális kapcsolatok körét és volumenét; hogy bürokratikus gátakat állítunk a szellem embereinek szabad eszmecseréje elé, a határainkon túli kulturális és művészi értékek megismerésének útjába. Szerintük az egyénekre, a spontán egymásratalálásra kellene hagyatkozni – ez lenne a kultúrcsere természetes talaja. (Felesleges lenne elismételni a számos más cikkben közölt adatokat arról, hogy *mi sokkal többet ismertetünk meg a kapitalista országok kultúrájából, mint fordítva.* Pótolnivalónk nem nekünk van.)

Az ellenkezés oka az is, hogy számos tőkés- vagy fejlődő országban *nehézséget okoz a szocialista állami szervek megfelelő partnerintézményét megtalálni,* mert náluk más a hatalmi struktúra, vagy más a kultúra szerepe és jelentősége az állam életében. A monopolhelyzet sokszor nem az államé, hanem az egyes tőkés vállalkozásoké. Ennek mellesleg olyan előnye is van, hogy ha valamilyen kompromittáló cselekedeten kapják rajta az ilyen „nem állami tudományos-kulturális tevékenységet" folytató szervezetet, az állam kijelentheti: „nem ér a nevem" – „ez magánakció, az állam nem felelős". Sokszor azt is szeretnék, ha a tőkésországok kulturális apparátusa egyénekkel találná szemben magát, akiket könnyebben megnyerhetőnek vélne, ha személyes hiúságukra építhetne, s rendkívüli elismerés fényébe vonhatná be kapcsolatukat, mintegy leválasztva az individuumot attól a közösségtől, amelyből érkezett, ahová tartozik, amelyben felnövekedett és amelynek nagyrészt köszönheti felnövekedését. Az *egyéni külön út* perspektíváját csillanthatják fel így, arra utalva, hogy az nemcsak az adott esetre, hanem általában érvényes – holott ilyen különleges bánásmód eleve csak keveseknek juthat.

Az állam szerepének ez a visszautasítása annál is jogtalanabb, mert a fejlett tőkésországokban az államnak, illetve közintézményi szerveinek szerepe a nemzetközi kulturális kapcsolatokban nem kevésbé meghatá-

rozó a miénknél. Nagy-Britanniában például kormányok mennek, kormányok jönnek, de a *British Council* marad, és rugalmasan, de kitartó elhatározottsággal irányítja a brit kulturális propagandát a külföld felé. Hasonlóképpen állami-politikai kontroll alatt dolgozik az *Alliance Française*, a nyugatnémet *Inter Nationes*, nem szólva olyan kultúrpropaganda-szervről, mint az USIA, amely az Egyesült Államoknak majdnem 12 ezer állandó alkalmazottal, százmilliós költségvetéssel, állami pénzen és instrukciókkal dolgozó óriási külföldi propagandaapparátusa.

A szocialista országok természetesen nem mondanak le az állam szerepéről a nemzetközi kulturális cserében. Annál kevésbé, mert az állam részvétele nem árt a kapcsolatoknak, ellenkezőleg: lehetővé teszi, hogy a kulturális teljesítmények minél több szinten, minél változatosabb formákban és módszerekkel jussanak el a világba. Műtárgyak, dokumentációs anyagok és kiállítások, vendégfellépések, film-, tévé- és rádióprogramok cseréje, könyvek, kulturális folyóiratok export-importja, konferenciák, ösztöndíjak, csoportos tapasztalatcsere-látogatások és egyéni tanulmányutak – mind felhasználható formái az egyes kulturális szervek állami koordinációra alapozott kulturális cseréjének. S mindez nem zár ki alkalmilag létrejött spontán, egyéni kapcsolatokat sem. Nem a kulturális csere lehetőségeinek megnyirbálása, hanem ennek a nemzeti érdekű, politikailag reprezentatív jellegű, szerteágazó tevékenységnek a lehető legjobb összehangolása és megkönnyítése a cél.

Végül, de nem utolsósorban: ilyen módon vállalhatja a szocialista állam azt a felelősséget – amelyet minden államnak vállalnia kellene –, hogy ez a kulturális csereforgalom valóban a nemzetek közeledését, a világ békéjét és a világkultúra értékeinek gyarapítását szolgálja.

*

Azért ragaszkodunk a „kulturális csere" kifejezéshez és ennek gyakorlatához, mert ez összefügg a nemzetek közti érintkezés két olyan tényezőjével, mint a *kölcsönösség és a világkultúra helyesen értelmezett fogalma.*

A csere fogalma feltételezi a kétoldalú kapcsolatot, s nekünk, magyaroknak történelmi emlékezetünkben él az az idő, amikor a kulturális forgalom számunkra *egyirányú* volt. A múltban is érték jeles külföldi hatások a magyar kultúrát, sőt éppen legjobbjai fáradoztak azért, hogy megismerkedhessenek mindazzal, aztán itthon is megismertessenek mindent, ami *a világ szellemi értékeit újjal, maradandóval gyarapította.* A világkultúra hazai apostolai azonban korukban viszonylag szűk körben hatottak, és

csak hozni tudtak; vinni, adni keveset, vagy annyit sem. Ennek az egyirányú forgalomnak a megváltoztatására törekszünk, de ez nemcsak rajtunk áll, *a kétirányú áramlás feltétele a világkultúra fogalmának átértékelése, a fogalom teljességének helyreállítása.*

A világ- és európai kultúra leszűkített értelmezése ugyanis feltételezi, hogy vannak országok, amelyeknek kultúrája értékes, másoké pedig értéktelen. Ez elfogadhatatlan: nemcsak a nemzeti önérzet tiltakozik ellene, hanem megcáfolja a XX. század egész kultúrtörténete is. Például éppen az utóbbi évszázadban lehettünk tanúi annak, hogy a korábban barbárnak minősített fekete-afrikai művészet és néphagyomány vagy Latin-Amerika indián népeinek ősi kultúrája milyen megtermékenyítő-felszabadító hatással volt a kortárs művészeti irányzatokra. *Ma a világkultúra fogalma elképzelhetetlen e kulturális örökség nélkül.*

Azt mondhatnánk erre, hogy ez érvényes a művészetekre, de nem vonatkozhat a modern tudományra, amelynek eredményei általában óriási anyagi erővel létrehozott, hatalmas tudományos központokban születnek, ezeket viszont csak a legnagyobb, a leggazdagabb országok tudják fenntartani. Ez ugyan bizonyos tudományágakra igaz, de számos, rendkívül fontos tudományágban nem – mint ezt Szent-Györgyi Albert professzor is kifejtette. *A társadalomtudományokban pedig általában ma is a szorgalom, az invenció, a „fegyelmezett" fantázia és a tudományra ösztönző légkör hoz létre nagy felfedezéseket* – ez pedig kis országban is megtalálható. Aminthogy kis országok is mutathatnak példát, alkothatnak világraszólót a közműveltség elterjesztésének módszereit, az életforma kulturáltságát illetően (például a „Kodály-módszer" a zene tanításában). A kicsiny, szegényebb, nyelvi korlátoktól is akadályozott népek számára korunkban új lehetőség nyílik arra, hogy a világkultúra sodrába kerülhessenek: az egész népet felemelő szocialista kulturális forradalom, a szocialista közösség kulturális fejlődésébe való bekapcsolódás útján.

A magyar kulturális politika az elmúlt 30 évben sokat tett azért, hogy országunkban – a világkultúra burzsoá koncepciójától eltérően, a szocialista világkultúra-értelmezésnek megfelelően – ne csak az előtérben álló, hanem *más népek kulturális értékeit is* megismertesse népünkkel. E tekintetben különösen sok pótolnivalónk volt *a szomszéd népek kultúrájának hazai bemutatásában.* A korábbi történelmi korszakokban a nemzetek közti kapcsolatokat mérgező politika következménye volt az is, hogy a közvetlen szomszédságunkban létrejött irodalmi, művészeti és tudományos értékek nagyrészt ismeretlenek maradtak a magyar nép számára. Az

egész kulturális horizontot kitágító, rendkívüli jelentősége volt a *szovjet tudomány, művészet és általában a szovjet kultúra megismerésének*. Azokon a területeken pedig, ahol hagyományosan is nagyobb tájékozottság és bővebb ismeretek jellemezték a magyar kultúra és a világkultúra kapcsolatait, a tájékozódás intenzitása és kiterjedtsége nemhogy csökkent volna, ellenkezőleg, csak növekedett. A korábban német, francia, angol orientációra leszűkült kulturális tájékozódás szélesebb, általános jellegű érdeklődéssé bővült ki.

Legalább ennyit tett kulturális politikánk azért, hogy a magyar kultúra üzenetét *a világ minél több országába* juttassa el. A korábban elszigetelt egyéni erőfeszítések és a büsmagyarkodó sirámok helyett most először emelkedett *állami politika rangjára, valóban nemzeti feladattá* a magyar kultúra kiemelkedő értékeinek terjesztése. Magyarországnak 1973-ban 100 államközi kulturális egyezménye volt, amelyek a legkülönbözőbb ágazatokban építették ki a magyar kultúra útját más országokba. (Ezzel a nagy számmal Franciaország, a Szovjetunió, Olaszország és Bulgária után e téren az ötödik helyet foglaltuk el Európában.) Többek között idegen nyelvű könyvkiadást létesítettünk, hogy átléphessük a magyar nyelv okozta korlátokat, jelentős áldozattal segítjük elő a fiatal magyar zeneszerzőnemzedék külföldi bemutatkozását, a Kulturális Kapcsolatok Intézete 1973–74-ben kiállítások százait rendezte külföldön, több száz tudományos szakemberünk utazott tanulmányútra. De nagy erőfeszítéseink csak akkor járhatnak eredménnyel, ha megvan a kölcsönös jószándék, ha törekvéseink találkoznak a fogadó ország törekvéseivel.

A szocialista országokban rendezett jelentős akciók folyamatosan demonstrálják ennek a szándéknak a közös voltát és komolyságát. Más relációkban ezek a lehetőségek még jobbára kihasználatlanok. *Nemcsak mennyiségi összehasonlításról van szó,* hanem arról is, hogy egy-egy magyar kulturális termék *milyen széles rétegekhez* jut el (hogy például egy-egy átvett magyar filmet hány és milyen moziban játszanak Angliában, hogyan áll a tévéműsorcsere stb.). Nem arról van szó, hogy minden területen a teljes egyenlőségre törekednénk vagy törekedhetnénk. Tisztában vagyunk azzal, milyen különbségek vannak a francia, a német nyelvű irodalom vagy az amerikai tudomány – és a hasonló területek magyar nagyságrendje között. *De a kapcsolatok építésénél ragaszkodnunk kell a kölcsönösségre való törekvéshez,* a kulturális értékek minőségével arányos s a múltbeli hátrányos megkülönböztetést, sőt semmibevevést legalább részben kiegyensúlyozó előrelépéshez. Mindez felveti az *érték és a mértékek*

kérdését. Ha az egyenlőségre törekvés realitásként merül fel, akkor tisztázni kell, hogy ki és mi szab mértéket. A válasz a kultúra társadalmi funkciójáról vallott álláspontunkból következik. *Mindennek kaput nyitunk, ami társadalmilag haladó és színvonalat, értéket képvisel.* Ebből a szempontból ma is irányadó számunkra Lenin megállapítása: „Csak úgy válhat valaki kommunistává, ha emlékezetét gazdagítja mindazokkal a kincsekkel, amelyeket az emberiség alkotott." De éppen a jelenkori társadalomtudományokra, művészetekre és irodalomra vonatkozóan s minden esetben, amikor nem pusztán tájékozódásról van szó, irányadónak tekintjük azt a lenini útmutatást is, hogy „a munkásosztály nem a »nemzeti kultúra« (valamilyen közösség) egészét olvasztja magába, hanem *minden* nemzeti kultúrából kizárólag a következetesen demokratikus és szocialista elemeket veszi át".

Ezek általános irányelvek, s önmagukban még nem tisztáznák a kulturális érték fogalmát. A nemzetközi szervezetekben folytatott viták és magánbeszélgetések során egyaránt felvetik, hogy ennek a fogalomnak elkerülhetetlenül vannak szubjektív elemei. Ellenfeleink, vitapartnereink azt is állítják, hogy a „haladó" művészeten kívüli meghatározás. Véleményünk szerint azonban *a „haladó" fogalma bizonyos vonatkozásban művészeti értékkategória, mert a művészeteknek – éppen az esztétikum* révén – társadalmi üzenete, a művészi alkotásnak megismerő, ember- és tudatformáló funkciója van. Ilyen értelemben *a valóság dialektikus művészi „felmutatása", bármely kis részletben is, szervesen tartalmazza az emberi progressziót kifejező és erősítő elemeket is.* Az értékek felismerése persze nem mindig könnyű, és ezen a területen sem helyes túlságosan sommás ítéletekkel vagdalkozni, de értékelni végül is nemcsak lehetséges, hanem gyakorlatilag mindenki számára elkerülhetetlen.

*

Annyi ellentét, ellenkezés és buktató láttán felvetődhet a kérdés: lehet-e, érdemes-e a kulturális csere kérdésében tovább harcolni, illetve *hogyan kell kölcsönös megegyezésre törekedni?*

A kultúrával kapcsolatos nemzetközi álláspontokban végbemenő változásokat jól érzékeltetik az UNESCO – e szempontból mértékadó – fórumain, értekezletein kifejtett vélemények, elfogadott határozatok. Az 1946-os alapító oklevél megfogalmazásától – amely szerint a szervezet távoli, bizonytalan körvonalú célja „a békéhez és biztonsághoz való hozzájárulás, a népek közötti együttműködés elősegítése a nevelés, a kultúra és

a tudomány eszközeivel" – hosszú út vezetett annak gyakorlati elismeréséig, hogy a kultúra és az emberi élet teljességére törekvés között szoros összefüggés van. Az UNESCO által 1968-ban megrendezett szakembertalálkozón a „kulturális jogok mint emberi jogok" jelszó értelmezésében már azt mondották ki: ez a jog az emberi értékek alkotásában való közvetlen részvétel, s ebben az értelemben az ember saját helyzetéért való felelősségének gyakorlása. Még tovább ment a miniszteri szintű 1970-es velencei UNESCO-konferencia, amely leszögezte: a nemzetközi kulturális kapcsolatoknak nem az a céljuk, hogy „múzeumot csináljanak a világból". *A kultúrát nem a múlt holt örökségének kell tekinteni, hanem a jelent hatékonyan formáló tényezőnek.*

Ebben a fejlődési folyamatban eljutottak odáig, hogy kimondták: az államoknak igen nagy felelősségük van a kultúra területén is. Ez szorosan összefügg annak elismerésével, hogy mindenki részt vehet a közösség kulturális életében, vagyis *a kultúra az elidegeníthetetlen emberi jogok közé tartozik.* Ezért az arra illetékesek kötelessége, hogy a kulturálódáshoz szükséges eszközöket biztosítsák mindenki számára. Az európai kulturális minisztereknek 1972-ben Helsinkiben tartott találkozóján már azt is megfogalmazták, hogy a kulturális fejlődés lényeges része az emberiség és az egyes nemzetek általános fejlődésének, s óvást emeltek a „kulturális imperializmus" ellen. Itt is rámutattak, hogy a „mass media", a tömegkommunikációs eszközök jó oldala ugyan, hogy segítik a népeket egymás jobb megismerésében, segítik az információk és kulturális értékek nemzetközi áramlását, de a kulturális imperializmusnak, az elnyomó kultúrának és a kulturális elnyomásnak is a „mass media" ad lehetőséget.

Ez a gondolati ív hosszú és jelentős út megtételét jelzi. Aligha kell bizonyítani, hogy ezt az utat a nemzetközi szervek és szervezetek legjelentősebbjei, az egyes országok felelős kulturális tényezői *csak a szocialista országok aktív közreműködésével, erre irányuló következetes harcuk eredményeként* tették meg.

Ez a harc nem ment gyorsan, nem ment könnyen, s továbbra sem lesz könnyű. Nem lehet olyan illúziónk, hogy a népek tudatát rohammal „bevehetik" a szocializmus humánus eszményei, még kevésbé hihetjük, hogy az enyhülés ellenzői, a kulturális imperializmus erői egykönnyen megadnák magukat.

Magától értetődik, hogy további előrehaladásunk egyik feltétele, eljövendő harcaink nagy erőforrása *a testvéri szocialista országokkal való kulturális együttműködés és a nemzetközi akciókban való közös fellépés.*

Továbbá itt is, mint minden egyéb téren, a legjobb fegyverünk *a példamutatás*. Nemzetközi propagandánk és nemzetközi kulturális tevékenységünk bevált elve, hogy „csak egy Magyarország van", csak azt mutathatjuk be külföldön, ami itthon van, nem csinálunk külön „exportkultúrpolitikát". Vagyis annál messzebb sugárzik és annál hatékonyabb lesz a magyar szocialista kultúra, minél jobb művelődéspolitikát, minél tartalmasabb szocialista kulturális tevékenységet fejtünk ki itthon. Az utóbbi években ehhez jó alapot adott több idevágó párthatározat és állásfoglalás, s a XI. kongresszus határozata, az új programnyilatkozat további lendületet, még biztosabb irányt szab ennek a munkának.

(Társadalmi Szemle, 1975. 5. sz.)

KIRÁLY ISTVÁN / *Nemzeti és nemzetközi a mai kultúrában*

I

A kérdés bonyolultsága, nagy terjedelme eleve szükségessé tesz bizonyos fokú elhatárolást. Úgy vélem, hogy mint magyar irodalomtörténész, akkor járok el helyesen, ha főképp magyar tapasztalatok alapján szólok hozzá a problémákhoz. S itt sem a kultúra egész területét figyelembe véve, hanem szakmámnak megfelelően, leginkább csak az irodalmi fejlődést. Talán menti némileg ezt az elhatárolást, hogy általában az irodalomban nyilvánul meg mindig legerőteljesebben a nemzeti jelleg. Így, ezen a területen törnek elő legélesebben az ezzel kapcsolatos előrevivő, illetve ellentmondásos tendenciák is.

Kiváltképp az 1956-os ellenforradalom körüli időkben került nagy erővel előtérbe a magyar irodalmi életben a nemzeti és nemzetközi egymáshoz való viszonyának a kérdése. A kiéleződő osztályharc kiélezte az ezzel kapcsolatos problémákat is. A közvetlen, napi politikai cselekvés meghatározóivá tette mintegy őket. Jelezve ezzel, hogy nem elvontan, önmagukban élnek sosem ezek a kérdések, de az osztályharc frontján. Csak ezt az összefüggést látva, az osztályszempontok fontosságát figyelembe véve lehet helyesen megválaszolni őket.

Ideológiai vonatkozásban főleg két hibás válasz nehezítette ekkor a magyar értelmiség tisztánlátását: az egyik, amely a nacionalizmus, s a másik, amely a nemzeti közömbösség jegyében érkezett.

Adva volt egyrészt az akkori magyar szellemi életben az a vélemény, főleg a revizionista gondolkodásban játszott ez nagy szerepet, mely megváltoztathatatlan, történelemfölötti, örök kategóriának igyekezett feltüntetni a nemzetit s vele együtt a nemzeti jelleget. Riadtan, belső pánikkal néztek ennek az álláspontnak a hívei a történelem megkövetelte változásokra. Nem egy esetben a nemzeti jelleg sérelmét látták a szocializmus általános törvényszerűségeinek magyar viszonyok között való érvényesülésében, mint például a mezőgazdaság kollektivizálásában, a szocialista

iparosításban stb. Nemzeti kommunizmus lett a jelszavuk. Az internacionalizmus – s tegyük hozzá: az emberiségben s planétában gondolkodni köteles XX. század szellemével szöges ellentétben, az izolálódás, a különbségek őrzése, konzerválása szabott normát állásfoglalásaiknak. S az ellenforradalmi erők játékszerévé váltak így.

A nemzeti jelleget fetisizálva, annak történelmi és osztályszerű meghatározottságát szem elől vétve felélesztheti az ellenforradalmi propaganda az 1956-os Magyarország értelmiségének egy részében a hagyományos magyar nacionalista előítéleteket. Mind a kisnépi elzárkózót, azt, amely osztálytartalomtól s társadalmi formától függetlenül bizalmatlanul néz mindig is a nagyobb nemzetekre. Mind pedig a nagynépi sovinisztát: az önteltség agresszív érzését. Nem lehet feledni ugyanis, hogy a magyar nemcsak kis nép volt, hanem – ha átmenetileg is – az Osztrák–Magyar Monarchia egyik uralkodó nemzete. S így ott élt benne a különleges nagynépi hivatástudatból eredő – a környező másfajta népekkel szemben érzett – álcivilizációs fölényérzet is. Jellegzetes volt ez a kettősség és az innen adódó, erős, nacionalista beállítottság a hol elnyomott nemzetiségként, hol más nemzetiségeket elnyomva élő közép-, kelet-európai kis népek történetében. Nem jelentett itt kivételt a magyar fejlődés sem. S az ellenforradalmi ideológiai diverzió felhasználta ezt. Mint annyiszor a múltban: szemellenzővé változott ismét a nemzeti: érv lett az az új, a haladó ellen.

Az 1956-os magyarországi ellenforradalomnak nem egy emberi tragédiája kiélezetten mutatta: zsákutcába vitt, az imperializmus osztálycéljainak közvetlen kiszolgálójává tette végső soron a maga híveit a nemzeti jelleget fetisizáló, történelmietlen tévesztett látás. Provincializmusa nemcsak irodalmi vonatkozásban – történelmi szinten mutatkozott meg.

A Magyar Szocialista Munkáspárt éppen ezért az egyik legfőbb ellenséges ideológiai áramlatnak ítélte 1956 után a nacionalizmust. S a marxista–leninista teoretikusok nagy erővel szálltak vitába a nemzeti jelleg nacionalista elmitizálóival. Hangsúlyozták a nemzetnek mint szociális formációnak történetiségét. A nemzetek keletkezéséről, kialakulásáról folyó történészvita így vált jelentőssé a nacionalizmus elleni harc során. A vita folyamán általánosan elfogadottá lett az az álláspont, hogy tudományosan csak mint történeti kategóriát, a maga fejlődésében, változásaiban s az osztályharc tényének alárendelten, a lenini *kétféle nemzet, kétféle kultúra* elvét következetesen szem előtt tartva lehet helyesen szemlélni a nemzettel és a nemzeti jelleggel összefüggő kérdéseket: minden

más szemlélet tudománytalan. S mint ilyen, a cselekvés számára helytelen normákat ad.

De szembefordult a marxista teória nemcsak a nemzeti jelleg elmitizálóival, hanem a másik hamis véglettel: annak szektás lebecsülésével is. „Elítéljük a nemzeti közömbösséget" – hangoztatta az MSZMP IX. kongresszusának határozata. Mégpedig nem csupán taktikai meggondolásokból. Nemcsak azért, mert nem vették számba a nemzeti jelleg szektás-dogmatikus semmibevevői az adott ideológiai harci terepet: a tömegek hangulatát. Megsértve a jogos nemzeti érzékenységet, akarva-akaratlan a nacionalista indulatok előretörését segítették. Túl ezen – s főleg az 1956 utáni magyar események bizonyították ezt: objektív hatásában is kártékony volt a nemzeti kérdés fontosságát lebecsülő szektás magatartás. Ahogy a revizionizmus a burzsoá nacionalizmus felé: nem vont ez határt a polgári gondolat másik válfaja: a nemzeti nihilizmus, s az attól elválaszthatatlan burzsoá individualizmus irányába.

Mert nem lehet feledni: ki akarja használni az imperializmus az emberiséggé szerveződésnek a technikai fejlődéstől elkerülhetetlenné lett XX. századi folyamatát. Megvan erre a saját programja. Az emberiséggé válásnak nép iránti felelősséggel telített internacionalista útjával a nemzetekfölöttiség néptől elszakadt individualista útját állítja szembe. Olyan szerzők munkássága – mint például Hans Kohn, H. Lemberg, H. L. Koppelmann – tanúskodik róla, arcot váltott a nemzeti kérdésről szólva az elmúlt évtizedekben a polgári történettudomány.

Ha annak XIX. századi liberális-polgári válfaja pozitív értéknek vette általában még a nemzeti törekvéseket; az imperializmus igényeihez hozzáidomult modern, XX. századi historiográfia épp ellenkezőleg: szükségszerűnek tüntetve fel a „nagy területű gazdasági struktúrák", sőt „a nagy gyarmatbirodalmak létrejöttét": negatívumot, „törzsi megosztottságot", „primitív törzsi egoizmust" hajlandó láttatni csupán a különféle nemzeti érzésekben. Csak az „egyéniség-tisztelettel", a „toleranciával", „nemzetekfölöttiséggel" azonosított angolszász, illetve amerikai nemzeti tudat jelent itt kivételt, egyébként a romantika elítélendő termékeként, „érzelemkultuszként", „antiintellektualizmusként", „vallás-pótlékként" bélyegez meg ez a szemlélet mindenfajta nemzeti érzést, elszabadítva, bátorítva ezzel a közösségi felelősségtől eloldódni vágyó, az *American way of life* bűvöletében élő kispolgári önzést.

Ugyanazok az ellenforradalmárok, akik egyfelől a nacionalista frázisokkal uszítottak a szocialista Magyarország ellen, másfelől a nemzeti

közömbösség diktálta érvekkel igyekeztek s igyekeznek Nyugatra csábítani ma is fiataljainkat és szakembereinket, s nem utolsósorban ezzel törekednek kaput nyitni a legkülönfélébb burzsoá divatoknak. Szocializmusellenes harcában mindkét fajta önzést felhasználja az imperialista ideológiai diverzió: mind a nacionalistát, mind az individualistát. Engels kifejezésével élve: mind a nemzeti egoizmus, mind a „magánegoizmus" egyaránt segítő számára.

A Magyar Szocialista Munkáspárt vezetősége, felismerve ezt az eszmei törekvést, a maga általános politikai vonalának megfelelően, következetesen kétfrontos harcot hirdetett ezen a területen is. Valóságos helyének megfelelően az osztályharc frontján szemlélte a kérdést, s feltárta a nacionalizmus és nemzeti nihilizmus azonos osztálygyökerét: az imperialista burzsoá érdeket. S szembeállította vele a szocialista hazafiság és proletár internacionalizmus lenini eszméjét. A nacionalizmus és a nemzeti nihilizmus mögött egyaránt ott rejlő burzsoá egoizmussal szemben ébren tartotta a nép adott, közvetlen s történelmi, távlati érdekeit egyaránt figyelembe vevő szocialista felelősségérzést.

A párttól kezdeményezett kétfrontos harc jegyében ítélte meg a magyar marxista–leninista kritika a nemzeti s nemzetközi viszonyának kulturális vonatkozásait. Ennek megfelelően mint téves, egyoldalú álláspontot utasította el a kultúra nemzeti jellegét illetően mind a puszta megőrzés, mind pedig a puszta elhalás gondolatát. Az állandóság mítoszával a változás, a fejlődés elvét, a puszta megszűnés teóriájával szemben pedig a megszüntetve megőrzés, a dialektikus átalakulás tételét állította szembe. Az internacionalista, kommunista emberi kultúra irányába való fejlődést úgy ítélte meg, mint amely dialektikus szintézist teremt nemzeti és nemzetközi között, megbonthatatlan egységbe, új minőségbe – szocialista kultúrába – olvasztva mindazt, ami az egyes nemzeti kultúrákban érték.

Nagy segítséget nyújtottak ebben a vitában a magyar marxista kritika számára a marxizmus–leninizmus klasszikusainak irányt mutató gondolatai, valamint a nemzetközi munkásmozgalom, főleg a szovjet fejlődés tapasztalatai. De nagy segítséget adott a haladó magyar múlt tanúságtétele is. Joggal idézték például a vita résztvevői a századelő nagy magyar forradalmi költőjének, az internacionalizmus egyik első hazai szószólójának, Ady Endrének a kétirányúságról, a kettős szemléletről szóló gondolatát. Kétfajta igényt jelentett ugyanis Ady Endre szerint az általánosnak, az emberiség szempontjainak a figyelembevétele. Jelentette ez egyrészt azt, hogy az egyszeri, közeli problémák között élve se veszítse

soha szem elől az egyén a nagyot, az általánosat, ne veszítse szem elől a haladás elsődlegességét, az összemberi érdeket: nemzeti partikularizmusba ne süllyedjen bele. Egyúttal azonban úgy is vélte Ady, hogy ezzel szoros összefüggésben egy más irányú szemléletre is kötelez az emberiség szempontjainak a figyelembevétele. Kötelez arra, hogy az általánosra nézve se feledje az egyén az egyest, a közvetlen adottat, a konkrét nemzetit. S vigye tovább innen, mi az általános számára átadandó érték, minek elvesztésével szegényebb lenne az emberi egész. Hiszen – vallotta – egyetlen nép sem él hiába, mind hozzá akar és hozzá tud adni valamit az emberiség közös kincstárához. Egyszerre volt itt adva tehát az emberiség *felől* s az emberiség *felé* való nézés, s az innen eredő kétfrontosság.

S nemcsak a kultúra nemzeti jellegét illetően, de kétfrontos harcot kívánt a nemzeti és nemzetközi dialektikus egységét hangsúlyozó marxista kritika az ábrázoló módszer kérdésében is. Rámutattak a vita résztvevői egyfelől arra a rokonságra, amely a nemzeti jelleg elmitizálói részéről az esztétikai konzervativizmus, a népiességet pusztán külsődlegesen, kéregnépiességként, folklorisztikusan értelmező, csak a hagyományokra támaszkodó, minden formai újítástól idegenkedő pszeudo-realizmus irányában fennáll. Másfelől rámutattak arra a vonzódásra, mely a nemzeti jelleg bagatellizálóit a hagyományokra és a népiségre fölénnyel néző különféle modernista tendenciákhoz köti. S mindkét tévesztett esztétikai álláspontal a szocialista realizmus igényét állították szembe. A visszatükrözés, a népiség és a kommunista pártosság elveit vallva, ez az ábrázoló módszer képes ugyanis a legteljesebben rá, hogy nemzeti és nemzetközi bonyolult kapcsolatát híven fejezze ki. A maga konkrétságában tükrözve a szocializmus erőinek világméretű térhódítását, tükrözi és reprezentálja egyben ez a művészet a népek egymáshoz való közelkerülésének, a különböző nyelvű, különböző színű, de mégis egységes, mert azonos eszmeiségű, internacionalista világkultúra létrejöttének nagy folyamatát is.

II

Éles határt igyekszik vonni egy következetesen kétfrontos ideológiai harc során a magyar marxista társadalomtudomány a téves, buktató nézetek felé. Ugyanakkor azonban, ennek a polemikus jellegű feladatnak a végzése mellett, lát maga előtt egy más előjelű feladatot is: a konkrét, pozitív elemzőmunkát. Kötelességének tartja, hogy nemzetközi és nem-

zeti között történő kulturális szintézisteremtés menetét figyelve tudatosítsa az innen adódó tanulságokat, s az új létrejöttét ne csak vitákkal, de ezzel is segítse.

A magam részéről – szakmámnak megfelelően – elsősorban az újabb magyar irodalomban megfigyelt jelenségeket általánosítva, két jellegzetes mozgástendenciát vélek megkülönböztetni itt: a *nacionalizálást* és az *internacionalizálást*. Egyrészt asszimilálják, magukba olvasztják az egyes nemzetek (s erre a folyamatra használom a *nacionalizálás* kifejezést) azt, ami a nagy egészben érték. Másrészt az emberiség számára átfogalmazzák – s ez az, amit *internacionalizálásnak* nevezek – mindazt az árnyaló eszmei-érzületi magatartásbeli s formai vívmányt, mit a maguk külön történelmi útján ők küzdöttek ki. Ez a kettős irányú, kétfelől történő, egységesítő-közelítő mozgás vezet tehát véleményem szerint a nemzeti színeket, nemzeti sajátosságokat kiteljesítő, megszüntetve megőrző, de ugyanakkor új minőséget jelentő szocialista világkultúra kialakítása, az ún. *internacionalizálódás* felé.

Nacionalizálja, a nemzeti jelleg sajátjává teszi egyfelől ennek az internacionalizálódási folyamatnak során a nemzeti kultúra az összemberi fejlődés minden értékes vívmányát. Az értékek felé maradéktalanul nyitott. S kiváltképp az az emberi felszabadító küzdelem hozta értékek iránt. Nem utolsósorban ezért kap különös súlyt az új szocialista-internacionalista kultúra irányába menve minden nemzetnél a forradalmi művészi hagyomány. Hiszen a forradalmi irodalomnak – Lenin szavával: az internacionalista kultúra ezen „előkészítőjének" – mindig is ez volt az egyik nagy történelmi tette: a nacionalizálás, a legnagyobb humánus értékek asszimilálása. Így segített például magyarrá tenni, elsajátítani népe számára a századelő nagy magyar forradalmi költője, Ady Endre az internacionalizmus eszméjét, avagy a munkásság nemzetközi harcainak jellegzetes szimbólumanyagát. A nemzetköziség legbensőbb tartalmát, lényegét jelezve centrális hőssé vált lírájában a nagybetűs Ember, megjelent az emberiség-élmény. Felragyogott a vörös csillag képe. Szétbonthatatlan szintézisbe került emberi, magyar, a hagyományos magyar történelmi: nemzeti képanyag, s a munkásosztály szimbólumvilága. Vagy egy másik példát véve, nacionalizálta, asszimilálta a marxizmus igazságait a nagy kommunista költő, József Attila. Olyan szavak tűntek fel verseiben, mint *tőke, osztályharc, szovjet, sarló és kalapács* stb. A dolgozó nép mindennapjaival egybekapcsolva konkréttá, ismerőssé váltak az új, addig elvont eszmék. Ha például egyik versében mosónő anyjáról ezt

írta: „Törékeny termetét a tőke megtörte... Gondoljátok meg proletárok": a konkrétat, absztraktot egybekapcsoló versformálásban az anya szeretetével kötődött össze a tőke elleni indulat, harag: emberi közelbe került az önmagában elvont; ismerőssé lett a marxizmus igazsága, az osztályharc eszméje.

Ez a nacionalizálás, az internacionális asszimilálása kiváltképp nagy érdeme az 1945-ös felszabadulás után kibontakozó magyar irodalomnak. Tükrözte ez az irodalom a szocialista átalakulás törvényeinek az érvényesülését magyar viszonyok közt. Megmutatta, hogy nagy számban vannak jelen már olyan élmények, valóságelemek a nemzet életében, melyek nem pusztán nemzetiek többé, de internacionálisak, melyeknek alapja a szocialista világ léte, s a szocializmus világméretű győzelméért folyó küzdelem. Ábrázolta az új, a szocialista emberre jellemző vonások térhódítását. S a realista irodalom törvényeinek megfelelően a maga konkrét létezési formájában mutatta meg mindezt; a jól ismerttel, a hagyományossal kapcsolta össze az addig ismeretlent. S a nemzeti jelleget érintően is lényegi munkát végzett el ezzel. Elősegítette egy újfajta, már a szocialista viszonyok alapján létrejövő nemzeti jelleg tudatosítását, s egyben egy újfajta kultúra – mely úgy nemzeti, hogy internacionalista egyben – kialakulását.

S nemcsak tartalmi, de formai téren is adott volt ez a nacionalizálás. Nem vette kellő gonddal figyelembe itt a tényeket a *szocialista tartalom–nemzeti forma* sokáig vallott esztétikai tétele. Holott nyilvánvaló, hogy nem pusztán nemzeti formákkal él a szocialista, internacionalista kultúra irányába fejlődő művészet. Ellenkezőleg – s a fordítások soha nem látott mértékben való megnövekedése már egymaga tanúskodik erről –, felfokozottan érvényesül a szocialista kulturális fejlődés során a haladó irodalmak mindig meglevő törvénye, hogy formai téren is igyekszik asszimilálni minden értékes összemberi vívmányt. Nyitott ebben a vonatkozásban is az emberiség felé.

Természetesen idegen a szocialista irodalomtól a modernista törekvéseknek a nemzeti hagyományokat s így az örökölt formai kincseket semmibe vevő álforradalmi nihilizmusa. Egyik leglényegesebb esztétikai alapelve: népiessége kötelezi rá, hogy a formai téren se szakadjon el attól, ami kedves, ismerős a tömegek számára. Ez azonban nem jelenti azt, hogy más népek s a világfejlődés értékes vívmányait felhasználva, nem fejleszti tovább az örökbe kapott formai kincseket. A maga elkülönítő, elszigetelő konzervativizmusával – folklóri szinten, avagy a puszta hagyományosban,

a múlt nemzeti jellegzetességei közé rekedve – a forma sem lehet gátja a népek mind közelebb kerülésének.

Az a folyamat, amit nacionalizálásnak nevezek: az internacionálist hozza közel a nemzet életéhez, ennek fordítottja: az internacionalizálás – ellenkező irányba hat, az egyszerit, a helyit közelíti az emberi egészhez. A szűken nemzeti sajátságok nemcsak abban változnak ugyanis, véleményem szerint, hogy a szocializmusért vívott harc során újak keletkeznek, társulnak hozzájuk. A régi, már kialakult tulajdonságok sora, a hagyományos nemzeti jelleg sem marad érintetlen: az is átalakul, asszimilálódik mintegy az emberiséghez. Ebben a fordított irányú, emberiségre néző mozgásban megy végbe az örökölt nemzeti sajátságok kiteljesedése. Nemzeti önmegvalósítás folyik itt mintegy. A nemzet ugyanis a maga történelmileg kialakult sajátosságai közül a legjobbakat, a legértékesebbeket akarja továbbvinni, felkínálni a formálódó szocialista világkultúra számára. Azt, ami rossz, vitatható benne, bírálja, kirostálja, a jót, értékest viszont a maga teljes gazdagságában igyekszik kibontani. Két oldala van így ennek az emberiség felé néző internacionalizáló folyamatnak. Van egyrészt egy kritikai-rostáló, s van másrészt egy átfogalmazó, kiteljesítő-humanizáló része.

A kritikai-rostáló folyamat során leküzdi a szocializmus irányába fejlődő nemzeti élet s vele együtt – ezt a folyamatot tükrözve – a nemzeti kultúra az átörökölt jelleg azon vonásait, melyek a kizsákmányoló osztályok múltbeli jelenlétét, a „másik nemzet" létét, az osztálytársadalmak torzító hatását tükrözik vissza. A nemzeti jelleg nem börtön itt többé, de az emberiség gazdagítását célzó feladat. Hozzátartozik tehát a vele való törődéshez a kétfajta nemzet, kétfajta kultúra lenini elvének a mindennapi gyakorlatban való alkalmazása: a szigorú, kemény, kritikai látás.

A szocialista magyar művészet éppen ezért igyekszik kiteljesíteni például a múlt haladó magyar irodalmának azt a törekvését, hogy ne csak belülről, de egyben kívülről, mintegy az emberiség tükrében nézze népe arcát. Törekszik rá, hogy segítsen megsemmisíteni – Darvas *Részeg eső* című regényének vagy Kovács András *Hideg napok* című filmjének bátor nemzetkritikája például a bizonyság reá – a nemzeti jelleg vonásai közül azokat, melyek a kizsákmányoló osztályok uralma következtében rakódtak le rá. Ilyen például a nem gondolkodó, hazardőr felelőtlenség, a hírhedt, magyar úri virtuskodás, ahogy mi szoktuk nevezni: a huszárcsínyes magyar mentalitás. Vagy ilyen a durván parancsolgató dzsentri-

uralom másik torzító következménye, az előbbi tulajdonság visszája: a *ne szólj szám, nem fáj fejem* meghúzódó szolgai alázata. Irtja a nemzeti jellemnek ilyen típusú – még közmondásokba is leülepedett – torzulásait egy, az emberiségre néző következetes kritikai látás.

Az internacionalizálásnak – a nemzeti jelleget az emberiség felé közelítő mozgásnak – másik megnyilvánulási formája, amit humanizáló, kiteljesítő átfogalmazásnak lehet nevezni. Módszertanilag nagyon nehezen megragadható folyamatról van itt szó. Hiszen – például az irodalmi ábrázolás szempontjából nagyon lényeges nemzeti jellem vonatkozásában érzékeltetve a kérdést – nyilvánvaló az, hogy a kialakuló szocialista ember tulajdonságai közt minden egyes országban szükségszerűen nagyobb hangsúlyt kapnak azok, melyeknek volt már bizonyos előzményük a nemzeti-népi jellemben. De éppen ezért, mert a formálódó szocialista ember tulajdonságaival elválaszthatatlanul egybefonódnak ezek, nehéz meghatározni, mi itt a jelentkező új és mi az átfogalmazott, humanizált, az emberiségtől való asszimilálásra alkalmassá tett régi, a hagyományos nemzeti jellegzetesség. Bizonyos kiélezett jelenségekben mégis vitathatatlanul kimutatható itt az összefüggés. Mégpedig nem pusztán az internacionalista kultúrának a közvetlen előzőjét, mintegy a csíráját jelentő forradalmi hagyományok kapcsán, de a szabadságharcosokéban is. Holott sokkalta ellentmondásosabb jelenségek ezek. Hiszen ellentétes osztálytörekvések fonódtak egybe az egykori felszabadító nemzeti küzdelmekben, s ez rányomta a maga bélyegét az innen eredő nemzeti jellegzetességekre is. Valóban elkerülhetetlen itt a megszüntetve megőrző átfogalmazás. Az internacionalizmus elvét valló forradalmi művészet viszont épp ezt végzi el.

Aki a XX. századi magyar forradalmi és szocialista művészet jellemző jegyeit vizsgálja, például feltétlenül felfigyel egy szerkezeti jellegzetességre: az ún. *visszacsapó szerkesztési módra*. József Attila forradalmi verseinek felötlő sajátja, hogy a vers befejezésében, poentírozón – egy éles, elhatároló, többnyire a *de, mégis* kötőszóval is jelzett fordulattal – megváltozik a vers iránya: a reménytelenségre rácsap a remény. Például *Munkások* című versében négy szakaszon át a 30-as évek ellenforradalmi Magyarországán élő munkásság reménytelen sorsát vázolja a költő. De a záró, ötödik szakaszban változik az irány: a nyomásra jön az ellennyomás. Megszólal a forradalmi hit: „De elvtársaim ez az a munkásság – Mely osztályharcban vasba öltözött". A reménytelenségre daccal visszavág a hajthatatlanság.

S ezt a szerkesztési módot már korábban, József Attila előtt ott lehet találni Ady forradalmi verseiben. Jelen van olyan mai költők művészetében, mint például Benjámin László, Juhász Ferenc. Adott ez a zenében is: Bartóknál például ugyanezt tükrözi a váratlanul felfelé menő, optimistán csengő utolsó tétel. S megfigyelhető a filmszerkesztésben is: Jancsó *Csillagosok, katonák* című filmjében, például a befejező jelenetben hirtelen kiegyenesednek az addig búvó, meghajló tartásban ábrázolt magyar internacionalista vöröskatonák. S jelen van ez a kompozíciós sajátság a képzőművészetben. Varga Imre, a kiváló mai magyar szobrász, például egy szélvihartól szinte falhoz szorított, de mégis helytálló, megkapaszkodó, magát mégis tartó embert ábrázol *Partizán* című alkotásában. S tovább lehetne sorolni a példákat. Egy internacionális forradalmi vonás fejeződik ki ebben a szerkesztési módban: a helytálló keménység, a megtörhetetlenség. A meg nem alkuvás.

De ugyanakkor, aki ismeri a magyar történelmet, tudja, hogy jelen van ebben egy nemzeti jellegzetesség is, az ún. kurucos magyar dac. Adynál, akinek forradalmi verseiben először tűnt fel ez a szerkesztési sajátság, közvetlenül megfigyelhető mintegy az átmenet. Az ő szellemi arcához meghatározón hozzátartozott ugyanis az ún. kurucos-szabadságharcos hagyomány. Az elnyomó osztrák császári uralom ellen vívott évszázados szabadságharcok során alakult ki ez, visszatükrözve az adott történelmi szituációt; azt, hogy egy már-már minden küzdelmet eleve kilátástalanná tevő nagyobb erővel fordult itt szembe egy *mégis*t mondó dac, a belső elszánás. Akik ismerik a magyar történelmet, művelődéstörténetet, tudják, milyen különös sugárzása van ilyen, idegenek számára nehezen lefordítható szólásoknak, mint *eb ura fakó, Ugocsa non coronat*. Ezeket a *csakazértis*t mondó, dacoló mondatokat üzenték a régi magyar szabadságharcos ellenállók a hatalmas császárnak. S a nemzeti jellem vonásává vált ez a történelmileg kialakult különös, dacos tartás.

Szűken nemzeti hagyomány volt ez, s mint ilyen, visszatükrözve az egykori nemzeti küzdelmek ellentmondásos osztálytartalmát: kétarcú örökség. Öncélú nonkonformizmus, hencegő, meddő, úri virtuskodás is vegyült bele nemegyszer. De a XX. század forradalmi realista művészete ezt az ellentmondásosságot szüntette meg. Kritikailag továbbfejlesztve, a forradalmi meg nem alkuvással olvasztva egybe, egyértelműen forradalmi daccá fogalmazta át – internacionalizálta – az egyébként ellentmondásos, elkülönítő, elszigetelő nemzeti hagyományt.

Vagy egy másik példát véve. Az évszázados Habsburg császári elnyo-

más s a török hódítók elleni küzdelmek során a magyar népben is – főleg a középrétegekben, az értelmiségiekben – kialakult az a sajátos – lehet így mondani – kelet-európai típusú, némileg a gyarmati, volt gyarmati népekére emlékeztető hazaszeretet, mely más és több volt, mint a Santayanától meghatározott: *natural piety for the source of our being:* a létünk forrása iránt érzett kegyelet. A hazaszeretet morális tett volt itt. Döntés, vállalás. Hozzátartozott valamifajta mélyen etikus elkötelezettség, megkötöttségérzet: szoros, szorongó tapadás, hűség a földhöz s a rajta élő néphez. Hisz a hazát szeretni azt jelentette itt: a sárba süppedt, elmaradott magyar világot választani a fénylő Béccsel szemben. Kitartani a hívó gazdagság ellenében a szegénység – a régi XVII. századi kuruc énekek szavával szólva –, a „szegény haza" mellett. Ez a morális tartalmú hazaszeretet volt az, amelyet így fejezett ki a XIX. századi nagy magyar költő, Vörösmarty Mihály nemzeti imává vált költeményében: *itt élned s halnod kell.*

Szűken nemzeti sajátság volt ez is. S mint az osztálytársadalmak idején vívott nemzeti felszabadító harcok során létrejött hagyományok általában, ez is erősen ellentmondásos: az elzárkózás, a provincializálás eszközévé változott nemegyszer. De a forradalmi s a szocialista líra – Adynál, József Attilánál, Illyés Gyulánál vagy a fiatalabbakat mondva – Nagy Lászlónál, Simon Istvánnál, Váci Mihálynál – kritikailag elsajátítva vitte tovább ezt a hagyományos magyar patriotizmust. Elszakítva a nacionalizmustól, következetesen osztályszerűen értelmezte s az internacionalizmussal kötötte egybe. S internacionalizálta mintegy ezzel. Nem *egy* nép önző kirekesztő szerelmét jelentette ez így többé, de a nép szerelmét: ragaszkodást a szocialista forradalmár konkrét, elrendelt harci terepéhez, a körülötte levő adott valósághoz, s a körötte élő konkrét emberekhez. Egy ellentmondásos nemzeti örökség a maga ellentmondásosságából kibontva humanizálódott, kiteljesedett: a forradalmi távolra nézésétől – az emberiség szeretetétől – elválaszthatatlan forradalmi közelre nézésének – az adott, konkrét emberek iránti szeretetnek – megjelenési formája lett.

A magyar szocialista forradalmi jellemhez s így az attól meghatározott szocialista esztétikai ideálhoz is mint színező vonás hozzátartozik tehát az a sajátság, hogy különös, az átlagosnál nagyobb hangsúlyt kap benne egyfelől a „csakazértis"-t mondó, mindig újrakezdeni tudó, dacos keménység, másfelől pedig a nagy forradalmi távlati célok mellett a közvetlen adott emberi sorsokra, a mindennapokra különös erővel figyelő

érzékenység. A szocialista ember általános jellemvonásai közé tartoznak ezek, nem elválasztó, külön magyar tulajdonságok, de ugyanakkor a fokozott nyomaték s az innen adódó eltérő tónus mégis jelzi, hogy megszüntetve-megőrizve, az emberiség felé kritikailag átfogalmazva, s ezzel a bennük rejlő, humánus értékeket kiteljesítve ott él bennük két jellegzetes hagyományos magyar nemzeti sajátság: a régi kurucos dac s az egykori erős, hangsúlyos, szorongásos magyar hazaszeretet.

Ha a nacionalizálás a forma terén mutatta a szocialista kultúra–nemzeti forma esztétikai elvének elégtelenségét, ez a folyamat – az internacionalizálás – a tartalom terén mutatja ugyanezt. Jelzi: nem lehet átvinni a társadalmi változásoknak azt a helytálló tételét, hogy ti. az általános szocialista törvényszerűség nemzeti keretek közt, így nemzeti formában valósul meg, esztétikai síkra. Hiszen a művészet már ezt a nemzeti formában megvalósult szocialista törvényszerűséget – például mint az előbbi esetben a hagyományos nemzeti tulajdonságokkal egybeolvasztott szocialista forradalmi jellemet, esztétikai emberideált – tükrözi vissza. S így természetszerűleg éppúgy, mint a forma terén, a műalkotás tartalmi szférájában is jelen van színezőn, árnyalón – műszót használva rá: sajátos *tónusként* a nemzeti jelleg.

Kettős mozgásban – egyrészt az emberiség hozta értéket elsajátítva, az internacionálist nacionalizálva; másrészt saját felgyűjtött értékeit kritikailag átfogalmazva, kiteljesítve, a szűken nacionálist ezzel internacionalizálva – mennek előre, véleményem szerint, az egyes nemzeti kultúrák az internacionalista jellegű szocialista világkultúra felé. Ennek a kettős jellegű mozgásnak eredményeképp mind a tartalom, mind a forma terén jelen van folyvást a nemzeti jelleg. De nem élesen elkülönítő, választó vonásként, hanem színezőn, árnyalón, nem determinánsként, hanem tónusként. Átalakulva, megszüntetve-megőrizve öröklődik tovább. Így jön létre az a különböző nyelvű, de eszmeileg mégis egységes kultúra, melynek fő ismérve, hogy szocialista, de amelyben ezen az egységen belül – visszatükrözve az emberiség gazdagságát, sokféleségét, az eltérő sokfajta népi tapasztalatot, népi emlékezetet – mint sajátos tónus ott őrződik, él a nemzeti jelleg. Így válik ez a kultúra nem szupra-, de valóban internacionalistává; a partikulárisba nem beleveszővé, de ugyanakkor – Lenin szavait idézve – mégsem „egyhangú szürke színekkel rajzolttá". Nem veszti ez el az integráltságban sem a maga differenciáltságát. Visszatükrözi így a dolgozó népnek, az emberiségnek nemcsak erejét, nagyságát, de szépségét, sokrétűségét, árnyalatokban való gazdagságát is.

S ha valaha időszerű erről beszélni, a jelenlegi alkalomkor – a világ első internacionalista államának, a Szovjetuniónak 50. évfordulóját ünnepelve – az. Hiszen a vele együtt megszülető úttörő kultúra, a szovjet kultúra már ilyen jellegű. Közös forradalmi, szocialista élmények alapján létrejött, kiteljesedett egységes kultúra ez, a világ első valóban internacionalista kultúrája, mely azonban ugyanakkor a különböző népi-nemzeti színek gazdagító sokféleségét is ott őrzi magában. Az egységben sem veszti el belső árnyaltságát. S a világ számára mint ilyen ad példát, s segít megoldani a maga tapasztalataival az egyes szocialista országok kommunistái számára az internacionalizálódás bonyolult feladatát.

(Népszabadság, 1972. november 6. és Kritika, 1973. 1. sz.)

ÓVÁRI MIKLÓS / *Együtt a néppel a szocializmus útján*

FELADATAINK A XI. KONGRESSZUS UTÁN

Óvári Miklós elvtárs, a Politikai Bizottság tagja, a Központi Bizottság titkára 1975. május 26-án kibővített kommunista művészeti aktíva keretében *Művészeti életünk feladatai a XI. kongresszus után* címmel előadást tartott.

Bevezetőjében hangsúlyozta, hogy pártunk XI. kongresszusa a X. kongresszus határozatainak eredményes megvalósítása, széles körű, alapos előkészítő munka, pártszerű viták alapján adott reális elemzést társadalmunk helyzetéről, s jelölte ki közvetlen és távlati teendőinket. Rámutatott, hogy a XI. kongresszus az eddigi, bevált, a nép által támogatott politika folytatása mellett foglalt állást. A politikai vonal folytonossága megmutatkozik abban, hogy változatlanok a párt fő céljai és munkastílusának azok a jellegzetes vonásai is, amelyeket az MSZMP az ellenforradalom leverése után alakított ki. Az eddigi politika folytatása azt is jelenti, hogy nem elégedhetünk meg az eddigi eredményekkel, tovább kell menni a megkezdett úton, a felmerülő új meg új kérdésekre – a szocializmus építésének nemzetközi tapasztalatait is figyelembe véve – alkotó válaszokat kell adni. Eddigi politikánk folytatása a jelenlegi helyzetben mindenekelőtt azt követeli, hogy tovább erősítsük társadalmunk szocialista jellegét, fordítsunk nagyobb figyelmet a távlatokra, a gyakorlati munkában pedig következetesebben hajtsuk végre a párt határozatait.

Óvári Miklós elvtárs ezt követően a kulturális-művészeti területtel közvetlenül kapcsolatos kérdésekre tért át. Beszédének jegyzőkönyve alapján ebből közöljük az alábbi részletet.

A kongresszusi határozatokban szereplő kulturális feladatok megoldása szorosan összefügg a szocializmus építésének egészével. A tudományok művelése és eredményeinek felhasználása, oktatásügyünk fejlesztése, a közművelődés további kibontakoztatása, népünk műveltségi színvonalának állandó emelkedése nélkül elképzelhetetlen a fejlett szocialista társadalom megteremtése. Az ideológiai munka – amelynek fontos része a

kulturális tevékenység – nélkülözhetetlen szerepet tölt be mind az előttünk álló gazdasági feladatok megoldásában, mint pedig a szocialista tudat, erkölcs, életmód alakításában, a szocialista ember formálásában.

A szocializmus építésében elért eddigi eredményeink lehetővé tették, a további feladatok pedig megkövetelik, hogy társadalmi fejlődésünk fő irányát és fontosabb céljait hosszabb távra is meghatározzuk. A XI. kongresszuson elfogadott programnyilatkozat ezt a távolabbi célt így foglalja össze: „A következő 15–20 évben az a feladat áll előttünk, hogy tovább haladjunk a szocializmus építésének útján, fejlett szocialista társadalmat teremtsünk hazánkban, s így közelebb jussunk történelmi célunkhoz, a kommunizmushoz."

A fejlett szocialista társadalom lényegéhez tartozik a munkásosztály vezető szerepe, a legszélesebb tömegek bevonása az építőmunkába és a hatalom gyakorlásába, a szocialista demokrácia, a különböző társadalmi osztályok és rétegek közeledése, a város és a falu, a fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbségek csökkenése. Mindezeknek a nagy társadalompolitikai feladatoknak a megoldása szorosan összefügg kulturális életünk fejlődésével, a szocialista kulturális forradalom további kibontakoztatásával.

Azt mondottuk, hogy a XI. kongresszus pártunk *eddigi* fő politikai irányvonalának *folytatása* mellett foglalt állást. Ugyanezt mondhatjuk el, és ugyancsak kettős hangsúllyal, a kulturális politikáról is. E téren a Központi Bizottság korábbi, a tudományról, az oktatásról, a közművelődésről hozott, hosszú távra szóló határozatai is kifejezésre juttatják a folytonosságot. Az időszerű tennivalókat, az időszerű hangsúlyokat a párt XI. kongresszusa jelölte ki.

Az ellenforradalom után a szocializmus építésének minden nagyobb kérdését újra át kellett gondolni. Pártunk művészetpolitikájának alapelveit a Központi Bizottság 1958. évi művelődéspolitikai irányelvei fogalmazták meg. Azóta ezeknek az alapelveknek a helyességét a történelem igazolta, pártunk kongresszusai megerősítették és számos párthatározat, állásfoglalás konkrétan is alkalmazta őket.

Milyen általánosabb, fontosabb jellemző vonásai vannak ennek a folyamatosságnak a kulturális politika területén? Kulturális politikánk azon fáradozik, hogy a marxizmus–leninizmus, a szocializmus eszméi egyre mélyebben hassák át a művészeteket és történelmünkben először teremtsen olyan helyzetet, amelyben elhárulnak az akadályok a művészetek és a nép nagy találkozása elől. Ennek érdekében aktívan és sokoldalúan tá-

mogatja mindenekelőtt a szocialista tendenciákat és igyekszik elhárítani azokat az objektív és szubjektív akadályokat, amelyek a művészet és a nép kölcsönhatásának útjában állnak. Ez a kulturális politika vallja az alkotói szabadság és a szocializmus, a haladás melletti elkötelezettség egymástól elválaszthatatlan kapcsolatát, szoros egységét. Nagy – és mondhatjuk: növekvő – teret biztosít a művészeti alkotóműhelyek önállóságának, ugyanakkor megköveteli politikai és ideológiai felelősségük fokozott érvényesítését. Állandó eleme kulturális politikánknak, hogy korábban soha nem tapasztalt mértékben ápolja, terjeszti a múlt kulturális értékeit, helyet ad olyan nem minden vonatkozásban marxista világnézetet tükröző alkotásoknak is, amelyeknek meggyőző humanista, művészi értékei vannak. Ez az elvi álláspontunk szorosan összefügg azzal, hogy a kritikának viszont kötelessége ezeknek a kulturális jelenségeknek a marxista elemzése, az értékek kritikai elsajátítása, a marxizmussal össze nem egyeztethető vonások bírálata. Ugyanakkor továbbra is kirekesztjük a kulturális életből a politikailag ellenséges, antihumanista, ízlésromboló termékeket.

Kulturális politikánknak ezeket a jellemző vonásait a XI. kongresszus közvetve vagy közvetlenül megerősítette, a kongresszus után is ezeknek az elveknek az alapján kell folytatnunk a munkát. Ez természetes, hiszen ezek az alapelvek beváltak, jó eredményeket hoztak, a gyakorlat igazolta őket. Érvényesítésük hozzájárult a művészeti élet gyors konszolidációjához, az irodalom, a különböző művészeti ágak viszonylag gyors fejlődéséhez, tehát mindazokhoz a nagy eredményekhez, amelyek az elmúlt közel két évtized alatt – a X. kongresszus óta eltelt időszakban is – a művészeti területen születtek. Ezért is állapíthatta meg a Központi Bizottság kongresszusi beszámolója, hogy „az utóbbi négy esztendő az irodalom, az egyes művészeti ágak gazdagodásának időszaka volt", és állapíthatta meg azt is, hogy „...a párt nagyra értékeli az irodalomban, a művészetekben elért eredményeket. Az írók, az alkotó művészek társadalmi felelősségüknek megfelelően hozzájárultak társadalmunk jó közérzetének kialakulásához, a szocialista nemzeti összefogás, egység kibontakozásához. Műveikkel segítették népünket kulturális színvonalának felemelésében." A kongresszus által is elismert, hangsúlyozott eredmények számontartása az egyik alapja annak, hogy bátran és bizalommal nézzünk szembe az új feladatokkal, és vállaljuk a régebbi, kellően még meg nem oldott feladatok teljesítését.

A kongresszus részletesen foglalkozott az ideológiai, kulturális élet

kérdéseivel. A marxizmus–leninizmus ideológiája uralkodó szerepet tölt be egész társadalmi életünkben, áthatja mindennapjainkat, s meghatározza szocialista fejlődésünk irányát és távlatait. A marxizmus–leninizmus alkalmazását, továbbfejlesztését és gazdagítását, befolyásának, hatókörének kiterjesztését segíti a párt, az állam, a társadalmi és tömegszervezetek tevékenysége. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy társadalmunkban – különböző okok miatt – még jelen vannak és hatnak más eszmék is (kispolgáriság, nacionalizmus, kozmopolitizmus, tudománytalan nézetek stb.), olyan eszmék, amelyek nem egyeztethetők össze a marxizmus–leninizmussal. Mindezek az eszmei hatások jelen vannak, sőt érthető módon kiélezettebb formában tükröződnek a kulturális életben, amely nincs elszigetelve a társadalomtól, hanem annak szerves része.

A kongresszus a kulturális-művészeti terület helyzetét úgy értékelte, hogy az alkotók nagy többsége azonosul a néppel, részt vállal a szocializmus építésében, egyetért nagy társadalmi céljainkkal. Ugyanakkor az is igaz, hogy irodalmi és művészeti közéletünk világnézetileg, eszmeileg még nem egységes. A helyzet általános jellemzője itt is az, hogy növekszik a szocializmus eszméinek a befolyása, de az is tagadhatatlan, hogy a szocializmus hazai építésének kérdései, ellentmondásai, a rossz hagyományok továbbélése vagy a nemzetközi munkásmozgalom, a külpolitikai élet problémái folytán a kulturális életben, egyes alkotásokban bizonytalanság, zavar, távlatvesztés figyelhető meg. Jelentkezik ez az alkotások világképében, a témaválasztásban, a feldolgozás módjában, a művészet öncélú értelmezésében, a mától való elfordulásban, a művészeti formalizmusban. A kongresszus rámutatott arra, hogy ezek a jelenségek sem a társadalomnak, sem a művészetnek nem használnak. Éppen ezért feladatként is megfogalmazta azt a követelményt, hogy az alkotók jobban azonosuljanak a néppel, az alkotások pedig érthetően a népről, a néphez szóljanak, fejezzék ki a szocializmust építő magyar nép életét, munkáját, harcait. „A dolgozó osztályok, a szocializmus építésének központi kérdései – szól a határozat – kapjanak jelentőségüknek megfelelő teret a művészi alkotásokban."

Ebből a helyzetből és ebből a feladatkijelölésből következnek a legfontosabb tennivalók. A valóságtól elforduló szemlélet visszavezethető arra, hogy az alkotók egy része nem vagy nem eléggé ismeri mai életünket, társadalmunk mai problémáit. Vannak, akik a részismeretek birtokában s kellő világnézeti tájékozottság nélkül ösztönös módon reagálnak a valóságra. Másoknál a múltbafordulás, a parabolák, a formalizmus azt

fejezi ki, hogy bizonytalanok mai problémáink megítélésében és megoldásában. Az okok sokfélék lehetnek, de a tennivaló ugyanaz: az alkotók világában segíteni kell társadalmi életünk, a valóság jobb megismerését, erősíteni kell a művészek társadalomtudományi kulturáltságát, ideológiai képzettségét, vagyis növelni kell a marxizmus–leninizmus ideológiai befolyását. Ez a legáltalánosabb, egyben legfontosabb feltétele annak, hogy jól értsük és ne félreértsük, hogy lényegében, összefüggéseiben és ne csak jelenségeiben ismerjük a mát, hogy az alkotók számára feltáruljanak társadalmunk központi kérdései.

Ezt persze sokkal könnyebb kimondani, mint megvalósítani. Bonyolult és nehéz feladat ez. Megoldása azt követeli, hogy a terület pártszervezetei, a kommunista művészeti aktívák, a művészeti szövetségek, a különböző alkotói műhelyek az eddiginél többet és rendszeresebben foglalkozzanak időszerű társadalmi, gazdasági, politikai kérdésekkel. Rendszeresen, tehát nem kampányszerűen. Nyilvánvalóan nem lehet ezt a feladatot néhány szeminárium megszervezésével megoldani. Szívós, rendszeres, a művészeti élet minden területén sokoldalúan folytatandó, hosszú távú munkára kell felkészülni.

Első lépésként jó lehetőség erre a kongresszus anyagainak tanulmányozása. A társadalom életének legfontosabb problémáit a kongresszusi dokumentumok elemzik. Ha valaki el akarja mélyíteni ismereteit a társadalomról, nem elég, ha csak a kultúrával kapcsolatos fejezeteket gondolja át. A kongresszus egész anyagát kell tanulmányoznunk, annál is inkább, mert ez számos olyan kérdésre adott választ, amelyek az alkotókat is foglalkoztatják és amelyeknek a nem ismerése – gondolom – egyik fontos oka az említett bizonytalanságnak, távlatvesztésnek.

Ezen túlmenően a közeljövőben szükséges volna közösen gondolkodnunk azon, hogyan lehetne javítani a kulturális-művészeti területen az ideológiai képzést, milyen megfelelő, a sajátosságokat is figyelembe vevő formákat lehet kialakítani és hogyan lehetne biztosítani ezek rendszeresebb működését. Egyúttal szélesíteni kell az oktatásban részt vevők – különösen a fiatalok – körét. Ismétlem: hiba lenne mindezt kampányszerűen, formális módon elintézni. Meg kell tervezni a mai helyzetnek, az egyes művészeti ágaknak, alkotóknak megfelelő ideológiai képzést, a közéleti vitákat, az orientáló társadalom- és gazdaságpolitikai eszmecseréket, és segíteni kell a művészeket valóságfeltáró és eszmei kutatómunkájukban.

Abból a tapasztalatból indulhatunk ki, hogy a nagy alkotók – minden

művészeti ágban – azáltal tudtak igazán jelentőset alkotni, hogy jól ismerték a kor problémáit és felismerték azokat a társadalmi erőket is, amelyek képesek voltak e problémák megoldására. Ezért tudtak maradandó érvénnyel egyszerre szólni a mához és a holnaphoz. Az alkotók közvetlenül természetesen önmagukat fejezik ki. De ahhoz, hogy önmagukat ki tudják fejezni, az kell, hogy hiteles képük legyen önmagukban a világról. Az írónak, a művésznek lételeme, hogy megmutassa magát, hogy „látva lássák". A közönség, a társadalom viszont az írót, a művészt azon méri, hogy mit tudott – a maga képességeivel, érzékenyebb látásmódjával – a valóságból saját magában feldolgozni, mi az, amit elsajátított abból, hogyan sajátította azt el és milyen meggyőzően tükrözi vissza műveiben. A művész önmagát fejezi ki, de hogy az önkifejezés mennyire válik egyúttal a világ, az ember hiteles ábrázolásává, az mindig attól függ, mennyit képes a művész magába fogadni a társadalom alapvető kérdéseiből, mennyire tud azonosulni a néppel. Ezt persze sok tényező határozza meg. De különösen meghatározza az életismeret és az, hogy milyen a művész világnézete, vagyis, hogy az ismereteket miképpen tudja feldolgozni, értelmezni. Maradandó mű csak akkor születhet, ha az alkotó fáradságos munkával szüntelenül kutatja a valóságot, tanulmányozza a mindennapi életet, és igyekszik azt nemcsak megérteni, hanem értelmezni is. Nem hiszek abban, hogy a tehetség önmagában, fáradságos munka nélkül maradandót tudna alkotni az emberiség számára.

Amikor arról beszélünk, hogy a művészeti életben ki kell szélesíteni, meg kell erősíteni a marxizmus–leninizmus pozícióit, amikor azt hangsúlyozzuk, hogy íróink, művészeink szélesebb körű, sokoldalúbb és tudatosabb társadalomismeretre tegyenek szert, akkor tulajdonképpen „csak" azt várjuk el, hogy rendelkezzenek az alkotás leglényegesebb, legbensőbb, nagyon is „esztétikai" tényezőjével, a világ ismeretével és a korszerű, tudományos világnézettel. Ez tehát nem a művészettel „szemben", nem kívülről hangoztatott igény, hanem a művészet sajátos, belső fejlődését is szolgáló általános követelmény. Ismerni a kort, közvetíteni a néphez a haladás eszméit, részt venni a társadalom életében, harcában: ebben nyilvánul meg a művész alkotói felelőssége, s egyúttal ez a feltétele az érett, maradandó műalkotások születésének is.

Társadalmunk mai helyzetének, a fejlődés új kérdéseinek megismerése és helyes megítélése nagyfokú társadalmi, történelmi tudatosságot tételez fel. A történelemben vannak olyan korszakok, amikor lehet és kell egyszerű, határozott igennel és nemmel felelni. S a társadalom, az emberiség

sorsáért felelősséget érző emberek a legnagyobb áldozatok árán is vállalták ezt. Mertek nemet mondani a kapitalizmusra, a fasizmusra, igent a szocializmusra, az antifasizmusra. A felszabadulás után is lehetett igennel vagy nemmel válaszolni a legfontosabb kérdésekre: szükséges-e a földosztás, helyes-e az államosítás? A termelőszövetkezetek szervezésének bonyolultabb kérdésében is világos volt az alternatíva: a szocializmus útjára akarjuk-e vezetni a mezőgazdaságot, vagy megmaradunk a kisparaszti úton? Ezekben a kérdésekben lehetett igennel vagy nemmel válaszolni, lehetett egyértelműen az ügy mellé állni, vagy azzal szembehelyezkedni. Ma azonban az alapvető igen-ek és nem-ek kérdése eldőlt, s aki az igen-t, a szocializmust választotta – népünk óriási többségével együtt alkotóink is –, annak most már napról napra a bonyolultabb „hogyan"-ra adandó bonyolultabb válaszokat kell megfogalmaznia. Ezért hangsúlyozzuk, hogy az alkotáshoz, a társadalom művészi ábrázolásához nagyfokú és egyre nagyobb fokú társadalomismeretre és társadalmi tudatosságra van szükség.

A művészek különösen szívesen beszélnek arról, hogy mennyire megvetik a kispolgári magatartást. Igazuk is van, hiszen a kispolgár – sok más lényeges tulajdonsága mellett – nem érti meg a kultúra, a művészet társadalmi szerepét, és éppen azért fordul el a valódi kultúrától, mert a kultúra révén sem akar bekapcsolódni a társadalom vérkeringésébe. De szeretném ehhez hozzátenni, hogy bármennyire jogos is a művészeti életben a kispolgáriság elítélése – azért bizonyos művészi magatartás is lehet kispolgári. Aligha lehet ugyanis másnak, mint kispolgárinak nevezni azt a művészi magatartást, amelyik elzárkózik a társadalmat érdeklő legfontosabb, legégetőbb kérdésektől, amelyik közömbös a közönséggel szemben, elfordul a társadalomban végbemenő forradalomtól és az újítást kizárólag a formában próbálja megtalálni vagy megteremteni. Tehát e mögött a formai öncélúság mögött is „tartalom", vitatható élet- és társadalomszemlélet áll – lényege is csak efelől ragadható meg helyesen. Ezt a magatartást szintén kispolgári magatartásnak merném nevezni, még akkor is, hogyha maga az alkotó őszintén és lelke mélyéig megveti a kispolgári magatartást.

A kispolgáriság a művészeti életben nem csak a társadalmi kérdésektől való elfordulásban nyilvánulhat meg. Közéletünk legfontosabb problémáit ugyanis meg lehet közelíteni nemcsak a munkásosztály, a szocializmust építő nép álláspontjáról, hanem kispolgári nézőpontból is. Ennek ideológiai tartalma a szubjektivizmus, a voluntarizmus. A kispolgári

módon gondolkodó ember figyelmen kívül hagyja a társadalmi fejlődés objektív törvényeit, hajlamos illúziókra. És amikor az álmok nem válnak valóra, hajlamos lesz arra is, hogy ezért a valóságos szocializmust okolja, a szocializmus válságáról beszéljen, pedig csak saját gondolkodásmódja jutott csődbe. Ez a gondolkodásmód a politikában mint megalkuvás vagy ultraradikalizmus jelentkezik, s tükröződhet a művészeti alkotásokban is. A kispolgári gondolkodásmód jelentkezhet konzervativizmusban, a továbbhaladástól való félelemben is. Időnként felütik fejüket a társadalomban és a művészeti életben rég idejétmúlt eszmék, s nemegyszer éppen a közéletiség zászlajával.

Nem mostani tanácskozásunknak és nem ennek az előadásnak a feladata, hogy egyenként számba vegyük az egyes művészeti ágak helyzetét. De bizonyos, hogy az elkövetkezendő időben szükség lesz arra, hogy a művészeti alkotóműhelyek, a szövetségek, a kommunista aktívák, a pártszervezetek a saját területükön kritikusan és önkritikusan megvizsgálják a művészi alkotómunka legfontosabb kérdéseit, feltárják és bírálják a negatív jelenségeket. Természetesen itt sem elégedhetünk meg – mint más kérdésekben sem – bizonyos jelenségeknek a bírálatával: a legfontosabb a marxista–leninista álláspont pozitív, érvelő, vitázó kifejtése. Mindenekelőtt példamutató alkotásokra van szükség, olyan művekre, amelyek létükkel, hatásukkal erősítik a szocialista közéleti elkötelezettséget és annak tekintélyét, amelyek érthetően és valóban a népről, a néphez szólnak. Ugyancsak szükség van arra is, hogy ezeket az alkotásokat megismerhessék a legszélesebb tömegek.

Ezzel kapcsolatban szeretnék néhány megjegyzést tenni. Azt hiszem, e téren sem lehet egyik napról a másikra gyökeres fordulatot elérni. A kongresszus más kérdésekkel s ezzel kapcsolatban is figyelmeztetett: hosszú távú, sok figyelmet és türelmet igénylő munkát kell végeznünk. Az erőszakolás e téren ugyanolyan hiba volna, mint a kényelmesség, vagy ha semmit nem tennénk.

Az is rendkívül fontos, hogy feladatainkat egységesen értelmezzük. Ha például azt mondjuk, hogy a népről a népnek kell szólni, akkor fontos, hogy a népen mindnyájan ugyanazt értsük. Véleményem szerint természetes, hogy ebben a népben benne van a munkásosztály, a parasztság, az értelmiség: benne vannak az alkotók és azok is, akik az alkotásban gyönyörködnek. Nagy hiba volna, hogyha bárki bármilyen szempontból is leszűkítve értelmezné a „nép szolgálatát". Mert a nép nyilván nem azonos a termelőszövetkezeti parasztsággal, még kevésbé a 15 vagy 20 év

előtti parasztsággal. De nyilván nem szűkíthető le a munkásosztályra vagy a társadalom bármely rétegére sem. Amikor azt hallom, hogy nép, ezen mindig azokat a dolgozó osztályokat, rétegeket értem, azokat a dolgozó embereket, akik ma Magyarországon mindennapi munkájukkal építik a szocialista társadalmat.

Ugyancsak vitatni szokták, hogyan értelmezzük a dolgozó osztályok ábrázolását a művészetben. A kongresszuson, de korábbi viták során is joggal felmerült az igény, hogy a magyar dolgozók a művészeti alkotásokban szeretnék a saját életüket látni. Gondolom, nem vitás, hogy népünk e tekintetben ma nem kap vissza annyit művészeinktől, amennyit közvetve vagy közvetlenül ad a művészeteknek. A dolgozó osztályok életének jelentőségükkel arányos ábrázolásával adós irodalmunk, művészeti életünk.

Nyilvánvalóan helytelen lenne egy olyan álláspont, amelyik a munkásosztály vezető szerepét a művészetben a munkástematika arányán mérné. Hiszen itt is, mint az élet más területein, a munkásosztály vezető szerepének az érvényesülése elsősorban attól függ, hogy mennyire hatja át a gondolkodást és a cselekvést a munkásosztály ideológiája, a marxizmus–leninizmus, mennyire érvényesül a párt politikája, s az alkotás mennyire fejezi ki a munkásosztály céljait. Kulturális területen is elsősorban ezen kell mérni a munkásosztály vezető szerepének érvényesülését.

Ugyancsak helytelen volna az is, ha minden művészeti alkotáson a szocializmust építő nép közvetlen jelenlétét kérnénk számon. Egyes alkotások egészen kiválóak lehetnek akkor is, ha történetesen nem munkás a főhősük, viszont marxista–leninista szellemben születtek. De ez az igazságnak csak az egyik oldala. A másik oldala viszont az, hogy az összkép nem jó. Nem kívánjuk meg, hogy minden egyes versben, novellában vagy faliképen ott legyen a szocializmust építő dolgozó ember, de a társadalomnak jogos az az igénye, hogy az egész művészi termésen belül találja meg, kapja meg arányos helyét a munkás is, a paraszt is, a szocializmust építő dolgozó ember. A művészeti alkotásokban még nem tükröződnek eléggé a munkásosztálynak, a népnek legjobb tulajdonságai: a befelé forduló egoizmussal szemben a közösségi tudat; az elidegenedés, a pesszimizmus, a kilátástalanság érzésével szemben a jövőbe vetett bizalom. Mindez – meggyőződésünk szerint – már egész művészeti életünk néppel való azonosulásának, világnézeti felkészülésének a kérdése.

Azt hiszem, hogy József Attila lírája nemcsak azért ábrázolta a legmagasabb színvonalon a munkásosztály életét, mert a költő ismerte azt,

vagy mert tehetségesebb volt, mint más. Az ismereten és a tehetségen túl mindenekelőtt azért tudta maradandóan ábrázolni a proletariátust, mert azonosult vele, mert világnézete, életszemlélete révén képes volt meglátni az akkori életben a leglényegesebbet: a burzsoázia és a munkásosztály harcát, s ezt a leglényegesebbet tudta műve középpontjába állítani. Mások viszont nem egyszerűen költői tehetség vagy életismeret híján, inkább szemléleti, világnézeti korlátaik miatt nem voltak ugyanerre képesek.

Hosszabb távon irodalmunk, művészetünk élet- és valóságközelsége, ezen belül a nép, a dolgozó osztályok életének, élményvilágának ábrázolása attól függ, hogy milyen az alkotó szemlélete, világnézete, mennyire tud érzelmileg is azonosulni a néppel, a szocializmus mai valóságával. Ezért állandó feladatunk, hogy a már meglevő alapokra építve jobban és meggyőzően tudatosítsuk világnézet és téma, szemlélet és ábrázolás kapcsolatát.

Tapasztalható a művészeti életben olyan vélemény is, hogy a népről a népnek írni, mai kérdésekkel foglalkozni, helyes igény, szép, de kockázatos feladat, s ezért kevésbé vonzó, mint az elvontabb művészi ábrázolás. Nem akarom azt mondani, hogy ebben nincs semmi igazság. Valóban nehezebb a mai élet kérdéseivel foglalkozni, valóban bonyolultabb feladat, mint valamilyen elvont témához nyúlni. Igaz az is, hogy aki valóban jelentőset akar írni, annak vállalnia kell ezt a kockázatot. Persze aki kényelmes élet után vágyódik, az valószínűleg jobban teszi, ha nem birkózik életünk jelentős kérdéseivel. De aki érezni akarja az alkotómunka örömét – és ez már nemcsak a írókra, művészekre vonatkozik, hanem mindenkire, aki dolgozik –, annak törekednie kell, hogy újat fedezzen fel, s ha művész, valami lényegeset mutasson meg mai életünkről, fejlődő társadalmunkról. Ha azt mondjuk, hogy ezért érdemes és kell kockázatot vállalni, akkor azt is hozzá kell tenni, hogy ez a kockázat korántsem túlságosan nagy. Íróink, művészeink tudják, hogy munkájukat bizalom kíséri, és ők is bizalommal lehetnek a társadalom és a kulturális politika iránt, amely igyekszik elősegíteni, hogy a művészet révén is jobban, pontosabban ismerhessük meg önmagunkat.

A kongresszus kapcsán ismét napirendre kerültek a stílussal, illetve a művészeti alkotások érthetőségével kapcsolatos kérdések. A kongresszuson hangsúlyosan volt szó arról, hogy a nép azt várja: a művészek érthetően szóljanak a mai élet problémáiról. Felmerülhet tehát az a kérdés, hogy vajon a művészi érthetőség igénye nem áll-e szemben azzal a már korábban is vallott elvünkkel, hogy a párt nem avatkozik be a stílus-

kérdésekbe. Meggyőződésem, hogy ez a két dolog nincs egymással ellentétben.

Az alkotóművész munkájára, társadalomábrázolására messzemenően hat az, hogy tud-e azonosulni a néppel, vállalja-e a részvételt a nép mai és holnapi gondjainak a megoldásában, hogyan ítéli meg a társadalmi fejlődéssel együttjáró ellentmondásokat. A társadalmi folyamatok ismeretének, tudatos marxista megítélésének hiánya oda vezethet, hogy az alkotó nem veszi észre: ma a forradalmi fejlődés a gazdasági, a társadalmi életben, az emberek mindennapi életében és tudatában egyre újabb és újabb színterekre terjed ki, az eddigiekhez csak részben hasonló, új természetű konfliktusokat eredményez és új meg új válaszokat igényel. Ha az alkotó ezt nem látja, annak könnyen az lehet a következménye, hogy az újat – a forradalmat – nem a társadalomban, hanem pusztán a művészetben, a formák világában keresi, s legjobb meggyőződése szerint a formák forradalmával pótolja – véli pótolni – azt, amit tartalmilag nem tudott megragadni. Ez az út művészi zsákutcába vezet, mert az alkotóművész könnyen válhat múló divatok követőjévé.

Minden jó művész az alkotómunka folyamatában keresi a tartalomnak leginkább megfelelő formát. A kongresszusi beszámoló ezúttal is leszögezte, hogy az író, a művész maga választja meg a témát, a kifejezési formákat és eszközöket. Az érthetőségről szólva viszont azt szeretném hangsúlyozni, amit a kongresszus is világosan mondott: „Az idők folyamán szükségszerűen változnak a kifejezési formák is, művészeinknek azonban meg kell érteniük, hogy a forradalom elsősorban nem a művészi formákban, hanem a társadalomban megy végbe." A kongresszus tehát nem az eszközök, a formák szabad választását vonta kétségbe, még kevésbé azok szükségszerű változását, fejlődését. Tulajdonképpen arra az egyszerű marxista alapigazságra figyelmeztetett, amit a művészetek egész eddigi története is igazol, hogy a forradalom mindig a társadalomban megy végbe, ez hat ki a művészetekre és ez tükröződik a művek tartalmában. A társadalomban és a művészeti tartalomban végbemenő változás hozza meg a művészi formák változását, megújulását.

A forma kérdése tehát sohasem választható el a tartalmi kérdésektől. Vonatkozik ez a művészi érthetőségre is. Hogy mi érthető vagy mi nem, az végső soron a tartalomtól függ. Ha az alkotó a valóságos élet bonyolult kérdéseiről reálisan szól – érthető lesz akkor is, ha formái, eszközei ezzel egyenértékűen bonyolultak. Lehet, hogy nem azonnal és nem mindenki számára lesz érthető, de ez esetben érdemes megküzdeni a szokat-

lan formával, mert ez a valóság mélyebb megismeréséhez vezet. Így vették és veszik mindmáig egyre nagyobb tömegek birtokba Ady Endre, József Attila, Bartók Béla művészetét.

Gyakran szoktak hivatkozni arra, és nem is alaptalanul, hogy a maga korában például Ady, Bartók művészete is „érthetetlen" volt. Érdemes azonban emlékezni azokra is, akik megértették őket. Mert ilyenek is voltak, nem kis számban éppen a munkásmozgalomban, tehát azok között, akik megértették magát a kort is. S voltak olyanok, akik nagyon is megértették őket, s éppen ezért nem fogadták el az újítást sem a tartalomban, sem a formában. Az érthetőség tehát nem a stílustól, nem a formától függ. Lehet a forma teljesen megszokott, lehetnek az eszközök széles körben és azonnal érthetők, de mert az általuk hordozott tartalomnak nincs sok köze a valósághoz, vagy a mű nem mond lényegeset, újat a valóságról: a mű érthetetlen, érdektelen. Ennek az esetnek csak egy másik változata az, amikor az alkotó ugyanazt a tartalmi szegényességet a „formák forradalmával" leplezi. A kifejezési formák iránti fenntartás és ellenszenv ebben az esetben is végső soron a tartalom szegényességének, életidegenségének szól: a néző, az olvasó hiába küszködik a megértéséért, hiába törekszik egyre mélyebbre ásni, a különleges formák mögött nem találja a társadalmilag, művészileg érvényes tartalmat.

Az alkotóktól tehát azt kérjük, hogy legyen állandó törekvésük a művek valóságközelségének, hiteles realizmusának, életszerűségének erősítése, mert ez nélkülözhetetlen feltétele művészet és nép kapcsolatának, termékeny kölcsönhatásának.

Önmagunkkal mint közönséggel szemben pedig azt az igényt támasztjuk, hogy fáradságot nem kímélve küzdjünk meg az alkotások elsajátításáért. Ingyen, erőfeszítés nélkül semmihez, a művészet élvezetéhez sem lehet hozzájutni. Ezért utasítjuk el továbbra is azt az álláspontot, amelyik a művészeti érthetőséget demagóg módon követeli. Ez leszereli az állandó önművelődés igényét, a szellemi tunyaság, a kényelmesség alapján kérdőjelezi meg a művészet befogadásáért folytatott küzdelem, erőfeszítés szépségét és értékét. Nem fogunk tehát engedményeket tenni az érthetőséget leegyszerűsítő, demagóg vagy dogmatikus értelmezéseknek, általában az olyan szemléletnek, amelyik a megjelölt cél elérését színvonalengedmény vagy a művészet sajátosságainak mellőzése árán véli megvalósíthatónak. A kongresszus határozatának egységes értelmezése érdekében e kérdésben is kétfrontos vitára van szükség. Ahogy a Központi Bizottság beszámolója is megállapította: „Minden humanista

értéknek továbra is helyt adva, elutasítjuk mind a dogmatikus művészetszemléletet, mind a társadalmi kérdésektől elforduló vagy a hibákat hamisan általánosító negatív álláspontokat."

Néhány szót – a fentiekkel részben összefüggően – az alkotói szabadság kérdéséről. A XI. kongresszus, hasonlóan a korábbi kongresszusokhoz és más pártdokumentumokhoz, a tudományokról, a művészetekről szólva ismét leszögezte, hogy a párt biztosítja az alkotói szabadságot. Az alkotói szabadság visszatérő hangsúlyozása egyik fontos kifejezése annak, hogy társadalmunknak érdeke a valóság megismerése, s hogy éppen ezért támogat minden olyan becsületes, felelősségteljes alkotómunkát, ami ezt elősegíti. Ugyanakkor ebben kifejezésre jut pártunk, népünk bizalma is az alkotók iránt; az a meggyőződés – amit a tapasztalat is igazol –, hogy ezzel a szabadsággal nem vagy csak kevesen fognak visszaélni, olyan kevesen, akik miatt nem érdemes és nem is szabad lemondanunk azokról a hatalmas energiákról, amelyeket többek között ez a bizalom szabadít fel.

A szabadság természetesen – mint az élet minden területén – itt sem jelenthet felelőtlenséget és zűrzavart. Az egyén szabadsága a szocialista társadalomban csak a közérdekkel összhangban teljesedhet ki. Amikor az alkotói szabadságot a társadalmi felelősséggel kötjük össze, akkor meggyőződésünk szerint nem korlátozzuk, hanem értelmessé, tartalmassá tesszük a szabadságot.

A feltételek felelős számbavétele mellett kell érvényesülnie a kísérletezés szabadságának is. A József Attila-i „játszani is engedd" kettős hangsúllyal érvényes. Helyes ez az elv úgy is, hogy *játsszon* – próbálkozzék, kísérletezzék – az alkotó, s ezt a lehetőséget a jövőben is biztosítjuk. De: játsszon *is* – azaz ne csak játsszon, ne csak kísérletezzék, hiszen az élet értelme, lényege a munka, az alkotás, a „játék" lehetőségét az élet minden területén csakis a felelősségteljes alkotó munka teremtheti meg.

Talán arra sem árt utalni, hogy az alkotói szabadság nem korlátozza, hanem feltételezi az elvi vitát. Az alkotói szabadság nem rétegek, még kevésbé személyek egyoldalú privilégiuma, nem is az igazság kisajátítása, ellenkezőleg: szükségképpen jár együtt a kritika, a vita szabadságának vállalásával, a marxista álláspont kialakításának és képviseletének kötelességével.

A továbbiakban Óvári Miklós elvtárs azokat a feladatokat vázolta, amelyek a szocialista tartalmú közéletiség közvetlen támogatásában a művészeti alkotóműhelyekre hárulnak. Hang-

súlyozta, hogy a kongresszus által támasztott követelmények teljesítésének fő eszköze az ideológiai vita, amelyet túlnyomórészt politikai szövetségeseinkkel kell elvi engedmény nélkül s ugyanakkor úgy folytatnunk, hogy az a politikai szövetséget erősítse. Kitért az irodalom- és a művészetkritika kérdéseire; emlékeztetett a Kultúrpolitikai Munkaközösség ezzel kapcsolatos 1972-es állásfoglalásának változatlan időszerűségére, s nyomatékosan hangsúlyozta a marxista kritika körültekintő, de határozott és következetes megerősítésének igényét. A széles körű önállóság változatlan fenntartása mellett az alkotóműhelyek aktívabb munkájára, politikai-ideológiai felelősségük következetesebb érvényesítésére hívott fel. Foglalkozott a közművelődési szemléletnek a művészeti életben kívánatos további erősítésével, a művészet és a tömegek közti kapcsolat kiszélesítésének feladataival.

Az előadó megállapította, hogy kulturális életünk nemzetközi kapcsolatai jól fejlődnek. A világkultúra jelentős értékei széles körben válnak ismertté hazánkban, a magyar kultúra pedig egyre szélesebb körben terjed a világon. A szocialista országok fejlődő együttműködése magában foglalja a kulturális együttműködést, a művészeti értékek cseréjét is.

Az előadó hangsúlyozta, hogy a művészetek különösen alkalmasak arra, hogy megismertessék egymással a szocializmust építő népek mindennapi életét, a sajátosságok mellett felmutassák és erősítsék a közöset. A szocialista művészet, a szocialista realizmus elvi-elméleti kérdései is csak nemzetközi eszmecserék során válaszolhatók meg hitelesen. Kulturális feladataink magas színvonalú megoldását segíti a szocialista országok irodalmának, művészetének széles körű megismertetése. Ezen belül is különösen fontos a szovjet irodalom és művészet legjobb alkotásainak bemutatása a magyar közönségnek, hiszen ezt az irodalmat és művészetet kezdettől fogva jellemzi az általunk is követett cél, a pártosság, a népiség, a realizmus igénye.

Óvári elvtárs előadásának befejező részében a párt vezető szerepének a kulturális-művészeti területen történő további megerősítésével foglalkozott, hangsúlyozta a kulturális területen dolgozó pártszervezetek és párttagok példamutató munkájának, a párthatározatok egységes értelmezésének és képviseletének jelentőségét.

(Kritika, 1975. 7. sz.)

MŰVÉSZETPOLITIKA
A XI. KONGRESSZUS JEGYÉBEN

TÓTH DEZSŐ / *Művészeti életünk feladatai a XI. kongresszus után*

Az MSZMP XI. kongresszusát pártunk politikai fő irányvonalának folytonossága, egyben a változó feltételek figyelembevétele, a politika ennek megfelelő továbbfejlesztése jellemezte. A művészetpolitika a párt általános politikájának szerves része. Ezért a kongresszust követően a művészetpolitikát is fő vonalának, alapelveinek viszonylagos változatlansága jellemzi, ugyanakkor a konkrét célok és módszerek tekintetében időszerű hangsúlyok is szükségesek.

MŰVÉSZETPOLITIKÁNK ALAPELVEI NEM VÁLTOZTAK

Az MSZMP művészetpolitikájának alapelveit 1958-ban a Központi Bizottság *Művelődéspolitikai irányelvei* szögezték le, s azóta számos párthatározat és állásfoglalás munkálta ki. A szocialista tendenciák aktív, sokoldalú támogatása; a nem szocialista, de humanista értékeknek a bírálat kötelezettsége melletti helytadás; a politikailag ellenséges, antimarxista termékek kirekesztése; a marxista irodalom- és művészetkritika pozícióinak szüntelen erősítése; az alkotói szabadságnak és a szocializmus, a haladás melletti elkötelezettségnek, a művészeti műhelyek önállóságának és az ideológiai-politikai felelősségnek a szoros összekapcsolása – ezek pártunk művészetpolitikájának azok a leglényegesebb vonásai, amelyeket az elmúlt csaknem két évtizedben követtünk. Ezek az elvek teljes mértékben beváltak, helyességüket a gyakorlat igazolta.

„Az utóbbi négy esztendő – hangzott el a Központi Bizottság beszámolójában – az irodalom, az egyes művészeti ágak gazdagodásának időszaka volt; figyelemreméltó alkotások születtek." A statisztikai adatok arról vallanak, hogy 1970 óta növekedett a könyvek – azon belül a szépirodalmi alkotások – iránti igény; emelkedett az irodalmi, művészeti folyóiratok példányszáma; megállt a mozi- és színházlátogatás csökkenése, nőtt a színházi bérletek, a színházlátogató fiatalok száma,

12%-kal látogatták többen a képzőművészeti tárlatokat; háromszorosára emelkedett a komolyzenei hanglemezek kiadása. Jelentős mértékben fellendült a vidéki színházi, zenei, képzőművészeti élet. Kedvezőbb folyóiratszerkezet alakult ki: aktív szerepet tölt be a művészeti közéletben az új *Kritika*, havi válogatásával jól orientál a *Látóhatár;* jól szolgálja az irodalom népszerűsítését a *Rakéta*, a gyermekek közt a *Kincskereső;* a szerkesztés megerősítése javára vált a *Művészet* és a *Filmkultúra* című folyóiratoknak. Javult az ifjúsági és gyermekirodalom kritikája; a fiatal művészek kritikai fogadtatása és a fiatal kritikusok foglalkoztatása. Fejlődött művészeti életünk internacionalizmusa. Fokozódott a szovjet könyvek, filmek kelendősége, látogatottsága; megjelent a *Szovjet Irodalom*, a közelmúltban megnyílt *Szovjet Kultúra Háza* a szovjet művészet megismertetésének is egyik fontos fóruma; szoros és hosszú távú együttműködés alakult ki a szovjet és a magyar írók szövetségei között. A felszabadulási évfordulókat kísérő csereprogramok új lendületet adtak a testvéri szocialista országokkal való kulturális-művészeti kapcsolatainknak. A Kultúrpolitikai Munkaközösségnek a szocialista hazafiságról szóló dokumentuma az irodalmi-művészeti területen is hozzájárult az internacionalizmus elmélyítéséhez. A kongresszusi beszámoló tehát kellő alappal mondhatta: „A párt nagyra értékeli az irodalomban, a művészetekben elért eredményeket. Az írók, az alkotóművészek társadalmi felelősségüknek megfelelően hozzájárultak társadalmunk jó közérzetének kialakulásához, a szocialista nemzeti összefogás, egység kibontakozásához. Műveikkel segítették népünket kulturális színvonalának felemelésében."

Azért fontos minderre emlékeztetni, mert végül is az elért eredmények hitelesítik, hogy nincs szükség ezen a területen sem a fő politikai vonal megváltoztatására. Emellett az eredmények tudata fontos segítője, ösztönzője annak, hogy jól oldhassuk meg azokat a feladatokat, amelyeket pártunk XI. kongresszusa a művészeti terület számára kijelölt.

A FŐ FELADAT: ÉRTHETŐEN A NÉPRŐL, A NÉPNEK

Az eredmények „visszaigazolása" egyetlen percig sem fedheti el, hogy a kongresszus az irodalom és a művészetek kérdéseivel elsősorban a kritikus igény hangsúlyával foglalkozott.

„Az általános helyzet jellemzője egyrészről – szólt a beszámoló –, hogy e területen is növekszik a szocializmus eszméinek befolyása, más-

részről látható az is, hogy a szocializmus hazai építésének új kérdései, a nemzetközi munkásmozgalom, a külpolitikai helyzet egyes problémái nyomán az irodalomban, a művészetekben, az alkotásokban nálunk is tükröződik egyes személyek, csoportok távlatvesztése. Ez megmutatkozik mind a témaválasztásban, mind a feldolgozás módjában." A beszámoló ehhez hozzáfűzte: „Az a művészi magatartás, amelyik elfordul a mától, amelyik úgy »modern«, hogy régen letűnt divatokat, »izmusokat« melegít fel és formai játszadozásával, az elavult l'art pour l'art, a »művészet a művészetért« szellemében öncélú művet alkot, az sem a társadalomnak, sem a művészetnek nem használ és nem tart lépést a szocializmust építő néppel."

A kritika tehát kettős irányú. Egyrészt a művészeti életben jelentkező *ideológiai bizonytalanságra,* a hazai és nemzetközi helyzet egyes problémái kapcsán jelentkező távlatvesztésre mutat rá. Másrészt *ennek az alkotásokban tükröződő következményeire:* a valóságtól, a mától való elfordulás tendenciáira, a „művészet a művészetért" polgári ars poeticájának felerősödésére, s az azt mindenkor kísérő formalizmus jelentkezésére.

Az irodalommal, a művészetekkel szemben támasztott igényt is ennek a két kulcskérdésnek a kapcsán fogalmazta meg a kongresszus. „Az alkotók azonosuljanak a néppel, a művészeti alkotások érthetően és valóban a népről, a néphez szóljanak, a szocializmust építő magyar nép életét, munkáját, harcát fejezzék ki" – fogalmazta meg a párt igényét a beszámoló. A határozat pedig így fogalmazott: „A dolgozó osztályok, a szocializmus építésének központi kérdései kapjanak jelentőségüknek megfelelő teret a művészeti alkotásokban." Azaz a néppel azonosuló művészeti magatartás és szemlélet a záloga annak, hogy a művészet mind a témaválasztásban, mind a feldolgozás módjában – tehát tartalmilag és formailag egyaránt – jobban feleljen meg társadalmi hivatásának, hogy érthetően és valóban a népről, a néphez szóljon.

A kongresszusnak ez a feladatmegjelölése világos és egyértelmű. Érvényesítésének is előfeltétele – sőt: megvalósításának része –, hogy az alkotói világban, az irodalom- és művészetkritikában, az alkotóműhelyeknél és a közönség körében, a művészeti élet *egész* területén biztosítsuk *egységes* értelmezését. Ebben a tekintetben egyidejű és kétoldalú – „kétfrontos" – vitára lesz minden bizonnyal szükség. A beszámoló nem véletlenül épp ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban hangsúlyozta,

hogy „elutasítjuk mind a dogmatikus művészetszemléletet, mind a társadalmi kérdésektől elforduló... álláspontokat".

Nyilvánvalóan és elsősorban – hiszen ez volt a kongresszus időszerű hangsúlya – szembe kell szállni a művészi öncélúság, a privatizálás, a közösség iránti közömbösség tendenciáival; a mától, a közösség dolgaitól elforduló alkotói szemlélettel, a perifériikus témákkal; azokkal a jelenségekkel, amelyek a közösségi-társadalmi tartalom – a művészet igazi tartalma – híján, a művészet belső fejlődésének ürügyén, a formák öncélú megújításában élik ki magukat. Szembe kell helyezkednünk a *tartalmatlan formával,* ami egyben a nemérthetőség, a művészi közérthetetlenség lényege is.

Ebből azonban nem következhet, hogy a társadalom kérdéseivel való foglalkozás ürügyén menlevelet kapjon a hibákat felnagyító, a negativista vagy nacionalista hangoltságú *rossz közéletiség.* Mint ahogyan – éppen a kongresszus által megjelölt fő feladat megoldása érdekében – nem szabad engedményeket tenni a maiság, a közéletiség, a közérthetőség leegyszerűsítő, demagóg vagy dogmatikus értelmezésének sem; általában az olyan szemléletnek, amelyik a megjelölt cél elérését színvonalengedmények árán vagy a művészet sajátosságainak mellőzésével véli elérhetőnek.

Az „érthetően a népről a népnek" igényére, követelményére, elsősorban az alkotói világból – de a közösséggel szemben közömbös, kispolgári beállítottságú közönségrétegek köréből is! – bizonyára ilyenfajta ellenvetések fognak elhangzani: „Hogyan, hát nem érvényes többé az, amit a párt eddig a témaválasztás, a stílusok, a művészeti formák szabadságáról mondott? Hiszen ez az igény lehetetlenné teszi a művészetek fejlődését, amit az eszközök, kifejezési formák fejlődése is mindig kísért és jellemzett." Az ilyenfajta vélekedéseket a beszámoló félreérthetetlen érveivel kell leszerelnünk. Nem: a párt művészetpolitikája a témaválasztás, a stílusok tekintetében változatlan. „Az író, a művész maga választja meg témáját, kifejezési formáit és eszközeit" – szögezte le a beszámoló. Azt azonban a párt soha, sehol sem mondta, hogy az alkotói szabadság korlátlan; azt a marxista esztétika és kritika soha sehol nem mondta, hogy a témaválasztásnak, a kifejezési formáknak és eszközöknek – azaz a tág értelemben vett művészi formának – nincsen mérhető értéke, s hogy társadalmunk közömbös a művészi alkotásoknak ezzel a minőségével szemben. „A témaválasztás, a stílus, a művészi irányzat szabadságának azonban – folytatódik a beszámoló – mindig

az a mértéke, hogy mennyire segíti a társadalom ábrázolását és hogy a mű mennyire képes a társadalomhoz szólni." Azaz: a kongresszus „csak" azt mondta, amit a marxista esztétika kezdettől s mindig hirdetett, ami alaptétele volt és marad: hogy tudniillik a témák, formák, eszközök jogosultsága az általuk hordozott, megjelenített tartalmak társadalmi érvényességének a függvénye, hogy a művészi ábrázolás a tartalom és forma olyan egysége, amelyben a tartalom a meghatározó.

A kongresszus tehát egy régi igazságnak adott szükséges és időszerű hangsúlyt amiatt, mert művészetünkben az utóbbi években teret nyert a tartalmi elszegényedést kísérő formalizmus. A kongresszus egyáltalán nem a formák-eszközök változását, fejlődését, megújulását vonja kétségbe, hanem ezt a formalizmust bírálta: „Az idők folyamán – szögezte le a beszámoló – szükségszerűen változnak a kifejezési formák is, művészeinknek meg kell azonban érteniük, hogy a forradalom elsősorban nem a művészi formákban, hanem a társadalomban megy végbe." Azaz a kongresszus a formák, eszközök önmagában vett, a társadalmi tartalmaktól elvonatkoztatott, öncélú „fejlesztése" (ami esetenként régi divatok felújítását jelenti) ellen, s az ebből következő tényleges érthetetlenség ellen lépett fel – s nemcsak a társadalom, hanem a művészetek érdekében is!

Mondanunk sem kell, hogy a kongresszusnak ugyanezek a megfontolásai egyszersmind az olyan nézetekkel szemben is érvül szolgálnak, amelyek a tartalomra való tekintet nélkül, általában minden formai, eszközbeli újdonságot – csak azért, mert az szokatlan – mint „érthetetlent" utasítanak el, vagy – teszem azt – kétségbe vonják egy szocialista elkötelezettségű, mához szóló történelmi regény vagy színdarab jogosultságát azon a címen, hogy az „nem a szocializmusról szól". Bármilyen furcsa is, ez a szemlélet – éppen mert hajlamos az adott, konkrét tartalmat figyelmen kívül hagyni – végeredményben ugyancsak formalista.

Az egységes értelmezés, a kétfelé folytatott vita azonban csak feltétele, velejárója annak, hogy állító módon érvényre juttassuk a kongresszusnak a művészetekkel szemben támasztott igényét. Maga a beszámoló arra figyelmeztetett: „Itt hosszú távú, sok figyelmet és türelmet igénylő munkát kell végeznünk." Nem törekedhetünk tehát valami máról holnapra megvalósuló, látványos „fordulat" elérésére. Bizonyos azonban, hogy a művészeti élet egészében meg kell erősíteni a szocialista eszmeiségű elkötelezettség, pártosság pozícióit, tekintélyét, mélyebben és szélesebb körben kell meggyökereztetni a művészetek társadalmi szere-

pének marxista értelmezését. Nemcsak a társadalom, hanem a művészetek érdeke, a művészetek belső fejlődése is ezt követeli. A kongresszusi beszámoló szavaival szólva: „Ily módon szolgálhatja az alkotó híven a szocializmust, a népet; ily módon fejlődhet maga az alkotó; ezen az úton fejlődhet, gazdagodhat valóban, kifejezési formákban is maga az irodalom, a művészet."

A MEGVALÓSÍTÁS ESZKÖZEI

Ezt a szemléletváltozást adminisztratív eszközökkel is elő lehet és kell segíteni. A kongresszusi határozatban megjelölt fő feladat megvalósítása érdekében erősíteni kell a művészeti alkotóműhelyek társadalmi megrendelő szerepét; hatékonyabban kell ennek szolgálatába állítani a pályázatokat, a művészeti díjak és ösztöndíjak rendszerét; még következetesebben kell élni a rádió, a televízió legnagyobb nyilvánosságot biztosító érték-propagandájával; a mozik és színházak műsorpolitikájában határozottabban kell érvényesülnie a kongresszus által jellemzett értékek támogatásának – és élni kell a társadalmilag jelentéktelen, magánérdekű művek és a formalizmus fokozatos kiszorításának eszközével is.

A szocialista tartalmú közéleti elkötelezettség megerősítésének *fő eszköze* azonban *ideológiai* – már csak azért is, mert a kongresszus által említett távlatvesztésnek, tájékozódási zavarnak a mélyén szemléleti, ideológiai problémák húzódnak meg. „Ezeken a területeken és ezekben a kérdésekben – ahogyan a beszámoló hangsúlyozta – a tisztázódásnak elsősorban ideológiai vitákban kell történnie. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy azok, akik az irodalom, a művészetek terén eszmei vitapartnereink, az esetek nagy többségében politikai szövetségeseink. Ez a politikai szövetség nem zárja ki, sőt igényli az ideológiai vitát. A vitákat olyan módszerekkel kell folytatnunk, hogy közben a politikai szövetség erősödjék. El kell érni, hogy szövetségeseink a marxizmus–leninizmus alapján az ideológia területén is közelebb kerüljenek hozzánk."

A művészet területén az ideológiai vitában, a szocialista tartalmú közéletiség érvényre juttatásában – ahogyan ezt a határozat is leszögezte – rendkívül nagy szerepe van az *irodalom- és művészetkritikának*. E téren az elvi alapok, a konkrét feladatok adottak a Kultúrpolitikai Munkaközösség irodalom- és művészetkritikáról szóló 1972-es állás-

foglalásában. Ennek a megvalósítását kell nyomatékosan ösztönözni, segíteni, ellenőrizni. Annál is inkább, mert egyik fő követelményét – hogy tudniillik a kritikában a marxista pozíciók erős fölényét kell biztosítani – a kongresszus nyomatékosan megerősítette. A határozat többek közt leszögezte: „az ideológiai, társadalomtudományi kutatóhelyeken, a társadalomtudományok egész területén biztosítani kell a marxizmus–leninizmus egyértelmű érvényesülését". Az esztétika, a művészettörténet és a művészetkritika pedig nyilvánvalóan a társadalomtudományok körébe tartozik. Azt is szem előtt kell tartani ezzel kapcsolatban, hogy a marxizmus egyértelmű érvényesülésének közvetlen célként való kitűzése ma még nem terjed ki a művészeti alkotófolyamatra. A kongresszus – mint szó volt róla – célul tűzte a marxizmus pozícióinak a művészeti életben való erősítését, de félreérthetetlenül leszögezte, hogy emellett *minden humanista értéknek továbbra is helyt adunk*. Többek közt ez is nyilvánvalóan indokolja, hogy a kritikán belül egyértelműen érvényesüljön a marxista–leninista szemlélet.

Ami ennek a célnak a megvalósítását illeti, az elvi következetesség mellett gondosan ügyelnünk kell az eszközök, módszerek megválasztására is. Nem olyan feladat ez, amit kizárólag vagy elsősorban – s főként máról holnapra – kádercserékkel, a publikálási megszorításokkal kell vagy lehet megvalósítani. Mindenképpen arra van szükség, hogy a központi és területi párt- és állami szervek, az érintett kutatóintézetek, folyóiratok, kiadók állami vezetői és pártszervezetei átgondolt, komplex tervek készítése és megvalósítása alapján teremtsék meg a határozat végrehajtásának feltételeit. Átgondolt káderpolitikára, képzési, továbbképzési tervekre, erőteljes elvi-ideológiai vitákra, politikai előkészítő munkára, a pártszervezetek megerősítésére, mindezek tervszerű előkészítésére és átgondolt végrehajtására van szükség a feladat teljesítéséhez. A párt- és állami irányítás segítő és ellenőrző figyelmének középpontjába kell állítani a folyóiratok elméleti, kritikai rovatainak, a lapok, a napisajtó kritikai rovatainak – tartalmuknak, káderbázisuknak – fejlesztését; a művészeti szövetségek kritikai szakosztályainak munkáját. A kommunista művészeti aktivák egyenként napirendre fogják tűzni, hogyan áll területükön – a XI. kongresszus határozatainak összefüggésében – a Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalásának megvalósítása és mit kell tenni további érvényesítése érdekében.

A kongresszus által kitűzött célok eléréséhez meg kell javítani a *művészeti műhelyek* munkáját, önállóságukkal arányosan kell növelni és

megkövetelni politikai-ideológiai felelősségüket. A műhely azért műhely, mert ott formálnak, alakítanak, orientálnak és szelektálnak, azaz aktív munkát végeznek. A műhely: publikációs fórum. Nagyrészt rajta múlik a szocialista tendenciák támogatása, a szocialista és nem szocialista értékek helyes arányának kialakítása, a nyilvánosság mértékének megszabása, a kirekesztés, a publikálás megtagadása. A műhely a művészetpolitikai elvek gyakorlattá változtatásának egyik kulcspontja; munkáján nagymértékben múlik az elvek érvényesítése vagy eltorzítása. Mindebből a műhelyek vezetőinek és pártszervezeteinek, kommunistáinak ideológiai-politikai felelőssége, s ennek feltétlen érvényesítése, illetve számonkérése következik.

Igen fontos, hogy a művészet területén is kibontakozzék a *közművelődési szemlélet*. Csak így valósítható meg a határozatnak az a pontja, amely kimondta, hogy „szorosabbá kell tenni a kapcsolatot az alkotóhelyek és a művészek, illetve a munkások, a kultúrát szerető, értő dolgozók között". A művészeti műhelyek, intézmények, azok vezetői, pártszervezetei keressék a tartalmas, értékes művészet szélesebb körű megismertetésének, a közönségszervezésnek, a művészetpropagandának új módszereit; e téren is alakítsák ki az iskolákkal, a társadalmi és tömegszervezetekkel, az üzemekkel és a termelőszövetkezetekkel az együttműködés célravezetőbb formáit. A műhelyek ilyen természetű törekvése kapja meg az illetékes párt- és állami irányítás támogatását és elismerését; a műhelyek eredményeinek legyen ez egyik fontos mércéje. Nem kevésbé szükséges, hogy a művészeti terület aktívabban, sokoldalúbban segítse az öntevékeny művészeti csoportok, mozgalmak tevékenységét.

Szükség van művészeti életünk *nemzetközi kapcsolatainak*, főként és elsősorban a Szovjetunió, a testvéri szocialista országok művészeti életével való szoros együttműködésének további bővítésére és fejlesztésére. A művészeti terület különösen alkalmas arra, hogy megismertesse egymással a szocializmust építő népek mindennapi életét, az eltérőn belül felmutassa és erősítse a közöset. Tervszerűbben kell kihasználni a szerkesztőségek, az alkotóműhelyek kapcsolatait szocialista partnereikkel; levetkőzve a formális vonásokat, egyre inkább a tartalmas együttműködés formáját kell hogy öltse a művészeti szövetségek közti kapcsolat.

A PÁRT VEZETŐ SZEREPÉNEK ERŐSÍTÉSE A MŰVÉSZETI TERÜLETEN

A feladatok megvalósításának legfontosabb feltétele, eszköze az, amit a kongresszus a párt vezető szerepének érvényesítéséről, a pártegységről, a párt irányító, ellenőrző tevékenységének megjavításáról mondott. Annak ugyanis, amit joggal szoktunk mondani más összefüggésekben, hogy tudniillik a művészetpolitika a párt általános politikájának szerves része, van olyan összefüggése is, hogy *a művészeti területre is érvényesek a párt általános politikájából következő, a párt vezető szerepének erősítését szolgáló határozatok.*

A határozat a többi között leszögezte: „A párt sikeres tevékenységének alapja eszmei, politikai, szervezeti és cselekvési egysége. Az egység magasabb színvonalra emelése folyamatos munka és állandó kötelesség. Ezt pártszerű vitákkal, a téves nézetek bírálatával, cáfolatával, a párt álláspontjának kifejtésével és gyakorlati megvalósításával kell elérni... A demokratikus vitát követő döntés után, a határozatok egységes értelmezése alapján, a párt minden tagjára és funkcionáriusára kötelező a határozatok melletti elvszerű, érvelő kiállás és az egységes cselekvés. Az ettől eltérő magatartás minden esetben vonjon maga után kommunista bírálatot, számonkérést, felelősségre vonást."

Kulturális területről lévén szó, itt különösen fontos a párttagság *ideológiai egysége,* az ideológiai vonatkozású határozatok, állásfoglalások egységes értelmezése és aktív vállalása. Ismeretes, hogy kulturális-művészeti közéletünket eleven, pezsgő vitaszellem jellemzi – és ez jó dolog. Az is természetes, sőt szükséges is, hogy az új kérdések megközelítésénél a kommunisták egymás közt vitázzanak. Az azonban nem engedhető meg – márpedig előfordul –, hogy ideológiai vonatkozású párthatározatok vagy állásfoglalások kommunisták részéről lényegesen eltérő értelmezést, hangsúlyt kapnak. Így ahelyett, hogy az adott határozat körül a kommunisták egységesen felsorakoznának, ahelyett, hogy a határozatot képviselő marxista és az attól eltérő nem marxista nézetek képviselői között alakulna ki vita: a határozat, az állásfoglalás maga válik párton belüli vita tárgyává. *A kulturális, irodalmi, művészeti életben a határozatok, állásfoglalások ideológiai vonatkozásainak párton belüli egységes értelmezését a kongresszusi határozat szellemében minden szinten – az alapszervezetekben is – meg kell követelni.* Ezt kell a kommunisták közt folyó, mindenfajta – szóbeli és sajtóbeli – vita megkövetelt

alapelvévé tenni. Vissza kell szorítani az olyan magatartást, amely a vitában a kommunisták, marxisták között húzza meg a fő frontot, és megfeledkezik arról, hogy az mindig a marxisták és a nem marxisták között húzódik. A párton belüli egység érdekében minden kommunistával vitázó kommunista kötelessége, hogy elsősorban a maga mögött – ha hivatlanul is – felsorakozott nem marxista tendenciáktól határolja el magát, mert ennek elmulasztása nemcsak a szövetségi politikára nézve káros, de az lehet a párton belüli egységre nézve is. Vissza kell szorítani azt a magatartást is, amely szóban, írásban nem vállalja a közvetlen, nyílt, elvi vitát, amely szóbeli viták esetén a helyszínen történő fellépést más, szűkebb körben és utólagosan hangoztatott felháborodással cseréli fel.

A kongresszus határozata leszögezte, hogy erősíteni kell a *pártellenőrzést*. Művészeti területen ez ugyancsak elengedhetetlen. Az ellenőrzés feladatában megvan a központi és területi pártszervek felelőssége, s e tekintetben is sok a javítanivaló. Ám a központi, vezető pártszervek munkája e téren sem azonosítható a terület pártirányításával – az csak az alapszervezetek, minden egyes kommunista aktív munkája révén válhat teljessé. Meggyőződésünk, hogy a művészeti élet különböző területein a konkrét feladatok, a kongresszusi határozatok végrehajtása igen nagy mértékben a párt-alapszervezetek munkáján, a határozatok végrehajtását támogató és ellenőrző tevékenységén múlik. El kell érni, hogy a kulturális-művészeti területen működő párt-alapszervezeteknek növekedjék a súlya, tekintélye, hogy ennek alapján határozottabban, elvszerűbben éljenek beszámoltatási és ellenőrzési jogukkal.

A kommunista egység kialakításának, a szövetségesekkel folytatott vita, valamint a pártellenőrzés megalapozásának, általában a művészeti terület pártirányításának új, fontos fóruma a kommunista művészeti aktíva. A hét művészeti szövetség kommunista aktívája átgondolt, rendszeres működése a kongresszusi határozatok megvalósításának fontos tényezője.

A kultúra pártirányításának, a kongresszusi határozatok végrehajtásának egyik fontos eszköze a *káderpolitika*. A tapasztalatok alapján nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy a kulturális-művészeti területnek a kongresszus által is bírált tartalmi fogyatékosságai nagyrészt káderhelyzetének bizonytalanságából, káder- és vezetői utánpótlásának megoldatlanságából származnak. Itt különösen szükséges érvényesíteni a kongresszusi határozatot.

A művészeti terület általános káderhelyzetét figyelembe véve, ezek a feladatok csak *előrelátó, tervszerű, hosszú távú és rendszeres,* a megfelelő képzést és továbbképzést is magában foglaló kádermunkával oldhatók meg. E tekintetben igen nagy a központi, a területi pártszervek és a vezető állami szervek felelőssége, de ismét hangsúlyozni kell a terület alapszervezeteinek feladatát, amit még korántsem látnak el maradéktalanul.

(Pártélet, 1975. 6. sz.)

ZOLTAI DÉNES / *Szocialista realizmus – elméletben és gyakorlatban*

NÉHÁNY IDŐSZERŰNEK TŰNŐ MEGJEGYZÉS EGY ÉVFORDULÓ KAPCSÁN

1965-ben bocsátotta vitára az MSZMP Kulturális-Elméleti Munkaközössége a szocialista realizmusról szóló téziseit.[1] Hangsúlyozottan *vitaanyag* volt e pártdokumentum. Közreadásával a művelődéspolitika nem lezárni akarta a fogalom körül évek – ha ugyan nem évtizedek – óta újra és újra felparázsló diszkussziókat, hanem irányító szóval „csak" közbeszólt az akkoriban felélénkült esztétikai eszmecserébe. Összegezett, hogy konstruktív *továbbgondolásra* serkentsen. Nem megfellebbezhetetlen végítéletet akart kihirdetni a régi perben, hanem tudományos és művészeti műhelyek szakvéleményére támaszkodva igent mondott arra, amit a marxista eszmeiség és a szocialista irányú művészeti fejlődés alapján támogatni lehet és kell, megkérdőjelezte a még bizonyítatlant vagy elvileg bizonytalant, nemet mondott mindarra, amit a polgári felfogás tudatos antimarxizmusa – akart-akaratlan szövetségben a marxista küllemű dogmatikával vagy formális ellentétével: a revíziómániával – az igéretesen bontakozó fejlődés akadályává tehet.

A kulturális élet irányításának új – a negyvenes évek végén kialakult gyakorlatától eltérő – stílusa jelentkezett ebben a vitaanyagban is. Pontosabban: visszatérés a marxi–lenini elvekhez és módszerekhez, amelyek a művészeti kultúra pártosságát, a szocializmus teljes és végleges győzelméhez elengedhetetlen kulturális forradalom szükségszerűségét hangsúlyozták. Egyszersmind a kulturális szféra alakulásának sajátosságaira is figyelmeztetett: köztük az egyéni kezdeményezés és a közösségi-társadalmi felelősség összetartozására, értékőrzés és érték-

[1] Lásd: *A szocialista realizmusról*. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kulturális-Elméleti Munkaközösség tanulmánya. *Társadalmi Szemle*, 1965. 2. sz. – *A szerk.*

teremtés egymást kiegészítő voltára, a művek eszmei tartalmának és formarétegeinek dialektikus összefüggésrendjére.

S hogy így volt helyes, *határozat* helyett *határozott állásfoglalást* adni, azt az élet – az eltelt tíz esztendő – meggyőzően bizonyította. Nemcsak azzal, hogy a közreadás nyomán új lendületet vett, méghozzá a korábbiaknál termékenyebb módon, a marxista meggyőződésű szakemberek közötti eszmecsere. Fontosabb, hogy az új felismerések – ha nem is mindig kielégítő ütemben és módon – kezdték áthatni a marxista művészetkritika gyakorlatát; s ami még fontosabb eredmény: maga a művészi gyakorlat is nyert az elméleti erővonalak térképének felvázolásából, a szocialista realizmust illető nézetek megindult tisztázásából.

*

Az ilyen dokumentumok természetesen nem az örökkévalóságnak készülnek. Kiindulópontjuk egy mindenkori konkrét helyzet konkrét elemzése; orientáló hatásuknak is mindenekelőtt a közreadásukat követő időszakban kell érvényesülnie, az erőket a továbblépés optimális programjának megvalósítására kell összpontosítaniuk. Ha ma, kerek évtized múltán újraolvassuk ezt a vitaalapnak szánt állásfoglalást, lehetetlen nem érezni, hogy számos megfogalmazása felett eljárt az idő. Ami a dolgok akkori állása szerint, az elmélet éppen adott színvonalán indokolt volt, az művészeti életünk, közművelődésünk mai helyzetében, új társadalmi és kulturális problémák felszínre bukkanása idején legalább is módosításra, olykor kiigazításra szorul. Különösen, ha meggondoljuk: nem akármilyen évtizedet tudunk magunk mögött. A művészet gyakorlata és elmélete egyébként is sajátos példázatul szolgálhatna a hétfejű sárkánnyal vívott küzdelem ősi népmesei igazságához ugyanúgy, mint általában a politikai elmélet és gyakorlat is: minden megoldott feladat *új helyzetet teremt,* olyat, amelyben a kivívott eredmények talaján a fejlődő élet szükségképpen új konfliktusokat termel, kirajzolva az újra csak vitákat igénylő és megoldásra váró, korábban talán nem sejtett problémák kérdőjeleit.

Hadd utaljunk itt csupán a marxista igényű realizmus-felfogások különböző válfajainak a vitaanyagban felvázolt elhatárolására és az egyes típusok kritikai elemeket is tartalmazó jellemzésére. Az ún. *„parttalan realizmus"* koncepciója például, nem utolsósorban névadóinak később a renegátságig fajuló elméleti hanyatlása miatt, a marxisták szemében teljesen elvesztette hitelét; teljes mértékben igazolva azt a

figyelmeztető szót, amelyet a fogalommal és a mögötte álló felfogással szemben a vitaanyag emelt. Másrészt a *„stílus-realizmus"* szóval jelzett irányzat is olyannyira differenciálódott, hogy számos képviselője – a gyakorlatban is meggyőződve arról, hogy félelme bizonyos forma- és stílushagyományok maradi szentesítésétől megalapozatlan – ma már gyökeresen más álláspontot vall. Végül a Lukács György esztétikai tevékenységével összefüggésbe hozott ún. *„nagyrealizmus"* koncepciójáról is kiderült, hogy a furcsa ortográfiájú – Lukácsnál soha nem egy szóba írt – elnevezésben a „nagy" jelző jószerivel nem jelent egyebet, mint az „értékes" szinonímáját; az érték védelme és megújítása pedig a szocialista realizmusban nagyobb hangsúlyt kap, mint polgári művészetben valaha is kapott és kaphatott. És itt ne feledjük, hogy a vita új, magasabb szakaszának legfajsúlyosabb „hozzászólása" magától Lukácstól származik. Éppen a vitaanyag közreadásának évében vált a magyar olvasók számára is hozzáférhetővé *Az esztétikum sajátossága,* Lukács – sajnos befejezetlen – főműve, melyet az MSZMP KB mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség 1972-es állásfoglalása *(Irodalom- és művészetkritikánk néhány kérdéséről)*[2] már teljes joggal úgy minősített, hogy az „tudományosan rendszerezett és megalapozott állásfoglalás a realizmusról, mint a marxista esztétika központi, orientáló kategóriájáról".

Emellett az élet megállíthatatlan sodrása Lukács után nem tűri az elméleti stagnálást. Hogy csak a politikai-gazdasági fejlődés néhány tényére utaljunk: a gazdaságirányítás új rendszere, a szocialista demokratizmus kibontakozásának hazai és nemzetközi tapasztalatai, a nemzetközi osztályharcok porondján a Szovjetunió békeprogramja, a vietnami győzelem, a chilei ideiglenes vereség, legújabban a portugáliai progresszív irányba mutató változások – a világtörténelmi folyamat megannyi új kihívása; jelzésszerű felsorolásuk is mutatja, hogy a művészeti gyakorlatnak és az azt értékelve általánosító elméletnek ma sincs oka, hogy önelégülten lemondjon a régi vitakérdések szüntelen újragondolásáról.

*

Mindamellett van az 1965-ös pártdokumentumnak egy egész sor olyan elvi megállapítása is, amelynek *érvényét nem módosította, hanem csak*

[2] Lásd: *Társadalmi Szemle,* 1972. 10. sz. – *A szerk.*

megerősítette a mögöttük levő eseménydús évtized. Minden bizonnyal ezek közé tartozik a központi fogalom és az azt értelmező elméleti fejtegetés *a szocialista realizmus korszerű meghatározásáról,* alkotó jellegű használatának értékminősítő szerepéről. A vitaanyag máig és a belátható jövőig érvényesen, stratégiailag is szabatosan fogalmazott, amikor kimondta: az a művészeti irányzat, amelyet joggal illet meg a szocialista és a realista minősítés, valóságfeltáró és emberformáló ereje, világlátása és pártossága révén *„a valóság megismerésében és aktív megváltoztatásában leginkább érdekelt osztály történelmi mozgalmához kapcsolódik"*, egyszersmind magát *„a munkásosztály harcának elkötelezve össznépi törekvéseket juttat kifejezésre"*. Ezért állapította meg az elmúlt tíz év művelődéspolitikája nyomatékosan azt, hogy művészeti életünkben a legnagyobb támogatást a szocialista realista törekvéseknek nyújtjuk. Ezért emeli ki a szocialista tudatosságú realizmus gyakorlatorientáló jelentőségét kulturális pártdokumentumok egész sora: a Kultúrpolitikai Munkaközösség két újabb állásfoglalása: *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban* (1966) és *Irodalom- és művészetkritikánk néhány kérdése* (1972), valamint a közoktatás és a közművelődés további reformját megalapozó, a befogadó tömegek ízlésének és tudatának formálásában is irányt mutató KB-határozatok, elsősorban a közművelődés fejlesztésének feladatairól szóló (1974). Ezért irányítja a figyelmet a XI. kongresszus határozata is *a szocialista eszmével átvilágított, közéleti igényű művészet* továbbfejlesztésével kapcsolatos tennivalókra: „A szocialista vonások további erősítése érdekében elvszerű vitákkal, következetes marxista kritikai értékeléssel, az alkotóműhelyek, a szerkesztőségek ideológiai és politikai felelősségének érvényesítésével még határozottabban támogassuk a szocialista eszmeiségű, közéleti elkötelezettségű irodalmat és művészetet."

Elválaszthatatlanok ezek a pártállásfoglalások *az MSZMP-nek* az ellenforradalom leküzdését követő időszakban kidolgozott és máig is érvényben levő, a XI. kongresszuson megerősített *fő politikai irányvonalától,* valamint a művészetek szocialista irányú fejlődése során szerzett tapasztalatainktól. A munkásosztály osztálypolitikája – amely egyben népfrontos szövetségi politika is –, ez a kipróbált politika hitelesíthette és hitelesítheti a jövőben is művészetpolitikánkat. Ugyanaz a politika, amely tágabb, ideológiai vonatkozásokban a marxista világnézet hegemóniájának biztosítását, egyszersmind dinamikus fejlesztését tűzte napirendre. S ebben az összefüggésben – éppen a fogalom *szorosabb*

esztétikai jegyeinek társadalmi és kulturális fejlődésünk szocialista fővonulatába való kívánatos, termékeny beágyazása érdekében – nem haszontalan ma külön is felidézni a tíz év előtti dokumentum egy kiváltképp időszerűnek látszó megállapítását: „A szocialista realizmusnak jellemzője a társadalmi-történeti *változás, fejlődés* iránti különös érzékenység, a társadalmi mozgás dinamikájának, irányának feltárására való képesség, a társadalmi-történelmi értelemben vett *új megragadásának igénye és gyakorlata.*"

Az MSZMP művelődéspolitikája számolt a hazai kulturális élet sajátos hagyományaival és kitapintható mozgástendenciáival, egyszersmind hasznosította a forradalmi munkásmozgalom története során felhalmozódott elméleti tapasztalatokat is. Közülük minden bizonnyal a legfontosabbak közé tartoznak a munkásmozgalom és a művészeti kultúra szövetségének Marx, Engels, Lenin által kidolgozott alapelvei, ezen belül az új, szocialista módon realista művészet kialakulásával és fejlődésével kapcsolatos történelmi-ideológiai tapasztalatok, elsősorban a Szovjetunióban és más szocialista országokban. Aki például áttanulmányozta a Köpeczi Béla válogatásában és előszavával megjelent gazdag szöveggyűjteményt (*A szocialista realizmus.* I–II. köt. 1970.), az – mindenekelőtt az elvi alapvetés szempontjából fontos teoretikus előzmények tekintetében – meggyőződhet arról, hogy maga a sokat vitatott fogalom és a hozzáfűződő, fokozatosan elméletté szilárduló, egyszersmind alkotó továbbfejlesztést igénylő esztétikai értelmezés, a marxista művészetfelfogásnak és a szocialista művelődéspolitikának ez az orientációs pontul szolgáló *alapkoncepciója egyáltalán nem erőltetett, merev skatulya, nem elvont norma. Tehát nem valami történelmileg gyökértelen,* csupán a személyi kultusz voluntarista elképzeléseinek „igazolására" kiagyalt fantom, ahogyan azt a polgári és revizionista esztétika – a figyelmet csupán a dogmatikus torzulások időszakának tapasztalataira összpontosítva – állítja; nem is kényszerzubbony, amelybe – ugyanezen állítások szerint – a szocialista országok művelődéspolitikája szeretné bújtatni az állítólag lényegéből következően „renitens", ilyen vagy olyan elhajlásra mindig kész művészetet és alkotóit. Nem, a szocialista realizmus századunk egyik létező és szüntelenül fejlődő, eleven és életképes, szuverén értékeket teremtő művészeti irányzata, amely a dolgozó emberek ügyével azonosulva, *megvesztegethetetlenül a megváltoztatásra érett világ megváltoztatása mellett,* a század betegségévé nőtt elidegenedés, egyáltalán az elnyomás és kizsákmányolás

ellenében *áll pártot, miközben számot vet az objektív történelmi folyamat „ravaszságával"*, az átmeneti korszak bonyolult osztályviszonyaival is. Éppen ezért a realista valóságábrázolás megújított módszereivel akarja előrevinni az ember önteremtésének ellentmondásos folyamatban, a nemzeti és nemzetközi osztályharc törvényei által diktált módon és ütemben megvalósuló, új és új konfliktusok leküzdését előfeltételező nagy ügyét.

Ezért lett és maradt a szocialista realizmus igazi elméleti alapkategória: a következetesen harcos humanizmus útján járó művészet legfőbb lényegi vonását tudatosító fogalom, *a szocialista tartalmú másféleség esztétikai kulcsfogalma*. S bármennyire érthető is az az ellenszenv, amely – egy sokszor és sokat hibázó régi kultúrpolitika módszereire emlékezve – a művészértelmiség vagy a művészettel foglalkozó kutatók széles körében kialakult az egy időben csak ironikusan emlegetett „szocreállal" szemben, az elhamarkodottan ítélőket éppen Lukács György figyelmeztette, joggal: „Azok is tévednek, akik a szocialista realizmusnak korai temetést akarnak rendezni." Mert nem a doktrinér spekuláció, hanem maga a művészeti fejlődés bizonyítja: miközben szükségképpen hitelét vesztette a kánonrendszerré merevített, mind a szocializmust, mind a realizmust csak kompromittáló „szocreál", szemünk láttára – nálunk és világszerte – *újra és újra életre kap egy szigorúan esztétikai mércével mérve is magasrendű, népi elkötelezettségű és szocialista tudatosságú új humanista művészet*. Vele az a felismerés, hogy korunk művésze többre és másra képes, mint a polgári világkép áruvédjegyét hordó, konzumcikké züllő, vagy a kiismerhetetlen jövőbe hajított palackpostának szánt, féloldalasan vagy csak névlegesen korszerű művészeti produkciók előállítására. Hogy a művészet területén sem üres utópia a szocialista alternatíva. Annak a reális humanizmusnak kulturális-művészeti alternatívája, amely meghaladja átmeneti korunk ismert válságjelenségeit és polgári jellegű, a közvetlenségben megrekedő tükröződésüket: a fennálló rosszat megszépítő s így azt esztétikailag igazoló, vagy az átmenetiségben csak káoszt látó, s így a fennálló elidegenedés előtt behódoló művészeti dekadencia hamis végleteit. Ez a művészeti válasz nem éri be azzal, hogy üres tömegszórakoztatás legyen, önáltató vigasznyújtás vagy puszta pótcselekvés: *a szocialista realista művész a tömegekhez eljutó alkotásaival aktív részese lehet a jelenkor progresszív világtörténelmi folyamatának*.

*

A szocialista realizmus elméletének életrevalóságát, időszerűségét nemkülönben *bizonyítják a hazai fejlődés adatai.* Érdemes lenne ezt részletekbe menően is dokumentálni. Különösen azután, hogy éppen a XI. kongresszus előkészítése során tanulságos mérlegkészítésre vállalkoztak az egyes művészeti ágak és a marxista művészetelmélet hazai kutatói.[3]

Vizsgálódásaikból először is kiderül, hogy a művészeti fejlődés nálunk is *ad acta* tett egy sor, korábban aránytalanul nagy elméleti energiákat lekötő diszkussziót. Például annak a kérdésnek sokszor merőben spekulatív vitatását, vajon folytonosság vagy megszakítottság jellemzi-e a múlt nagy polgári („kritikai") realizmusának és az új, szocialista realizmusnak a viszonyát. Ma már aligha akad komoly szakember, aki ne látná be, hogy az utópikus képzelgések világába tartozik az a téveszme, miszerint egy új művészeti kultúrának hajtásai életképesek lehetnének anélkül, hogy ne eresztenék gyökereiket a nemzeti múlt, különösen a progresszív osztálytörekvéseket a jelenkorig felvezető múlt éltető kulturális talajába. Nem kevésbé túlhaladottá vált az a hidegháborús idők reflexeként olykor még feltűnő vélekedés, miszerint a mai világművészetet, benne a sajátunkat is, vegytisztán-sterilen két osztályra lehetne felezni: értékes, mert szocialista produkciók itt; értéktelenek, mert nem szocialisták amott. Hatalmas a köztes terület, s ez a miénkhez hasonló nagy korváltás idején nem is lehet másként.

Ez azonban *nem menlevél a valódi értéket az álértékkel egybemosó relativizmus számára.* A realista módszer egyetlen művészeti ágban sem egyeduralkodó ma nálunk; emellett nincs okunk minden új jelenséget válogatás nélkül, puszta divatszempontoknak hódolva elméletileg szentesíteni. A valóságos összkép hullámvölgyeket, művészi megtorpanásokat is mutat, a világnézeti elbizonytalanodás és távlatvesztés negatív jelenségeit. Az utóbbi tíz év művészeti termésében akad riasztó példa elég a dekadencia imént jelzett rossz végleteire is. A kommercializmus, a „piacról élünk mi is" mentalitása vagy a különböző válsághelyzetekre, újonnan támadt konfliktusokra való kétségbeesett, hitevesztett reagálás, a sznob modernség importáruinak kultusza olyan kórtünetek, amelyek a polgári vagy kispolgári magatartás újratermelődésének nagyon is komolyan veendő társadalmi jelenségeire utalnak, s amelyek előtt természetesen nem hunyhat szemet a – polgári és kispolgári elvtelenséggel szakító – marxista kritika.

[3] Vö. *A magyar irodalom és a művészetek másfél évtizedes fejlődése* című, az MTA Irodalomtudományi Intézete által koordinált középtávú kutatási tervfeladat szaktanulmányait. Kézirat.

Nem lehet azonban vakon elmenni a szocialista és realista jelzőt nem puszta dekorációként magukon viselő *új értékek* mellett sem. Minden borúlátó jóslat ellenére: nem apadt el, ellenkezőleg, megújhodott, tudatosabbá vált és – sok vonatkozásban, főleg a befogadók körében – teret nyert az elmúlt évtized magyar fejlődésében a népi és a pártos, a szocialista jövőért perlekedve kritikai intenciójú, a szürkének tűnő hétköznapokban *a forradalmi gondolat, érzés és cselekvés lehetőségeit* kitartóan fürkésző művészet, amely realista módszerrel tudja és akarja megvilágítani, ábrázolni és kifejezni mozgó világunknak olykor rejtett, nehezen felismerhető fejlődésvonalait. Éppen azt az *újat,* amelynek érzékeny felkutatására okos előrelátással serkentette a hazai és nemzetközi progresszió iránt elkötelezett művészetet a tíz évvel ezelőtti vitaanyag.

Ez az *új* természetesen nem a puszta témaválasztáson múlik, nem is egyszerűen szándék vagy elhatározás dolga. Ha a művész ma „szavaz", művének ép és evilági mikrokozmoszát megteremtve, az újra és újra kiküzdendő *esztétikai érték* felmutatásával adja le szavazatát. Ha például filmművészetünk sokat emlegetett nagy hulláma a nemzeti önvizsgálat jegyében tette kritika tárgyává múltunk tragikus útvesztőit, ideológiai kelepcéit – s ezt tette Fábri Zoltán (Sánta Ferenc kisregényére építő) *Húsz órá*jától Kovács András (Cseres Tibor regényét alapul vevő) *Hideg napok*ján át Kósa Ferenc és Csoóri Sándor *Hószakadás*áig egész sor kiemelkedő alkotás –, akkor a nemzeti múlt konfliktusainak különböző feldolgozásai – a kifejezetten történeti téma és a művészeti törekvések, ars poeticák minden eltérése, „belső vitája" ellenére – egy ponton találkoztak: a szocialista önismeret szolgálatában, *a nemzeti lét ma napirenden levő problémáinak katartikus erejű öntudatosításában.* Ezzel teremtett a magyar film a szocializmus egyetemes kultúrájának is új értékeket. Így tudta humanizmusával, szocialista és realista másféleségével megadni a késő polgári dekadencia igazi ellenpontját. És a magyar filmművészetnek jelenkori tematikájú műveit is az emelte a szocialista fejlődés által igényelt, jelenünket humanizáló értékké, hogy társadalmunk nagy korszakváltásának emberi-egyéni konfliktusait tisztán tagolt, helyes történelmi tudattal átvilágított formában jelenítette meg. Ugyanez a titka lírai költészetünk közéleti elkötelezettségű fő sodrának is. A nemegyszer szenvedélyes kritika fűtötte költői szó, a Váci-féle híres „még nem elég", vagy a Nagy Lászlónál megfogalmazódó intelem: „...léted értelmét el ne vetéld" – a maradandó, el nem herdálható emberi értékszubsztancia védelmében tett hitet, a szocializmus belülről vezérelt emberségéért perelt. A káosz, a diszharmónia felett végül is

győző harmónia lehetőségének hitével és öntudatával. Garai Gábor megragadó szavaival: *„S kihajt, mint rózsató, / vak végzet avara felett, / őrző szivekben áttelelt / szerelmünk, a jövő."* Ugyanilyen indulat teszi korszerűen szocialistává és korszerűen realistává például Benjámin László költői önvallomását:

Otthontalan pedig a földön nem vagyok.
Fülemben boldog és keserű jaj,
szememben a lombok ezerárnyalatú zöldje,
ereimben délövi tenger,
kezemen ólom és vas szaga.
Nem hiszek a hitetlenségnek, nem hiszek
a hivatásos magányosoknak, a betétkönyves siratóasszonyoknak,
az önmaguk bűvöletében elaggott prófétáknak,
a férfi-szépségversenyek veteránjainak s újoncainak,
az időszámítást születésükkel kezdő háborodottaknak,
a tiszta kezű sterileknek.
Nem csúfolom ki a c s u d a d o l g o k tevőit,
akik szükségben maguk vonták az ekét,
hogy a világot megetessék, megitassák,
akik hidat vertek a zajló folyamon,
két országrész közt? – a kétségbeesés,
a halál szakadéka fölött
az élők testvéri közössége felé –

Az elmúlt évek drámáinak, regényeinek legjava nem kevesebb szenvedéllyel feszegeti a javuló életszínvonalhoz társítandó szocialista életforma, a szocialista demokratizmus, az értelmes közösségi élet, egyáltalán a „hogyan éljünk ember módra" kérdéseit. S nem alaptalan derűlátás, ha a többi művészeti ág legújabb kori fejlődéséről szólva ugyanilyen értékfelhalmozódásról beszélünk: a szocialista humanizmus szellemétől fűtött, esztétikailag maradandóan értékes művek felhalmozódásának folyamatáról. Ezért az MSZMP XI. kongresszusán elfogadott programnyilatkozat joggal állapíthatta meg: *„Az alkotók között mind általánosabbá válik az a felismerés, hogy a dolgozó nép növekvő igényeinek kielégítése és újabb igényei felkeltése a művészet belső fejlődésének is legfőbb érdeke."*

*

Nem veszett ki tehát művészetünkből a szocialista módon realista értéktudat; *formái* azonban, éppen a változó életviszonyok parancsszavára, a korábban nem ismert konfliktusok megjelenítésének igényéből követ-

kezően, *új alakot öltenek*. Ezek a formaújítások persze nemegyszer sértik a hagyományos közízlés konvencióit. A nyilvánosság előtt folyó művészeti vitáink jó része éppen az így keletkezett feszültségeket tükrözi. Somogyi József hódmezővásárhelyi *Szántó Kovács-emlékműve*, Jancsó Miklós *Szegénylegények* című filmje vagy Gyurkó László *Szerelmem, Elektra* című drámája nem utolsósorban azért került a szocialista realista hitelességet (olykor magát a művészi értéket is) elvitató ellenvélemények kereszttüzébe, mert sokkolóan hatott bizonyos tematikus és ízlésbeli beidegzettségekre.

Ezekben a vitákban mindenesetre maga a közízlés is formálódott: egyre többen ismerik fel a művészi eredetiség egyik fontos – éppen a mozgásban levő valóság realista tükrözésével összefüggő – sajátosságát. Amint Lukács György mondja: „az igazi műalkotás... egyúttal kitágítja és elmélyíti azokat az esztétikai törvényeket, amelyeket betölt". Semmi köze ennek a megállapításnak ahhoz a divatos sznobizmushoz, amely a modern művészet mélységének kritériumává szeretné tenni a tömeghatás elvi lehetetlenségének késő polgári dogmáját. Ismét az elmúlt évtized kiemelkedő művészeti alkotásaira hivatkozhatunk, ha kategorikusan elutasítjuk az értékes mű feloldhatatlan talányosságát hirdető ilyenfajta doktrínákat. *Nem magasabb rendű az, ami öncélúan tetszeleg érthetetlenségével.* S aki a modernséget tényleg a *korszerűség* jegyében, más szóval a jelenkor legjobb tartalmaira igent mondva értelmezi, az nem vonhatja kétségbe, hogy a realista művek – ma inkább, mint valaha – *hatni* akarnak, s még sokkolónak tűnő mondanivalójukkal, eszmei tartalmukkal s a belőle fakadó formai újításaikkal, eredeti megoldásaikkal is *az egész nép* gondolkodás- és érzésmódját akarják alakítani.

Ma sokkal több joggal lehetne *provinciálisnak* nevezni a privát szférába zárkózó, a „felsőbbrendűség" bódulatában meghirdetett *„önmegvalósítás" programját*. Régi marxista igazság: az emberi személyiség gazdagsága csakis társadalmi viszonyainak gazdagságából, szabadsága csakis értelmes öntevékenységéből, önkiteljesedése csakis az emberi nem ügyével való azonosulásból meríthet igazi tartalmat és energiát. Csak ennek tudatában kerülheti ki új művészetünk is az áldemokratikus giccs és az ezoterikus palackposta-üzenet rossz végleteit. Így lesz hatásában is népi: tömegek öntudatát kiteljesítő.

*

Ezt az igazságot éppen a mai generációváltás kapcsán érdemes újra felidézni. Művészeti életünkben ma nemcsak új típusú társadalmi konfliktusok megjelenítésének gondja jelentkezik, hanem *szót kér és szóhoz jut egy új nemzedék is,* amely már nem élte át a megelőző generációk keserves történelmi tapasztalatait, s jószerivel még nem ment át az elkötelezett közéleti-politikai cselekvés emberpróbáló, jellemeket felnevelő iskoláján. Ennek az új nemzedéknek a legjobbjai teljességre, folttalan tisztaságra, erkölcsi keménységre, alkut nem ismerő erkölcsi tartásra törekszenek. Olykor romantikus látásuk azonban arra vall, hogy indulásukkor bizonyos hátrányokkal is küzdenek: progresszív elégedetlenségük mindazzal szemben, amit készen kaptak, s ami újabb korrekciókat igényelne, nem tud egy csapásra azzal a realista gondolati kultúrával összekapcsolódni, amely a túlhaladott régit a valóságban is segíthetne leküzdeni, s amely a hatékony – tehát nem pusztán utópisztikus – radikalizmus sajátja.

A korszakváltás ilyen gondjait nem figyelembe venni – nagy hiba volna. De talán még nagyobb, ha az elmélet és a kritika megfeledkezne „a forrongó, háborgó, kutató ifjúságot" illető lenini figyelmeztetésről: „Gyakran megesik, hogy az idősebbek és öregek nemzedékének képviselői *nem tudnak* megfelelő módon bánni az ifjúsággal, amely szükségszerűen *másképpen* kénytelen a szocializmushoz közeledni, *nem* azon az úton, *nem abban a formában, nem olyan* viszonyok között, mint apái."[4]

Amit itt Lenin általában a szocializmushoz való emberi közeledés új formáiról megállapít, az teljes mértékben vonatkoztatható a most jelentkező művészgenerációnak a szocialista realizmushoz való közeledésére is. *A marxista kritika feladata itt kettős.* Egyrészt védenie kell minden szocialista irányultságú közéletiség-igényt, azt a társadalomkritikai elemet, amely – a doktrinér skatulyázgatással ellentétben – a szocialista realizmusból sem hiányozhat. Másrészt meggyőző szóval be kell bizonyítania: maga a szocialista elkötelezettség válik előbb-utóbb kérdésessé, ha romantikus-avantgardista indulatok foglya marad, és lemond arról a művészeti módszerről, a realizmusról, amely különbséget tud tenni „fecsegő felszín" és „hallgató mély" között. Ez történik, ha a művész nem tekinti szoros értelemben vett művészi tevékenysége legszervesebb részének az önmagán – és nem pusztán anyagán – végzett munkát, saját személyiségének a marxista eszmeiség belső birtokbavételét is feltételező formálását.

Ilyen – és korántsem csak az új művészgenerációnak szóló – tanulsá-

[4] *Lenin* Összes Művei. 30. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 218. old.

gokkal szolgál egyébként *a kortárs világművészet igazi élcsapata is.* Mert ami az új típusú, a szocialista fejlődés talaján létrejött konfliktusok művészi „kihordását" illeti, nem véletlenül keltett nálunk is mély visszhangot, vált nemegyszer tömegsikerré például az újabb szovjet irodalom néhány kiemelkedő műve. Ajtmatov kisregényei átütő erejű hatásukat egyebek között annak köszönhetik, hogy olykor megrázó konfliktusokat ábrázolva, keserű megpróbáltatásokat megjelenítve, hitelesen, magát a formát is megújítva újra kiküzdik, mintegy rehabilitálják az esztétikai harmóniát, a szépséget. Ugyanígy gazdagította esztétikailag is új jegyekkel a szovjet filmművészet szocialista realista módszerét Tarkovszkij az *Iván gyermekkorá*ban vagy Suksin a *Vörös kányafá*ban. De más példák is tanúsítják, hogy a szocialista világművészet jóformán napról napra produkál hasonló „meglepetéseket". Elég itt talán Latin-Amerika irodalmának – lírájának és regényének – mostanában megindult európai diadalútjára utalni. Neruda vagy García Márquez szocialista elkötelezettségű művészetére a mi olvasóközönségünk is érzékenyen reagált. Pedig egyikük sem puszta egzotikumokkal hat ránk. A „harmadik világ" feltörésének művész előőrsei ők, s mély realizmusuk, amelynek – mint a mi József Attilánknál – náluk sem mond ellent az ősi folklórból és a modern szürrealizmusból egyaránt merítő, eredeti formanyelv, minden elméleti deklarációnál hathatósabban bizonyítja: *szocialista realizmus és valóságos korszerűség* nem állhatnak egymással hadilábon. Egységük nem esetleges, hanem lényegi egymásrautaltságot fejez ki: az új művészeti kultúra lényegéből következő szüntelen megújhodás törvényszerű voltát.

A realista művészetnek van jelentékeny múltja, kézzelfogható jelene és lesz jövője is. Forrása éppoly kimeríthetetlen, mint amilyen visszafordíthatatlan az emberi nem társadalmi öntudatra ébredésének, önteremtésének világtörténeti folyamata. A szocialista realizmus, ideértve legújabb hajtásait is, persze semmiképpen nem független alkotásainak konkrét *itt*jétől és *most*jától: jelenkorunk bonyolult osztályharcaitól, a nemzetit és az osztályszerűt magában foglaló egyetemes, az egész emberi nemet érintő progresszió feltételeinek és lehetőségeinek konkrét alakulásától. De éppen ez a konkrétság a biztosíték arra is, hogy ezek az alkotások *az ember valóságos lényegi erőit tudják integrálni,* túlhaladva-túlemelve mindenféle megkötő partikularizmuson. Ezért szolgálhatnak ezek a sok irányból jövő és a dolgozó emberek eljövendő szocialista világa, a „szabadság birodalma" felé való előrehaladás irányát jelző művek ösztönzésül, például a mi művészetünk számára is. Király István gondolata szerint, ha a mai világ-

kultúra „internacionalizál" minden nemzeti keretek között létrejött tényleges művészeti értéket, akkor a másik oldalon mi „nacionalizálhatjuk", nemzeti kulturális fejlődésünk sajátjává tehetjük az internacionális méretekben felhalmozódó újat, haladót. Ezúttal elsősorban a művészeti gyakorlat elméletileg figyelmet, kritikai érzékenységet igénylő vonásaival foglalkozunk. *A nemzeti és a nemzetközi tapasztalatok egybevetése, kölcsönös cseréje* természetesen a voltaképpeni elméleti-esztétikai munkában is különleges távlatokat nyit a marxista társadalomtudomány különböző műhelyei közötti kapcsolatok előtt, s parancsolóan szükségessé teszi ebben a vonatkozásban is *a szocialista országok szoros ideológiai együttműködését*. Erre ösztönöz a XI. kongresszus határozata is, mely szerint pártunk „fontos feladata, hogy részt vegyen a testvérpártok összehangolt ideológiai tevékenységében; velük összefogva fokozza a szocializmus propagandáját..."

*

Semmi kétség: *a szocialista realizmus helyes értelmezése és termékeny alkalmazása mindig is az ideológiai harc egyik gyújtópontja volt, s az marad a jövőben is.* A művelődéspolitikában 1956 előtt jelentkezett voluntarizmus és az alkotó elméleti általánosítást gúzsba kötő dogmatizmus végérvényesen leszerepelt. De az elméleti megcsontosodást és az eltorzult, beszűkült gyakorlatot – immár több mint másfél évtized tapasztalatai alapján mondhatjuk – az MSZMP nem a „liberalizálás" jegyében, hanem a szocialista demokratizmus kiteljesítése alapján számolta fel. Ezért nem ellentmondás, hogy a pluralizmust mint a marxizmuson belül állítólag egymás mellett élő irányzatok ideológiai egyenrangúságának tételét az esztétikai elmélet területén is határozottan elutasítva, komolyan vesszük *a szocialista realista törekvések maximális támogatásának* elvét és – ami belőle következik – az új, harcosan humanista művészet dinamikus megújulási igényét, *sokszólamúságát*. Ideológiai pluralizmus és progresszív, szocialista tartalmú művészeti sokféleség a realizmus alapján: nem azonos fogalmak. Ha az előbbi ellen marxista kötelességünk küzdeni, az utóbbi – a szocialista és realista művészeti alternatíva szólamgazdagsága – megérdemli, hogy elismerő-támogató figyelem kísérje alakulását a jövőben is. Éppen a tartalmas, értelmes jövő érdekében. Ahol végleg otthonra lel a dolgozó embereket megillető igazi kultúra, miközben a szocialista eszmeiség alapján szakadatlanul megújul a realista művészet is.

(Társadalmi Szemle, 1975. 7. sz.)

Művészeti életünk közönsége egyre több új névvel, új arccal találkozik. Fiatal alkotók százai mutatkoztak be az utóbbi években, ma már az aktív művészeknek mintegy harmada fiatalnak, pályakezdőnek számít. A közönség azonban többnyire csak akkor jegyezte meg az új neveket, ha ezek új hangot, szocialista jelenünkhöz méltó mondanivalót is képviseltek. Ebben az esetben viszont hamarosan lekopott a név mellől a „fiatal" vagy a „kezdő" megjelölés. Természetes is ez. A közönségnek nem az alkotó, hanem *az alkotás* az igazán érdekes. *A szerző kora helyett a mű korszerűségére kíváncsi.* A művész számára nemcsak előjog, de szorító parancs is, hogy maga helyett a művét beszéltesse. A művészetben nincs „lábjegyzet", amely az „alkotó ifjú korára való tekintettel" mentség lehet a felszínességre, a gondolatszegénységre, az esztétikum hiányára. A művek megítélése nem történhet más mérce alapján, mint amilyet az egész magyar marxista kritika használ. A külön mérce ugyanis elkülönít, akadályozza, hogy a fiatalok művei a tényleges értékek szerint helyezkedjenek el a művészeti értékrendben, gátolja valóságos – világnézet, tehetség, teljesítmény szerinti – differenciálódásukat.

A fiatal és a tapasztalt alkotó művészi és politikai hivatása tehát azonos. A párt XI. kongresszusának iránymutatása szerint nem kisebb feladatokról van szó, mint arról, hogy a művészek felelősen részt vállaljanak a fejlett szocialista társadalom építésének nemzeti programjában, a szocialista életmód, a szocialista közgondolkodás jegyeinek elterjesztésében. Művelődéspolitikánk egyik alaptörekvése, hogy művészeti életünkben az erre mutató tendenciát erősítse és bontakoztassa ki. E törekvés sikere természetesen nem képzelhető el az alkotók politikai-ideológiai arculatának, életútjának és körülményeinek differenciált elemzése, ismerete híján. A művészetpolitika számára tehát – szemben a közönség szempontjaival – *van* értelmezhető és érdekes jelentése a művész életkorának, társadalmi beilleszkedése aktuális fázisának. A művészetpolitika számára ugyanis nemcsak a kész mű, hanem a születő, *az eljövendő alkotás is fontos.* Éppen

annak érdekében kell *megkülönböztetett módon* foglalkoznia a fiatal művészekkel, hogy azok felnőhessenek a szocialista művészettel szemben támasztott *egységesen* magas követelményekhez.

Ezek a követelmények egyre nagyobb figyelmet irányítanak *a művész közművelődési hivatására.* A közművelődési tevékenység legkülönbözőbb területén sajátos munkalehetőségek nyílnak éppen a fiatal művészek előtt, akik életkoruk, ifjúságmozgalmi kapcsolataik alapján különösen alkalmasak lehetnek az ifjúsági közösségek esztétikai-kulturális nevelésére. Tehát a művészet- és a közművelődés-politika növekvő követelményei egyaránt azt kívánják, hogy a fiatal alkotók helyzetének felelős vizsgálata az ifjúságpolitika fontos kérdése, a Kommunista Ifjúsági Szövetség sürgető feladata legyen.

*

A párt ifjúságpolitikai határozata, az ezt követő állami intézkedések és a KISZ állásfoglalásai (az ifjúsági törvény, az Állami Ifjúsági Bizottság megalakulása, a KISZ KB 1974. áprilisi határozata), nem utolsósorban pedig *a pártszervezetek megélénkülő ifjúságpolitikai tevékenysége* máris kedvezőbb feltételeket teremtettek a fiatal művészek világnézeti fejlődéséhez, alkotói kibontakozásához. Fontos szerepük volt ebben a művészeti életünk fejlődését szolgáló kritikai vitáknak, művészetpolitikai állásfoglalásoknak és intézkedéseknek (az irodalom- és művészetkritika, a művészeti szövetségek, a könyvkiadás feladatait tisztázó dokumentumoknak) is.

A kedvező összképet azonban egyes területeken – különböző okokból – *még negatív jelenségek* zavarják. A fiatal művészek körében is jelentkeznek azok az eszmei-művészi problémák, amelyekre a XI. kongresszus művészeti életünk egészével kapcsolatban rámutatott, és számolni kell a fejlődés hozta új ellentmondásokkal is.

A helyzet részletesebb áttekintése előtt azonban tisztázzuk a vizsgált terület határait. Kiket takar a *„fiatal művész"* megjelölés? A kérdés nem csak stiláris jelentőségű. A „fiatal művész" fogalmának helyes értelmezése azért fontos, mert a meghatározó, speciális vonások ismerete és művészetpolitikai figyelembevétele segíti, ösztönzi a fiatal művészek társadalmi-művészi integrálódását.

Az elmúlt évek művészetkritikai vitái nyomán világossá vált, hogy a fogalom *szociális,* nem pedig esztétikai kategória. Meghatározó vonásait az életkor, a pályakezdés, a beilleszkedés sajátos gondjai, az érdekek

és társadalmi élmények művekben is kifejezésre jutó hasonlósága jelenti, és semmiképpen sem az alacsonyabb esztétikai nívó.

A gyűjtőnév azonban nem homogén, hanem éppenséggel heterogén társadalmi csoportot jelöl: tagjai – a 35 éven aluli alkotó- és a 30 éven aluli előadóművészek – korban, valóságismeretben, társadalmi-történelmi tapasztalatban, művészi törekvésekben érezhetően *különböznek* egymástól. Nyilvánvalóan más-más élmények határozzák meg például a 35 éves filmrendező világképét, aki a háború alatt született és középiskolásként élte meg 1956-ot; és a 20 éves előadóművészét, akinek már az ellenforradalom utáni konszolidációs küzdelmekről sem lehetnek élményei.

Politikai-ideológiai arculatukat mindenesetre az határozza meg, hogy ez a fiatal művészgeneráció kedvező társadalmi, politikai és alkotáslélektani feltételek között lépett pályára. Pártunk művelődéspolitikája minden korábbinál előnyösebb – természetesen nem probléma- és ellentmondásmentes – lehetőséget teremtett indulásukhoz. Ezt a pályára-lépést alapvetően meghatározzák szocialista társadalmunk és művészeti életünk eredményei: a szocialista kultúra hegemóniájának erősödése, a kulturális élet demokratizmusának kiszélesedése. Ezért *a fiatal művészek döntő többsége egyetért pártunk alapvető politikai céljaival, többségük a marxizmus–leninizmus szellemében alkot,* tevékenykedik. Világnézetük alakulásában meghatározó, hogy ez a nemzedék a szocialista társadalomban nevelkedett; tagjai természetes életközegnek érzik a szocialista társadalmi viszonyokat.

Helyzetükből adódóan azonban az előző nemzedéktől *némileg eltérően* értelmezik és fejezik ki az elkötelezettség, a pártosság lényegét. Kisebb súlyt helyeznek a művészi tartalom *közvetlen* politikai vonatkozásaira, de rendkívül érzékenyek *a szocialista erkölcs, életmód és gondolkodás* időszerű kérdései iránt, friss szemmel veszik észre a szavak és tettek ellentmondásait, nagy erkölcsi igényességgel keresik a forradalmiság mai tartalmát és cselekvési lehetőségeit.

Világképük kibontakozására azonban rányomják bélyegüket azok az objektív és szubjektív *ellentmondások* és feszültségek is, amelyeket társadalmi-művészeti életünkben és művészetoktatásunkban tapasztalhattunk. A fiatal művészek körében is érzékelhető egyeseknél a XI. kongresszus által bírált távlatvesztés, elbizonytalanodás a társadalmi jelenségek és tendenciák értékelésében. Megfigyelhetjük a közéletiségtől való óvatos távolságtartás, az individualista művészetszemlélet, az

anarchista, modernista művészet- és életfelfogás megnyilvánulásait, de a felelősségvállalásról lemondó, opportunista alkalmazkodás, a karrierista konformizmus jeleit is. A *meghatározó erőt* azonban a szocializmus vállalásával hitelesített társadalomkritikai szemlélet képviselői jelentik: azok, akiknek világképében egyre nagyobb szerepet kap a marxizmus–leninizmus.

*

A művész ideológiai arculatának természetesen *a mű a legfontosabb kifejezője*. Ebben a vonatkozásban is kétségtelen a fejlődés, amely nem független az egész magyar művészet útjától és buktatóitól. A bonyolultabbá vált valóság ábrázolása a fiatalokat is nehéz feladat elé állítja: szándék és művészi megvalósulás náluk sem mindig esik egybe, s a művekben is fellelhetők néha nemkívánatos, ideológiailag vitatható-vitatandó tendenciák. Munkásságuk ennek ellenére mind jelentősebb megújító tényezője művészetünk minden ágának.

A fiatal *prózaírók* műveiben a korábbi csellengő, helyüket nem találó „antihősöket" a tevékeny, felelősen gondolkodó hőstípus kezdi felváltani. (Gondoljunk például Ördögh Szilveszter, Czakó Gábor, Dobai Péter, Balázs József, Marosi Gyula, Munkácsi Miklós, Csaplár Vilmos műveire.) Kikristályosodóban van a fiatal *költők* (Veress Miklós, Apáti Miklós, Rózsa Endre, Kiss Benedek és mások) történelmi múltat és jelent, szocializmust és magyarságot egységben látó közéleti költészete.

A fiatal *filmesek* valóságfeltáró törekvései a rövid-, a dokumentum-, valamint a játékfilm műfajaiban a szocialista elkötelezettséggel párosulva hoztak figyelemre méltó eredményt; például Dárday István, Szörény Rezső, Grunwalsky Ferenc, Vitézy László, Lányi András, Bódy Gábor művészetében.

Színházművészetünkben a fiatal rendezők és színészek egyre jelentősebb szerepet töltenek be: Székely Gábor, Zsámbéki Gábor, Iglódi István, Kerényi Imre, Marton László rendezései, Huszti Péter, Kozák András, Kútvölgyi Erzsébet, Csomós Mari, Cserhalmi György szerepformálásai a színház sajátos eszközeivel, elkötelezetten szóltak hozzá társadalmunk lényegi kérdéseihez. Szinte teljes egészében fiatalok határozzák meg *balett- és táncművészetünket:* többekkel együtt Tóth Sándor, Dózsa Imre, Keveházi Gábor.

Zenei életünkben is mind jelentősebb a fiatal előadóművészek szerepe (Ránki Dezső, Kocsis Zoltán, Falvai Sándor és mások). Meghatározó

a fiatalok jelenléte a szórakoztató zene világában, amelyen belül megerősödtek az öntevékeny népzenei mozgalom, a polbeat, a közösségi zenélés (Sebő-együttes) kedvező tendenciái. A magyar zenei avantgarde ifjabb csoportját alkotó fiatal zeneszerzők (Jeney Zoltán, Vidovszky László, Dukay Barna stb.) kibontakozása is figyelmet keltett az utóbbi években, de legnagyobbrészt pozitív tartalmú kísérletező tevékenységük esztétikai-világszemléleti elemzésével a szakkritika eleddig adós maradt. A KISZ Központi Művészegyüttese mellett működő Új Zenei Stúdió értékes, újszerű, művészeti és közművelődési törekvései sem találtak a szakmában mindenütt igényes, értő, kritikus, ugyanakkor elfogultságtól mentes fogadtatásra.

A fiatal *képző- és iparművészek* művei az országos tárlatokon kiállított alkotásoknak már kb. 40 százalékát teszik ki. Kiemelkedő például a Szabados Árpád, Bálint Ildikó, Szemethy Imre nevével fémjelzett grafika színvonala. Kiegyensúlyozott a táblaképfestészet. Néhány tehetséges alkotó – például Szentgyörgyi József, Csavlek András, Bráda Tibor, Kocsis Imre, Topor András – a nemzedék művészileg eszmeileg érettebb vonulatát képviseli, de mögöttük már ott vannak az egészen fiatal tehetségek (Duschanek János, Nagy Gábor, Dienes Gábor és mások személyében). Tehetséges, elkötelezett alkotók (Janzer Frigyes, Gyurcsek Ferenc, Váró Márton, Marosits István és mások) léptek színre a szobrászatban is, ahol megnőtt az érdeklődés a köztéri szobrok alkotása iránt.

Az utóbbi években *az irodalom-, színház- és képzőművészet-kritika* is tehetséges, fiatal marxista kritikusokkal gyarapodott (Agárdi Péter, Alexa Károly, Berkes Erzsébet, Hajdu Ráfis Gábor, Koltai Tamás, Kulin Ferenc, Sziládi János, Szilágyi Ákos, Vadas József, P. Szücs Julianna, Pap Gábor).

A művészeti ágazatok fiatalok által elért eredményeinek elismerése természetesen *nem kisebbítheti a kritikai hangsúlyokat*. A fiatal írók, költők alkotásaiban esetenként az individualista, modernista szemlélet, a formalizmus vagy a paraszt-népi–nacionalista vonásoktól sem mentes, vitatható-vitatandó közéletiség is fellelhető. A filmekben olykor a valóságfeltárást negativizmus, a széles társadalomábrázolás igényét ideológiailag-politikailag ellenzéki hangoltságú, parabolákban kifejezett általánosítás kíséri. A képzőművészetben az utánzó, konzervatív középszerűség és a mindenáron újítani akaró művészi formalizmus, a Nyugaton is leáldozott polgári divatok követése is észlelhető. Vitathatók a fiatal

zenészek egyes kísérletei is. Színházművészetünkben tehetséges fiatal rendezők mondanivalójukat sokszor egyoldalúan csak a klasszikusok, nem pedig a mai magyar dráma színpadraállításával vélik kifejezhetőnek. A fiatal irodalmárok egy szűkebb körében neopozitivista, strukturalista törekvések jelentkeznek.

A folyamat egészét értékelve azonban kétségtelen: *visszavonulóban vannak az individualizmuson alapuló, öncélú, modernista, formalista törekvések*. Ugyanakkor a fiatalokra is érvényes, amit a pártkongresszus kritikai állásfoglalása és feladatkijelölése művészeti életünk egészére megfogalmazott: „Az író, a művész maga választja meg témáját, kifejezési formáit és eszközeit. A témaválasztás, a stílus, a művészeti irányzat szabadságának azonban mindig az a mértéke, hogy mennyire segíti a társadalom ábrázolását és hogy a mű mennyire képes a társadalomhoz szólni." A *pártosság* tehát nem a művészetre – és nem a művészekre – rákényszerített külső „parancs", hanem a művészet valódi természetétől, a szocialista művészet szabadságától elválaszthatatlan értékminőség. Küldetésük, lényeges szerepük van a művészeteknek a szocializmus otthonosabbá tételében, felnőtté alakításában. Ma pedig egyre inkább erre esik a hangsúly.

*

A szocializmus otthonosabbá tételében az a művész vállalhat feladatokat, aki maga is otthon érzi magát szocialista társadalmunkban. A művészi küldetés beteljesülésének a harmonikus emberi-alkotói *beilleszkedés* az egyik garanciája. A fiatal művészek integrálódása az elmúlt években – különösen az irodalom, a színház- és táncművészet területén – felgyorsult. Több művészeti ágban nőtt az önálló fórumok száma (ilyenek például a Móra Kiadó antológiái, a KISZ KB folyóirata: a *Mozgó Világ*, a fiatalok galériái), egyre több fiatal jutott felelősségteljes közéleti szerephez a szerkesztőségekben, színházakban, művészeti intézményekben. A kulturális-művészeti alkotóműhelyek ifjúsággal kapcsolatos tevékenysége az elmúlt években pozitívan változott: nagyobb súlyt kapott a pályakezdők nevelése, segítése. A fokozott gondoskodás azonban nem mindig párosult az ideológiailag értékes, elkötelezett művek tervszerű támogatásával.

A fiatal alkotók közösségi-művészi fejlődésének, beilleszkedésének segítését, a pályakezdés gondjainak enyhítését tűzték ki célul *a művészeti szövetségek mellett létrehozott stúdiók, körök* (a már jelentős hagyományokkal rendelkező Balázs Béla Filmstúdió és a Fiatal Képzőművészek

Stúdiója, valamint az 1973-ban alakult Fiatal Írók József Attila Köre). A *József Attila Kör* fokozatosan az érdemi munka színterévé válik, mára több-kevesebb sikerrel összefogja a fiatal írók szakmai és ideológiai munkáját. Sokat javult a Kör közéleti-közművelődési munkája is. Friss, egészséges közéleti mozgás tapasztalható a *Fiatal Képzőművészek Stúdiója* életében is, bár továbbra sem sikerült néhány fontos kérdés érdemi rendezése (az alapszabály korszerűsítése, az új ösztöndíjrendszer bevezetése, a vidéki tagok aktivizálása). A *Balázs Béla Stúdió* a közelmúltban az irányító szervek erélyes beavatkozását követően új reményekre jogosítóan lábalt ki a súlyos szervezeti, eszmei-színvonalbeli zsákutcából. A *televízió* nemrég három *kísérleti műhelyt* hozott létre, hogy ezzel is oldja a szükséges műsorbiztonság és az új kezdeményezések közötti, a fiatalok fejlődését olykor nehezítő ellentmondásokat. A többi művészeti ágban azonban – a színház-, a fotó-, az ipar-, a zene- és a táncművészet területén – hiányzik a fiatalokat összefogó szervezeti keret. Annál nagyobb feladat hárul a *Fiatal Művészek Klubjára* az alkotók szakmai-ideológiai továbbképzésében, kulturált szórakozásában, a különböző művészeti ágak fiatal képviselőinek összefogásában. Hosszú évek nehéz, bizonytalan időszaka után a Klub az 1973-as tagrevíziót és tisztújítást követően mindinkább kezdi megtalálni lehetőségeit és feladatait: programjában egyre több a színvonalas, művészetpolitikánkat okosan és vonzóan szolgáló vita, előadás, kiállítás.

A fiatal művészek társadalmi-művészeti beilleszkedésének ellentmondásait jelzi, hogy *nem mindig kielégítő a társadalmi-művészeti élet vezető testületeiben való jelenlétük*. Feltűnő például az az ellentét, amely a fiatalok művészi súlya és szövetségi képviseletük aránya között van. Még rosszabb a helyzet a művészeti szövetségek vezetőségeit illetően. Kicsi a kiadói, művészeti tanácsokba, illetve a munkaelosztó bizottságokba delegált fiatalok számaránya is. Ilyen körülmények között a fiatalok megrekedhetnek a fiatal művészek stúdióiban, s ez alkalmat adhat a nemzedéki ellentétek újratermelődésére is.

A társadalmi-művészeti beilleszkedés mértékét az is mutatja, hogy mekkora és milyen szerepet talált a fiatal művész a közélet porondján, mi jellemzi *tudatos politikai életét*.

A fiatal művésznemzedék közéleti érdeklődését, politikai tudatát már a szocialista társadalom formálta. Társadalmi viszonyainkat természetes életfeltételekként élik meg, magukénak érzik eredményeinket, de gondjainkat is. Otthonosan tájékozódnak a szocialista demokrácia világában

– nem csoda, ha személyes sérelemként bosszantják őket közéletünk ellentmondásai, ha indulattal utasítják el a bürokratizmus, a formalizmus, a kicsinyesség jelenségeit. A mi társadalmunk nevelte őket igényességre: éppen ezért szigorúbbak és türelmetlenebbek a szocialista erkölcs törvényszegőivel, a normák és a magatartás eltéréseivel szemben. Ez a személyes indulat és jobbító szándék motorja lehet közéleti-politikai aktivitásuknak, művészi felelősségvállalásuknak is.

A művész azonban nemcsak mint alkotó, hanem *mint a kultúra hivatott közvetítője, a közművelődés munkása* is fontos politikai feladatot láthat el. A két szerep összekapcsolódik: a korszerű, izgalmas műalkotás szolgálja legjobban a „köz" művelődését. De a művészekre szükség van a hagyományos közművelődési tevékenységben is. A fiatal alkotóknak természetesen főként a fiatal befogadók, az ifjú közönség világnézeti és esztétikai nevelésében van közvetlen pedagógiai, népművelői hivatásuk. Mindebben sok értékes eredmény született már. A fiatalok egyre nagyobb számban és tudatosabban vesznek részt az alkotói tevékenységükhöz kapcsolódó közművelődési munkában. Az írók és az ifjúsági klubok, amatőr színjátszók; a képzőművészek és a szakkörök; a zeneművészek és a szakmunkástanuló-kollégiumok közötti kapcsolat pozitív példái országszerte ismertek. Nincsenek azonban kiaknázva a szocialista brigádokban, az építőtáborokban dolgozó, a munkásszállásokon lakó fiatalokkal kialakítható termékeny, okosan segítő kapcsolatok lehetőségei. A formákon, a módszereken lehet és kell is gondolkodni – annyi bizonyos, hogy az ifjúság közművelődésének támogatása a fiatal művésznemzedék áthárithatatlan politikai feladata.

*

A szocialista művész politikai munkája természetesen nem nélkülözheti a párt eszmei és gyakorlati iránymutatását. *A párthoz való viszony* kulcskérdés a fiatal művész kommunista nevelésében, alkotói és emberi kiteljesedésében. Éppen ezért kell felelősen számot vetni azzal a ténnyel, hogy a pártépítésben a korábbi évekhez képest *nem történt jelentősebb előrehaladás.* A fiatal művészek soraiból való tagfelvétel aránya a színház-, az ipar- és képzőművészet, valamint az irodalom területén javult ugyan, de stagnálás mutatkozik a fiatalokra épülő táncművészetben és az ideológiailag közvetlen hatású filmművészetben. Ennek a helyzetnek az okait elemezni lehet, de mentegetni nem. Egyrészt közrejátszik benne az egyetemi-főiskolai évek néhány kedvezőtlen tapasztalata miatti visszahúzó-

dás, a világnézeti nevelés hiányosságai. Másrészt a fiatal művészek beilleszkedési, munkavállalási gondjai, a munkahelyi szétszórtságuk is kedvezőtlenül befolyásolja a politikai-ideológiai fejlődést. Mindnyájan tudjuk, mennyire hátráltatják a fiatal (különösen a társadalmi problémákra fokozottan érzékeny fiatal művész) kommunista nevelését a klikkharcok, a példaadás esetenkénti hiánya, idősebb kommunisták nem mindig elvszerű vitái, néhány tekintélyes, haladó művész távolmaradása a közéleti-politikai cselekvés első vonalából. De károsan hat az is, hogy egyes művészeti szövetségek indokolatlanul tartózkodnak a fiatalok felvételétől. El kell ismernünk azt is, hogy a művészi területen dolgozó KISZ-szervezetek gyengesége, a párttaggá való tudatos nevelés hiánya is nehezíti a fiatal művészek bekerülését pártunkba.

A *KISZ-szervezet* munkája egyébként is fontos tényezője az ifjú művészek politikai életének. Az ifjúsági szövetséget már VIII. kongresszusának határozata arra kötelezte: dolgozza ki a művészfiatalok körében végzendő KISZ-munka feladatait. Ennek megfelelően született meg a KISZ KB Intéző Bizottságának az a határozata, amely a KISZ-nek a fiatal írók és művészek körében végzett tevékenységéről, ennek főbb tapasztalatairól és feladatairól szól. A határozat végrehajtásában természetesen a főiskolákon, a művészeti munkahelyeken és a művészeti szövetségek stúdióiban működő KISZ-szervezeteknek van a legtöbb kötelességük. *A KISZ-tagok arányával nem lehetünk elégedettek,* különösen a pályakezdőknél, de még a főiskolások között sem. Kétségtelen viszont, hogy *hatékonyabb lett* a stúdiók, körök KISZ-munkája. Az ifjúsági szövetség a legjelentősebb előrelépést a művészi alkotómunka támogatásában tette: különdíjak, megbízások, pályázatok, antológiák sorával ösztönözte és ismerte el az értékes, elkötelezett művek születését.

A KISZ IX. kongresszusa a fiatal művészek helyzetével, feladataival az ügy rangjához méltóan kíván foglalkozni.[1] A fiatal művészek közötti KISZ-munka eddigi eredményei már kölcsönös bizalmat teremtettek: ennek légkörében akarja a ifjúsági szövetség megerősíteni velük kapcsolatait, biztosítani az ösztönző támogatást és a rangos művészi-politikai feladatokat a fiatal művészgeneráció számára.

Úgy érezzük, hogy a művészek emberi-politikai fejlődését és mozgalmi életünk kiteljesedését egyaránt szolgáljuk, ha a fiatal alkotókat *minél nagyobb számban kapcsoljuk be az ifjúsági szövetség munkájába* és ezen

[1] A KISZ IX. kongresszusa 1976 májusában ülésezett. – *A szerk.*

keresztül a *közéletbe*. Ezt a kapcsolatot nem lehet elég korán megalapozni. Már a művészeti főiskolák, egyetemek KISZ-szervezeteiben politikai útravalót kell adni a művészi hivatáshoz, elsősorban az elmélyültebb ideológiai-politikai képzés és az iskola falain túllépő és túllátó közművelődési megbízatások révén, de a jelentősebb művészeti alkotóműhelyek sem képzelhetők el jól működő KISZ-szervezet nélkül.

A szervezetek létrehozásában és élő erővé formálásában szövetségünk minden szintjén sürgetők a feladatok. Meg kell találnunk az irányításnak azt a formáját, *amely az ifjúsági mozgalom általános társadalmi-politikai hivatásának és a művészeti KISZ-szervezetek sajátosságainak egyaránt jól megfelel.* A sajátosságok felismerése és hangoztatása természetesen nem izolálhatja ezeket a KISZ-szervezeteket más ifjúsági rétegektől. Éppen az eleven és tartalmas *kapcsolatok* érdekében van szükség arra, hogy a KISZ-bizottságok a fiatal művészeknek tehetségükhöz méltó, egyéni képességeiket a közösség számára hasznosító megbízatásokat adjanak: vegyék igénybe emberi és művészi energiáikat a közvélemény formálásában, a közösségi művelődés ifjúsági formáiban, a politikai képzésben és a művészeti nevelésben. Legyenek ott művészeink mindenütt, ahol segíteni tudnak: a klubokban, vitakörökben, amatőr csoportokban, szakkörökben. Ez a munka személyes élmények, a valóságismeret hitelével fűtheti át művészetüket is, s így éppen azt szolgálja, amit a Kommunista Ifjúsági Szövetség továbbra is támogatni és népszerűsíteni kíván: az elkötelezett, szocialista alkotómunkát.

*

A művészi tehetség és teljesítmény értéke, a politikai-közéleti elhivatottság ereje, a társadalmi beilleszkedés mikéntje mellett a fiatal művész helyzetét *az egzisztenciális-szociális* tényezők is meghatározzák.

Az alkotói feltételek megteremtése és a társadalom életéhez való közvetlenebb kapcsolódás érdekében az a kívánatos, hogy a pályakezdő művészek *közösséghez, munkahelyhez kötődjenek. A foglalkoztatottság* jelenlegi helyzete azonban problematikus: az Alap-tag fiatal írók 38 százaléka, a képző- és iparművészek 60 százaléka, a zeneművészek 72 százaléka szabad foglalkozású. Több művészeti ágban a vidékiek lényeges hátrányban vannak a fővárosiakkal szemben.

A kedvezőtlen foglalkoztatottsági aránynak több objektív és szubjektív oka van. Egyrészt már a felsőfokú művészoktatás sem követi megfelelő rugalmassággal a valóságos társadalmi igényeket, az egyoldalú képzés

és pályaorientáció pedig elhelyezkedési problémákat okoz, vagy csellengő, ide-oda „bedolgozó" művészréteget termel ki. A munkavállalás ellen hat, hogy egyes területeken (például a fotó- és iparművészetben) igénytelen mellékmunkával olykor többet lehet keresni, mint a főállásban végzett tisztességes munkával. A fiatal alkotókra viszonylag széles körben hat *az a téves szemlélet, amely az alkotói szabadságot a szabad foglalkozással azonosítja.* A fiatal művészek szakmai fejlődését azonban nem csak néhány szemléleti hiba nehezíti. A művészeti ágak között indokolatlan bérezési különbségek is vannak; a film, a televízió és a rádió merev honoráriumszabályai nem a művészi teljesítmény függvényében alakulnak; az ösztöndíjrendszer – nevéhez méltatlanul – sem az ösztönzés funkcióját nem látja el, sem igazi, minden művészeti ágat átfogó rendszert nem alkot.

Az egzisztenciális gondok megoldása azonban általános művészetpolitikai feladatainknak csak egyik része. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a fiatal művészek iránt megélénkülő figyelem, az illetékes párt- és KISZ-szervek állásfoglalásai, az eddig született határozatok és gyakorlati eredmények még csak az első kilométerkövei annak az útnak, amelyet művészetpolitikánk sürgető feladatai jelölnek ki.

*

Hogyan léphetünk tovább? Nem szűkölködünk tennivalókban, hiszen a fiatal művészek helyzete elválaszthatatlan a művészeti élet egészétől. Az ő fejlődésüket is az egyes művészeti ágak általános problémáinak megoldása lendítheti előre. Elsősorban műveik marxista kritikai elemzése, világnézeti és művészi kibontakozásuk igényes segítése-értékelése teremtheti meg a feltételeket politikai fejlődésükhöz, az idegen vagy zavaros ideológiák nyomainak felszámolásához. Ez a művészetpolitikai munka nagy felelősséget ró az állami, politikai és társadalmi szervekre, művészeti intézményekre. A művészeti szövetségeknek gondoskodniuk kell arról, hogy az arra érdemes fiatalok megfelelő arányban legyenek ott tagjaik és vezetőik sorában. Az illetékes irányító szervekkel együtt meg kell vizsgálniuk a fiatalokat tömörítő művészeti műhelyek, stúdiók szervezésének és támogatásának további lehetőségeit. A párt- és KISZ-szervezetekre vár a fiatal művészek – sajátosságaikhoz igazodó – *ideológiai, politikai, esztétikai továbbképzésének,* a politikai munka és a szervezettség javításának feladata. Az állami szervek a művészetoktatás, az ösztöndíjrendszer és a foglalkoztatottság problémáit oldhatják meg.

Mindnyájunk *közös* feladata, hogy a tehetséges, elkötelezett fiatalok tartalmas munkához, megbízatásokhoz jussanak, hogy elfoglalják méltó helyüket a szocialista társadalom építésében. Az elhivatott, pártos művészetet megilleti a bizalom: ezt a bizalmat kulturális életünk minden területén szavazzuk meg a velünk politizáló, értünk dolgozó fiatal művészeknek is.

(Társadalmi Szemle, 1976. 5. sz.)

VITÁNYI IVÁN / *Az amatőr művészeti mozgalom ideológiai-politikai helyzete és feladatai*

Ezt a tanulmányt a Népművelési Intézetben megalakult munkabizottság – vezetője *Vitányi Iván* – készítette. Megvitatták társadalmi és közéleti fórumok (többek közt a művészeti szövetségek vezetőségei, az amatőr művészeti mozgalom testületei és mások). Eszmecserét folytatott róla az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség és ajánlotta publikálásra. A tanulmány a viták tanulságait is tartalmazza.

Az amatőr művészeti mozgalom több szempontból is megérdemli a társadalom figyelmét. Jelentős (főképpen fiatalokból álló) tömegek vesznek részt benne, s szabad idejük tekintélyes részét áldozzák rá; többségük a közösségi művelődés felé vonzódik, s a művészet segítségével nemcsak saját magát fejezi ki, hanem társadalmi problémákat is megfogalmaz, a megoldás lehetőségeit kutatja. E mozgalom figyelmet érdemel azért is, mert színvonala különösen az elmúlt évtizedben erősen emelkedett, s mert – fejlődésével együtt és ennek következtében – gondok, nehézségek is keletkeztek, viták is fellángoltak körülötte.

Mindennek eredményeképpen az amatőr tevékenység – mint erre a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1974 márciusában hozott közművelődési határozata is rámutat – ma közművelődésünk egyik fontos jelensége, amely kihat a társadalmi tudat egészére. Szükséges tehát az eddigi fejlődés legfőbb tanulságainak megfogalmazása, a lényegesebb eszmei-tartalmi kérdésekben való állásfoglalás és ennek alapján a feladatok kijelölése.

AZ AMATŐR MŰVÉSZETI MOZGALOM MIBENLÉTE, KIALAKULÁSA

Amatőr tevékenységnek a művészetnek azt az aktív és legalább részben alkotó jellegű gyakorlását nevezzük, amelyet olyan emberek folytatnak,

akik foglalkozásuk, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük szerint nem sorolhatók a művészek közé.

Az így értelmezett amatőr művészet egyidős a hivatásossal. Amint kialakul a művészettel hivatásszerűen foglalkozók csoportja, megjelenik mellette az amatőröké is. Mindazonáltal *jelenlegi formájában* az amatőr művészeti mozgalom az elmúlt száz év terméke. A korábbi korszakokban ugyanis az amatőr művészeti tevékenység *az uralkodó osztályon belül maradt,* arisztokratikus vagy polgári jellegű volt. (A népdalt éneklő vagy botot faragó parasztot – legalábbis a hagyományos paraszti társadalomban – nem neveznénk amatőr művésznek.) Megváltozott a helyzet a kapitalizmusban, amikor olyan új, városi néptömegek alakultak ki, amelyeket megfosztottak a hagyományos népművészettől, de elzártak a magasrendű polgári művészettől is. Így jött létre és hatotta át az egész társadalmat a kapitalizmus művelődési szerkezetének legnagyobb ellentmondása, a dolgozó tömegeknek a kultúrától való megfosztottsága.

Az ellentmondás megoldására *két irányból* indult kezdeményezés: egyrészt – gyakran utópista szocialista színezettel – a művészek és általában *az értelmiség oldaláról,* másrészt *a munkásmozgalomból.* Az amatőr művészeti mozgalom – mai formájában – e két törekvés egyesüléséből keletkezett, s így kezdettől fogva a haladó politikai mozgalmakkal, elsősorban a munkásmozgalommal kapcsolódott össze. Ennek a megállapításnak alapvető érvényén az sem változtat, hogy továbbéltek a polgári műkedvelés hagyományai is, s hogy a haladó irányú amatőr művészeti mozgalom ellensúlyozására az uralkodó osztályok a polgári-egyházi jellegű amatőr művészetet pártfogolták az elnyomott osztályok között is. Az amatőr művészeti mozgalom mindennek következtében maga is a haladó és a reakciós erők közötti harc terepévé vált.

AZ AMATŐR MŰVÉSZETI MOZGALOM FUNKCIÓI

Az amatőr mozgalom – a legáltalánosabban megfogalmazva – két, szorosan egymásba kapcsolódó funkciót tölt be.

a) Mindenekelőtt a művészeti tevékenységben való *cselekvő részvétel,* a művészettel való bizonyos fokú *alkotó kapcsolat* lehetőségét nyújtja; azoknak az embereknek is megadja a művészetben való, az átlagosnál nagyobb mérvű elmélyülést, az elemi művészi közlés lehetőségét, akik – bár szeretik a művészetet – valamilyen ok miatt nem választják vagy nem választhatják foglalkozásul.

b) Ezzel egyenrangú azonban az a funkció is, amelyet *a szocialista nevelésben, a közösségi nevelésben, a politikai nevelésben* betölt. Az egyedül végzett amatőr művészeti tevékenység az *önművelés* fontos formája, a közösségben végzett tevékenység (művészeti csoportok, szakkörök) pedig *a közösségi nevelés* színtere. Mindkét formája jelentős szerepet tölthet és tölt be *a szocialista magatartás és művelődés* közösségi normáinak kialakításában. Az amatőr művészeti mozgalom társadalmi jelentőségét a haladó politikai eszmékkel és mozgalmakkal való hagyományos kapcsolata is meghatározza – különösen szoros ez a kapcsolat *az ifjúsági mozgalommal* –, ezáltal tölti be szerepét *a politikai nevelésben.*

AZ AMATŐR MŰVÉSZET A FELSZABADULÁS ELŐTT

A hazai amatőr mozgalom felszabadulás előtti fejlődésében ugyanazok az irányzatok érvényesültek, mint nemzetközi vonatkozásban. *Első számú forrása a munkásmozgalom,* amelynek keretében egyre nagyobb szerepet játszottak a többnyire szakszervezeti kórusok, színjátszó együttesek, kulturális egyesületek. Művészileg ez a mozgalom az akkori magyar művészet *leghaladóbb* törekvéseivel kereste a kapcsolatot. Ugyanakkor növekedett és szélesedett a másik ág, *az értelmiség által kezdeményezett* amatőr mozgalom, amely nálunk Bartók, Kodály és a népi írók mozgalmához kapcsolódott, s elsősorban a népművészet feleleventését célzó törekvésekben jelentkezett. A fejlődés során a két törekvés között egyre szervesebbé vált a kapcsolat (lásd például Kodály és a munkáskórusok kapcsolatát).

E két haladó szárnnyal szemben olyan irányzatok is álltak, amelyek az amatőr művészeti mozgalom növekvő vonzóerejét *az uralkodó osztályok* érdekében kívánták felhasználni. Ennek szokványos formája a többnyire *egyházi* egyesületek által irányított műkedvelés, amely népszínművekkel, operettekkel, külön e célra gyártott műkedvelő darabokkal, magyar nótákkal, piros-fehér-zöld pántlikás álnépviseletben járt műmagyar táncokkal lépett fel. A harmincas évekre azonban ezek már nem tudtak kielégítő ellensúlyt adni a haladó törekvéseknek. A hivatalos művelődéspolitika ezért azokat a törekvéseket támogatta, amelyek a népművészet feleleventését nacionalizmussal kötötték össze (például a Gyöngyösbokréta).

a) Az új fejlődést két tényező jellemezte: a rendkívül gyors, szinte *robbanásszerű növekedés* és *a haladó irányzatok előretörése.* A felszabadulás élménye széles tömegeket ragadott magával, különösen az ifjúság körében. A fiatalok keresték ennek az élménynek a kifejezését, és sokan az amatőr művészeti tevékenységben találták meg.

A növekedés ereje és üteme 1951-ig töretlen maradt. Ekkor már mintegy 10 000 csoport működött, s így lényegében bekövetkezett a telítődés; ezt a szintet mennyiségileg azóta sem sikerült lényegesen túlhaladni. A növekedéssel egyidőben *a mozgalom összetétele is megváltozott:* mindenekelőtt megnőtt az üzemi munkásság szerepe. A művészeti ágak közül azok kerültek előtérbe, amelyek a legközvetlenebbül tudták kifejezni a felszabadulás élményét (közös éneklés, tánc). E fejlődésnek mintegy csúcspontja volt az 1951-ben rendezett I. országos kultúrverseny. Bemutatósorozata országos üggyé nőtt, és máig ható színvonalas kifejezését adta a felszabadulást követő évek érzésvilágának.

A haladó mozgalmak mellett – a perifériára szorulva – mindazonáltal tovább éltek *a retrográd irányzatok* is. Művészileg nem képviseltek jelentős színvonalat, a nagyobb rendezvényekre alig kerültek be, jelenlétük mennyiségileg és hatásában mégsem elhanyagolható.

Az ötvenes években látszólag nem változott semmi, de a fejlődés valójában megállt, *a mozgalom megmerevedett.* A részvételi arány nemcsak elérte, hanem túl is haladta az igényeket, a művészi továbbfejlődéshez pedig nem volt koncepció, nem volt elegendő szakképzett vezető; az ismételgetést a csoportok és a közönség egyaránt megunta. A hangsúly a belső lendületről szinte észrevétlenül áttevődött a *reprezentatív* ünnepi megnyilvánulásokra, amelyeket a csoportok jó része külsőséges eszközökkel művelt. Polgárjogot kaptak a pántlikás, hejehujázó nemzetieskedés-népieskedés bizonyos fajtái.

b) Az 1957 utáni években a mozgalom – szinte magától értetődően – *átmenetileg visszaesett.* Ebben nemcsak az ellenforradalom okozta eszmei zűrzavar játszott szerepet, hanem az is, hogy a mozgalom az ötvenes évek derekára szélesebb kereteket épített ki, mint amekkora igény volt rá. Az eszmei zűrzavar így nagyobb visszaesést váltott ki, mint ami indokolt lett volna, de bizonyos mértékű csökkenésnek és az azt követő erőgyűjtésnek törvényszerűen be kellett következnie.

A hatvanas években már mutatkoztak annak jelei, hogy a visszaesés

csak átmeneti volt. A csoportok száma *ismét gyarapodott*, s körülbelül ugyanott állandósult, ahol annak előtte volt (10 000 csoport, 300 000 résztvevő).

Változott a mozgalom *összetétele*, társadalmi rétegek, korosztályok, művészeti ágak és műfajok szerint egyaránt. *Társadalmilag* a korábbinál *nagyobb arányban lett értelmiségi és diák jellegű*, viszonylag csökkent a munkások részvétele. Kevesebb gondot fordítottak rá (és általában a kulturális munkára) az üzemi vezetők is; több üzemben – anyagi vagy más okokra hivatkozva – nagymúltú együtteseket szüntettek meg. *Korosztályok* szerint a mozgalom ebben az időben vált elsősorban *ifjúsági* jellegűvé, nagyobb mértékben, mint a többi szocialista országban. Csak néhány műfajban szerepelnek nagyobb számban idősebbek: a falusi népdalkörökben, a kórusmozgalomban (sőt itt egyes ágakban az elöregedés veszélye fenyeget), egyes képzőművészeti szakkörökben. *A művészeti ágak* közül is újak kerültek előtérbe: a hangszeres kisegyüttesek (beat), majd az irodalmi színpadok és a színjátszás. Mellettük új erőre kaptak a képzőművészeti körök, és kiszélesedett az amatőrfilmes mozgalom is.

Mindezzel egyidőben jelentősen *emelkedett a színvonal*. A mennyiségileg megcsappant mozgalomban fokozottabb *minőségi igény* alakult ki, s ezt támogatta a közművelődéspolitika is (a minősítési rendszerrel, a versenyek helyébe lépő szemlékkel stb.). Minden művészeti ágban kialakult a viszonylag magas színvonalat képviselő *élgárda*. Számuk és körük a hatvanas évek közepére nagyjából rögzült, azóta keveset változott. Ez a fejlődés éppen ezért nehézségekkel is járt, különösen mert az élgárda és a derékhad között meglehetősen nagy és csak lassan csökkenő *szintkülönbség* alakult ki. Mögöttük még mindig – sőt olykor nagy számban – feltűnnek a művelődés rossz hagyományait és konvencionális stílusát őrző csoportok, körök is.

c) A hatvanas évek közepétől mindehhez *új vonások* járultak. Az ifjúság kulturális magatartásában számottevő változások jelei mutatkoztak: különösen az *aktív közösségi művelődés* iránti igény fokozódott, de nem öltött határozott alakot; ezért tudta egy ideig kielégíteni az akkor nagy erővel jelentkező beatzene. A beat gyorsan elterjedt, szinte az egész ifjúság körében, ám mert kialakulatlanság és ellentmondásosság jellemezte, csakhamar elégtelenné is vált, differenciálódás következett be. A beat jelentős részben „elslágeresedett", eredeti funkcióját az amatőr művészeti mozgalomban is más műfajok kezdték betölteni. Így került előtérbe a hat-

vanas évek végén *a színjáték,* mivel konkrétabb megfogalmazást tudott adni az értelmiségi ifjúság problémáinak és vágyainak.

Az amatőr művészeti mozgalomnak ez alkalommal tárgyalandó *eszmei-politikai problémái jelentős részben ezzel a tendenciával állnak összefüggésben,* hiszen ez nemcsak az egészséges társadalmi-közéleti érdeklődés kibontakozására adott módot, hanem egyes esetekben bizonyos negatív magatartásformák és nézetek jelentkezésére is. Ez utóbbiak ugyan igen szűk körben, az amatőr mozgalom elenyésző kisebbségében nyilvánultak meg, ezért hiba lenne a mozgalmat velük azonosítani, *hatásuk* mégis *nagyobb volt jelenlétüknél,* különösen azért, mert az irányításban sem mindig sikerült helyesen szétválasztani az olykor fiatalos túlzásokkal is járó, őszinte igazságkeresést az ellenzékieskedéstől és a valódi ellenzékiségtől.

d) Ezek a tendenciák az elmúlt két évben erejüket vesztették, visszaszorultak, és új tendenciák kezdtek érvényesülni. A mozgalomban részt vevő csoportok és tagok száma nem változott ugyan, de *szakági összetételük ismét átalakult:* csökkent a színjátszó együttesek száma és aránya, nőtt a népművészettel, képzőművészettel, népi iparművészettel foglalkozóké. S ebben nem is a népművészet újbóli, a korábbinál is erőteljesebb jelentkezése a legfontosabb. A *népművészet* ugyanis most nem elsősorban nemzeti vagy paraszti jellege miatt válik népszerűvé, hanem mert igen jó lehetőséget nyújt *az aktív közösségi művelődésre.* Ezt az bizonyítja, hogy a népművészet mai jelentkezése olyan tendenciákkal jár együtt, amelyek *az amatőr művészeti mozgalom eddigi kereteit kiszélesíteni kívánják;* nem pusztán a színpadi bemutatók vagy kiállítások számára kívánnak tevékenykedni, hanem a művészetet be kívánják vinni a mindennapi életbe. Ilyen formák *a táncház* (népi táncoknak saját szórakozásra való táncolása), *a közös éneklés, a tárgyformálás* stb. Ennek megfelelően alakult a bemutató csoportok (például a színjátszók) érdeklődése is: itt is előtérbe került a népművészet, fokozódik a humor szerepe és igénye, nő az érdeklődés a versmondás iránt. A kórusmozgalomnak ismét kialakulóban van az ifjúsági szárnya, s ez egyben műfaji változást is hoz; megnő *a kamarakórusok* aránya. Párhuzamos jelenség ezzel *a gyermekcsoportok* (bábegyüttesek, kórusok, színjátszó és néptáncegyüttesek) munkájának az utóbbi időben tapasztalható fellendülése is, s ez különösen fontos a jövő szempontjából. Mindezek természetesen jelenleg csak tendenciák, pusztán csírák, de kibontakozásuk túlmutat az amatőr művészeti mozgalmon, és általában közművelődési jelentőségű.

Először arra kell felelnünk, *miben egységes és miben nem egységes* a mozgalom. Több szempontból *a sokféleség* jellemzi. Pozitív ez a sokféleség a művészeti ágak és műfajok szerinti sokoldalúság tekintetében: itt inkább az egyes ágazatok egyenlőtlen fejlődése jelenthet problémát. (Időről időre más ág, más műfaj kerül előtérbe.) Részben természetes jelenség ez, ezért különös gonddal kell segíteni a fejlődőben levő ágazatokat, de foglalkozni kell *a célszerű arányok* megtartásával is. Nagyobb gond *a stiláris sokféleség*. Az összhangban van művelődéspolitikánk általános céljaival, hogy az amatőr mozgalomban is különböző stílustörekvések jelentek meg, lényegében ugyanazok, mint a hivatásos művészetben. Az arányok azonban problematikusak, különösen ha egyes múltbeli és jelenlegi retrográd irányzatok is szerepet kapnak.

Színvonal szempontjából a mozgalom kifejezetten *heterogén*. A mintegy 10 000 együttes közül 300–350 az élvonalbeli, 1500–2000 tartozik a derékhadhoz; a többinek a szakmai színvonala gyenge, működésük nem is mindig folyamatos. Ez igen nagy különbségeket jelent. A legjobbak többé-kevésbé elismert tagjai egyetemes művészeti életünknek, vezetőik művészeti díjakat kapnak, fellépéseiket általános érdeklődés kíséri, előadásaik, alkotásaik gyakran vitákat kavarnak. A közepes és a gyenge csoportok azonban sokszor visszhangtalanul küszködnek, egy-egy évfordulón kívül alig jutnak szerepléshez.

Mindeme sokféleség, sőt heterogenitás ellenére az amatőr mozgalomnak művészi és tartalmi szempontból *van bizonyos egységessége*. Stiláris szempontból ezt *a népszerűség* és *a korszerűség* egymásba kapcsolódó ellentétpárjával jellemezhetjük. Az amatőr művészet természetesen korszerűségre törekszik (azért is, mert főleg fiatalok csinálják), de ez sohasem (vagy csak kivételesen) szakadhat el a közönség igényétől, mivel az amatőr művészet mindig közvetlen, gyakran *személyes kapcsolatban* van közönségével. Ugyanakkor a népszerűségre való törekvés is csak kivételes esetben válik öncélú és olcsó „szórakoztatássá", többnyire tartalmat és korszerűséget keres. A népszerűség és a korszerűség tendenciájának elszakadására az amatőr művészetben kevésbé nyílik lehetőség, mint a hivatásosban.

Ugyanilyen fogalompárt alkot az amatőrök által megteremtett, megszólaltatott művészet *tartalmát* illetően *a pozitív és a kritikai magatartás* egysége. Az amatőr művészet társadalmi mondanivalójának veleje tár-

sadalmunkban többnyire pozitív (vagy csak egészen kivételes esetben nem az), hiszen életkedvből, egészséges tevékenységi vágyból, *a társadalomhoz való kapcsolódás igényéből fakad;* azt tükrözi, hogy a fiatalok nemcsak igenlik, de természetes közegüknek tartják a szocializmust. Ebben a magatartásban ugyanakkor rendszerint kritikai elemek is vannak. S ez is természetes. Következik az ifjúság életkori sajátosságaiból és a szocialista magatartás követelményeiből is, amelyek a szüntelen haladásra irányulnak, tehát szükségképpen kritikaiak. A problémát az okozza, hogy a fiataloknak ez a magatartása sokszor alaktalan, nem találja meg a formát és tárgyát, túllő a célon, vagy puszta külsőségekben vész el. Ezekkel a problémákkal súlyuknak megfelelően kell foglalkoznunk, de az igenlő és kritikai magatartásnak ezt az egész mozgalomra kiterjedő egységét összességében pozitív jelenségnek ítélhetjük.

Az amatőr művészeti mozgalom eszmei-tartalmi problémái többfélék. Most öt kérdéscsoportot emelünk ki:

a) a közvetlen ideológiai-politikai problémákat,

b) a stílus alakulását,

c) a népművészettel kapcsolatos problémákat,

d) a műsorpolitikai kérdéseket,

e) az amatőr művészeti mozgalom általános helyzetével, működésével, elvi irányításával kapcsolatos tényeket és tennivalókat.

IDEOLÓGIAI-POLITIKAI HATÁSOK

Az elmúlt években ezek keltették a legnagyobb figyelmet, okozták a legtöbb vitát, szülték a legnagyobb bizonytalanságot. Ezért – noha csupán néhány csoport munkájában jelentkeznek – először velük foglalkozunk.

A probléma természetesen az amatőr művészeti mozgalomnál szélesebb körben nyilvánult meg. A hatvanas évek közepétől az értelmiség és az értelmiségi ifjúság egy részében olyan tendenciák jelentkeztek, amelyeket nagyjában-egészében az *„új baloldal"* fogalmával jellemezhetünk. Persze az értelmiségi fiatalságnak is csak kisebb részére terjedt ki ez a magatartás, elsősorban azokra, akik már rendelkeztek bizonyos marxista műveltséggel (többnyire hazulról, jó néhányuk szülei régi kommunisták), de – nagyrészt a nevelés hibájából – a szocializmust csak eszményként élték át, a hozzá vezető út nehézségeivel nem tudtak szembenézni, azt minden esetben következetlenségnek, kompromisszumnak tartották, s úgy találták, hogy az apáik által hirdetett szavak nem mindenben egyez-

nek tetteikkel. Ezek a fiatalok 1968 eseményeit nagyrészt negatívan, csalódásként élték át, könnyen az újbalos ideológia külföldi és hazai képviselőinek hatása alá, vagy egyenesen ellenséges ideológiai befolyás alá kerültek. A nacionalizmus és a polgári apologetikával párosult kozmopolitizmus mellett új áramlatként jelentkezett az új baloldal – részben hazai képviselői útján –, s így *a divat erejével* is terjedt. Hívei úgy érezték, hogy ezzel éppen nem hűtlenek a szocializmushoz, sőt az „igazi" szocializmus mellé állnak, s – mint egy színdarabban mondták – olyan frontba tartoznak bele, amely Bolívia őserdeitől Vietnam őserdejéig terjed, s amely rövid idő alatt győzni fog.

Ezeket a romantikus és zavaros elképzeléseket természetesen nem mondták ki, vagy csak ritkán mondták ki ilyen világosan. De az elképzelés ott élt sok fiatalban, és kiutat, kifejezést keresett. Sajnos az amatőr művészeti mozgalom tagsága körében nem tudtunk mindig kellőképpen fellépni magyarázó, felvilágosító szavunkkal. Nem volt megfelelően kidolgozva az a magatartás, amely kellő helyzetismerettel és bölcsességgel differenciálni tud, el tudja választani az okot az okozattól, a tudatos ellenséget a tévelygőtől, s az utóbbiak valóságos problémáira feleletet adva a helyes útra segíti őket.

Az amatőr mozgalom úgy került bele ebbe a folyamatba, hogy bizonyos értelemben fórumot teremtett. Az említett fiatalok ugyanis keresték azt a közeget, amelyben kifejezhetik magukat és gondolataikat. Gondolataik nem voltak eléggé kiérleltek ahhoz, hogy a tudományhoz forduljanak, s ahhoz sem voltak eléggé felkészültek, hogy a hivatásos művészetbe „törjenek be". Adva volt azonban az amatőr művészeti mozgalom, különösen a színpadi játéknak ott éppen kibontakozó formája, a verseszenés játék. De ugyanígy alkalmasnak bizonyult a bábjáték, az amatőrfilm, a fotó, sőt a zene is (például a polbeat) is. Mivel azonban ezek a problémák a legnagyobb erővel és a legfeltűnőbben mégiscsak a *szöveges műfajokban* jelentkeztek, megnyilvánulásukat és hatásukat elsősorban velük összefüggésben tekintjük át.

A fejlődésnek az volt az egyik sajátossága, hogy ezek a törekvések – az amatőr művészeti mozgalom átlagához képest – viszonylag magas szintű műveket eredményeztek. Hatásuk épp ezáltal volt jelentős.

Ez a tendencia azonban nem csupán egyértelműen, kikristályosodottan újbaloldali művekben jelentkezett. Ilyet legfeljebb egy-kettőt lehetett találni, többnyire azok sem tudatosság következményei (előfordult, hogy a kifogásolható mondanivaló inkább divatos szólamként, hatásos

eszközként került a darabba). Jellemző a néhány kirívó példa témája: az egyik – már idézett – színdarab Che Guevara emlékének áldozva arról beszélt, hogy „Európa népei elárulták a forradalmat"; egy másik csoport olyan darabot mutatott be közvetlenül a XI. kongresszus előtt, amely a munkásosztály vezető szerepével kapcsolatban demagóg és szélsőséges véleményeknek adott hangot. Ezek azonban elszigetelt példák. Az esetek nagy többségében olyan művekről volt szó, amelyekben az újbalosnak minősíthető tendenciák egészséges kritikai szándékkal vagy a problémákon való őszinte meditálással keveredtek.

A közvetlen irányításnak éppen ez a megkülönböztetés okozott problémákat. Jellemző, hogy a példaként említett mindkét előadást a helyi szervek engedélyezték. Ugyanakkor sok kitűnő, a kritikai szellemet helyesen alkalmazó darabbal (például a Tatabányai Bányász Színpad *Kukabúvárok* című dokumentumjátékával) szemben indokolatlan ellenállás és értetlenség mutatkozott meg. Azok a helyi közművelődési vezetők, akik nincsenek kellőképpen felkészülve a darabok elbírálására, bizonytalanságukat gyakran eltiltással kívánják ellensúlyozni.

Véleményünk szerint az a gyakorlat volt a helyes, amely a tiltás (illetve többnyire a lebeszélés) fegyverével csak kivételesen élt, és csak akkor, amikor az már elkerülhetetlen volt. A szereplő fiatalokat – néhány kivételes esettől eltekintve – még akkor sem szabad ellenségként kezelni, ha darabjukban esetleg ellenséges nézetek *is* előfordulnak; inkább az őszinte vitákban való meggyőzést kell választani.

A probléma – ilyen súllyal és terjedelemmel – ma már jobbára a múlté. Azóta új nemzedék nőtt fel, s idegen tőle a túlfűtöttségnek az a légköre, amelyben az említett példák születtek; így ezek az irányzatok visszaszorultak. Természetesen azonban az új művekkel kapcsolatban is adódhatnak hasonló vagy más jellegű politikai problémák. A tapasztalatok alapján e célból mindenekelőtt az irányítás szakmai szerveit (a Népművelési Intézetet és az amatőr művészeti mozgalom társadalmi szerveit) kell megerősítenünk.

MŰVÉSZETI MAGATARTÁS ÉS STÍLUS

A mozgalom fejlődésének egyik jellemzője, hogy stílusproblémái ma a legtöbb művészeti ágban párhuzamosak a hivatásos művészetével. *Az amatőr mozgalom ebből a szempontból követi a hivatásos művészetet: megítélésében is művészetpolitikánk általános elvei az irányadók.* Itt is

érvényes tehát az az általános cél, amely a művészet fejlődése legértékesebb, leghaladóbb vonulatának s eszméjének *a realizmust* tartja. Ez a felfogás realizmuson mindenekelőtt *művészi világképet és magatartást,* a valósághoz való viszony korszerű minőségét érti, amely természetesen a stílusok és áramlatok sokféleségében testesül meg. Azt jelenti, hogy a mának a máról, a népnek a népről, a társadalomnak a társadalmi valóságról akarunk szólni, hogy – Aragon szavaival – tekintetünket nem az égre, hanem a földre, a valóságra függesztjük. E magatartás dialektikusan összefügg a stílussal: különféle stílusokban is megmutatkozhat, de ha a stílus abszolutizálódik és a magatartás helyébe lép, maga a realizmus megy veszendőbe.

Az így értelmezett realizmust az amatőr mozgalomban két oldalról fenyegeti *a formalizmus veszélye.* Az egyik *a giccs,* amely maga is különböző formákban jelentkezik (megtaláljuk a túlhajtott érzelgősséget is, a bevált fogásokat ismétlő kényelmességet is); a másik az a fajta *avantgardizmus,* amely talajtalan újításokba vész bele, de amelyet meg kell különböztetnünk az új mondanivaló kifejezésének, az új utak keresésének haladó szándékától. *A mozgalom mai helyzetében az első veszély jóval szélesebb körben, a második viszont koncentráltabban jelentkezik.*

A konvencionalizmus giccsbe játszó fajtája minden művészeti ágban jelen van; az amatőr művészetben talán némileg erősebben, mint a hivatásosban. Ennek az az oka, hogy az amatőrök tevékenysége szorosabban kapcsolódik a mindennapi vagy a konzervatív ízléshez, kevésbé tudnak felülemelkedni rajta (vagy akár elrugaszkodni tőle), mint a hivatásos művészek. A régi „műkedvelés" hagyományai legnagyobbrészt az alapjában *kispolgári* jellegű giccset rögzítették: a népszínművek, az operettek játékmodora éppen úgy a századforduló patetikus naturalista modorát utánozza, akárcsak a hagyományos rajztanári gyakorlat stúdiumrajzai. Ezek az irányzatok megvetették lábukat az amatőr művészetben, és – bár visszaszorulóban vannak – ma is megtalálhatók, egyebek közt *sajnos az ünnepi műsorok jelentős részében.* Tovább kell küzdeni ellenük; akadályai ugyanis – mivel a művészet, sőt gyakran a realista művészet álarcában jelentkeznek – a valóban realista művészet megértésének és befogadásának. A konvencionalizmus és a giccs hatása ebben az értelemben nem pusztán stílusprobléma, nem is csupán az ízlésnevelés kérdése, hanem *ideológiai, politikai jelentősége is van:* ez az „ízlés" a szocialista szemlélettől és magatartástól idegen tartalmat hordoz, az értéktelenség ideológiailag is káros.

Másféle gondot jelent *egyes avantgardista irányzatoknak* az amatőr művészeti mozgalomban (főleg a képzőművészetben és a színjátszásban, néha más művészeti ágban) való jelentkezése. Olykor az is felvetődik, vajon nem válik-e az amatőr mozgalom olyan törekvések menedékévé, amelyek azért szorultak ki – joggal – a hivatásos művészetből, mert az avantgarde-stílust vagy ellenzékiséggel társítják, vagy egyszerűen tehetségtelenül művelik. Egyes esetekben valóban találkozunk ilyen jelenségekkel, s velük szemben a továbbiakban is a leghatározottabban fel kell lépnünk. A mozgalom megítélése szempontjából azonban tekintetbe kell venni az arányokat és a vizsgált stílustörekvések valódi jellegét. (S azt is, hogy azok közül is sokan végeznek eredményes művészeti nevelő munkát, akik ilyen vagy olyan okból nem lettek vagy nem maradtak hivatásosok.)

Az arányokat tekintve: csupán elenyésző esetben van szó az avantgardizmusnak arról a fajtájáról, amelyet művészetpolitikánk alapján a hivatásos művészetből is kirekesztünk. Néhány évvel ezelőtt ezzel gyakrabban találkoztunk, ma már jóval ritkábban. Szélesebb körben lelhető fel az az egészséges törekvés, amely nemcsak mai mondanivalót akar kifejezni, de azt megfogalmazni is korszerűen kívánja. Itt az okoz problémát, hogy egyrészről a korszerűséget, másrészről a modernizmust és avantgardizmust nem választották szét megfelelően a hivatásos művészetet illetően, tehát az esztétikában és a kritikában sem. Ennek az a következménye, hogy az egyes művek megítélésében ma is bizonytalanság van, s ez megsokszorozódik az amatőr művészet esetében.

A megítélés szilárdságát az elmúlt időszakban *a megítélés változása is nehezítette*. A hatvanas években például a magyar színjátszás stílusát illetően olyan törekvések kezdtek kibontakozni (első jelentkezésükben sokban brechti hatásra), amelyek a hetvenes évek derekára a színházak egész sorában polgárjogot nyertek és összefüggésben álltak a magyar filmművészettel is. Megítélésük azonban akkor *sokkal* ellentmondásosabb és olykor negatívabb volt, mint ma. *Az amatőr színjátszók* nem valamiféle majmolásból kapcsolódtak ehhez a stílushoz, hanem mert az jobban megfelelt lehetőségeiknek. Ez a stílusváltás tehát *önmagában nem jelent elfordulást a realizmustól, de önmagában odafordulást sem.* Sem ennek, sem annak nem szabad egyeduralmat biztosítani, hanem a stílusok küzdelmének művészetpolitikai elvét kell érvényesíteni. Az új stílusnak az amatőr színjátszásban való jelentkezése ezért hasznosnak mondható,

a színjátszó mozgalom fellendülésével járt, még akkor is, ha olykor túlkapásokat, meg nem alapozott kísérleteket is magával hozott.

Részben ilyen folyamatok játszódtak le *a képzőművészetben*. A hetvenes években itt is hasonló – de elvi alapjait tekintve még tisztázatlanabb – mozgás indult meg. Ezért nemcsak attól lehetett félni, hogy a hivatásos művészet periférikus irányzatai itt keresnek otthont, hanem még inkább attól, hogy ezeknek az irányzatoknak vulgárisabb, alpáribb, giccsesebb változata erősödik meg. A szakköri mozgalom *egészének*, az amatőr képzőművészek összefoglaló kiállításainak áttekintése azt bizonyítja, hogy ez nem következett be. Az avantgarde-törekvések helyet kaptak ugyan, de *mértékkel* – mind az egész mozgalomban elfoglalt arányukat, mind az irányzatok jellegét tekintve. Az amatőr mozgalomban megjelenő modern törekvések korántsem szélsőségesek, azt az amatőr mozgalom egészséges alapjai is megakadályozzák. Az új látásmód ugyanakkor erjesztő hatással volt a mozgalom egészének fejlődésére.

Amatőrfilmezésünk karakterét az amatőrség határozza meg. Nem utánozni akarják az összehasonlíthatatlanul jobb technikai feltételekkel dolgozó hivatásos filmművészetet, hanem *saját lehetőségeiken belül* a társadalmi mozgások apróbb jelenségeire összpontosítanak. Munkájuk egészében két műfajra terjed ki: *az animációs és a dokumentumfilmre*, ez utóbbi pedig magában foglalja a szociográfiai igényű, közéleti mondanivalójú dokumentumot és a könnyedebb, beszámoló jellegű alkotásokat. A filmek problematikája így a többi művészeti ágéhoz hasonló. A dokumentumfilmeknél olykor politikai tévedésekkel is találkozunk (az őszinte feltáró igény néha helytelen, eltúlzott „leleplezésbe", a hibák, a szegénység öncélú mutogatásába csap át), de ez is kivételes jelenség, alapvetőbb *a stíluskérdés*. Legjobb amatőrfilmjeink közül ma már egyre több megtalálja az egyensúlyt a korszerű formanyelv és a műfaj lehetőségei között, egyre több jut túl a konvencionális megörökítő szándék kötöttségén és a formai játék bűvkörén. Az amatőrfilmezés előtt – technikai és anyagi kereteinek fejlődésével – még igen nagy lehetőségek állnak (például üzemi, hivatali közösségek saját dokumentum- és riportfilmtevékenységének kialakulása).

Hasonló a helyzet *az amatőrfotóban* is. A fotóművészetben a profizmus és az amatőrizmus alig különíthető el egymástól: az amatőrfotó fejlődése (legalábbis a legjobbaké) ugyanolyan problémákat vet fel, mint a hivatásosoké. Az amatőrök többsége túljutott az érdektelen emlékfotózáson, de a patetikus-konvencionális múltbeli stílus még mindig

erős (ezt képviseli az amatőr fotóművészeti szaklap, a *Fotó* is, noha törekvéseit mind a hivatásos, mind az amatőr fotóművészek szervezete kifogásolja). A legjobb amatőr fotósok ma már eljutnak az élmény, a gondolat képpé fogalmazásáig, és ebben viszonylag csekély az avantgardista szemlélet hatása, az öncélú formai megoldás. Technikai lehetőségeik valamivel szűkösebbek a hivatásosokénál, ezt azonban némiképp pótolja frisseségük, érzékenységük.

A bábjátszás stílusproblémái főleg abból adódnak, hogy a műfaj legnagyobbrészt *a gyermekeké:* néhány tucat felnőttcsoport mellett mintegy 2000 gyermekegyüttes működik. A felnőtt bábegyüttesek munkája ugyanazokat az eszmei és stílusproblémákat veti fel, mint a színjátszóké és a képzőművészeké. A gyermekcsoportoknál ehhez – a gyermekek esztétikai nevelésében betöltött szerepük következtében – még sajátos gondok is járulnak. Műsorukban erőltetett modernkedéssel, politikai problémákkal nemigen találkozunk; inkább a gyenge, lagymatagon didaktikus csoportok okoznak nehézséget, bár ezeknek a száma csökken.

A jelenlegi helyzetben elsősorban a stílus szempontjából kell foglalkoznunk *az ifjúság könnyűzenei* érdeklődésének kielégítésére szolgáló *beatmozgalommal.* Korábban (a hatvanas években), a beat fellendülésének időszakában sokkal több viselkedési, életfelfogásbeli, sőt ideológiai probléma is társult hozzá, ez azonban a hetvenes években jobbára eltűnt. Főképp azért, mert ezeknek közvetítésére alkalmasabbak voltak a szöveges műfajok, de azért is, mert a *beatzene maga is megszűnt újdonság lenni.* Mindamellett hiba volna azt hinni, hogy a beat elvesztette népszerűségét. Csak ideológiai, politikai „töltetét" vesztette el (azt sem teljesen), de változatlanul igen széles tömegek előtt *népszerű.* Kisebb a szerepe az értelmiségi fiatalság körében, de ma is igen nagy a munkásifjúság soraiban, a falusi fiatalok körében pedig nőtt is. Foglalkozni kell tehát vele, jobban kell építeni rá az ifjúság közművelődései tevékenységének fejlesztésében.

A beatmozgalomban ma ugyanazokat a stiláris problémákat találjuk meg, mint a többi művészeti ágban: egyik oldalon itt is megnyilvánul a *giccs* (amely a beat pozitív eredményeit is feloldja a slágerszerűségben), a másik oldalon megtaláljuk az *avantgarde*-törekvések mindkét válfaját, a jó értelemben kísérletező, új utat kereső muzsikától a hangoskodó és képzetlen *álavantgarde*-próbálkozásokig. E törekvések (összefoglalóan popzenének szokták nevezni, a „városi népzene" elnevezés eleve hibás) hatósugara viszonylag kicsi, de még megvan a fejlődés lehetősége;

éppen ezért itt most az a legfontosabb, hogy kritikátlanul ne mossunk mindent össze, hanem *csak az egészséges törekvéseket támogassuk.* A tapasztalatok szerint elsősorban azok az irányzatok hoznak újat, amelyek szervesen kapcsolódnak *a népzenéhez.*

Összegezve: a magatartás és a stílus kérdésében tehát legfontosabb feladatunk, hogy mindkét fronton folytassuk a harcot; egyrészt a még mindig széles körben megnyilvánuló giccs és konvencionalizmus, másrészt az igazi korszerűségtől megkülönböztetett avantgardizmus ellen. A kettő itt is szoros egységet alkot: hogy a konvencionalizmust visszaszoríthássuk, ahhoz a korszerű, szocialista mondanivalót hordozó realizmusra kell támaszkodnunk; a korszerűség nem realista értelmezése viszont ezt akadályozza meg. Ennek a kétfrontos harcnak kedvezőek a lehetőségei a mai amatőr mozgalomban.

A NÉPMŰVÉSZETI MOZGALOM

Az amatőr mozgalom fejlődésének egyik legfontosabb új jelensége az utóbbi néhány évben: *a népművészet előretörése.* A népművészetnek ez az „új hulláma" sokban *folytatása* az előzőnek (a felszabadulást követő évekének), de sokban *különbözik is* tőle. Több művészeti ágra, műfajra terjed ki: a régi jobbára a népdalt és a néptáncot foglalta magában, a mai a hangszeres népzenét és a tárgyi népművészetet is. A hagyományokhoz való kapcsolat jellege szerint is van különbség: a folklór művészi feldolgozására törekvő csoportok mellett *a falusi lakosság körében is* újra megerősödött a hagyományőrző mozgalom (Röpülj, páva!). Kísérletek történtek a népművészetnek *a mai élet mindennapjaihoz való kapcsolására is:* a régi a néptáncot színpadra vitte, a mai a mindennapi életben („társasági táncként") is gyakorolja; a régi a tárgyi népművészetet csak gyűjtötte, a mai annak szellemében a jelenlegi városi életformában is *használható tárgyakat kíván teremteni.* Az új népművészeti mozgalom a hagyományokat az *aktív* művészeti gyakorlat alapformáiként fogja fel, s szervesen be kívánja őket illeszteni *a mai ifjúság* mindennapi életébe.

A mozgalom mindebben máris igen szép eredményeket ért el (pl. a hangszeres zenében), ugyanakkor nem kevés nehézség és gond is előállt. Itt merül fel *a narodnyik jellegű* népiesség kérdése (melyet más ideológiai problémák sorából kiemelve ebben a pontban tárgyalunk). Ezt azonban sokan még mindig egyoldalúan nézik, a népművészet minden

határozott jelentkezésében narodnyikságot, sőt nacionalizmust gyanítanak. Pedig *a népművészet ápolása önmagában semmiképpen sem narodnyikság*, még akkor sem, ha a népművészet ősi formáin alapul és hitelességre törekszik. (Az ősi stílus ugyanis még szervesebben illeszkedik a közösség mindennapi életéhez, mint a már a polgárosodás hatását is tükröző új stílus.) Ha pedig *a nacionalizmusnak* a művészetben való jelentkezését keressük, sokkal inkább megtalálhatjuk a magyar nótában, a cigányzenés hejehujában, a túldíszített „népművészeti" termékekben. Erre az utóbbira az úri Magyarország ízlése nyomta rá a bélyegét, ezt még akkor sem szabad elfelejtenünk, ha bizonyos termékeiket és irányzataikat mai kultúránkból sem tudtuk még kiszorítani.

A népművészettel való foglalkozás akkor válik mégis narodnyiksággal terheltté, ha *kizárólagos* jelleget ölt, ha *elzárja az utat* a klasszikus művészet, más népek művészete vagy a munkásmozgalmi hagyományok befogadása elől. A most kibontakozó mozgalom nagy gonddal ápolja a szomszéd népek, a hazai nemzetiségek és a szomszéd országokban élő magyarok népművészetét is. (Ez utóbbi törekvést – hacsak nem válik kizárólagossá – szintén nem nevezhetjük nacionalistának, annál kevésbé, mivel egyes értékes népművészeti stílusokat a szomszéd országok magyarsága őrzött meg a legtisztábban.)

A kizárólagosság vagy az egyoldalúság problémája mégis felvetődik. Megvan bizonyos *szektaszerű* magatartás, amely nemcsak él a népművészet adta lehetőségekkel, hanem mintegy beléjük is zárkózik. Ebben a magatartásban csíraként benne van a narodnyikság, s akkor válik nacionalizmussá, ha érintkezik a társadalmunkban ma még meglevő nacionalista áramlatokkal. Ugyanakkor ismételten rá kell mutatnunk, hogy az a ma is megtalálható álláspont viszont, amely mindig aggályait hangoztatja a népművészettel szemben, könnyen talajtalan *kozmopolitizmushoz* vezet.

A hagyományokba való szektás bezárkózás vagy a hagyományok továbbfejlesztése – ez a kérdés korábban már felvetődött, s Bartók és Kodály művészetében megoldódott olyképpen, hogy a népművészet *hiteles* formáinak tanulmányozását és alkalmazását a legkorszerűbb *művészi* törekvésekkel kötötték össze. Hasonló a színpadi táncművészet három évtizedes fejlődésének tanulsága. Itt is kialakult a két hibás véglet: a hagyományok merev őrzése és a tőlük, mint éltető talajtól a „továbbfejlesztés" címén való elszakadás (amely éppen ezért könnyen

vagy erőltetett modernkedésre vagy revüszerű hejehujázásra vezetett). A mozgalom legjobb vonala a két tendenciát dialektikus *egységként* kezeli, a felfogásbeli különbségek ezen belül szabadon érvényesülnek.

Külön ki kell térnünk *a munkásmozgalmi hagyományokra:* olykor ezeket is tévesen nézik, s a népművészetet szembeállítják a munkásmozgalom kulturális hagyományaival. A kettő azonban nem egynemű. A hagyományos folklór évezredek mélyéből származik (nem is csupán paraszti, mivel parasztság előtti és azon kívüli rétegei is vannak), *kikristályosodott* művészi formákban él, amelyeknek épp az a különös értékük, hogy szervesen illeszkedtek az emberek nagy többségének művészi képességéhez. A folklór ezért alkalmas elsősorban arra, hogy a mai művészeti gyakorlatnak egyik alapja legyen. Eredete azonban egyben korlát is: *a hagyományos népművészet ennek következtében óhatatlanul szűk méretű, kis formájú.* Ezzel szemben a munkásság (legalábbis Magyarországon) nem termelt ki olyan kikristályosodott művészetet, amelyet a proletár népművészet megvalósulásának lehetne nevezni. Ha a jobbára paraszti népművészet és a munkásfolklór-kezdemények közé egyenlőségjelet teszünk, akkor valójában csökkentjük a munkáshagyományok jelentőségét. *Mert a munkáshagyománynak nem a már megteremtett forma a lényege, hanem – a hagyományos népművészettel szemben – egy más, minden irányban nyitott kulturális magatartás,* amely a népi és az autonóm *művészetet, a befogadást és az alkotást egyaránt felöleli.* Ha a munkáshagyományokat ápolni akarjuk, meg kell őriznünk a munkásság kulturális mozgalmaiban megteremtett értékeket, de elsősorban ezt a nyitott magatartást kell megőriznünk és továbbfejlesztenünk.

A népművészet fejlődésének is kulcskérdése tehát annak *a nyitottságnak* a megteremtése, amely megakadályozza a szektaszellem kialakulását, a népművészetbe való bezárkózást. A jelen helyzetben ezt nagyrészt irányító munkánk segítheti elő. A népművészeti mozgalom eddig jobbára *spontán módon* fejlődött, lelkes fiatalok tevékenységének köszönhetően. A mozgalom így elért bizonyos színvonalat és népszerűséget, de fejlődése vagy szükségszerűen megáll, vagy szektaszerűvé válik. A feladat *az intézményes segítség.* A mozgalom most (nem először és nem utoljára) spontán módon új irányba indult, fejlődése új lehetőségeket vet fel, mindenekelőtt a mindennapi életbe szervesen ágyazódó *aktív közösségi művelődés* kiszélesítését. Ha hagyományos keretei nem elégségesek a lehe-

tőség kiteljesítésére, *változtatnunk kell a kereteken* (a művelődési otthonoktól kezdve a tanfolyamrendszerig, a hivatásos népi együttesektől a zeneműkiadásig és a hanglemezgyártásig) anélkül, hogy az intézményesítéssel lefékeznénk a fejlődés spontán erejét.

MŰSORPOLITIKA

Egyes művészeti ágakban sajátosan műsorpolitikai kérdések kerülnek előtérbe, különösen akkor, amikor nem a résztvevők (vagy vezetőik) alkotják, szerkesztik meg a művet, hanem *kész alkotásokat tűznek műsorra.* A műsorpolitikai kérdéseket legjobban az *énekkarok* műsorával kapcsolatban fejthetjük ki, de a tanulságok a többi művészeti ágra is érvényesek.

A kórusok munkájában a vallásos tárgyú művek előadása, a munkáshagyományok kérdése, a XX. századi magyar kórusirodalom helyzete és mindezek aránya vált ki műsorpolitikai gondokat.

A vallásos tárgyú művek ugyanazt a helyet foglalják el a világ kórusirodalmának fejlődésében, mint a festészetben. A Madonna-képeket azonban múzeumokban vagy könyvekben láthatjuk, a kórusműveket viszont meg is kell szólaltatni. Márpedig nem mindegy, hogy mikor, milyen arányban, milyen körülmények között.

Itt is kétfajta túlzással kell szembefordulnunk. Hibáztatható volt például az az álláspont, amely a régi mesterek vallásos tárgyú műveinek előadását eleve reakciós törekvésnek minősítette, a munkáskórusokat pedig eleve el kívánta tiltani tőlük. Ez az álláspont elfogadhatatlan, mert ily módon énekkarainkat megfosztanánk a múlt művészetének remekeitől. Egyébként egy vallásos témájú zeneművet meghallgatása senkit sem tesz vallásossá. A zenének magának ugyanis – akárcsak egy Leonardo-képnek – *csupán a témája, nem pedig tartalma vallásos;* e műveknek a hivatásos és nemhivatásos művészi életben való fokozódó jelenléte egyben szekularizálja is őket. Nem kisebb súlyú a kérdés másik oldala: a vallásos témájú művek előadása némelyik kórus programjában valóban *túlzott* helyet foglalt el, s jól összefért egy elvontabb éneklési stílussal. A régi mesterek vallásos tárgyú műveinek éneklése a kórusrepertoár *kiegészítő része;* vigyázni kell arra, hogy bemutatásukkal összefüggésben a mozgalomban ne érvényesüljön egyházi befolyás.

A másik kérdés *a munkásmozgalmi dalok előadása.* E vonatkozásban is felmerültek olyan helytelen nézetek, melyek a kórusművek eszmei

tartalmát *csakis a szöveghez kötik*, s a szocialista műsorpolitika kritériumának a munkásmozgalmi indulók előadását tartják. Arra is sok példa van viszont, hogy csak „adózási" jelleggel törődnek a repertoár tartalmi továbbfejlesztésével, valójában benne rekednek a múltban.

A helyes magatartás itt is szembenáll az egyoldalúsággal. Továbbra is segítenünk kell, hogy a munkásmozgalom dalai – köztük az újonnan gyűjtöttek – ott szerepeljenek énekkaraink műsorában, de nem azért, *mintha egyedül ettől lenne műsoruk szocialista jellegű*... Bartók és Kodály kórusművészete nem minősíthető pusztán polgári kultúrának, amit amolyan megtűrt elemként kezelnének énekkaraink repertoárjukban. Művészetük számos vonása a jövő, a szocialista művészet *felé* mutat, mint például a – polgári művészettől elképzelhetetlen – teljes nép felé fordulás, a következetes humanizmus, a népek egyenlőségének eszméje, a küzdelem vállalása. A XX. század derekán ezek így együtt már nem férnek bele a polgári magatartás kereteibe.

A kórusok szocialista műsorpolitikájának ezért változatlanul Bartók és Kodály művészete, valamint az új magyar kórusművészet *az alapja*. A munkásmozgalom múltjából származó alkotások ezt kiegészítik, de nem helyettesítik, annál kevésbé, mivel *a jelen* szocialista művészete más problémákra vár választ.

Az új kórusművészettől várjuk a máról a mának szóló, a mai emberek, mai fiatalok ajkán megszólaló új alkotásokat. Zeneművészetünk sok szép és értékes kórusművet tud felmutatni, fejlődése ugyanakkor több elvi problémát is felvet. Az új művek többnyire magas színvonalúak – helyenként nemzetközi mértékkel mérve is. Megszólaltatásuk gyakran igen nehéz, mindenképpen dicséretes, hogy akadnak énekkarok, amelyek erre vállalkoznak. Mások azonban még küszködnek vele, s ez nincs hasznára a teljesítménynek. Amiből nincs elég, az éppen a Bartók–Kodály-hagyomány olyan folytatása, amely igényében a legmagasabb rendű, de megfogalmazásában mégis megtalálja azt a hangot, amellyel az eddiginél jobban lehet éneklő közösséget és közönséget toborozni. A kórusmozgalom bizonyos fokú beszűkülésében ez is szerepet játszik. Megoldására nem elegendő pályázatot kiírni, hanem szervesebb kapcsolatot kell kiépíteni egyrészt a kórusmozgalom és az új népzenei mozgalom, másrészt a kórusmozgalom és a zeneszerzők között.

a) Az amatőr és hivatásos művészet kapcsolatát illetően az elmúlt években nehézségek adódtak. A viták két művészeti ágra, *a színjátszásra és a képzőművészetre* korlátozódtak, hiszen csak itt volt lehetséges arra gondolni, hogy a két művészet egyáltalán rivalizálhat.

A vitáknak megvolt az a pozitív eredményük, hogy a színjátékkal és a képzőművészettel kapcsolatban is bebizonyosodott: *értelmetlenség rivalizálásról beszélni.* Elsősorban azért, mert a művészeti mozgalomnak *más a funkciója,* de azért is, mert az amatőrök többsége *nem éri el a hivatásos színvonalat* – ha pedig mégis eléri, semmi okunk sincs rá, hogy ne örüljünk neki. Arra természetesen ügyelni kell, hogy ne ébresszünk a hivatásosság iránt *megalapozatlan vágyakat.* Ez azonban a jelenlegi amatőr képzőművészeti mozgalomra egyáltalán nem jellemző, a színházak viszont egyre nagyobb mértékben merítik utánpótlásukat az amatőr mozgalomból.

A vita tehát lényegében megoldódott, s nem tartja már izgalomban a művészeti közéletet. Mégis van két vonatkozása, amelyről beszélnünk kell.

Az egyik az, hogy az amatőr mozgalom egészséges fejlődése érdekében a jövőben az eddiginél fokozottabban szükség van *a hivatásos művészek segítségére.* Egy-egy művészeti ágban (kórusmozgalom) ez megfelelő, másokban (képzőművészet) nem elegendő, és épp ez a fejlődés egyik akadálya. A műsorellátás gondjainak enyhítésében, az amatőrök által is előadható színvonalas alkotások szaporításában is a hivatásos művészek segíthetnek. A kapcsolatok fejlesztésében fokozottabban kell építenünk a művészeti szövetségekre.

A másik gond, illetve feladat az amatőr művészeti együttesek, csoportok *közönség felé forduló munkájával* kapcsolatos.

b) Az amatőr mozgalom élvonala ma valóban olyan művészetet produkál, amely *színvonalában is elfogadható,* ennek következtében *a közönség igényeinek kielégítésében és fejlesztésében is szerepet kell vállalnia.*

Kialakult a *legjobbaknak* (néptánc-, színjátszó, bábjátékos együtteseknek, énekkaroknak) olyan *rétege, amely egyenletesen magas színvonalat tud nyújtani,* egyes művészeti ágakban (néptánc, kórus) valóban nem rosszabbat a hivatásos együtteseknél. Ezek az együttesek igen kemény

munkát végeznek, rengeteget próbálnak, sokszor lépnek fel, s így az egyetemes művészeti életben is fontos hivatást töltenek be. Olyan nézőkhallgatók előtt szerepelnek ugyanis (közönségük évente több mint kétmillió ember), *akikhez a hivatásos művészek nem jutnak el,* vagy akik (a fiatalok közül) éppen a művészetnek ezekre a kötetlenebb formáira kíváncsiak. Kiállítási tevékenységükkel hasonló a szerepük az amatőr képző- és iparművészeknek is.

A közönségnevelés funkcióinak a megőrzése és továbbfejlesztése tehát *az egész amatőr művészeti mozgalom* továbbfejlődése szempontjából *alapvető.* A nagyközönség előtt való nyilvános szereplések számának csökkentése (amire pedig vannak tendenciák) az amatőr művészet színvonalbeli visszaesését vonná maga után.

c) Nem feladatunk most az irányítás szervezeti kérdéseinek tárgyalása. Néhányra mégis ki kell térnünk, elsősorban *az eszmei-tartalmi irányítás* megjavítása érdekében.

Mindenekelőtt az irányítás útjáról, módjáról kell szólnunk. Nagy hiba lenne, ha a tartalmi irányítás megállna a *hivatali és a fenntartó szerveknél:* ki kell terjednie az együttesek (szakkörök) *vezetőire, tagságára* és – a tájékoztatás eszközeivel – *közönségére.* Tartós eredményt csak akkor érünk el, ha az irányítás mindenütt egyaránt hatásos lesz.

A *vezetők* munkájában változatlanul *a képzés, a továbbképzés, a kiadványok, a műsorellátás, a minősítések, a fesztiválok, a szakmai viták és tájékoztatók* játsszák a legnagyobb szerepet. Ezeknek a rendje kialakult, de még korántsem kielégítő, sőt sok vonatkozásban hiányos. Az ezzel kapcsolatos fejlesztési feladatokat az Országos Közművelődési Tanácsnak az amatőr művészeti mozgalom helyzetéről elfogadott állásfoglalása fogalmazta meg, ennek végrehajtását kell szorgalmazni.

Sajátos feladat *a mozgalom tagságának tájékoztatása és eszmei irányítása.* Ez jelenleg elvben az együttesek vezetőinek és fenntartóinak a kötelessége, de az egész nincs megfelelően összefogva, szervezve és ellenőrizve, kevesebb hangsúly esik rá, mint szükséges lenne. Ezért a KISZ, a szakszervezetek, más társadalmi és tömegszervezetek, valamint a közművelődési szervek (a fenntartó művelődési otthonok stb.) munkájának egyik fontos részévé kell tenni, hogy vegyék kézbe az amatőr művészet eszmei, művészi, ideológiai kérdéseinek mélyreható elemzését az együttesek tagságának körében is.

Nem kevésbé fontos *a nagyközönség elvi alapon álló tájékoztatása.* Ennek eszközei – a megfelelően előkészített rendezvények mellett – első-

sorban a tömegkommunikáció szervei (sajtó, televízió, rádió). Különösen sokat kell javítanunk a sajtó munkáján, amely keveset – akkor sem mindig eléggé mélyen és elegendő eszmei megalapozottsággal – foglalkozik az amatőr mozgalom eseményeivel és ügyeivel. A rádió és a televízió eddig is igen sokat tett az amatőr művészeti mozgalom legjobb eredményeinek bemutatásában, a színvonalas csoportok megismertetésében. Ezt a munkát a továbbiakban még rendszeresebbé kell tenni, és olyan irányban továbbfejleszteni, hogy az a mozgalmat minél hatásosabban orientálja.

A hivatali irányító szervek (tanácsok, szakszervezeti központok) munkájában is döntő fontosságú, hogy a gyakorlati, szervezeti ügyek mellett foglalkozzanak többet *az elvi kérdésekkel.* Igaz azonban az is, hogy ehhez eddig ők sem kaptak elegendő elvi segítséget. Ezt a több fórumon megvitatott tanulmányt arra is fel kell használnunk, hogy ezen változtassunk, de az egyszeri akciónál is fontosabb a folyamatos munka. A következő időszakban arra is nagy gondot kellene fordítani, hogy mindenütt megteremtsük és megőrizzük a szervezettség, az intézményesség és az alulról jövő spontaneitás célszerű egységét.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

Miután az egyes elvi kérdéseket összefoglaltuk, csak a mozgalom általános fejlődésére nézve vonunk le néhány általánosabb jellegű következtetést.

1. A további fejlődés egyik legfontosabb feltétele a *folyamatosság,* azaz a régi eredmények és az új törekvések egyensúlyának fenntartása. Meg kell őriznünk az amatőr művészeti mozgalom legfőbb eredményeit, mindenekelőtt a legjobbak művészi színvonalát. Erre lehet és kell építeni az új törekvéseket.

2. Ma az *újat* nem egyszerűen a népművészet előretörése jelenti, hanem az az igény, amely a művészeti tevékenységnek *nagyobb teret kíván juttatni a mindennapi életben,* különösen annak *közösségi* formáiban (közös éneklés és táncolás, tárgyformáló művészet stb.). Kibontakozásuk szervesebbé teszi a művészeti mozgalom felépítését, mert a „csúcsoktól" (a magasabb színvonalat képviselő együttesektől) az alapokig (a mindennapi élethez kapcsolódó tevékenységekig) terjed.

3. *Irányító munkánknak* ebben a vonatkozásban az a legfőbb feladata, hogy megőrizze és kifejlessze a mozgalomnak ezt a *funkcionális rétege-*

zettségén keresztül kibontakozó eszmei egységét. Ezen belül *egyaránt fontos mindhárom tényező:*

a) a legjobb együttesek színvonalának fenntartása, egészséges fejlődésük támogatása;

b) a „középcsoportok", a derékhad fejlesztése a legjobbak eredményei alapján oly módon, hogy az eszmei-művészi szempontból továbbfejlődést is jelentsen; elsősorban azoknak a csoportoknak a fejlődését kell támogatni, amelyek új, szocialista mondanivalót képesek kifejezni, különös figyelmet fordítva e szempontból is a munkásság részvételére;

c) azoknak az új törekvéseknek a támogatása, amelyek az amatőr művészeti tevékenységnek nem pusztán a színpadon és a kiállításon, hanem *a mindennapi életben* is helyet kívánnak biztosítani.

E három tényező egysége nélkül az amatőr művészeti mozgalom nem fejlődhet egészségesen; csakis olyan elgondolás és gyakorlat vezethet eredményre, amely *egyszerre* igyekszik fejleszteni az élcsoportot, a középmezőnyt és a legszélesebb mozgalmat.

4. Szervezetileg különös gondot kell fordítani *a munkásfiatalok* bevonására, ezzel együtt az üzemekhez, *a munkahelyekhez kötődő* együttesek fejlesztésére. Egyazon fontosságot kell tulajdonítanunk a mozgalom *művészeti-esztétikai és közösségi nevelő* szerepének. Az amatőr művészeti tevékenység egyaránt fontos *eszköze* a művészeti kultúra széles körű terjedésének és a közösségi magatartás és gondolkodás fejlődésének.

5. Az amatőr művészeti mozgalom eszmei, művészi fejlődését illetően a feladatot röviden *művészetpolitikánk általános elveinek alkalmazásában kell megjelölnünk.* Az amatőr mozgalomnak *a művészettel és a művészetre való nevelés,* a művészeti tevékenység útján végzett *közművelődés* a legfontosabb funkciója, nem pedig – öncélként – a művészi produkció. E funkcióját azonban csak akkor tudja ellátni, ha egyben *művészi értéket is teremt.* A mozgalom felszabadulás utáni fejlődésének eredménye, hogy ez az érték ma már jelentős, elbírálásához tehát nincs szükség külön értékrendszerre, de szükség van az eredmények külön értékelésére.

6. Az amatőr művészeti mozgalom eszmei irányításának megjavításában nem nélkülözhetjük *az irányítás egységét.* Mindenekelőtt arról kell gondoskodni, hogy az eddig gyakran a szervezeti problémákba vesző irányítás mindig és mindenütt törődjön többet az eszmei-tartalmi kérdésekkel.

(Társadalmi Szemle, 1976. 8–9. sz.)

Négy év telt el azóta, hogy a *Társadalmi Szemle* hasábjain egy fiatal kritikus, Hajdu Ráfis Gábor szenvedélyes cikkben tette fel a kérdést: *„Kinek írunk?"* A kritika funkcióját, hatását s a kedvetlenítő tünetek, például a visszhangtalanság okait vizsgálva kulturális életünk egyik központi problémáját tette szóvá. A cikk és az azt követő vita szemléletesen bizonyította, hogy a művészetkritika valóságos presztízse nem belterjes szakmai kérdés, hanem a kultúra demokratizálódásának, a szocialista kulturális forradalom kiteljesedésének egyik alapvető mértéke. Hiszen ahogy végre túljutunk a kultúra és ezen belül a művészet helyének, társadalmi szerepének szűk értelmezésén, ahogy felismerjük a művészetnek a fejlett szocializmus építése, a szocialista életforma, a marxista–leninista világnézet gazdagodása és általánossá válása szempontjából *nélkülözhetetlen* voltát, úgy válik egyre nyilvánvalóbbá a művészi értékek társadalmi-esztétikai üzenetét tudatosító kritika jelentősége is.

Hosszan lehetne és kellene vizsgálni, mit is tartalmaz ez a tömör szókapcsolat: *„társadalmi-esztétikai üzenet"*. Annyi azonban részletes elemzés és bizonyítás nélkül is elfogadható, hogy a jelentős műalkotások és művészi folyamatok mindig valamilyen lényeges társadalmi-emberi mondanivalótól nyerik fényüket, az adott korban haladó világszemlélet hitelesíti őket. A műalkotások mondandóját és értékét felfejtő, népszerűsítő kritika így tehát nemcsak udvarias vagy éppen kemény vélemény egyes művekről, hanem – tudományos fedezete, közéleti hivatása, marxista mértékrendszere révén – egyúttal állásfoglalás is a valóság, az élet dolgaiban.

Emlékezzünk vissza az elmúlt évek, évtizedek néhány érdekes kritikai vitájára, például a Somogyi József, Varga Imre és Vigh Tamás szobrai, a Bacsó Péter, Jancsó Miklós, Kósa Ferenc, Kovács András filmjei vagy a Cseres Tibor, Fejes Endre, Galgóczi Erzsébet, Kertész Ákos, Sánta Ferenc, Urbán Ernő és mások írásai körüli kritikai viták közvéleményt formáló, korszerű ízlést és szocialista tudatosságot erősítő szere-

pére. Fejes Endre *Rozsdatemetője* körül például több mint egy évtizeddel ezelőtt robbant ki izgalmas vita, hullámai máig is elérnek. Vajon meggyőző-e Fejes nézőpontja és művészi ítélete a magyar munkásság történelmi útja, fejlődése szempontjából? Vajon egy dezillúziós, szenvtelen álláspontról fogalmazódott-e meg Fejes kritikája a hábetlerizmus felett, vagy pedig a proletariátus valódi értékeinek, a szocializmus távlatainak tudatában? S vajon milyen társadalmi változást (s egyúttal írói hangsúlyváltást) tükröz Fejes újabb regényeinek hőstípusa, az egyre romantikusabban extrém fiatalember központi figurája? Hosszan lehetne vitatni e kérdéseket. Az viszont kétségtelen, hogy Fejes újabb könyveinek hamis életideált kergető, a tényleges társadalmi és emberi lehetőségeikkel élni képtelen – részben munkásfoglalkozású – fiataljaiban, gyilkosságba menekülő vagy önfeladóan megalkuvó magatartásválasztásaiban a Hábetler-kérdés folytatása, új hangsúlyú időszerűsége fogalmazódik meg: jelezve a társadalmi-emberi élettények súlyosságát, a „hogyan éljünk", a korszerű életforma dilemmáit. Egyúttal azonban – e cikk írója szerint – az ezekhez felnőni nem mindig képes írói világkép vitatható, hamisan romantikus irányba torzuló, stílusában is sok modorosságot görgető tendenciáját is. Ez pedig sajnos gyengíti a *Rozsdatemető*ben színvonalasan kiérlelt realista világkép folytonosságát. Megfogalmazódhat persze más vélemény is Fejes Endre könyveivel kapcsolatban, ám az kétségtelen, hogy a regényeiről szóló kritikák és viták nemcsak, sőt nem elsősorban a művek formai-stiláris jellemzőit „vették célba", hanem az alkotások (esetleg vitatható) valóságértékét is segítették kibontani és tudatosítani. Illetve segíthették volna még inkább, ha tartalmasabb, sokszínűbb kritikai közvélemény fogadta volna ezeket az új műveket.

Függetlenül Fejes Endre könyveinek konkrét megítélésétől, az mindenesetre e példa alapján is nyilvánvaló, hogy a kritikák és viták jelentősen hozzájárulnak a művészet társadalmi funkciójának, „küldetésének" teljesítéséhez. Nem több, „csak" ennek a szerepnek a *tudatos* vállalása, *a minél szélesebb közönséghez szólás tiszteletre méltó törekvése* jelenti a kritika közművelődési szerepét. Hiszen a kritika annak révén, hogy a mű értékelésével állást foglal a valóság, az élet kérdéseiben, egyúttal közművelődési, tudatformáló „intézmény" is. Úgy is mondhatnám: *a szocialista társadalmi nyilvánosság* egyik nélkülözhetetlen fóruma és műfaja. Ezért kerül elő a kritika kérdése oly gyakran különböző viták során, s ezért is kap mindig oly nagy hangsúlyt az MSZMP dokumentumaiban, kongresszusi határozataiban, művelődéspolitikai állásfoglalásaiban.

Ebben a tanulmányban a művészetkritika mai kérdéseiről csak egyetlen megközelítésben szólok: a kritika közművelődési szerepével, e szerepnek az utóbbi évek során látható fejlődésével és ellentmondásaival foglalkozom. S bár ez a szerep, ez a megközelítés elválaszthatatlan a kritika más „oldalai"-tól, például a marxista tudományos hitel, a szakmai-esztétikai felkészültség, a polgári nézetekkel való vita, az új kérdésekre felelő alkotó elevenség, a korszerű normarendszer stb. szempontjaitól, *a kritika és a közművelődés viszonya feltétlenül megérdemli a külön figyelmet.* Ez tükröződik a Központi Bizottságnak a XI. kongresszuson elhangzott beszámolójában: „Az irodalom- és művészetkritika – mondotta előadói beszédében Kádár János elvtárs – a marxista esztétika alapelveinek gyakorlati érvényesítésével határozottabban segítse a művészet szocialista értékrendjének kialakítását; színvonalas, érvelő és közérthető elemzéseivel orientálja meggyőzően a közönséget és az alkotói világot, támogassa a művészet és a közönség kapcsolatának, kölcsönhatásának erősödését."

HÁROM ÉVVEL A KRITIKAI ÁLLÁSFOGLALÁS UTÁN

Nem lehet ennek az írásnak a feladata, hogy részletesen – akárcsak közművelődési szemszögből is teljességgel – összegezze és értékelje az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség állásfoglalása (*Irodalom- és művészetkritikánk néhány kérdése. Társadalmi Szemle,* 1972. 10. sz.) óta eltelt időszak kritikai életét.

Az 1972-es kritikai állásfoglalás körültekintően méltatta a hatvanas évek során elért jelentős eredményeket, de nagy nyomatékkal szólt a megtorpanás – egyes területeken szembetűnő – tényeiről, a dezideologizálódás, az eklekticizmus jelenségeiről, a marxizmus pluralizálására tett kísérletekről, a marxista kritika fejlődésének szakmai-ideológiai gyengeségeiről. Az objektív és szubjektív okok által meghatározott kedvezőtlen tendenciák árnyalt bírálatát az állásfoglalás elvszerű orientálással kapcsolta össze. Külön hangsúlyt kapott, hogy erősíteni kell a marxista esztétika pozícióit, a vitákban gazdagodó következetes elviséget, a korszerű művészet új értékei iránti érzékenységet és a kommunista kritikai bázis egységét. S mindezzel szoros összefüggésben nagy figyelmet szentelt a dokumentum a művészetkritika közművelődési feladatainak is.

Az állásfoglalás a következőképpen jellemezte és értékelte ezt a szerepet: „Korlátozott, a lehetőségekhez mérten is *szűk a kritika tömeghatása.* A tömegközlési eszközök elterjedéséből származó hatásnövelés

lehetőségeit a művészetkritika eddig nem tudta optimálisan kihasználni. Ennek egyrészt a műveltség általános feltételeiben rejlő objektív, és csak hosszabb távon, az általános gazdasági, társadalmi, kulturális előrehaladás arányában csökkenthető okai vannak. Ez azonban nem fedheti el azokat a szubjektív, könnyebben korrigálható hibákat, amelyek korlátozzák a televízió, a rádió, a napi sajtó kritikáinak tömeghatását.

A tömegközlési fórumok kritikai gyakorlatát gyengíti, hogy *a tömegekhez forduló művészetkritikát az esztéták, művészettörténészek, művészek egy része nem tekinti igazi kritikának*. A kritikusok közül sokan folytatják a magyar kritikának azt a rossz hagyományát, hogy elsősorban a szakmai-alkotói világ szűk rétegéhez beszélnek, egyesek csak a »beavatottak« számára érthető vagy tudálékos, áltudományos terminológiát és szempontrendszert használnak. Az effajta kritika lényegében átveszi az elit- és tömegkultúra polgári kettéválasztásának hamis elvét, *eleve lemond arról a feladatáról, hogy széles körben megismertesse a korszerű, haladó művészeti értékeket*. Nem teljesíti a művészeti kultúra és ízlés terjesztésének, fejlesztésének feladatát, adott esetekben nem vállalkozik arra, hogy a közvélemény előtt leleplezze a nagy példányszámú ál- vagy félművészet termékeit; elhanyagolja a munkásosztály, az egész nép tudati állapotának, ízlésszintjének marxista vizsgálatát és fejlesztését, vagy pedig tartózkodik attól, hogy figyelembe vegye és fejlessze a közvélemény egészséges ítéletét."

Az állásfoglalás óta eltelt évek során sok minden történt a kritikai életben. A társadalom és kultúra fejlődésének alapvetően pozitív tendenciái – ha sokszor áttételesen is, de – itt is éreztették termékenyítő hatásukat. Egyes területeken megélénkültek a viták, s e viták egy részében erősödött, gazdagodott a marxista értékrend. Némileg háttérbe szorultak a formalista, eklektikus kritikai tendenciák; a különböző folyóiratok, lapok és tömegkommunikációs fórumok számos – itt csak globálisan említhető és visszaigazolható – *jó törekvést kezdeményeztek a marxista kritika megerősítésére*. Mindössze két példát említek a vitathatatlan fejlődés bizonyítására, érzékeltetésére.

Az 1972-től új formátumban megjelenő *Kritika* című folyóirat magas színvonalon, jól teljesíti feladatát: ha olykor egyes írásaiban tévedésektől nem mentesen is, de jelentős szerepet vállalt az MSZMP művelődéspolitikájának alkotó képviseletében, a marxista kritika pozícióinak erősítésében s ezen belül egy fiatal marxista kritikusgárda fölnevelésében. Az *Élet és Irodalom* munkája – ha persze időnként vitatható is egy-egy

cikke – az utóbbi időben felelősebbé, izgalmasabbá, árnyaltabbá vált; a korábbinál szervesebben tudja összekapcsolni a hetilap politikai-közéleti és orientáló irodalmi-művészetkritikai feladatait. Mindkét lap elsősorban értelmiségi fórum, jelentőségük azonban a tágabb értelemben vett közművelődés szempontjából is nyilvánvaló: pedagógusok, népművelők, könyvtárosok, diákok és más értelmiségiek tízezreit és sok művelt munkást igyekeznek megnyerni a tágan értelmezett korszerű kultúrafelfogásnak, a hagyományos irodalomközpontúságot meghaladó egyetemes művészetszemléletnek, a friss, közéleti érzékenységű, értékkiemelő-polemizáló marxista közírásnak.

Elismerve azonban az állásfoglalás óta eltelt időszak eredményeit, *elsősorban mégis a problémákra, a gyenge pontokra és a feladatokra* szeretnék utalni. *A legkisebb előrelépés* éppen a kritika közművelődési szerepének erősítésében tapasztalható: egyrészt a tudományos műhelyek, a kisebb hatósugarú értelmiségi fórumok igazi eredményei alig hatnak még a tömegeknek szóló kritikára, másrészt viszont az ideológiai-esztétikai tisztázatlanságok olykor erősen torzítják a népszerű fórumok kritikai munkáját.

ELSŐ METSZET: AZ EGYES MŰVÉSZETI ÁGAK KRITIKÁJÁRÓL

Néhány ismert kritikus, például Almási Miklós, Bernáth László, Gyertyán Ervin, Hegedüs Zoltán és mások rendszeres, értékes kritikai munkássága, valamint a *Kortárs*, a *Filmvilág* és *Filmkultúra* 1973–74-es érdekes vitái ellenére sem javult alapvetően a *filmkritika* helyzete. Ebben persze a mai magyar filmművészet is „ludas", hiszen – s ez általános tanulság – a kritika felívelése legtöbbször összefügg az adott művészeti ág kiteljesedésével. Ám azért mégiscsak szóvá tehető a filmszakma és a filmkritika kapcsolatának néhány kényes pontja, a kritikai írások olykor túlzott belterjessége, nehezen érthetősége, szakmai zsargonja, valamint a mértékrendszer, a valósághoz való esztétikai viszonyítás következetlenségei. No meg az is, hogy ésszerű munkamegosztás híján alig jut hely az egyes nagyfilmeknél sokszor bizony értékesebb rövidfilmek, dokumentumfilmek (sőt: horribile dictu, a híradófilmek) – legalább időnkénti – kritikai mérlegelésére. A közönség érdeklődését lekötő, szórakozási igényeit kielégítő, de igen gyakran hullámzó színvonalú filmek felelős, nevelő erejű, százezrekre ható kritikája is elmarad legtöbbször.

S bár talán némileg csökkent a szakadék a kritikai és a közönségvélemények közt (hogy ti. „ha egy filmet levág a kritika, az csak jó lehet"), azért az említett jelenségek a nézők szemében jelenleg is „igazolják" a „művészfilm kontra tömegfilm" hamis alternatíváját.

Továbbra is sajátos kettősség jellemzi a *zenekritikát*. Míg a marxista zeneesztétika fejlődésében döntő szerepet vállaltak a nemzetközi hírű magyar esztéták (pl. Szabolcsi Bence, Ujfalussy József, Zoltai Dénes, Maróthy János stb.), addig ez az erős marxista elmélet nagyon ritkán ihleti a napi zenekritikát és a tömegekhez szóló zenei publicisztikát. Bár van néhány jelentős és népszerű zenekritikusunk (pl. Kroó György, Pernye András, Breuer János, Kárpáti János és mások), bár rendkívül jelentősekké váltak a rádió zenekritikai és ismeretterjesztő sorozatai, valamint a *Gondolat Kiadó* és a *Zeneműkiadó* könyvei, sok még a betöltetlen űr, a fehér folt, az eklekticizmus. A hangversenykritikák sajnos egyoldalúan koncentrálnak az előadások – valóban fontos – „művészettechnikai" oldalára. Az egyes művekről szólván nagyon ritka a zenei hangzásban, a – Lukács György kifejezésével – ún. meghatározatlan tárgyiasságban is tetten érhető emberi-társadalmi üzenet közérthető kibontása, a modern XX. századi zene jelentésének tudatosítása és kritikája. A másik oldalon viszont teljesen hiányzik a szórakoztató és tánczene tárgyilagos, az értéket és a selejtet kettéválasztó népszerű elemző kritikája; még mindig kevés írás foglalkozik (Vitányi Iván, Sárosi Bálint, Maróthy János, Juhász Előd és mások kezdeményezései ellenére) a beattel, a népzenével, a fiatalok új zenei törekvéseivel. Egy-két, szinte „magányos" törekvést (például Körtvélyes Géza, Maácz László munkásságát) kivéve alig jut szóhoz lapjainkban a tánckritika.[1]

Az utóbbi évek *képzőművészetkritikájában* különösen egy tematikai hangsúlyváltás érdemel figyelmet: a kiállításkritikák egyoldalúságát korrigálva jelentős mértékben megnőtt az érdeklődés a mindennapi élet, a környezet, a tárgyak esztétikai vonatkozásai iránt. A képzőművészetkritikusok egyre jobban érzékelik azokat az erővonalakat, amelyek egyrészről az iparművészet, az ipari tervezőművészet és a korszerű építőművészet, másrészről a korszerű szocialista életmód, a fejlett vizuális kultúrával rendelkező közösség életformája között húzódnak. Vadas József *Élet és Irodalom*-beli cikksorozata, Bereczky Loránd, Fekete Judit, Miklós

[1] A cikk megjelenése óta újraindult a *Táncművészet* című folyóirat, ez azonban lényegesen még nem módosít a tánckritika helyzetképén. – *A szerk.*

Pál, Pohárnok Mihály, Rózsa Gyula, P. Szűcs Julianna és mások tanulmányai, cikkei – például a nagysikerű 1975-ös Jubileumi Iparművészeti Kiállítás eredményeinek tudatosítása – e megnőtt érdeklődés színvonalas bizonyítékai. De tanúsítói egyúttal annak is, hogy ha a művészetkritika az elemző érvelésben viszonylagos közérthetőségre törekszik, ha a művészeti jelenségek társadalmi valóságfedezetére, szociális közegére és funkciójára nagy súlyt helyez, ha a marxista esztétikai orientáció élvezetes stílussal, szellemes, lényegretörő megfogalmazással párosul, akkor komoly esély van a kérdések, problémák széles körű, hatásos, közvéleményt teremtő és formáló tudatosítására. Külön figyelmet érdemel az a szenvedélyes kritikai harc is, amelyet néhány vezető képzőművészet-kritikusunk folytat az üres, modernkedő, álavantgard formalizmus, a népi hagyományok félreértésén alapuló, egyre inkább korszerűtlenné váló népieskedés, valamint a színvonaltalan, középszerű táblaképfestészet, a művészileg (ezért eszmeileg is) hiteltelen „szocialista" sematizmus ellen. S egyúttal a giccs hadállásai ellen is. Lehetnek ezekben a kritikai álláspontokban olykor tévedések, vitatható állítások, türelmetlen és fölöslegesen személyeskedő mozzanatok, joggal szóvá tehető olykor a hangnem, ajánlatos lenne még több konkrét műbírálat, elkelne olykor a szándék jobb megértése is, de ezek a megjegyzések sem vonják kétségbe a korszerű szocialista környezetért és látványkultúráért szót emelő kritikusok igazát.

Vannak persze komoly gondok is a képzőművészeti kritikában, illetve a vizuális kultúra kritikai elemzésében. Kevés a képzőművészeti kritikákat közlő fórum, s ez óhatatlanul torzítja a publikált vélemények akusztikáját, szűkíti a különböző nézetek érvényesülésének lehetőségét. Jócskán van még tere a klikkszemléletnek, a ködösítésnek, az eklekticizmusnak, az őszinteség hiányának. A megújult *Művészet* rokonszenves törekvései ellenére, melyek az elmélet és a kritikai gyakorlat közelítését célozták, még mindig nagy a szakadék a két terület között, mindkét „fél" kárára. A környezet tárgyairól szólva hasznos lenne többet foglalkozni a divat, az öltözködés esztétikumával is: nem konkurrálva a népszerű divatlapokkal, de megkísérelve itt is egy korszerű szemlélet érvényesítését. Nagyon szűk keretei-lehetőségei vannak a fotókritikának. Egy-egy indulatos vita tükrében különösen feltűnő a tömeghatású, konkrét *építészet-kritika* szinte teljes hiánya. E hiány – jórészt kritikán kívüli – okainak feltárására semmiképpen sem vállalkozhat ez a cikk. De annyit feltétlenül meg lehet említeni, hogy mai építészetünk problémáinak felelősségteljes

kritikai megközelítése nincs, nem lenne ellentmondásban a történelmi léptékű lakásépítkezés eredményeinek méltánylásával. Az építészetkritikának fel kell ismernie a gazdasági és szociálpolitikai tényezők által meghatározott kereteket, de – akár éles bírálatával is – segítenie, ösztönöznie kell egyrészt a tömeges lakásépítkezés korszerű, emberközpontú módszereinek keresését, kidolgozását, másrészt az országos és családi értelemben otthonát teremtő ember környezetkultúrájának, vizuális és térérzékenységének fejlődését. A képzőművészeti kritika közművelődési hatása talán itt lenne legközvetlenebbül tetten érhető. Ugyanis az egyes ember számára is tudatossá tehetné a növekvő életszínvonal és a korszerű ízlés szocialista életmódon belüli egységét, illetve az egység fokozatos megteremtésének – az anyagi lehetőségektől is meghatározott – választási mezőjét.

Jóllehet sok neves színikritikusunk ír rendszeresen (Almási Miklós, Hermann István, Koltai Tamás, Létay Vera, Mihályi Gábor, Molnár Gál Péter, Nagy Péter, Rajk András, Ungvári Tamás és mások), s felnőtt egy tehetséges fiatal színikritikus-nemzedék is, ellentmondásos *színházkritikánk* összképe. Az eredmények és a gyengeségek szorosan összefüggnek az egész mai magyar színházművészet gondjaival. Számos „komplex" színházi vita folyt az elmúlt években (például az *Új Írás*ban, a *Színház*ban, az *Alföld*ben és a *Kritika* hasábjain), de az egyes művekről, produkciókról szóló kritikák egy része is jól érzékeltette az eszmei-színvonalbeli kérdőjeleket s minősítette a korszerű szocialista értékeket. A viták azonban – a marxista mértékrendszer alkotó, színházra szabott alkalmazása helyett – elég gyakran rosszul kérdeztek és még rosszabbul válaszoltak. A közművelődés, az ízlésnevelés szempontjából is károkat okozott (mert dezorientált) az a torzulás, amely a valódi színházművészeti problémák felelős elemzése helyett hamis alternatívákat rajzolt fel. Amely például az idős és fiatal művészek vélt generációs ellentétének, a főváros és a vidék globális minőségi szembeállításának, a népi-urbánus vita hibás megközelítéseinek („elég nemzeti-e színházművészetünk?", „elég modern-e színházművészetünk?") síkjára csúsztatta nemritkán a kritikai gondolkodást. Ezért sem születhettek talán olyan elemzések és értékelések, melyek átfogóan megkísérelték volna feltárni a mai magyar színház és a „világszínház" összefüggését, melyek vállalkoztak volna a szocialista színház korszerű esztétikai kategóriáinak kidolgozására. Egyre égetőbben hiányzik a modern kísérletek (például a „kegyetlen színház", a „cirkuszszínház" stb.) értékes vívmányainak a szocialista művészeti világképbe

történő – vitatva átfunkcionáló – elméleti integrálása; a korszerű népszínház, a színházi valóságtükrözés és realizmus fogalmainak életszerű, hiteles kidolgozása és alkalmazása. Vagyis az az elméleti-kritikai érvelés, amely nélkül a népszerű színházkritika sem tud boldogulni, amely nélkül utópizmus a színházművészet közművelődési szerepének erősítéséről beszélni. Szóvá tehető persze még sok más is, például a Déryné Színház előadásai, az amatőrizmus, a cirkusz, a tánc s egyéb színházi műfajok, művészeti ágak iránti figyelemnek és rendszeres, népszerű kritikájának tartós elmaradása is.

Szándékosan hagytam utoljára az *irodalomkritikát*. Mindenekelőtt azért, mert az 1972-es állásfoglalás némileg egyoldalúan irodalomcentrikus volt. Azóta is talán ez a terület áll leginkább az érdeklődés homlokterében, hiszen ez a műfaj érintkezik legszorosabban a művelődéspolitika és a kritika ideológiai szférájával. Jóllehet az irodalomkritikában is észlelhetünk jelentős eredményeket, talán itt jelentkeznek a legnyilvánvalóbban azok az *egyszerre szakmai, ideológiai és közművelődési fogyatékosságok,* amelyeket a XI. kongresszus is egyértelműen bírált. S amelyeket – sajátos optikával, a kritikusi nyilatkozatok bíráló élű vagy éppen vállaltan apologetikus érveléseiben – szemléletesen tükrözte az *Élet és Irodalom* izgalmas sorozata is *(Kritikusok műhelyében)*.

Bár örvendetesen bővült a kritikusok köre, hovatovább felnőtté érik a marxista kritikusok új nemzedéke, s bár – jórészt éppen nekik köszönhetően – a legújabb magyar irodalom és az ún. „fiatal irodalom" értékrendje is kezd tisztázódni felelős marxista kritikai elemzések révén, az irodalomkritika még mindig sok gonddal küzd. Nem sikerült alapvető és következetes elvi egységet (felelős vitákban tovább érlelhető egységet) teremteni a kommunista kritikusok között. Folyamatos, sőt időnként élesedő tünetei vannak az elvtelen, dezideologizáló kritikusi magatartásnak, amelyet sajnos „megtámogat" az alkotóművészek egy részének túlérzékenysége, sőt esetenként durva kritikusellenessége is. Nem érzékelhető áttörés a marxista irodalomkritika korszerű, újabb irodalmunkra élesen odafigyelő értékrendszerének kimunkálásában, az orientáló esztétikai kategóriák (a realizmus, a pártosság, a népiség) gazdagításában, új életténnyekkel és szemléleti-formai vívmányokkal hitelesített alkalmazásában. Sokszor elmarad a polgári, elvont humanista, formalista, dogmatikus és revizionista nézetekkel való elvszerű vita is. S mindebből szorosan következik, hogy *nem sikerült jelentősen bővíteni az irodalomkritika tömeghatását sem.*

MÁSODIK METSZET: MŰVÉSZETKRITIKA A TELEVÍZIÓBAN ÉS A NAPILAPOKBAN

Fölösleges hosszan bizonygatni, hogy milyen rendkívüli jelentőségű a televízió és a rádió szerepe a tömegek művelődésének, ízlésének gazdagodása szempontjából. S ebbe feltétlenül bele kell értenünk a vizuális és az akusztikus közeg sajátosságaival összhangban levő *közvetlen* művészetkritikát is. Míg azonban a rádió – persze idősebb testvérként, jóval nagyobb tapasztalatokkal – lényegében megteremtette már (ha nem is végleges és vitathatatlan sikerességgel) a hangos kritika műsortípusait, sőt újabban örvendetesen bővülnek is e keretek, addig *a televízió még a kísérletezés stádiumában tart.* Még mindig él az a hiedelem, hogy a látványélmény, a *tévészerűség* összeférhetetlen a nézőket orientáló, elvi határozottságú, ugyanakkor személyes hangoltságú, méltányos kritikával. Legtöbbször riportban, interjúban és reklámban oldódik fel a kritikusi vélemény, s alig van (sőt az utóbbi időben mintha még kevesebb volna) jó szellemű, elmepezsdítő kulturális-művészeti vitaműsor.

A *Nyitott könyv* című nagyon fontos sorozat konkrét válogató munkája is bírálható itt-ott, de még inkább a kritikusegyéniség szerepét olykor csak a bemutató-reklámozásra és beszélgető-partnerségre szűkítő módszer. Ugyanez a helyzet a képzőművészet- és színházkritikai műsorok jelentős részével is, s jószerivel csupán késő este, illetve a második csatornán jelentkezik nagy ritkán egy-egy izgalmas – bár olykor valóban túl „szakos" – vitaműsor. Természetesen nem mesterkélt, szájbarágó művészetkritikára van szükség, s még kevésbé gondolom, hogy az ízlésformálás eddigi, bevált módszerei (például a játékos ismeretterjesztés) helyett lehetne s kellene meghonosítani a tévében a kritika műfaját. De az eddiginél sokkal következetesebben kellene törekedni például néhány kritikus megnyerésére és kiérlelt álláspontjával felelősen megszólaló tévészemélyiséggé nevelésére. Vagy például *tartalmas* – akár, miként erre sikerült külföldi példák vannak, a tévé „önkritikáját" is szolgáló – *vitaműsorok* szerkesztésére. S nemcsak a magasan kvalifikált értelmiség számára, hanem a fő műsoridőbe szánt, közérthető, népszerű programok keretében is.

Részletes elemzést érdemelnének a központi és a megyei *napilapok* kritikai rovatai. Annyit futólagos szemlézéssel is megállapíthatunk azonban, hogy az elmúlt években – ha egyenlőtlenül, ha növekvő feladatok és gondok között is, de – *némileg javult* a napilapok kritikai tevékenysége

közművelődési szempontból is. A *Népszava Szép Szó* című melléklete – mindenekelőtt közérthető sorozatai révén – fontos szerepet töltött be a széles hatósugarú irodalmi és művészeti ismeretterjesztésben, s emellett sajátos (olykor azonban vitatható nézeteket is tükröző) kritikai műhellyé vált. Megújult a *Magyar Nemzet* kulturális-irodalmi rovata: érezhetően erősödött a marxista szemlélet jelenléte mind az elvi érdekű, mind a konkrét műhöz kapcsolódó kritikai hasábokon. Még mindig keresi a sajátos profil kialakításának és a jó minőség egyenletes biztosításának útját a *Magyar Hírlap*, jóllehet állandó kolumnistára (Szász Imre) épülő irodalomkritikai rovata *(Könyvespolcom)* már számottevő eredményt bizonyított.

Az 1972–74-es évfolyamok színvonalhullámzásait, egyes vitatható megnyilvánulásait egyre inkább leküzdve 1975-ben kiegyensúlyozottabb és elvszerűbb lett a *Népszabadság* kulturális rovata. Tovább erősödött a színvonalas képzőművészet-kritikai publicisztika, mely – ha nem is feltétlenül minden egyes cikkével, ha olykor egy-egy túlságosan szubjektív hangsúllyal is, de – esztétikai és közművelődési szempontból többnyire jól, a szocialista értékrendszer képviselete jegyében orientál. Izgalmasak és tanulságosak a szovjet irodalom legújabb értékeiről és vitáiról beszámoló cikkek, többnyire figyelemre méltók, sőt kedvcsinálók a színházi és filmkritikák, s néhány új állandó kritikus bevonásával igényesebb lett a regényekről és novellásкötetekről szóló kritika is. A korábbi évekhez viszonyítva a legfeltűnőbb probléma: az elvi jellegű művészetpolitikai, esztétikai, kritikai publicisztika szinte teljes eltűnése a lap hasábjairól.

A magyar kritikai életben rendkívül nagy felelősség hárul a *Népszabadság* kulturális rovatára. Mint a párt lapja szinte első kézből, színvonalasan, közérthetően és offenzíven kell hogy képviselje az MSZMP művelődéspolitikáját, anélkül azonban, hogy minden cikke a hivatalos vélemény, a vitathatatlanság rangjára tarthatna és tartana igényt. Súlya mégis nagy, hiszen az ország közvéleményének legnagyobb része elsősorban innen nyeri a legfontosabb kulturális információkat és a művelődéspolitikai, kritikai orientációt. A nem marxista nézetekkel, jelenségekkel való elvszerű, a szövetségi politikát erősítő vita is sajátos akusztikát nyer a lap felelős funkciója által. A párt lapja a *Népszabadság*, de rovatában a kultúrpolitikát szuverén egyéniségek kritikai írásai képviselik – s ez nem is lehet másképp. Hiba lenne minden egyes írástól *a* párt művelődés- és művészetpolitikájának végleges, teljes és hivatalos képviseletét várni, már csak azért is, mert köztudott, hogy ízléskérdésekben, egyes

művek mérlegelésében az MSZMP nem tartja szükségét határozat, illetve állásfoglalás meghozatalának. Ugyanakkor az érvelő, a kritikusi személyességből is táplálkozó egyéni vélemények egy olyan összképet kell hogy tükrözzenek, amelynek erővonalai az MSZMP művelődéspolitikáját realizálják és erősítik. Mindezekkel az igényekkel és feladatokkal – tendenciaszerűen – jól, egyre jobban birkózik meg a *Népszabadság* kulturális rovata. Hiszen például úgy vált Illyés Gyula rendszeres fórumává, hogy ezzel nem gyengítette, sőt hitelesítette a kiváló költő esszéinek vagy akár drámáinak, költészetének egy-egy motívumával, megfogalmazásával való árnyalt, méltányos vitát is. Vagyis ezekben az esetekben jól tudta ötvözni az elvi-ideológiai orientálást és vitát, valamint a széles tömegekhez szólást, a közművelődési funkciót.

Napilapjaink kritikai rovatai – beleértve a legnagyobb példányszámú és felelősségű *Népszabadság*ot is – még sokszor nehézkesek, egyszínűek, gyakran érezni, hogy egyes cikkek bennfentes „kultúrpolitikai" célzattal s nem a tíz- és százezres olvasótáborra figyelve íródtak. S nemcsak belső újságíró-szakmai, hanem közművelődési szempontból is káros *a munkamegosztás gyakori hiánya*, a profilelmosódás, az esetlegesség és a rutinszerűség. Szólni kellett erről márcsak azért is, mert köztudott, hogy a napilapok terjedelemcsökkenése fokozott gondokat, nagyobb felelősséget rótt a szerkesztőségekre.

HARMADIK METSZET: A KÉPESLAPOKRÓL, A MUNKAMEGOSZTÁSRÓL ÉS EGY SAJÁTOS KRITIKAI MŰFAJRÓL

A sajtó előtt álló növekvő közművelődési feladatokat csak ésszerűbb munkamegosztással, jobb szelekcióval lehet megoldani. A százezres példányszámban megjelenő képes hetilapok például már ma is megújíthatnák, gazdagíthatnák kritikai rovataikat. Sokat javult a *Magyar Ifjúság* kulturális (s főleg kritikai) rovata; szerepe aligha túlbecsülhető a fiatalok kulturált ízlésének és szórakozásának, tartalmas művelődésének befolyásolásában. Nem vált (s bevallott funkciója, műsornépszerűsítő profilja miatt nem is válhatott) kritikai és ízlésformáló lappá az egyébként szinte erre predesztinált, milliós példányszámú *Rádió- és Televízióújság*. A *Film, Színház, Muzsika* – nem feladva a színes tájékoztatás, a gazdag riportanyag adta orientáló lehetőségeket – hadat üzenhetne az elvi-esztétikai eklekticizmusnak. Felelősen, jó pedagógiával, de felkészültebben

és egyértelműen marxista szemlélettel kellene törekednie a különböző tévés, színházi, zenei és filmprodukciók mérlegelésére, még több teret szentelve a „könnyű műfaj"-on belüli tartalmas szórakozás és a lapos giccs szétválasztásának. Vonatkozik ez persze a többi képeslapra és a napilapokra is.[2] Némi aránymódosítással például az eddigieknél lényegesen több cikk is foglalkozhatna a *százezrek mindennapi esztétikai élményét meghatározó művekkel.* Időnként jó lenne kritikát közölni az új krimikről, lektűrökről (megtalálva e műfaj sajátos kritikai mérlegelésének módszerét, ismét csak az értékdifferenciálás és a közérthető orientálás jegyében), a klasszikus művek olcsó, például zsebkönyvtári kiadásairól, a könnyűzenei lemezekről, a rádió- és tévékabarékról stb.

Tisztában vagyok vele, hogy ez sok tekintetben maximalista követelmény, s a lehetőségek korlátozottak. Ám *nem igaz az, hogy csak az értékekről s csak az ún. magas művészet termékeiről érdemes írni.* A kispolgári – vagy akár „szocialista" álruhájú – giccs és a tartalmatlan, formalista modernizmus elleni kritikai küzdelemnek is az lehet egyik fő eszköze, ha a tömegeket érdeklő, közéleti töltésű, jó vagy gyenge színvonalú művekkel rendszeresebben – s persze nem pökhendi hangnemben – foglalkozna a sajtó, a tömegkommunikáció.

Sajnos *nem bővültek* jelentősen a tudatformálás, a közművelődés és az ízlésnevelés tömeghatása szempontjából talán legfontosabb kritikai műfaj, a *nyomtatott tévé- és rádiókritika* keretei. Pedig aligha túlbecsülhető életszemléletet gazdagító funkciója, az együttes élményt széles körben tudatossá érlelő, a marxista világnézet hatósugarát jelentősen kiterjesztő szerepe is van, lehet az ilyen kritikának.

A művészetkritika közművelődési szerepének erősítését, a modern művek befogadásakor tapasztalható közérthetőségi nehézségek enyhítését jól szolgálhatná az *olvasók aktívabb bekapcsolása* a kritikai rovatok munkájába. Félreértés ne essék: nem az ötvenes évek elején dívott, mesterkélt, időnként demagógiába torzuló munkáslevelezés felmelegítésére gondolok, nem arra, hogy feltétlenül el kell fogadni és a közvélemény rangjára kell emelni a munkásolvasó álláspontját. De arra igen, hogy a lapok az eddiginél következetesebben *buzdítsák* olvasóikat *véleménynyilvánításra* kulturális kérdésekben is. A mégoly fontos Patyolat- és liftügyeket, a politikai demokratizmust bővítő közéleti levelezést egészítse

[2] Örömmel üdvözölhetjük az 1976 májusával új profilú *Tükör (Új Tükör)* ez irányú kísérleteit, első lépéseit is. – *A szerk.*

ki a kulturális témájú véleménycsere is, amely esetenként nemcsak olvasó és kritikus nagy hatású, tudatformáló vitáját, nemcsak a kultúra demokratizálódását, a korszerű szocialista életszemlélet és ízlés terjesztését szolgálná, de fogalmazási, nyelvhelyességi és megszólalási magabiztosságot nyújtó „társadalompszichológiai küldetést" is teljesítene. (Jó példa erre Virágos Mihály és Rózsa Gyula levélváltása a közérthetőségről és a modern festészetről a *Kritika* 1974. 11. számában, illetve Virágos Mihály vallomása a *Népművelés* 1975. 8. számában.)

NEGYEDIK METSZET: NÉPSZERŰSÉG VAGY MARXISTA ELVSZERŰSÉG?

A kritika funkciójával és népszerűségével kapcsolatban elég gyakran fogalmazódik meg az, hogy széles körű hatása csak a leíró, tájékoztató, méltató cikknek és még inkább az interjúba vagy ismertetésbe „csomagolt" propagandának lehet. Vagyis hogy a népszerű, ismeretterjesztő funkciójú kritikának le kell mondania a tudományos hitelű érvelésről, az elemzésről és a bírálatról, hogy csak tartalmi kivonatolásra és lelkes kedvcsinálásra van esélye. Nem akarom elbagatellizálni a *kritika közérthetőségének* problémáját (sőt egy külön tanulmányt érdemelne ez a kérdés), de alapvető gyengeséget, az állásfoglalás és a felelősség alóli önfelmentést érzek e véleményekben. Jogos igény az érdeklődő tíz- és százezrekben, hogy a művészetkritika az eddiginél jobban figyeljen az adott fórum olvasóira, nézőire, hogy adjon nekik több segítséget a közismereti tények, a történeti összefüggések megvilágításával is, hogy nyelvhasználata minél egyszerűbb, érthetőbb legyen, hogy mutassa meg a tartalmi korszerűséget hitelesítő – első pillanatra talán megértési gondokat okozó – formai modernség funkcióját, szerepét, vagyis hogy a *művészetkritika még következetesebben törekedjék rétegpolitikára.*

Természetes, hogy az érvelés részletessége, a viszonyítás megalapozása, az elemzés szakszerűsége szempontjából különbségnek – akár jelentős különbségnek – kell lenni egy szakfolyóirat és egy napilap kritikai írásai között. De *ez a különbség terjedelmi, „didaktikai" kell legyen, s nem tartalmi:* a tömegekhez szólás szándéka nem szabad hogy igazolja a marxizmustól idegen langyos eklekticizmust, a tudománytalan, sematikus vagy éppen formalista, impresszionista kritikát. Mint ahogy a tudományosság sem lehet jogcím a neopozitivista, az értékelést kikerülő szcientizmusra.

A kritika tudományos marxista fedezete és élményre irányító, orientáló

ideológiai-közművelődési szerepe tehát egymást feltételezi. Közérthetővé az a kritika válik, olvasói, zenei és filmélményre, a szépség felfedezésére az a kritika nevel igazán, amelyik a sajátos formavilág és a stílus keresztmetszetében is felvillantja a mű emberi-közösségi üzenetét. Az igazi kritikában tehát nem válik ketté mereven a „tartalom" és a csillogó forma elemzése: a kritikus mint a befogadó, a közönség „hivatásos megbízottja" – az esztétikum igazi természete szerint – a világkép, a mondanivaló, a társadalmi-emberi valóságtükrözés szervezte művészi teljességre és formavilágra kell hogy figyeljen.

Azok az intenciók, amelyek a marxista kritika esztétikai-szakmai felkészültségének, határozott elvszerűségének és árnyaltságának erősítésére az állásfoglalásban megfogalmazódtak, alapvető fontosságúak a művészet és közönség találkozása intézményes gyorsításának szempontjából is. Ha majd a kritika *a „belső" szakmai elemzést,* az új módszertani vívmányokat az eddiginél eredményesebben tudja összekapcsolni a *realizmus igényével, a valósághoz való alkotó viszonyítással;* ha a műnek az életre s a valóságnak a műre irányuló kritikája szerves egységet képez a bírálatban, akkor a művészetkritikának nemcsak tudományos érvénye, de egyúttal tényleges presztízse, társadalmi hatósugara, közönségvisszhangja is bővülni fog.

A művészetkritika marxista elvisége nemcsak következetes (persze nem statikusan lezárt) esztétikai normarendszert igényel, nemcsak azt teszi szükségessé, hogy a szövetségi politika erősítésével járjon együtt a felelős elvi vita, hanem *demokratikus kritikai légkört* is feltételez. Az olvasó, néző, hallgató komolyan vételéhez, tájékoztatásához és orientálásához, a művészi örömre irányuló kedvcsináláshoz nemcsak a liberalizáló eklekticizmus és a dogmatikus semmitmondás marxista meghaladása elengedhetetlen, de a vitamorál tisztasága is. Hogy ennek a látszólag harmadrendű kérdésnek ilyen hangsúlyt adok, az nem túlérzékenységből, hanem közvetlen tapasztalatból ered. A felelős viták helyett itt-ott feltűnő ideges kapkodás, a kioktató hangvétel, a célozgató általánosítás, a *csupán keveseknek, beavatottaknak szóló, elharapott mondatok szaporodása nemcsak a torz ideológiai töltés miatt káros, hanem mélységesen antidemokratikus is.* Sok érdeklődő, viták iránt fogékony olvasót késztetnek tétovázásra, sőt kedvetlenítenek el például a nekrológokba és születésnapi köszöntőkbe, memoárokba és interjúkba, sőt már egyes kritikai írásokba is itt-ott beszüremlő vádaskodások, hamis, demagóg általánosítások, nem is szólva azokról a vitacikkekről, amelyekben a

konkrét, akár mégoly éles, de tárgyszerű érvelést személyeskedések helyettesítik.

Dezorientáló, igen zavaró jelenség, hogy kiemelkedő, neves művészek és egyéniségek alkotásairól újabban szinte csak a fennkölt retorika, a feltétlen magasztalás dagályos tirádáinak hangnemében olvashatunk (ez mélységesen bántó a művészre nézve is) – tárgyilagos, méltányos, marxista bírálat helyett. Súlyosan akadályozza a művészetkritika szakmai és közművelődési feladatainak teljesítését a kritika *olykor elvtelen csoportszemlélete,* udvarias semmitmondása vagy éppen demagóg odamondogatása is. Irónia, sőt bizonyos személyes kihegyezettség nélkül nem képzelhető el egészséges kritikai élet, szó sincs arról, mintha mindenféle kritikai élességet kifogásolnék. De épp a felelős vitákat teszik lehetetlenné az említett rossz jelenségek.

Mai művészeti életünk és a művészetkritika másik szembetűnő problémája az *értéknivellálódás,* a kritikai értékrend „fellazulása", illetve helyesebben: *a legújabb művészet szocialista értéktendenciái, korszerű összképe marxista elemzésének és minősítésének elmaradása.* Mintha még mindig érvényesülne az a dogmatizmussal terhelt időszakból származó – de ma már önigazoló – rossz beidegződés, hogy a következetes véleménymondás, a műre vonatkozó bírálat közvetlen adminisztratív intézkedéseket von maga után. A kényelmesség, az új jelenségekkel való szembenézés „elhalasztása"; a *szerző* iránti – valóban szükséges – tisztelet ünnepélyes hangvétellé torzulása *az alkotásról* szólván; a művekben és művészi folyamatokban tükröződő társadalmi jelenségekről szólás fölényes lekezelése, eleve külsőlegesnek és korszerűtlennek tekintése; az új művészi jelenségekről a marxisták között is szükségszerűen fellobbanó termékeny viták gyakori elmaradása; a langyos semmitmondás, a közhelyek és az eklekticizmus „morális terrorja" – nos ilyen és ehhez hasonló okok magyarázzák a kritikai élet e másik rossz pólusát. Sajnos – a hamis alternatívák természete szerint – szükségszerűen erősítve a korábban említett antidemokratikus jelenségeket is.

Véleményem szerint *itt van a művészetkritika közművelődési szerepének a kulcsa is:* csak akkor fog javulni a kritika hatása, csak akkor fog nőni tényleges (s nem ál-) presztízse, ha a jelenleginél egyértelműbben vállalja a *marxista értékrend* következetes képviseletét és – vitákban gazdagított – alkotó továbbfejlesztését. A közönség, az olvasók és nézők értelmes többségét legtöbbször nem az zavarja, ha egy műről különböző vagy akár ellentétes véleményekkel találkozik, hanem az, ha keresnie kell a kritikus

társadalmi érdekű esztétikai véleményét, ha nem találja a véleménykülönbségek valódi *okait* és vitává érlelődését, ha hiába keresi az értékrendalkotásra elkötelezett, pártos kritikusi szenvedélyt. A művészetkritika működpontúságának *jogos* követelménye már-már olyan egyoldalúsággal, torzulással is összekapcsolódott, hogy szinte teljesen *eltűntek kritikai életünkből* – s főleg a tömeghatású fórumokról – *a társadalmi, tematikai* megközelítésű (például egy-egy életproblémának, társadalmi konfliktusnak, egy-egy szociális réteg helyzetének stb. művészi ábrázolását, az ábrázolás társadalmi és esztétikai érvényességét és konzekvenciáját vizsgáló) *tanulmányok,* valamint a *művészetpolitikai esszék.* Holott sosem a *megközelítés,* például a téma felőli kérdezés viszi a kritikát a – joggal elutasított és egyre inkább leküzdött – dogmatizmusba, hanem az értékelés, a minősítés szempontjainak, a kritikai módszernek az egyoldalúsága, sematikussága, „művészietlensége". E szinte feledésbe merült műfaj feleelevenítése és korszerű esztétikai mértékkel való gazdagítása sokat segíthetne közművelődési oldalról is a marxista kritika pozícióinak erősítésében.

A realizmusérdekű és értékrendre törekvő, szelektáló módszer az igazi feltétele annak is, hogy a közművelődési szempontú kritika hatékonyan segíthesse a bonyolult művek megértését, oldja a *„közérthetőségi feszültségeket"* s közelítse egymáshoz egyrészről a népet, másrészről a humanista örökséget és a szocialista művészetet.

*

A mai magyar művészetkritika néhány időszerű kérdését igyekeztem felvázolni a fentiekben, szándékosan sarkítva, kinagyítva a problematikus vonásokat. Nem ezek a negatív vonások a jellemzők, de fokozatos leküzdésük, illetve a marxista művészetkritika szakmai, ideológiai és közművelődési feladatainak igényesebb teljesítése alapvető tudományos és művészetpolitikai feladat. Olyan feladat, amelyet az eddiginél sokkal inkább a figyelem középpontjába kell állítaniuk a műhelyeknek és a pártszervezeteknek, persze nem valami kampányfeladat gyors kipipálása, hanem tartós, szívós, elvszerű munka jegyében.

Szubjektivizmus lenne, ha a kritikai életet a – pozitív alaptendencia mellett jelentkező – szervi és tüneti betegségek miatt önmagában és igazságtalanul bírálnánk. Mi sem nagyobb hiba (pedig olykor megtörténik), mint a művészeti élet, egy-egy művészeti ág hullámzó, olykor erőtlen fejlődéséért, gondjaiért a kritikára, az elméletre hárítani a felelősséget.

Súlyos károkat okozna, ha *a szocialista társadalom ellentmondásokkal is birkózó fejlődése által meghatározott* ideológiai-tudati szférából kiragadnánk a kritikát, s nem látnánk, hogy a különböző kritikai nézeteknek objektív társadalmi és ideológiai fedezetük, sőt motivációjuk van. Öncsalás és politikai tévedés lenne tehát az objektív determinánsok fölfejtése és megoldása helyett pusztán a művészetkritika síkján – mégoly akaratlanul – manipulálni, „levezetni" a különböző, akár művészeti-ideológiai, akár társadalmi ellentmondásokat.

De legalább ilyen tévedés a szükségszerűségre hivatkozva tagadni azt a viszonylag széles lehetőségmezőt, amellyel a kritika rendelkezik, s amellyel eddig nem élt és még ma sem él megfelelően. A párt vezető szerepének, eszmei, politikai, szervezeti és cselekvési egységének helyenként nem kielégítő ütemű erősödése, illetve az előttünk álló nagy kulturális-ideológiai feladatok a kommunista kritikusoktól és szerkesztőktől is növekvő felelősséget, az eddiginél elvszerűbb és színvonalasabb munkát igényelnek. De hogy mennyire nemcsak sajátosan magyar feladatról, hanem egyúttal a lenini kulturális forradalom kiteljesedésének *általános érvényű* vonásáról és követelményéről is szó van, azt *az SZKP Központi Bizottságának 1972. januári kritikai határozata* is bizonyítja, amelyben szintén nagy hangsúlyt kapott a művészet és közönség kapcsolatának erősítése. Az azóta napvilágot látott új kritikai lap, a *Lityeraturnoje Obozrenyije* bizonyára sok tanulsággal szolgálhat számunkra is.

A szocialista művészet *kritikai-kultúrpolitikai* támogatása és a kultúra demokratizálódását s egyúttal gazdagodását szolgáló *közművelődési* munka egymást segíti, sőt feltételezi. Hogy a társadalom fejlődésével, az életszínvonal emelkedésével, az életformaváltással – ha mégoly áttételesen is – együtt jár az egyes ember kulturális kiteljesedése, azt ma már közvetlenül is bizonyítják az egyre több eredményt hozó, de még nagy lehetőségeket magukban rejtő művelődésszociológiai kutatások. A tudományos elemzésekből levont következtetéseknek egyúttal feladatuk az is, hogy a maguk eszközeivel ösztönözzék e folyamatokat, a szocialista életmód teljesebb érvényesülését. Ha a művészetkritika közvetlen hatása jelenleg még nehezen érhető is tetten, egy-egy jelentős mű s a körülötte kirobbanó viták művészeti és közéleti-társadalmi tanulságairól, emberformáló következményeiről mindenki meggyőződhet, aki jó közösségben él.

A nagyközönségen belül is vitákat kavaró művek sajátosan esztétikai

közegükön keresztül, de társadalmi-emberi üzenetük révén váltak a katartikus *össztársadalmi öntudatosodás* állomásaivá. Mint ahogy az érték iránti tiszteletet kritikával hitelesítő tudományos marxista módszer is akkor meggyőző igazán, ha a műalkotások tartalmi-formai megítélését szervesen és közérthetően össze tudja kapcsolni – akár nem titkolt művészetpedagógiai célzattal is – a közönség, a befogadás szempontjaival. Vagyis, ha az olvasói, nézői élmény felől közelítve is, a kritika a műalkotás világképére, esztétikai lényegére, valóságfedezetére kérdez, s ha a választ igyekszik *vissza is csatolni* az egyes ember, a közönség gondolatvilágába, életébe. Ez a legfőbb feltétele annak, hogy a kritika a művészet és a közönség közötti, a nép és a kultúra javát egyaránt szolgáló elektromos áramlásnak ne szigetelője, hanem erősítője, tudatosítója lehessen. A XI. kongresszus határozatának tükrében rendkívül időszerű tehát az 1972-es állásfoglalás: *„Erősíteni kell a kritika népnevelő szerepét:* a marxista műbírálat segítse annak a lenini elvnek a megvalósítását, hogy a nép kritikailag elsajátíthasson minden valódi kulturális értéket, amit az emberiség története során megalkotott."

(Társadalmi Szemle, 1976. 1. sz.)

IRODALMI ÉLETÜNK KÉRDÉSEI

ÓVÁRI MIKLÓS / *Felszólalás a Magyar Írók Szövetségének közgyűlésén*

Tisztelt Közgyűlés! Kedves Elvtársak!
Megtisztelő megbízatásom, hogy az Írószövetség közgyűlése alkalmából tolmácsoljam Önöknek a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának üdvözletét és jókívánságait. Teszem ezt annak biztos tudatában, hogy ez a közgyűlés jól fogja szolgálni közös céljainkat és elő fogja segíteni két, egymástól elválaszthatatlan közös feladatunk megoldását: társadalmunk további szocialista átalakítását és kulturális életünk, benne a magyar irodalom fejlesztését.

Biztos vagyok abban, hogy joggal használhatom a „közös" jelzőt, mikor a párt és az irodalom céljairól és feladatairól szólok. Feljogosít rá az Írószövetség alapszabályzatának szövege és szelleme, a Választmány írásban kiküldött beszámolója, Dobozy elvtárs szóbeli kiegészítése és azok a beszélgetések és tanácskozások is, amelyek a közgyűlés előkészítése céljából általában felelősségtől áthatva és jobbító szándékkal folytak. Még inkább felhatalmaznak rá irodalmi életünk hétköznapjai, a művekben jelentkező hitvallás és felelősségérzet, az elkötelezettség népünk szocialista jelene és jövője mellett.

E közös célokból és feladatokból kiindulva talán nem tűnik kitérőnek, ha elsősorban nem az irodalom sajátos belső problémáiról szólok – e témának számos jeles szakértője van jelen –, hanem azokról a kérdésekről, amelyek alapvetően meghatározzák országunk, népünk helyzetét, s így azt a természetes környezetet is, amelyben mai irodalmunk él, dolgozik, fejlődik, s amelyből ha kiszakítanánk, gyökértelenül elsorvadna.

Mai helyzetünket vizsgálva abból a közismert tényből indulok ki, hogy hazánkban nincsenek kizsákmányoló osztályok, nincsenek kibékíthetetlen osztályellentétek, leraktuk és meg is szilárdítottuk a szocializmus alapjait. A szocializmus építése jegyében megvalósult egy olyan széles körű nemzeti egység, amilyen korábban nem volt és nem is lehetett. Sőt, megvan minden szükséges társadalmi és politikai feltétel ahhoz is,

hogy a társadalom különböző dolgozó rétegei tovább közeledjenek egymáshoz, tovább csökkenjenek, majd megszűnjenek a város és a falu, a fizikai és a szellemi munka közti lényeges különbségek.

Jól tudom, hogy még nem tartunk itt. Azt sem mondhatjuk, hogy már közel vagyunk a célhoz. Az azonban máris bebizonyosodott, hogy a szocializmus meg tudja teremteni a nemzet legmagasabbrendű egységét, s azt is joggal mondhatjuk, hogy azon az úton haladunk, amely a kívánt cél felé vezet.

Mai helyzetünk másik jellemző vonása az, hogy népünk nemcsak saját uraitól szabadult meg, hanem a külföldi függéstől is. Ismerjük az elmúlt négy és fél évszázad történelmét. Legtöbben átéltük azt a mélypontot is, amelyet 1944-ben az ország hitlerista megszállása jelentett. Népünk erről a mélypontról emelkedett fel. Ebben – természetesen – fontos szerepe volt a nemzetközi erőviszonyok megváltozásának, az antifasiszta erők világméretű győzelmének és ezen belül annak, hogy a háborúban és Magyarország felszabadításában a Szovjetunió játszotta a döntő szerepet. De éppen ilyen természetes az is, hogy felemelkedésünk nélkülözhetetlen eleme volt népünk harca, munkája, élniakarása, amely hazát tudott teremteni a második világháború után itt maradt romokon.

Mai helyzetünk jellemző vonása az is, hogy a felszabadulás óta eltelt évtizedek alatt évszázados elmaradottságot sikerült leküzdenünk. A számok önmagukban ridegek: harminc év alatt a nemzeti jövedelem ötszörösére, az ipari termelés tízszeresére, a mezőgazdaság termelése 60 százalékkal nőtt, s ennek megfelelően emelkedett népünk életszínvonala. Mi azonban, akik ennek az építőmunkának részesei voltunk – „ki ekével, ki kalapáccsal, tollal", vagy akár a mosolyával, szép szavával –, tudjuk, hogy a rideg számok mögött micsoda erőfeszítések, s mondjuk ezt is ki, áldozatok voltak.

Bebizonyosodott, hogy munkánk és harcunk nem volt hiábavaló, s bár a lélekszámot tekintve nem tartozunk a nagy nemzetek közé, „lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat". Nem tartom ünneprontásnak s még kevésbé valamiféle szégyellni való konformizmusnak, a szellemi függetlenség feladásának, ha elismerjük, megbecsüljük ezeket az eredményeket, amelyeket közösen, egész népünk erőfeszítéseivel értünk el.

Mindennek tudatában vesszük számba a még el nem végzett feladatokat, s vívjuk naponta – ha lehet türelmesen, ha kell haragosan – harcunkat a múlt makacs maradványai, az importált vagy a friss hazai termésű „kesudiók", saját gyengeségeink és tévedéseink ellen.

A párt XI. kongresszusa megerősítette és továbbfejlesztette az elmúlt két évtizedben kialakított, a gyakorlatban bevált és népünk által támogatott politikát. Kidolgozta a fejlett szocialista társadalom megteremtésének programját, amely a társadalmi fejlődés fő vonalát meghatározva tág teret nyit az alkotó gondolkodás és cselekvés számára. Van reális ötéves tervünk, amely a nehezebbé vált objektív feltételek közepette is biztosítja népgazdaságunk szilárdan megalapozott fejlődését, és ezzel népünk életszínvonalának, szociális és kulturális ellátottságának javulását.

A nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás ügye történelmünk korábbi nagy sorsfordulóin is egybeesett. Egyiket sem lehetett a másik nélkül következetesen megvalósítani. A függetlenségért és a társadalmi haladásért vívott harcaink mindig szorosan kötődtek a világ haladó erőinek harcaihoz. Így volt ez 1848-ban és 1919-ben is. 1948–49-ben, amikor magyar földön lobogott legtovább a forradalom lángja, Engels szavaival élve „a háború nagyon hamar elvesztette kezdeti nemzeti jellegét, és éppen a látszólag legnemzetibb lépéssel, a függetlenségi nyilatkozattal öltött végérvényesen európai jelleget". Jogos nemzeti büszkeségünk, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után közel százezer magyar internacionalista harcolt a szovjethatalom oldalán a a polgárháború frontjain, és 1919-ben, a Magyar Tanácsköztársaság létrehozásával népünk az elsők között követte Szovjet-Oroszország példáját.

Sajnos, azt is tudjuk, hogy 1848–49-ben a magyar forradalom akkor ért csúcspontjára, amikor Európa már csendes volt, „elzúgtak forradalmai". 1919-ben még tartott a világban a forradalmi fellendülés, de ez az év egyben az általános ellenforradalmi támadás éve is volt. A múltban a nemzetközi feltételek általában nem kedveztek a függetlenségért és a társadalmi haladásért vívott harcainknak.

Ma más a helyzet. A világ haladó erőinek táborába tartozunk. Természetes szövetségünk a szocialista országok egyre hatalmasabb közössége. A világ haladó erői bizalommal és rokonszenvvel figyelik munkánkat. Ezért nemcsak a lehetőségeink nagyok a világpolitika küzdőterén, hanem nagy a felelősségünk is. Úgy kell dolgoznunk, hogy ne csalódjanak bennünk a világ haladó erői, akik válaszokat keresve a jelenkor nagy kérdéseire, saját jövőjük útjait kutatva, vigyázó szemmel figyelik – többek között – a mi népünk sorsát is.

Ezért valljuk – Kádár elvtárs szavaival élve –, hogy „rendületlenül kitartunk nemzeti érdekeink és érzelmeink – jelképesen szólva – a piros-

fehér-zöld zászló mellett és egyidejűleg hűek vagyunk a nemzetközi szolidaritást kifejező vörös zászlóhoz". E két zászló népünk tudatában egymástól elválaszthatatlan.

Hazafiság és internacionalizmus egymás nélkül elképzelhetetlen. Nem lehet hazafi, sőt árt népe érdekének az, aki megtagadja a munkásság, a szocializmus vörös zászlaját, amelyet magáénak vallott Petőfitől a kommunistákig minden forradalmár. De éppen úgy nem lehet híve a szocializmusnak, a haladó erők nemzetközi összefogásának az sem, aki nem szereti saját népét, szűkebb környezetét, azokat az embereket, akikkel együtt él, küzd és dolgozik.

Mi mindnyájan, kommunisták és nem kommunisták, de haladó gondolkodású emberek, jogosan lehetünk büszkék arra, hogy nincs még egy olyan korszak történelmünkben, mint a jelenlegi, amikor annyi minden történt a nemzeti öntudat fejlesztése érdekében, a nemzeti önismeret szolgálatában, haladó hagyományaink ápolásában. És ami még fontosabb: a hétköznapi tettek, amelyek korábban soha nem látott magaslatokra viszik népünket, hazánkat a társadalmi, gazdasági, kulturális felemelkedés útján. Így van ez azóta, amióta az egész nemzet sorsáért a munkásosztály és annak élcsapata, a kommunista párt vállalta magára a felelősséget.

Illyés Gyula szép és találó kifejezésével élve, úgy is jellemezhetjük helyzetünket, hogy hazánk most szélárnyékban van. Nem hálás feladat más szavait magyarázni, de nekem erről a kifejezésről két dolog jut az eszembe.

Az egyik az, hogy hazánkban véget ért a nagy osztályösszeütközések kora. Amikor harcolni kellett, harcoltunk, mert úgy kívánta a nép érdeke. De a magyar munkásosztály, a magyar kommunisták nemcsak harcot hoztak, hanem – amint lehetett – megbékélést is.

Népünk történelme során már éppen eleget szenvedett. Gondtalan életet még ma sem tudunk ígérni. De éppen ezért, mindenkinek, aki szereti népét, arra kell törekednie, hogy felesleges áldozatot ne kérjen senkitől, felesleges szenvedést, sőt lehetőleg felesleges bosszúságot se okozzon senkinek. Erre törekedni kötelességünk, még akkor is, ha tudjuk, hogy a valóságban nem mindig és nem minden esetben történik ez így.

Szélárnyékról beszélhetünk, véleményem szerint, azért is, mert tartósan sikerült biztosítani hazánk békéjét, az alkotó munkának ezt a nélkülözhetetlen feltételét. Hazánk olyan helyen fekszik Európában, amelyet a hadak útjai rendszerint nem kerültek el. Ha Európában valaha is

vihar tombolt – és ritka volt az olyan időszak, amikor nem tombolt –, ez a vihar tépte, verdeste hazánkat is.

Európában már több mint három évtizede béke van. Ez nem a véletlen műve, nem is a sors kegyes ajándéka, hanem a nemzetközi erőviszonyok gyökeres megváltozásának a következménye. Ezt a helyzetet a béke híveinek összefogása és az az eltökélt szándéka tartja fenn, hogy nem engedik öngyilkos háborúba rohanni az emberiséget. Népünk joggal lehet büszke arra, hogy a maga erejével, politikai rendszerünk szilárdságával segített kialakítani és fenntartani ezt a helyzetet.

Ha azt akarjuk, hogy népünk továbbra is jól megérdemelt szélárnyékban éljen, erősítenünk kell belső egységünket, növelni anyagi erőinket csakúgy, mint erkölcsi értékeinket. Össze kell fognunk a világ haladó és békeszerető mozgalmaival, mert a béke és a társadalmi haladás az egész emberiség közös ügye. Egyiket sem lehet csak a magunk számára kiügyeskedni.

A magyar írók közgyűlésén társadalmunk helyzetéről, fejlődéséről és a távlatokról szólni, meggyőződésem szerint, nemcsak politika. A társadalmi valóság ismerete és művészi feldolgozása mindig is nélkülözhetetlen eleme volt az írói alkotómunkának. Amiről a mindennapi élet, a politika nyelvén esett szó, arról Önök a valóság birtokbavételének egy másik és mással nem pótolható nyelvén, a művészet, az irodalom nyelvén szólnak. Az irodalom rangja és hivatása szerint mindenkor a társadalmi valóság sajátos tükrözésére, a haladás támogatására elkötelezett.

Irodalmunk évszázados fejlődése is mindig a társadalmi haladásért, a nemzeti függetlenségért vívott harcok, törekvések népi erején alapult és azt gyarapította. A felszabadulás óta megtett három évtizedes útja során is azzal tett tanúságot erejéről, hogy az élő nemzedékek és az utódok számára tartós művészi élménnyel örökítette meg – konfliktusaival, tévedéseivel, sokszor keserves küzdelmeivel együtt – azt a történelmi fejlődést, felemelkedést, amelyet a szocializmus hozott a magyar nép életében.

Napjainkban új és nehéz próbatétel előtt áll irodalmunk. Nemcsak a gyorsan változó társadalmi valósággal kell lépést tartani – ami önmagában véve sem könnyű feladat –, hanem a fejlett szocializmus építése során új és a korábbinál bonyolultabb kérdésekkel is meg kell birkóznunk. A fejlődés, az anyagi és a szellemi javak gyarapodása a tartalmasabb, színesebb élet lehetőségét kínálja, de egyben nehezíti is az eligazodást. Az igények növekedése, a választás, a döntés lehetőségének kiszélesedése

nagyobb követelményeket támaszt a tudat, a műveltség, az erkölcs, az ízlés területén. A kisebb közösségek önállóságának, öntudatának, érdekképviseleti erejének gyarapodása a szűkebb és az egyetemesebb érdekek egyeztetésének történelmileg új, megtanulandó leckéjét is feladja. A létbiztonság és stabilitás viszonyai között is gondoskodni kell a dinamikus fejlődésről, a társadalmi méretű tettrekészségről és kezdeményezésről. A közösségi élet, a szocialista demokrácia kibontakozása, a személyiség belső gazdagodása új, eddig ismeretlen lélektani összefüggéseket mozgat meg és konfliktusokat hív életre.

A munkásosztály, a parasztság, az egész magyar nép, amely munkájával, küzdelmeivel napról napra teremti ezt az új valóságot, az ilyen típusú kérdések egész sorát teszi fel. E kérdésekre választ vár népünk íróitól, művészeitől is. Ezt a választ művekkel megadni: ez az irodalom belső fejlődésének záloga. A társadalomban végbemenő forradalom követése biztosíthat igazi alkotói eredetiséget és maradandóságot, ez újíthatja meg tartalmasan, hitelesen a művészi formákat, szélesítheti és teheti bensőségesebbé az irodalom és az olvasó kapcsolatát.

Ezért úgy gondolom, hogy ma Magyarországon az Írószövetség közgyűlésének, ha be akarja tölteni hivatását, elsősorban az irodalom és a valóság viszonyát kell végiggondolnia. Elsősorban ettől függ irodalmunk esztétikai rangja, társadalmi szerepe, hivatásának érvényesülése, ezzel mérhető helyzete és ennek alapján körvonalazhatók konkrét feladatai.

Tisztelt Közgyűlés!

Az alkotói munka műhelyproblémáit Önök nálam jobban ismerik. Amire azonban együttesen kell figyelmünket fordítani, az az, hogy a valóság művészi megragadásának, mint mindig, ma is vannak szemléleti, világnézeti előfeltételei. Korunkban, mikor új társadalmat építünk, különösen igaz, hogy a művészi, írói alkotómunka nélkülözhetetlen segítője a társadalmi tudatosság, a marxista–leninista világnézet, a tudományosan is megalapozott társadalomismeret, a párt politikai helyzetelemzéseinek, közvetlen és távlati célkitűzéseinek ismerete, a fejlett szocializmus építésén munkálkodó milliók életével, gondjaival és örömeivel azonosuló írói magatartás, s mindennek alapján az irodalom emberformáló szerepéért vállalt felelősségtudat.

A marxizmus–leninizmus eszméi irodalmi életünkben intenzíven jelen vannak. Ezt többek között azok az eredmények is tanúsítják, amelyeket a párt XI. kongresszusa is nagyra értékelt, és amelyekről Dobozy elvtárs teljes joggal beszélt. De éppen a magyar írók e fontos fórumán hiba

volna elhallgatni azt, hogy az új kérdések megválaszolása során szemléleti kétségek is jelentkeznek, bizonytalan vagy téves válaszok is születnek, az új próbatétel esetenként meghátrálásokkal is jár.

Talán ezért sem fölösleges emlékeztetni arra, hogy irodalompolitikánk alapelvei változatlanok.

Egyértelműen támogatjuk a marxizmus–leninizmus szellemétől áthatott, pártos, elkötelezett, realista irodalmat. Várjuk és kérjük a szocialista eszményeknek, népünk új életet teremtő munkájának, a társadalmi haladás irányának a valóságból kiinduló művészi kifejezését.

Elutasítjuk a dogmatikus művészetszemléletet, és továbbra is helyt adunk minden, valóban értékes humanista alkotásnak. Ez a széles alapokon nyugvó politika azonban feltételezi, sőt elvárja azt is, hogy a marxista kritika maradéktalanul töltse be eszmeileg orientáló, értékrendteremtő szerepét.

Apologetikus szépítésre, hitelrontó lakkozásra nincs szükségünk. A szocialista, a realista irodalomnak joga és kötelessége feltárni, bírálni mindazt, ami ellentétes szocialista elveinkkel, ami összeegyeztethetetlen erkölcsi, közéleti normáinkkal. De változatlanul elutasítjuk a negatívista általánosítást, a cinizmust, a társadalmi kérdésektől tudatosan elforduló irodalmat.

Segítjük a stílusában, eszközeiben, formáiban szüntelenül gazdagodó, fejlődő irodalom kibontakozását, bátorítjuk a tartalmas kísérletezéseket is. Minden értékes új formát közelíteni törekszünk a közönség olyan rétegeihez, amelyek számára az ma még szokatlan. De a tartalmi szegényességet és igénytelenséget rejtő üres formalizmusnak, az érthetetlen, mert értelmetlen irodalomnak nem otthona a szocialista társadalom. Mint ahogyan nem otthona a formalizmus elleni harc ürügyével jelentkező konzervativizmusnak, a szürkeségnek, az uniformizálás irányába ható törekvéseknek sem.

Minden író, kritikus *illetékes* nemcsak az irodalom belső kérdéseiben, de abban is, hogy publicistaként vagy közéleti tevékenységével – átérezve politikai és ideológiai felelősségét – aktív részt vállaljon szocialista társadalmunk átfogó és köznapi kérdéseinek kutatásában. Az írók részvétele a közéleti, társadalmi vitákban legtöbbször eddig is segítette a szocialista társadalmi önismeret erősödését, hozzájárult társadalmunk nem egy lényeges kérdésének elvi és gyakorlati tisztázásához. Demokratikus közéletünk továbbra is, ha lehet még fokozottabban igényli ezt az aktivitást.

Tisztelt Közgyűlés!

Meggyőződésem, hogy írótársadalmunk nemcsak támogatja irodalompolitikánk alapelveit, hanem azzal is egyetért, hogy a hangsúly ezeknek az elveknek az állító, az előbbrevivő és egységteremtő oldalain és nem a tagadó, elutasító mozzanatain van. Ezek az elvek mégis a maguk egységében érvényesek. Kár lenne udvariasan elhallgatni, hogy a párt szövetségi politikájának elvei jegyében továbbra is szükség van esztétikai, ideológiai, politikai természetű vitákra egyes nézetekkel, koncepciókkal. A marxista irodalomkritikának az eddiginél hatékonyabban, érvelőbben kell vállalnia a realizmus, a pártosság, a népiség mértékrendszerén alapuló orientálást és vitát.

Azt hiszem, fölösleges bizonygatni, hogy nem ezeknek az elveknek ellenére, hanem ezek révén is alakult ki, erősödött politika és irodalom között az elmúlt másfél-két évtized során a kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolat. A hatvanas és hetvenes évek irodalmi sikereihez, eredményeihez hozzájárult a kedvező politikai légkör, a Magyar Szocialista Munkáspárt bevált, a folytonosság és gazdagodás jegyében érvényesülő irodalompolitikája. Erről akkor sem feledkezhetünk meg, ha ennek az alapvetően bizalomteli, kölcsönösen termékeny kapcsolatnak az alapján – főként a felmerülő új feladatok és új ellentmondások megítélésében – voltak és vannak félreértések, súrlódások, ellentétek és viták. Ha felelősen beszélünk is ezekről az ellentmondásokról, problémákról, mégis teljes joggal az alapvető egységre, a fejlett szocializmus építésében megvalósuló közös cselekvésre lehet és kell tenni a hangsúlyt.

Tisztelt Közgyűlés!

Mi lehet, mi kell hogy legyen a vázolt társadalmi helyzetben és szellemi életünk ilyen alapvetően kedvező feltételei között az irodalom legfontosabb feladata? Összefoglalva: nyilvánvalóan az, hogy segítse a fejlett szocialista társadalom megteremtését, a gazdasági építőmunkát, a szocialista demokrácia széles körű kibontakozását, az egyén és a közösség harmonikus viszonyának alakítását, a személyiség sokoldalú fejlődését, az új és sok tekintetben már most is meglevő szocialista erkölcsi normák általános érvényesülését, népünk műveltségének további emelését. Nem titkoljuk azt sem, hiszen céljainkat mindig nyíltan szoktuk hirdetni, hogy meggyőző szóval s a példa erejével azon munkálkodunk: tegye magáévá egész népünk a tudományos szocializmus eszméit, a marxista–leninista világnézetet. E törekvésünk megvalósításában számítunk a magyar írók közreműködésére is.

Dobozy Imre elvtárs beszámolójában az irodalmi egység megteremtése volt az egyik fő gondolat. Azt hiszem, jogosan. Ennek az egységnek az alapját, tartalmát nemzeti programunk: a fejlett szocialista társadalom építése és az iránta való írói elkötelezettség jelenti. Ennek a programnak a valóra váltása szocialista nemzetünk igazi sorskérdése. És lehet-e szebb és nemesebb feladata a magyar szellemi életnek, a magyar irodalomnak, mint az, hogy a társadalom egészével együtt, népünkkel összeforrva munkálkodjon, s vele egy úton járva teljesítse magasztos hivatását?

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében kívánok termékeny, hasznos, eredményes munkát a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésének.

(Élet és Irodalom, 1976. május 22.)

ACZÉL GYÖRGY / *Alkotó elégedetlenség*[1]

Minden történelemben gondolkodó ember számára nyilvánvaló, hogy ahogy az enyhülésnek és a békének nincs alternatívája, ugyanúgy a hatalmat meghódított nép számára sincs más alternatíva, csak a szocializmus.

Az új társadalom építésében nincsenek kitaposott utak, nekünk, a szocializmust építő népeknek kell ezeket felfedezni és járhatóvá tenni. Nekünk kell új választ találni arra, hogy miért érdemes élni, és ez bizony néha nehezebb, mint megmondani: meghalni miért érdemes.

Az értelmes, igazi és reális válasz megfogalmazásában és megvalósításában nélkülözhetetlen az irodalom és a párt, a szocialista hatalom, a nép szövetsége, együttgondolkodása, együttcselekvése is.

Ennek a szövetségnek merőben új vonása az, hogy az irodalomnak ma nálunk nem a hatalom ellenében kell vállalkoznia a nép szolgálatára, hanem egy néppel összeforrott hatalom „árnyékában" kell vállalnia, s csak így vállalhatja komolyan, az eredményekben gazdag, de gondokkal és nehézségekkel is küzdő-megküzdő közös munka felelősségét.

Ma mások a gondok is. Ma nem kell az íróknak a lelencgyerekek sorsáért szót emelni, ahogyan Móricz tette az *Árvácská*ban, nem kell azért harcolni, hogy villanyfény legyen a falvakban és a gyerekek ne rettegjenek a téltől.

Vannak viszont új közéleti gondjaink, amelyek megoldásához nélkülözhetetlen, hogy az irodalom nyelvén is megfogalmazva, a társadalmi folyamatok emberi konzekvenciái mélyen és sokoldalúan feltáruljanak.

Ma nem azért kell szólni az alkotóknak, hogy eljussanak iskoláinkba, egyetemeinkre a munkások és parasztok gyerekei, de ez nem jelenti, hogy nincs sürgető feladatuk azoknak az új emberi drámáknak a fel-

[1] A Magyar Írók Szövetsége 1976. május 17–18-i közgyűlésén elhangzott felszólalás jegyzőkönyvi szövege alapján.

mutatásában, amelyek éppen abból fakadnak, hogy eljutnak oda, és onnan tovább; az emelkedés elkerülhetetlen konfliktusaival.

A rövidebb munkanapért, a több szabad időért nem a munkás-paraszt hatalom ellenében kell szót emelnie irodalmunknak: de a szabad idő valódi fölszabadításának, értelmének, embert gazdagító tartalmainak kiküzdésében már nagy, semmivel sem pótolható szerepe van a művészetnek.

Élő irodalmunk, a szocialista magyar irodalom több generációt foglal magába. Azokat az írókat, akik mögött hosszú életpálya és nagy életmű van, és a fiatalokat is. Ami az utóbbiakat illeti, nekik nem vállonveregetésre van szükségük, hanem bizalomra és egyben szigorú ítéletekre, segítségre, hogy ne fulladjanak ki sokszor már a második kötetük megjelenésére, de legjobban talán arra kell ügyelnünk, hogy mi ne fullasszuk bele őket azokba az álvitákba, amelyek már így is, mindenképpen anakronisztikusak.

Az irodalom – a mi nagy múltú irodalmunk – csak akkor töltheti be hivatását, ha nem okozunk egymásnak fölösleges bajt és gondot. Nem fecsérelhetjük energiáinkat jelentéktelen csatározásokra, álvitákra. A kicsinyes antipátiák, egyéni sérelmekből táplálkozó – nemcsak írókhoz, de minden emberhez – méltatlan gyűlölködések sokszor akadályoznak abban, hogy minél kevesebb hibával és késlekedéssel orvosoljuk a nép történelmi sérelmeit. Ez a mi dolgunk, erre kell figyelnünk, ebben kell összefognunk. Nem hirdetünk idillt, de a felesleges, őrlő gondoktól meg kell kímélni az embereket.

Elolvasva huszonöt év írószövetségi közgyűléseinek jegyzőkönyveit, sok mindent tanul az ember. A változást igazán a vitának azon a tisztuló légkörén lehet lemérni, ami ebben a teremben is megnyilvánult. Az irodalom egysége – alapvető egyetértésünk a szocializmus építésének kérdéseiben – nem holt, merev, egyszer s mindenkorra adott egység. Az irodalom egysége 1957 után alkotó eszmecserékben, vitákban kovácsolódott ki, s erősödik tovább. Eleven vitakérdések izgatnak mindannyiunkat. Igaz, még nem tanultunk meg teljes tisztességgel, valóban szocialista módon vitatkozni. Szocialista módon: vagyis az igazságot keresve, és nem a magunk vélt igazát. Az igazságot keresve a velünk vitázók érvelésében is, mert csak így van értelme egyáltalán a polémiának.

Nem hiszem, hogy volna közöttünk, aki ne tévedett volna az elmúlt évtizedekben. Ezt nincs miért tagadnunk – de nem is lenne tisztességes megfeledkezni róla. Bár nem nagyon szeretem ezt a műfajt, hadd próbál-

kozzam egy nagyon rövid önvallomással. Nekem 1951-ben, az Írószövetség kongresszusán nem volt módomban tévedni. Ha ott lettem volna, minden bizonnyal tévedtem volna. Ezt pedig még akkor is szükségesnek tartom megmondani, ha nem került rá sor. Mert szégyellnivaló gyöngeség, ha úgy tesz az ember, mintha mindig tökéletesen jól látta volna a világot. Soha nem haboztam bevallani: nekem nem volt módomban tévedni; nem volt rá lehetőségem, hogy a nehéz korszakban éltessem Rákosit, mert éltettem volna, hiszen hittem benne. Nem lenne rendjén, ha ma ezt az akkori hitemet letagadnám, de az sem, ha makacsul ragaszkodnék a joggal megdöntött bálványhoz. Azt hiszem, hogy az embernek önmagával szembeszállni, ha nehéz is, de elviselhető és elkerülhetetlen. Letagadni a tévedést, úgy tenni, mintha mindig csalhatatlanok lettünk volna, ez mindannyiunk számára méltatlan, és kikezdi mai szavaink hitelét. Ha ezt az egyszerű elvet következetesen végiggondolnánk és keresztülvinnénk, vitáink is sokat változnának, csökkennének az elmét elhomályosító indulatok.

Kétségtelen, hogy vannak létjogosult, megalapozott, az igazság felé hajló indulatok, de a személyes sértettségből ritkán születik ilyen jófajta szenvedély. A sérelmekből táplálkozó indulat megrontja szemünket, hallásunkat, eltompítja ítélőképességünket. Márpedig soha nem lenne szabad odáig jutni, a legélesebb vitában sem, hogy minden ellenszenvessé váljon, amit a velünk polemizálók tesznek, írnak, mondanak. A *Karenina Anna* egyik jelenete jut az ember eszébe ilyenkor. Tolsztoj leírja, hogyan kávézik Anna: „A kisujját kinyújtva fölemelte s szájához vitte a csészét. Ahogy néhány kortyot ivott, ránézett Vronszkijra, arckifejezéséből világosan látta, hogy a keze, a mozdulat, még a hang is, amit az ajkával csinál, ellenszenves neki." Mert már minden ellenszenves, amit ő csinál. Ez a jelenet közvetlenül megelőzi Anna öngyilkosságát. Néha arra gondolok, hogy ez az embertelen elhidegülés az, aminek nem szabad megtörténni, mert akkor vitáink terméketlenné válnak; mert eltűnnek az elvek ott, ahol a személyes indulatok és kölcsönös ellenszenvek minden megnyilatkozásra átsugároznak.

Próbáljuk ezért legalább azt megtenni – közös ügyünk követeli tőlünk –, hogy ne keressük mindig azt, ami eltaszít egymástól. Nehezen bírja ki ez a nép és ez az irodalom az effajta rossz vitákat, de nagyon is kívánja a becsületes vitákat, amelyekben nem egymást akarjuk legyőzni, hanem saját korlátainkat akarjuk meghaladni, az igazság teljesebb, több oldalú megközelítése érdekében.

Figyelmünket a nagy közösség gondjaira kell irányítanunk, amelyek javarészt a mindnyájunk által elismert eredményekből, pozitív változásokból adódnak. A legnagyobb eredmény a munkásság, a parasztság felemelkedése, a munkásság, parasztság és értelmiség összeforrása, ami azt jelenti, hogy a munkás, a paraszt, az értelmiség egy családba került. Szó szerint is, hiszen ma a magyar családok 70%-a vegyes család.

A barátságok, szerelmek, házasságok nem ütköznek már osztálykorlátokba, de a különböző társadalmi forrásvidékekről indult emberek, vagy a szétágazó életpályák találkozása – gondolkodásmódok, életformák találkozása – nagyon sok konfliktust rejt magában. Hol fejezte ki művészileg, s ha igen, elegendő erővel mondta-e ki ennek az átalakulásnak minden gyötrelmét és kínját a mi irodalmunk? Hol mutatta fel, hogy milyen nehéz ez az emelkedés, mennyi fájdalommal jár egymásnak és önmagunknak az átalakítása, átalakulása ezekben a kapcsolatokban?

Valaha a giccsszerzők kedvelt témája volt – az osztályellentétek illuzórikus eltüntetésének eszközeként is – a szembenálló osztályok tagjai közt szövődő szerelmek idillje. Aki ma a máshonnan érkezők egymásratalálását vagy éppen annak drámáit ragadja meg; valóságos és tipikus társadalmi folyamatokra világít rá.

Nem szűken mai, hanem távlati gondot teszek szóvá akkor is, amikor arról az egymillió-hétszázezer családról beszélek, akiknek ma háztáji és kisegítő gazdaságuk van Magyarországon. Nem pusztán gazdasági problémát feszegetek, amikor erről beszélek, és nem akarok visszatérni az ötvenes évek termelési irodalmához sem. Mi nem illusztrációt várunk az irodalomtól általános elveinkhez vagy programjainkhoz, hanem a dolgozó, alkotó emberek eleven problémáinak feltárását.

A szocializmus humánumát jelzi, hogy lehetőségeinkhez mérten biztosítottuk a nyugodt öregkor anyagi feltételeit. Ugyanakkor egyik nagy emberi gondunk, hogyan éljenek az öregek, akik egy dolgos életen át megszokták a munkát, s a szó szoros értelmében nem tudnak nélküle élni. Ki írta meg például a bólyi termelőszövetkezet elnökének tragédiáját, aki – amikor nyugdíjba küldték – (képviselő volt, magas nyugdíjat kapott) két és fél hónap alatt meghalt. A pécsi kórházban azt mondta nekem: Tudod, nem volt miért felkelnem reggel! – Soha nem létezett még társadalom, ahol ez lett volna a gond. Írói feladatot is jelenthetne tudatossá tenni, hogy újfajta kötelességünk van az öregekkel szemben, távlatot, biztonságérzetet adni az öregeknek, hogy alkotóan, önmaguk fontosságát érezve, derűsen élhessenek. Újfajta kötelességünk, hogy az

öregkori életmód új formáját segítsünk megteremteni, hogy ne bénítson előre az öregség gondolata.

A szocializmus mai problémáinak megértéséhez újra meg újra át kell világítanunk a múltat.

Sokféle kérdés vetődik fel a mi múltunkkal kapcsolatban is. Teljesen azonosulok Juhász Ferenc prózaversével: mindenkinek választani kell. Az irodalom valóban, „döntés, vállalás, választás, ítélet". Nem vállalhatjuk egyszerre Dózsát és Werbőczyt! Vagy Dózsa, vagy Werbőczy! „Itt nincs alku! Itt nem lehet elnézés, feledés, megbocsátás." Mindkettő a történelem, de ne magyarázza senki félre József Attilát, a kortárs jogán se, mert ő úgy emlegette Dózsát és Werbőczyt, mint az egészséget és a betegséget, és nem úgy, mint két dolgot, amit egyaránt szeretni kell. Pártunk első titkárának igaza volt, amikor azt mondta, hogy a magyar történelemben „különös élességgel áll szemben egymással kétféle hagyomány: a forradalomé és az ellenforradalomé". Óvakodnunk kell tehát minden olyan, sokszor önnyugtató amnéziától, amely ezt az ellentétet feledtetné. Hagyományaink osztályszempontú értékelése nélkül nincs nemzeti önismeret, és nincs szocialista hazafiság sem.

Érdemes gondolkodni rajta: miféle jelensége az életnek, miféle anakronisztikus gőg, aminek alapján szaporodnak nálunk a dupla nevek. Most nem a megkülönböztető vagy ragadványnevekre gondolok, hanem a nemesi nevekre, az ipszilonos nevekre.

Persze sohasem elég a részjelenségekre figyelni, sem a politikában, sem a művészetben. Együttesen kell küzdeni, hogy a részigazságok soha ne álljanak össze hamis koncepcióvá. Nem külön kell harcolni az íróknak és külön a hatalomnak, hanem együtt. Mert az írókat is fenyegeti az a veszély, hogy – Arany János szavaival – „rész szerint igaz" jelenségek alapján hamis, koncepciós vádakat emelnek társadalmunk ellen. Nem a hatalmat fenyegeti ez, hanem alkotásaik művészi igazságát.

Ismert nagy problémánk, hogy kevés a lakás. De épülnek az új lakások tízezrével, és gondolnunk kell arra, hogy az átadásra kerülő házak, modern otthonok nemcsak megoldanak problémákat, hanem újakat is létrehoznak. Mert a szanálásra ítélt házakból elköltöző embereknek szakítani kell egy életformával, amely – akármilyen nyomorúságos volt is a régi otthonuk – sokszor a szívükhöz nőtt. Sajnálni fogják a talpalatnyi udvaron kínnal-keservvel ápolt, gondozott bokrokat, azt a meghittséget, amit számukra a földszintes kis ház jelentett, nehéz lesz megszokni a liftet, a nikkelcsapokat. S amikor egy ember új lakásba költözik,

akkor nemcsak bútorra van szüksége, hanem kép is kellene a falakra, és könyv is kellene, hogy humanizálja – ahogy mostanában mondjuk – az otthonát.

Büszkék lehetünk arra, hogy ez ma tömeges igény, és nem teszünk jót azzal, ha néha heves vitákban azt harsogják, hogy végveszélyben a nép, mert Jókait szereti. Bevallom, anélkül, hogy Jókai-rajongó lennék, én kívánom, hogy abban a négyezer lakásos új városban, amely most épült, Leninvárosban, ahol a lakások mintegy felében még nincsen könyv, legyen Jókai, legyen Gárdonyi, csak kezdjenek olvasni az emberek.

Lunacsarszkijnak igaza volt, amikor erős kritikával szólt azokról, akik kulturális Októbert vártak és „úgy képzelték, hogy egy szép év szép hónapjának nem kevésbé szép órájában a Téli Palota bevételével párhuzamosan beveszik a Tudományos Akadémiát vagy a Nagy Színházat". A türelem elvének alkalmazása az életnek ezen a területén is nélkülözhetetlen, és a harc itt is csak kétfrontos lehet. Különben oda jutunk, ahogyan ugyancsak Lunacsarszkij mondja, hogy majd az ábécés könyvek előtt hajbókolunk és azt mondjuk, kár volt Marxnak megírni a *Tőkét,* mert az túlságosan nehéz olvasmány.

A szocializmussal a történelemben először vált közszükségletté a kultúra, először született olyan társadalom, amely mint megrendelő, világtörténelmi méretekben különbözik minden eddigi mecénástól. Megrendelése, de inkább megbízatása nem külső parancs, hanem egybeesik a művészet mindenkori belső parancsával, legsajátabb törekvéseivel.

A fejlett szocializmus építése minden területen a munka javítását követeli tőlünk, és ez egyre bonyolultabb feladat. Egy Cambell nevű amerikai pszichológus előadásában olvastam: hoztak az Egyesült Államokban egy rendelkezést, amely szerint az elintézett akták után díjazták a tisztviselőket. Az eredmény az volt, hogy a bonyolult aktákat nem intézték el, csak az egyszerű ügyeket. Mi nem járhatunk így. Fel kell készítenünk népünket és önmagunkat arra, hogy minden, ami megvalósult, ellentmondást is szülhet, hogy idill nem volt és nem lesz, hogy minden megoldott gond után új problémák elé kerülünk. Meg kell értenünk és meg kell értetnünk mindenkivel, hogy a szocializmus vívmányai nem érvényesülnek automatikusan; csak tudatos, állandóan megújuló erőfeszítések biztosíthatják mind extenzívebb és intenzívebb megvalósulásukat. Ennek tudatosításában valamennyiünknek közösen nagy a felelősségünk.

Irodalompolitikánkban ugyanazok az elvek vezettek és vezetnek minket, amelyek egész politikánkat áthatják.

Tudjuk, hogy céljaink meghatározzák a lehetséges eszközöket, és viszont, s ha módszereinkben nem érvényesülnek a marxista elvek, akkor nem tudjuk törekvéseinket sem megvalósítani. Nem adtunk és nem vettünk fejeket, nem vásároltunk gerinceket, hanem mindenkivel tisztességesen, nyíltan vitatkoztunk, ha kellett, harcoltunk, ha lehetett, barátságban voltunk. Senkinek nem ígértünk funkciót, hogy velünk tartson, és senkit nem áldoztunk fel azért, hogy mások körében népszerűek legyünk.

Ez alighanem még fontosabb, mint az, hogy a politika immár nem szól bele abba, hogy jambusokat vagy trocheusokat használ-e a költő.

Nem stíluskérdésekben, hanem világnézeti kérdésekben akarjuk az egységet kiküzdeni. A társadalmi elkötelezettségtől, közös feladataink vállalásától viszont nem kívánunk senkit „mentesíteni", mert az csak a negáció „szabadsága" lenne, s ez csak elszigetelné az irodalmat a társadalomtól, a néptől, a szocializmus ügyétől. Mi a tudatosan vállalt kötelékek szabadságát, a felelősségtől áthatott szabadságot valljuk emberhez méltónak, s ez nemcsak írókra vonatkozik. Mint ahogyan a tehetség tisztelete is olyan elvünk, amit minden munkaterületen gyakorlattá kell tennünk, mert nincs egyenlőség ott, ahol nem emelkedhet ki a nagyobb teljesítmény, nem kapja meg az elismerést a tehetség, a tudás, a terhek vállalása.

A fejlődés útját csak úgy tehetjük szabaddá, ha senkit se szegezünk valamikori tévedéseihez, s író barátaink se kötözik magukat a történelem által meghaladott hamis eszmékhez. Nem elvünk, mert nem is lehet a mi elvünk az „oszd meg és uralkodj", ellenkezőleg, fel kell lépnünk a mesterséges korlátok ellen, amelyek elválasztják azokat, akiknek közös csapatban van a helyük.

Türelmet gyakorlunk és ígérünk a tévedőknek, de nem mellőzhetjük a nevelő bírálatot, és szükség esetén a szenvedélyes vitát. Tudjuk, hogy az alkotó: fölfedező, nem állnak tehát rendelkezésére jelzőtáblákkal ellátott utak, ezért lehet, hogy nehéz és hosszú kerülőket kell megtennie, míg eljut egy jelentős mű megalkotásához. És közben el is tévedhet.

Az is nyilvánvaló, hogy a tévedések nem egyenrangúak. Vannak merőben szubjektív, esetleges botlások is. Ne várja tőlünk senki, hogy hallgassunk a helytelen nézetekről, a hamis tükörképekről, mint ahogyan mi sem várjuk, hogy az irodalom életünk kritikátlan dicséretét zengje.

Minél közelebb kerülünk egymáshoz, annál természetesebb lesz majd, hogy vitatkozunk. Hozzá kell szoknunk ehhez a gondolathoz.

Én azt mondom: miután közöttünk az azonos, marxista világnézet a domináns, mi megengedhetjük a vitát, még az éles vitát is, ha feltételezhetjük egymásról a tisztességes, konstruktív szándékot. Először érteni akarom a partnert, megérteni, mert csak ennek alapján tudok egyet nem érteni vagy egyetérteni vele. De mindehhez tisztázódniuk kell a tényleges vitakérdéseknek.

Ha valamit, hát éppen az ilyen vitákat keveslem, és azt hiszem, hogy ezeknek kellene előtérbe kerülni, nem a csoportosulásokban, hanem a nyílt, közös fórumokon. A legfontosabb, hogy tudjunk vitatkozni, hiszen ismerjük egymást, alapvető egyetértésünk – ami hosszú, több mint másfél évtized alatt kikovácsolódott – alapot biztosít az egyenes beszédhez.

Szólni kell kritikánk helyzetéről és feladatairól is. A mi irodalompolitikánknak óriási szüksége van a jó kritikára, mert ha teret adunk, márpedig adunk, többféle irányzatnak, ha publicitást biztosítunk minden humanista értéknek az irodalomban, akkor – ezzel nem ellentétben – szilárd értékorientációt kell nyújtanunk a kritika segítségével. Nem hiszem, hogy megoldaná problémáinkat, ha azt mondanánk, hogy a kritikusok szeressék az írókat, és akkor javulni fog a helyzet, akkor békesség lesz. Inkább amellett vagyok, hogy a kritikus rokon- és ellenszenvét, elismerő vagy elmarasztaló ítéletét a műalkotás művészi és eszmei értéke kell hogy megszabja.

Tanulságos Tóth Aladár példája, aki azért nem akart hozzájárulni összegyűjtött kritikáinak kiadásához, mert – ahogyan mondotta: „igazságtalan voltam Richard Strauss-szal". De miért volt igazságtalan? „Mert amikor Bartókért úgy lehetett csak harcolnom, hogy nem mérlegeltem Strausst, akkor a Bartókért folytatott harcban igazságtalan voltam Strausshoz." Ilyen is előfordul, de ez tisztességes, klikk-szempontoktól mentes „igazságtalanság", és ez a legfontosabb követelmény.

Minél inkább, minél következetesebben marxista megközelítésű a mi kritikánk, és minél inkább belülről vitatkozik a művel, annál tágabbra nyithatja annak kapuját, hogy mind többen jussanak el megértéséhez. De a tisztességes, elvszerű kritika nem ismerhet nagy nevet és kis nevet: megalapozott állásfoglalás csak a mű és a valóság szembesítése alapján lehetséges. Nem ragaszkodhat tehát a kritika tegnapi ítéleteihez és előítéleteihez, egy-egy író már kialakult státuszához, rang-

jához. Nem kívánjuk a kritikától, hogy kritikátlanul szeresse az irodalmat, és nem kívánjuk, hogy az írók kritikátlanul szeressék a kritikát, de jogos követelmény, hogy mindkét oldalon legyen törekvés és erőfeszítés a megértésre.

Sok modern irányzat tűnt fel mostanában a kritikában is, és én óvakodom attól, hogy konzervatív legyek. De amikor néhány ember – talán a múlt ismeretének hiánya miatt – azt hiszi, attól lesz roppant modern, hogy kiszámolja a magánhangzók és a mássalhangzók viszonyát, arányát, és megpróbálja József Attila költészetének különböző periódusait aszerint osztályozni, hogy hány mély és magas hang szerepel nála egy-egy időszakban, óhatatlanul is eszembe jut a múlt század végi akadémizmus, a maga formalista elemzéseivel, amely lényegében ugyanezt próbálta akkor más költőkre alkalmazni.

Mi semmiféle modern módszert nem vetünk el, de maradjunk meg annál: ahogy a gyógyító tudományokban nincs helye annak, aki nem az embert, mint organizmust nézi, a kritikában és az irodalomtudományban sincs helye annak, ki nem a művet nézi.

Irodalmi életünknek egy másik baja, hogy nincs normálisan működő szelekciós rendszer. Már Babits arról panaszkodott, azt hiszem 1938-ban a Vajda János Társaságnak írt költői antológia előszavában: „Mily sokan vannak a versírók és mily kevesen a költők." Valahogy mégis ki kell hogy alakuljon egy szelekció: induljanak el a pályán százak és százak, de azért ne ragadjanak ott, ha a tehetségük nem teszi őket alkalmassá erre. Az irodalomban pusztító a középszerűség, az, amire azt mondják a diákok: „a biztos kettes". Néha már vágyódom arra, hogy valami igazán gyengét, tehetségről árulkodó igazi rosszat is olvassak, nem pedig biztos ketteseket.

Amikor a hónap elején megkapja az ember az ezeroldalnyi irodalmi havi folyóiratot, a *Kortárs*t, az *Új Írás*t és a vidéki lapokat, szorongás fogja el: végigrágni ennyi szöveget! Nem emelkednek ki csúcsok, alig van jó szenzációja az irodalomnak, nem robban be egy igazán jó vers, egy kitűnő novella, meghökkentő, jó kritika. A nyugati burzsoá lapok néha azt írják, hogy nálunk az íróasztalokban kiadatlan művek tömege fekszik. Hol vannak? Itt ülnek a kiadók vezetői, akik keresik, kutatják, hiába. Erre a gondra nem tudok kész megoldást, az itteni vita sem adott segítséget, de azt tudom, hogy egy egészségesen funkcionáló, jó irodalmi élet sokat segíthetne.

Egy fiatal író szemrehányóan mondotta nekem, hogy Szabó Pál

sok tehén árát kapta az első könyvéért. Nem számoltam utána, lehet, hogy így van. De egy biztos, nincs egyetlen írója az idősebb generációnak, aki ne tanulta volna meg, hogy mindenért keservesen meg kell dolgozni. Erre a kapitalizmus tanította őket. Megtanította Illyés Gyulát, aki a Nemzeti Bankban dolgozott, megtanította Féja Gézát és megtanította Vas Istvánt a Standardban, vagy a konzervgyárban. Én ismerek olyan 26 éves embert, aki ma azt mondja: írói alkotókedvével nem fér össze, hogy bármiféle munkát vállaljon. Kérem, segítsen az írói közvélemény abban, hogy férjen össze. Nézzék meg azokat az idősebb írókat, akik – maghatva mondom – nem sajnálták a fáradságot, eljöttek ide, vagy levélben üdvözölték a közgyűlést. Miért? Mert ha betegek is, hajtja őket a kötelességérzet, amelynek a szocializmusban társadalmi közmorállá kell válnia.

Hadd szóljak még egyszer a vitákról. Teljes mértékben aláírom azt, ami Déry Tibor levelében áll, hogy akkor jó a szövetkezés, ha nem alakul át klikké. Az iskolák, stílusok különbözőségének gyilkosa a klikk, mert a klikkben nem lehet egymással vitatkozni.

Ki ne tudná, hogy milyen éles ellentétek voltak a *Nyugat*ban, micsoda viták és szikrázó csaták! De éppen ezért is tudott a *Nyugat* alkotó légkört teremteni. Ez pedig soha nem alakulhat ki ott, ahol az járja, hogy „Lángész lakozik Önben, Önben uram, nem különben".

Sokszor fölmerült már – és én is azt hiszem –, hogy álviták vannak népi–urbánus kérdésben. Vannak, akik úgy vélekednek, „Hogy ki a népi, azt én mondom meg, és hogy ki az urbánus, azt is én határozom meg". Igen ám, de a mi történelmünkből keserves tapasztalatok árán megtanulhattuk, hogy a hamis tudat is pusztító erő lehet, és nem elég szót emelni ellene, hanem cselekedni is kell. Hogy csak egy példára emlékeztessek: a negyvenes évek elején a Történelmi Emlékbizottság tettei, az akkor közösen vívott harc gyakorlata döntött abban a vitában, hogy kik a valódi hazafiak, hol húzódik a valóságos határ haladás és reakció között.

Mi a szocializmusért, ennek a népnek jobb életéért szövetkezünk katolikus költő és író barátainkkal is, szövetkezünk más világnézetű barátainkkal is, de céljainkat sohasem veszthetjük szem elől. Számunkra a marxizmus–leninizmus nem egy irányzat a többi közt, hanem korunk igazsága, amelynek segítségével meg lehet ragadni a történelmi folyamatok lényegét, kifejezni az előrehaladás követelményeit és harcolni érvényre juttatásukért.

Többen emlegettek korábbi összeütközéseket, például 1958-ban,

a népi írók vitáját, és arra is emlékeztek, hogy az jóízű vita volt. Persze azt se felejtsük el, hogy akkori állásfoglalásunk nemcsak vitatása volt, hanem elismerése is a népi mozgalom érdemeinek. Harcban született ez is, hiszen voltak, akik a szövetséget a népiek baloldali tradíciójának folytatóival sem akarták. Ezek ellenére született meg az a vitairat és vált határozattá.

Nincs tehát ok sérelmek gyűjtésére, gyűlöletek konzerválására, ha jobban megnézzük, elfogulatlanabbul tekinthetjük át utunkat. Azt is levonhatjuk tapasztalataiból: hogy közeledhessünk egymáshoz, tudnunk kell kételkedni tegnapi gondolataink, ítéleteink egyedül helyes voltában.

Szóba kerültek itt ünnepeink: múltunk értékeinek őrzése. Nem könnyű megtalálni a szocializmushoz méltó módját az ünneplésnek, és bizony, tisztultabb értékrendnek kell érvényesülni ezen a területen is. Tudok erre egy példát, azt a szigetvári plakátot, amelyen az állt: „Díszünnepség Szigetvár elestének 400. évfordulójára." Gondolom, nekünk nem a vereségeket kell megünnepelnünk Szigetvárral kapcsolatban sem. Emlékezzünk meg Mohácsról, de ne ünnepeljük a vesztett csatákat. Emlékeznünk kell természetesen a hősi halottakra. Küzdelmük és haláluk értelmét látnunk kell, de ünnepelni a történelmi győzelmeket kell, az alkotó munkát, az életet.

Amikor a múlt kritikai elsajátításáról, értékeinek védelméről beszélek, nemcsak a régmúltra gondolok. Itt van például a marxista magyar filozófia és esztétika olyan értéke, mint Lukács György szellemi hagyatéka. Emlékeztetek arra, amit ő maga kért tőlünk. Azt mondta: várja, hogy vitatkozzanak vele. És mi vitatkozunk is Lukáccsal, a nagy alkotót megillető tisztelettel, úgy is mondhatnám: hódolattal. Ha köztünk lenne, ha élne, nem mondanám, halála után már megtehetem. Egyes nézeteivel továbbra is lehet, kell is vitatkozni, de életművének értékeit nem nélkülözhetjük, azokat a magyarság és a szocializmus javára hasznosítanunk kell. Lukács életműve kivárja, csak mi nem értünk rá, hogy kivárjuk, míg gondolatai, felismerései érvényesülnek.

Hasonlóképpen nem József Attilának volt szüksége arra, hogy születésének 70. évfordulójáról megemlékezzünk, hanem nekünk volt rá szükségünk. Szükségünk van arra a szellemi örökségre is, amelyet Bálint György jelent. A szocializmus egyik nagy ereje, hogy integrálja az értékeket és közkinccsé teszi. A mi világnézetünk, ahogy Lenin mondja, nem a civilizáció országútjától távol jött létre: mi törvényes örökösei vagyunk minden haladó gondolatnak.

Nem könnyű a múlt értékeléséből száműzni az elfogultságokat. A nemzeti kérdés egyik vetületét érintette Illyés Gyula. „Az európai szellemi élet egyik legnagyobb veszedelme – írta az Írószövetség közgyűléséhez írt üdvözlő soraiban –, a szellemi élet egyik legparázslóbb gondja a népek között mindmáig pusztító, mind végzetesebben terjedő elkülönülési és különbségtevő indulat, az anyanyelvi, származási megkülönböztetés emberalázó, eszmeszégyenítő hátrányai." S ehhez hozzáteszi, hogy a kérdés bonyolult, hajszálfinoman kell tehát működnie az operáló késnek e kényes területen.

Úgy gondolom, hogy mindnyájan tudjuk: nagy felelősség van rajtunk, amikor ezekről a kérdésekről nyilatkozunk. És azt is tudjuk, hogy a mi internacionalista igazságunk győzni fog, győznie kell.

Mi ez az igazság? József Attila, legnagyobb szocialista költőnk úgy fejezte ki ezt: „Török, tatár, tót, román kavarog e szívben." Mi büszkén hivatkozunk is erre idehaza és külföldön.

Egyedül a szocializmus erejére számíthatunk, mint a nemzetiségi kérdés lehetséges megoldására.

Amikor mi a nálunk élő nemzetiségiek jogait szigorúan tiszteletben tartva mindent megteszünk, hogy itt hazára találjanak, ezt nemcsak értük tesszük, hanem a magyarság érdekében is. Csak az internacionalista politika biztosíthat jövőt, biztos jövőt a mi nemzetünknek, minden nemzetnek.

Ebben a szellemben emlékeztünk meg legutóbb azokról a magyar és román internacionalistákról, kommunista és nem kommunista hazafiakról, akik a legnehezebb időkben megalkották a *Korunk*at. Büszkék vagyunk arra, hogy ez két nép közös ünnepe: a *Korunk* egész története azt bizonyítja, hogy az internacionalizmus érvényre juttatása az egyetlen lehetséges reális alternatíva, ezt írják elő elveink és magunk elé tűzött céljaink, szocialista nemzetünk fejlődésének távlatai. A *Korunk* jubileumát éppen azért tekintettük közös ügynek, mert megbecsüljük a progresszív hagyományokat saját hazánkban csakúgy, mint a testvéri szocialista országokban.

A belső fejlődés kérdéseire visszatérve, szólni szeretnék a szocialista demokrácia továbbfejlesztésének egyes kérdéseiről. Sok tévhitet el kell oszlatnunk a demokráciával kapcsolatban. Mindenkinek meg kell értenie, hogy a demokrácia megvalósítása és gyakorlása nem könnyű dolog. Ezt aztán igazán nem lehet elrendelni és bevezetni, hanem meg kell tanulni, és a lecke olykor bizony kemény.

A nehéz dolgok közül, amelyeket a demokrácia megkövetel tőlünk, egyike a legnehezebbeknek, hogy tisztességgel elviseljük egymástól a kellemetlen igazságokat, hogy megvitassunk olyan kérdéseket, amilyeneket azelőtt nem kellett, hogy a nyilvánosság ellenőrzése alatt dolgozzunk, márpedig a nyilvánosság kemény kontrollt jelent, amit nem lehet egykönnyen kijátszani.

A személyi kultusznak köztudomásúan voltak „előnyei". Például az, hogy nem kellett gondolkodni. Erről bizony le kell mondani, sőt, akik megszokták, hogy nem gondolkodnak, azokat a demokrácia erejével, de kérlelhetetlenül rá kell vezetni az önálló gondolkodás útjára. Csak a demokrácia megvalósítása szoríthatja vissza a kispolgáriságot és a bezárkózást.

Konfliktusaink felszínre hozatala és megoldása is csak ezen az úton lehetséges. Valóságos és nem konstruált konfliktusokra gondolok. Örömmel állapíthatjuk meg például azt, hogy az író és a hatalom konfliktusának tíz évvel ezelőtt vitákban és műalkotásokban is előtérbe került témája – amelyből egyébként sok jó mű született – ma már a múlté.

Az írók ma másképp néznek a párt, az állam tisztségviselőire, amint ez a felszólalásokból is kiderült. Köztünk az a különbség, hogy írót nem lehet kinevezni, tisztségviselőt viszont választani és kinevezni kell, méghozzá meghatározott időre. Az író funkcióját nem mi adjuk, mi nem vehetjük el, azt ki-ki maga szerzi meg vagy maga veszti el.

Ez a kölcsönösség annál erősebb lesz, minél inkább megtanuljuk a közös gondolkodást: gondolkodást és cselekvést a közös gondokért. Nem is csupán ilyen ünnepélyes alkalmakkor, hanem holnap is, holnapután is.

Mi fogadalmat tettünk, amely először 1956. november 11-én, első központi bizottsági ülésünkön, az akkor 23 tagú testületben hangzott el. Erre szeretnék emlékeztetni. Kádár János elvtárs mondotta: „Mindent megteszünk azért, hogy fölösleges vér, könny és verejték nélkül építsük fel a szocialista Magyarországot." Ehhez kell hűek legyünk, egymást kölcsönösen ellenőrizve, méghozzá szigorúan. Okozzunk nehéz perceket, órákat inkább egymásnak, de tartsuk meg, amit megfogadtunk.

Hiszem azt, amit már nálam jobban és hivatottabban sokszor megfogalmaztak, hogy a történelem most teszi fel először, az évezred utolsó negyedszázadában, a mi hazánkban és az emberiség számára is a „miért élünk?" kérdését. Ahhoz, hogy erre meggyőzően és hitelesen válaszoljunk, látnunk kell, hogy hogyan élünk, és hogyan élhetnénk másképp,

értelmesebben, lehetőségeinkhez felnőve. Nincsenek előzetes, kész sémáink erre a válaszra. Dolgozó emberek százezrei formálják ki az élet új tartalmát hétköznapjainkban, mert alakítva-változtatva világukat, mindnyájunk világát, önmagukat is megváltoztatják. Új szükségletek és új képességek születnek – a munkában mindenekelőtt – és csak ezt a mindennapos harcot, az ott születő új értékeket alaposan ismerve tudunk majd válaszolni.

Munkára sarkalló, alkotó elégedetlenség fog össze bennünket, erre van szükség, mert meggyőződésem, mert nincsenek végleg legyőzött veszélyek és problémák. Nem könnyű évek várnak ránk. Az életszínvonal szerény emelkedése mögött egyes rétegeknél lesz átmeneti életszínvonal-stagnálás is; nem kevés családnak pedig lesznek a növekvő jóléttel, a növekvő népszaporulattal együtt jelentkező új nehézségei. És mi mégis, ilyen feltételek között is, bizonyítani akarjuk, hogy képesek vagyunk eszméinket mindinkább gyakorlati valósággá változtatni. Óriási és megtisztelő nemzetközi figyelem irányul ennek a kis népnek a munkájára, és nekünk meg kell állni a helyünket, hogy megfeleljünk a várakozásnak.

(Új Írás, 1976. 11. sz.)

A hatvanas évek elején-közepén – magunk sem voltunk igazán tudatában – szenvedélyes viták közben is örültünk a *Húsz órá*nak, a *Rozsdatemető*nek, a *Részeg eső*nek, a *Hideg napok*nak; elégedetten méltattuk-bíráltuk a *Pesti emberek*, a *Hajnali tűz* előadásait; méltán hivatkoztunk a *Tűztánc*ra s Váci Mihály, Garai Gábor fejlődéssel lépést tartó közéleti költészetére csakúgy, mint az 1954-es *Emberavatás* prózairodalmának megújuló folytonosságára, vagy a Galambos Lajos, Szakonyi Károly, Gerelyes Endre nevével fémjelzett fiatal prózaíró-generáció jelentkezésére. S a kifejezetten szocialista irodalom e lendületes kibontakozásának sodrában – fenntartásokkal, bírálva is a téves történelemfilozófiai általánosításokat – megértettük és visszaigazoltuk a hatalomgyakorlás felelősségére figyelmeztető *Kegyence*t, *Ötödik pecsét*et, *Árulót*. Annál is inkább, mert a „szövetséges irodalom" képviselői művekben – nemegyszer a szocialista irodalom körébe vonható művekkel – tükrözték, tanusították a szocialista társadalmi valóság minden igazi tehetséget vonzó-orientáló erejét.

Ezzel szemben, ha irodalmunk mai (hat-nyolc éves távlatú) helyzetét tesszük mérlegre, a közmegegyezésszerű válasz körülbelül így hangzik: igen, vannak eredmények, de irodalmunk a mai valóságot olyan művészi érvénnyel nem tükrözi, mint annak idején; közérdekűségét, vitakeltő, mozgósító erejét tekintve elmarad a hatvanas évek (főként első felének) irodalmától; egyes értékei, sikeres próbálkozásai mellett is egészében inkább stagnál.

A PERIÓDUSHATÁROK

Önként adódik a kérdés: mi ennek a relatív „visszaesésnek" az oka? A kérdés jogos, de megválaszolásának, azt hiszem, úgy kell kezdődnie: mi volt az oka a hatvanas évek „felfutásának"? Azt ugyanis világosan kell látnunk, hogy a hatvanas évek elejének társadalmi kibontakozását nem

annyira a szocializmus építésének (az ötvenes évekhez viszonyítva) új feladatai jellemezték, hanem sokkal inkább az, hogy a szocialista társadalom alapjainak már megkezdett lerakását a kétfrontos harcban helyreállított lenini politika kedvező feltételei közt lehetett befejezni. A hatvanas évek irodalmi felfutása is azon alapult, hogy — akárcsak társadalmunk – az irodalom is felszabadult a dogmatikus és revizionista torzítások, kötöttségek alól, hogy a szocializmus megalapozásának lényegileg változatlan történelmi-társadalmi tartalmát kedvezőbb politikai, kulturális politikai feltételek közt ragadhatta meg. Ennyiben a hatvanas évek irodalma is egy már korábban megindult, de szemléleti és esztétikai torzulásoktól korábban korlátozott folyamat kibontakozása és betetőzése volt.

A történelmi helyzet és a tapasztalatok hasonlíthatatlanul jobb kilátópontjáról, de a szó szoros értelmében is: irodalmunk az alapok lerakásával összefüggő emberi relációkat vette újra és magasabb szinten birtokba. A hatvanas éveknek az ellenforradalom okozta megrázkódtatáshoz és a konszolidációhoz kapcsolódó irodalma szükségképpen a szocializmus létkérdéseit, a hatalom problematikáját, a „mellette vagy ellene" állástfoglaló emberi magatartás-változatokat avatta (a negyvenes évek végéhez, az ötvenes évek elejéhez viszonyítva) újra az ábrázolás tárgyává. A mezőgazdaság történelmi jelentőségű szocialista átalakítása, átalakulása, a szövetségi politika kibontakozása, a szocialista tartalmú nemzeti egység útjára lépés is egy már korábban megindult, de torzulástól korlátozott fejlődési tendencia felszabadult (tehát a művészet által is megragadhatóbb) emberi, erkölcsi összefüggéseit kínálta „újraírásra". S akkori irodalmunk – az MSZMP kulturális politikájának ösztönző feltételei közt – élt is a történeti lehetőséggel.

Ezzel függ össze, hogy a hatvanas évek irodalmi felfutását erősebb és mélyebb folytonosság kapcsolja a megelőző periódus, az ötvenes évek irodalmához, mint első pillanatra vélnénk. A *Húsz óra,* a *Hajnali tűz* aligha születhetett volna meg a megelőző évtized „termelőszövetkezeti irodalma" – ezen belül például Sarkadi drámái – nélkül; a *Rozsdatemető*nek „előzménye" az ötvenes évek „fehér folt"-feltáró riportirodalma, az *Ezer év*; a hatvanas években kibontakozó „erkölcsirodalom", „hogyan éljünk-irodalom" kérdéseit az ötvenes évek közepén történeti értékű művek kezdték el „pedzeni" (Veres Péter: *Rossz asszony;* Palotai Boris: *Ünnepi vacsora;* Bárány Tamás: *Csigalépcső* stb.); a *Részeg eső*, a *Pesti emberek* tegnapot és mát szembesítő, áttekintő és folytonosságteremtő igénye az ötvenes évek „nagyregény"-kísérleteiben gyökerezik; a hatva-

nas évek „oknyomozó irodalma", kritikus társadalomlátása, ezen belül a hatalomgyakorlás torzulásainak kritikája az 1956 előtti szatíráknak (Veres Péter, Urbán Ernő), a „jelzésirodalom" nem ellenzéki, hanem progresszív oldalának, Déry Tibor *Talpsimogatójának* és *Niki*jének „folytatása" is volt. Juhász Ferenc és részint Nagy László „lírai forradalma", költői hangváltása pedig – az érzékenyebb lírára jellemzően – már az ötvenes évek közepén megkezdődött, és belső folytonossággal hidalta át az ötvenes és hatvanas évek fordulóját. A hatvanas évek irodalmát a megelőző periódustól nem annyira a társadalmi-politikai tartalom, sokkal inkább sematizmust és „ellensematizmust" meghaladó, esztétikailag teljesebb ábrázolása különböztette meg. A hatvanas évek irodalmi közéletét márcsak ezért sem annyira a közvetlen társadalompolitikai-ideológiai kérdések, sokkal inkább a realizmus esztétikai kérdéseinek vitatása jellemezte.

Miért nem fölösleges minderre emlékeztetni? Azért, mert irodalmunk mai helyzetének megítélése szempontjából döntő kérdés, hogy mihez viszonyítunk. Az elmondottakkal azt a meglehetősen, de nem eléggé elterjedt véleményt akarjuk konkrétabban igazolni, hogy nem jutunk reális képhez, ha mai irodalmunk helyzetét „ösztönösen" a hatvanas évek elejének irodalmához mérjük. Az — ha mai, pillanatnyi problémavilágunk ábrázolása szempontjából sok mindent előlegezett is – lényegében és egészében a szocializmus alapjai lerakásának irodalma, azaz a szocializmus e periódusához tartozó irodalmunk betetőzése volt. Az MSZMP politikájának és kulturális politikájának érvényesülése az irodalmi fejlődés szempontjából fontos, a jelzett értelemben „felszabadulást" hozó cezúrát jelentett. *De ez a szakaszhatár az irodalom szempontjából is másodlagos ahhoz a meghatározóbban újhoz képest, ami, a hatvanas évek közepétől-végétől folyamatosan alakulva, társadalmi életünket ma jellemzi.*

Nem az írói szemlélet vagy tehetség „visszaesése", nem az irodalompolitikai feltételek „rosszabbodása" vagy az irodalomkritika szubjektív gyengeségei a „stagnálás" okai. A *végső* okot legalábbis nem irodalmon belül, hanem a társadalmi fejlődésben, változásban, átalakulásban kell keresni. Irodalmunk nem „visszaesett" – irodalmunk a gazdasági-társadalmi élet más szféráihoz hasonlóan „alkalmazkodási" periódust él át; ennek a sokban új társadalmi, emberi helyzetnek az ábrázolási lehetőségeit, szempontjait, eszközeit, tartalmi-művészi irányait – kudarcokkal és félsikerekkel – *küszködve keresi.*

Bármilyen fontos és szükséges a három évtizedes „saját" irodalmi hagyomány és folytonosság őrzése, számontartása – irodalmunk mai helyzetének megítélése, feladatainak reális körvonalazása csakis a fejlett szocializmus építésének sokban új problematikájához viszonyítva lehet termékeny. A XI. kongresszus, elismerve a relatív eredményeket, a művészetek elé – az irodalom elé is – ezért állította olyannyira időszerű hangsúllyal az élet- és valóságközpontúságot, a lényeges társadalmi kérdéseknek s ennek révén a dolgozó emberek világának szocialista elkötelezettségű, realista ábrázolását.

A SZEMÉLYISÉG ELŐTÉRBE KERÜLÉSE

A mai helyzet történeti újszerűségét művészi vonatkozásokban is sokféleképp lehetne jellemezni. Mindenesetre számos jelenség vezethető vissza a személyiség sokban megváltozott helyzetére. Pontosabban arra, hogy (persze történelmi és nem naptári mércével mérve) az egyes ember korábbi, viszonylag közvetlen társadalmi-történelmi meghatározottságát a fejlődés révén az egyén sokkal közvetettebb és sokoldalúbb társadalmi-történelmi meghatározottsága váltotta fel. A hatvanas évek reprezentatív irodalmi termését az ember és a történelem, a személyes sors, felelősség és a társadalmi utak, válaszutak viszonylag szoros összekapcsolhatósága, egyben esztétikailag harmonikus ábrázolási lehetősége – és ábrázolása – jellemezte. De a nagy történelmi érdekű mozgások elcsitultával, a szocializmus lerakott alapjainak megingathatatlanná vált talaján, a „nyugodttabb" építési periódus „hétköznapjainak" beköszöntével a vagy-vagy alternatívák is egy bonyolultabb, sokoldalúbb és áttételesebb meghatározottsági és választási rendszerré szélesedtek. A szabadabb érdekmozgás, a szocialista demokratizmus növekedése, az életszínvonal, a fogyasztás emelkedése és differenciálódása a lehetőségek és választások eddiginél gazdagabb, tágabb körét társadalmi méretekben kínálta az egyes ember számára. Aki eddig a szocializmus „hatalmi-politikai" alapdilemmáinak és a „miből éljünk" viszonylag közvetlenül determináló kérdésének erőterében élt, aki eddig „csak" a társadalmi-történelmi megrázkódtatások próbatételeivel viaskodott, azt az embert most a korábbinál gazdagabb, sokoldalúbb életlehetőségek eddig nem ismert és sokban új erkölcsi kötelezettségek, próbatételek elé állították. A társadalmi meghatározottság, illetve felelősség egyáltalán nem szűnt meg, de az eddiginél több olyan kisebb-nagyobb összetevőre bomlott, amelyeknek egységben tartása,

harmóniába rendezése az eddigieknél már nagyobb mértékben függött, függ a személyes karakter erkölcsi-világnézeti kulturális felkészültségétől. A társadalmi meghatározó erőknek a korábbiaknál jelentősebb hányada „interiorizálódott", jelent meg a személyes felelősség belső, lelki formáiban. Mindennek révén és ilyen értelemben a szocialista társadalmi fejlődéstől elválaszthatatlanul bontkakozott ki, nőtt meg, került előtérbe a *személyiség jelentősége*.

Az erre való reagálás irodalmunk mai helyzetének történelmileg sajátos és viszonylag új jellemzője, legalábbis abban az értelemben, hogy a személyiségértelmezés mai irodalmunkban az egyik karakterisztikus eszmei-esztétikai „vízválasztó" lett.

Például: érzékelhető a személyiség mai kibontakozásának egy individualista hangsúlyú visszavetítése. A történelemtől viszonylag közvetlenül meghatározott, a társadalmi mozgás heves sodrában élő-formálódó embertől (írói értelmezésétől, ábrázolásától) az alkotások egy nem jelentéktelen és hatástalan vonulata elég kegyetlen búcsút vett. Egy történelmi periódus „lejártának" megsejtése járt itt együtt a korábbi szakasz részben indokolatlan revíziójával, s vezetett az egyén és a társadalom, az ember és a történelem közvetlen kapcsolatának szkeptikus-ironizáló ábrázolásaihoz. A mélyen átélt közösségi elhivatottság, cselekvőkészség történelembegabalyodásának ironikus, de még szívhez szólóan tragikomikus rajza volt Déry Tibor *Kiközösítő*je; ez a fajta komikumba hajló elégia hatotta át önéletrajzának társadalmi-politikai vonatkozásait is, mígnem napjainkban a *Kivagyokén* az ember és a történelem kapcsolatának kíméletlenül gúnyos, öngúnyos paródiájáig jutott. Akárcsak Örkény István *Pisti a vérzivatarban*ja, amely aligha más, mint az ember és a történelem nagy, súlyos konfliktusú összefüggés-ábrázolásának groteszk fonákja.

Van mindebben valami a jogos „nevetve-búcsúzásból"; az irónia és önirónia az egyes ember és a magyar társadalom történelmi készületlenségének is szól; a dogmatizmus személyiségkorlátozó torzulásait is bírálja; a felesleges vagy feleslegesnek tűnő illúziókat is megmosolyogtatja (nem haragvóan, nem szatirikusan: iróniával). De ennek a kritikának tágabb érvénye is van: egyéniség és történelem, ember és társadalom közvetlen kapcsolatának szükségszerű, vállalt és vállalandó összefüggéseire is kiterjed, s így általában *is* kételyt sugall az egyes ember társadalmi-történelmi meghatározottságával s ezért érzelmes-tudatos feladatvállalásával szemben. A szemléleti pozíció a mából származik el, a személyiség – annak idején nemegyszer indokolatlanul is megsértett – mai öntudata

szólal itt meg, de helyt kap benne a személyiség kibontakozásának ugyancsak mai kísérőjelensége: individualista értelmezése is.

Más összefüggésben: erőre kapott az irodalmi közéletben, az alkotói magatartásban az a szemlélet, amely a személyiség szocialista körülmények között való előtérbe kerülését az individuum-központú polgári látásmód igazolásának tekinti, önigazolási ürügyként értelmezi. Kétségtelen, hogy (többek közt az átalakulási folyamat „észrevétlensége" miatt, az apró jelenségek lassú halmozódása alapján) az „izolált én" költészete-irodalma „avanzsált" a „nem hivatalos" értékrendben; a korábbinál nagyobb, nyíltabb (nem irodalompolitikai, de) irodalomközéleti támogatásban részesült, illetve csökkent vele szemben a marxista kritika bírálva visszaigazoló ideológiai-esztétikai ébersége. A társadalmi vonatkozásoktól megfosztott személyiség belső világának kiépítése körülményeink közt egy relatív látszat-időszerűséghez, látszat-"rehabilitációhoz" jutott. Olyan paradox helyzet állt elő, hogy a szocialista fejlődésből adódó közvetettebb, áttételesebb és sokoldalúbb társadalmi meghatározottság – megfelelő tudatosulás-tudatosítás híján – átmenetileg azokat a polgári ars poeticákat élénkítette, amelyek a személyiséget a társadalmi összefüggésekből eddig is kiszakítva szemlélték, amelyek az embert és a társadalmat, az individuális életet és a társadalmi létet szétválasztották, és egyoldalúan tájékozódtak a pusztán „antropológiailag-ontológiailag" meghatározott ember – ezért a meghatározatlan lét problémáival meddően küszködő ember – belső világa, annak ábrázolása felé.

Voltak, akik a maguk szempontjából a legkövetkezetesebben vonták le szemléletük művészi konzekvenciáit. Mészöly Miklós korábban egzisztencialista kérdésfeltevésű prózája a társadalmi összefüggésrendszer tudatos redukálásával fordult egy merőben leíró tárgyiasság irányába, majd a puszta közlés szociális kötőanyagától is szabadulni igyekezve újabb kísérleteiben az irodalomnak (mint mindig humanizáló, mindent emberi viszonylatokba rendező művészetnek) a határára – felbontásáig – jutott. A lírában Tandori Dezső a költői nyelv esztétikailag szervezett formáját a mindennapian konkrét és mindennapian esetleges nyelvilogikai tartalmakkal tölti ki, s ezzel az ironizáló kontraszttal vetíti ki belső meggyőződését, az elszigetelt én élményét: a társadalom az embert legfeljebb rendkívül szűk körű, esetleges, megbízhatatlan tartalmú-értelmű frázisok erejéig határozza meg, illetve öntudatlansággal határos létszintre degradálja az individuum belső világát. Nem így Weöres Sándor. Az ő költészete az individuum belső világának aktív, erkölcsi-esztétikai ön-

építését, egyszerre egyetemes és játékos kiteljesítését egy élet- és emberigenlés alapján, művészetteremtő erővel műveli. Hozzá kell tennünk: a konkrét társadalmi élet passzív szemléletének árán, az emberi lényeget transzcendentáló világnézet sugalmaival.

E példákkal nem az említett alkotókat, műveiket akarjuk „nivellálni", s még kevésbé sommásan „elítélni". Azt kívánjuk érzékeltetni, hogy tekintet nélkül a köztük meglevő lényeges szemléleti és műfaji különbségekre, megnőtt az ilyen típusú írói szemlélet iránt – nemcsak az érdeklődés, hanem – a kritikátlanság is. Ami csak végső soron köti össze őket – a személyiség vitathatóan izolált értelmezése –: éppen annak révén nőtt irodalomközéleti presztízsük. Weöres költészete például érdemben nem – akusztikája, megítélési hangsúlya azonban az elmúlt évtized alatt változott: kultusza alakult ki. S apologetikus, polgári tájékozódású tábora – akár Mészöly Miklósé, Pilinszky Jánosé vagy Tandori Dezsőé – annak a „balos"-teoretikus elégedetlenségnek is támogatására talált, amelyik a belső önépítésben a szocialista társadalom „meghaladási" irányát-lehetőségét látja, illetve amelyik a személyiség elszigetelődésének ábrázolásában, a „hallgatás"-ban „radikális" társadalomkritikai álláspontjának művészi igazolását véli felfedezni (Könczöl Csaba, Radnóti Sándor cikkei). S bár neveket, műveket eddig is csak illusztrációként említettünk, hadd jegyezzük meg: a legtöbb konkrét példát az ilyen típusú, eredetű megítélésmódosulásra lehetne hozni. Ezek pedig – ha rejtetten is – értékrend-eltolódásban összegeződnek.

A személyiség módosult helyzetének-ábrázolásának azonban nemcsak ilyen „távlatvesztésre" valló jelenségei mutatkoznak. A fiatal írók műveinek pozitív újszerűsége is minden bizonnyal ezzel az új helyzettel függ össze. Fiatalabb és idősebb generációk közt voltak és lesznek is szemléleti eltérések – ezek jellege, mértéke azonban mindig a társadalmi folyamatban bekövetkezett változások függvénye. Tagadhatatlan, hogy a mostani szemlélet- és hangvételkülönbség azzal arányosan nagyobb, feltűnőbb a korábbiaknál, amennyivel jelentősebb az eddigiekhez képest az a szakaszhatár, amely a szocializmus mai építését a szocializmus alapjainak lerakásától megkülönbözteti. A generációváltáshoz ma egy történelmi lépésváltás hasonlíthatatlanul nagyobb súlya is hozzáadódik. Az „újszerű" alapja az irodalom szempontjából – mint említettük – az egyes ember eddigieknél közvetettebb társadalmi meghatározottsága, kiszélesedett, összetettebb választási-állásfoglalási lehetősége és felelőssége. De ezt – bár irodalmunk egésze is érzékeli – különösen és erőteljesen azok a nemzedé-

kek érzékelik, amelyek az egyes ember viszonylag közvetlen társadalmi meghatározottságának, viszonylag közvetlen politikumhoz kötöttségének periódusait nem élték át. Éppen ezért erre a „fiatal" irodalomra különösen jellemző, hogy az egyes ember társadalmi-történelmi meghatározottságát elsősorban mint erkölcsi, életformabeli meghatározottságot éli át és ábrázolja. Náluk az élet „politikuma" is elsősorban mint erkölcsi minőség jelenik meg, s ezzel együtt a szocializmus ellen vagy mellett kérdése is erősebben „belsővé válik", olykor és látszólag szinte „egybeesik" a személyiség pszichikai-erkölcsi reflexiós világának dilemmáival, illetve a személyiség kiépítésének, belső-külső szabadságának kialakításigényével. (Mindez persze egyáltalán nem jelenti, hogy ez a generáció „erkölcsösebb", de azt sem, hogy „apolitikusabb".)

Ennek a sajátos helyzetnek egyik következménye, hogy egyfelől a fiatal írók művészi látásmódja viszonylag erősen különbözik az előző generációkétól, másfelől viszont egymástól való megkülönböztetésük nehéznek bizonyult: a fiatalok közt meglevő különbségeket az általánosan újszerű közös vonások jó ideig elfedték. Az irodalmi köztudat, az irodalomkritika, amely eddig a fiataloknak viszonylag zárt, karakterisztikus csoportokban sorjázó fellépéséhez volt „hozzászokva", ezért is állt egy ideig meglehetősen tájékozatlanul a kor szerint következő frissebb írórétegek „egymásba olvadó", „arculat nélküli" „tömegével" szemben. S csak a legutóbbi évek során, jóformán csak ma került-kerül sor az általánosan újszerű, közös jellemzők tudatosítására és csak ezzel együtt e „fiatal irodalom" belső tagozódásának differenciáló megítélésére.

Anélkül, hogy erre az egy mozzanatra akarnánk leszűkíteni a fiatalok általános jellemzését, az is kétségtelen, hogy mai irodalmunk egészében elfoglalt helyüket alkotói látásmódjuknak ez a „korszerűsége" határozza meg. Annak ellenére, hogy eddig inkább még csak jeles, de nem kiválókiugró teljesítményeket, műveket mutattak fel, a nemzedéki és a társadalmi változás egybeesése folytán eredményeik összege ma mégis nagyobb szerepet tölt be irodalmunk egészének jellemképében, mint a megelőző nemzedékeké a maguk idejében. Még hibáik, fogyatékosságaik szempontjából is, mert azok elsősorban nem „kezdő"-mivoltukkal, hanem az egész irodalmunkra kiható társadalmi szituációval függnek össze. Nemzedéki helyzetüknél fogva ugyanis épp ők vannak leginkább kitéve a „társadalmi meghatározatlanság" hiedelmének, illúziójának; a rossz kötöttségek, a szocializmussal össze nem egyeztethető jelenségek bírálata, a személyiség integritása alapján is érvényesített jogos erkölcsi elége-

detlenség náluk vált át legkönnyebben a társadalmi tekintet nélküliség anarchisztikus-önmegvalósító programjába; a morális tájékozódási igény náluk jár együtt leggyakrabban az erkölcs társadalmi kötöttségének fel nem ismerésével, elvesztésével vagy elhárításával. Szemléleti-művészeti megoszlásuk is nagyrészt ezeknek a pólusoknak az irányaiban mérhető.

A TÖRTÉNETISÉG

Természetesen „életveszélyes" lenne irodalmunk mai helyzetét doktriner módon vagy merő ötletek alapján jellemezni. Egyes jelenségeket vehetünk csak számba, anélkül, hogy azokat meggyőzően tudnánk összefüggésekbe rendezni. Annyi azonban bizonyos, hogy mai irodalmunknak a személyiség előtérbe kerülése mellett világosan érzékelhető másik jellemzője egy – a korábbi szakaszokhoz mérten nagyobb fokú – *történelmi érdeklődés*.

Tagadhatatlan, hogy különböző szemléletű, más-más generációkhoz tartozó, sokféle műfajú alkotók műveinek feltűnően nagy arányban közös jellemzője a múlt felé való tájékozódás. Költészetünkben érzékelhetően gyarapodtak a történeti-balladisztikus-folklorisztikus motívumok; a lírai szerepjátszás Weöres Sándornál történelmi színteret választ; fiatal költőink önkifejezése feltűnő, jellemző gyakorisággal keres formát, tartalmat a társadalmi-nemzeti emlékezés témáiból; fiatal prózaíróink regényei is szokatlan gyakorisággal játszódnak a közeli-távolabbi tegnap időiben; az újabb drámák növekvő sora támasztja fel a régi idők jelenét; prózairodalmunkban hullámként jelentkeznek a fasizmus üldözötteinek szörnyű élményekben fogant emlékei. Aligha pusztán divat a magyar nyelv, a népdal, a folklórhagyomány mozgalommá szélesedő ápolása, amely leghathatósabb társadalmi támogatását az irodalmi élettől kapja. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy az elődöket, ősöket, szülőföldet felidéző írói visszaemlékezések az utóbbi időben „rovatteremtő" erővel láttak-látnak napvilágot folyóirataink hasábjain, mint ahogyan például a *Kortárs* irodalomtörténeti hangoltsága sem vezethető le pusztán a tudósszerkesztő személyes érdeklődéséből.

Egy történelmileg oly fiatal társadalmi formációnak, mint a szocializmus, természetes „életjelensége", hogy erősödésének, fejlődésének arányában bejárja, feltérképezi, meghódítja, elsajátítja az emberiségnek és a nemzeti társadalomnak azt a történetét, amely egyben jelenének előtörténete is. Irodalmi életünk szóban forgó jelenségéről szólva is bizonyos,

hogy egészében társadalmunk fejlődésének egészséges kísérőjelensége, hogy legnagyobbrészt csupán formája a ma lényeges kérdései megközelítésének.

Mindez igaz, de mégsem ad meggyőző feleletet arra, hogy a múlt felé fordulás miért éppen napjainkban mutat ilyen feltűnő „sűrűsödést". Annak a meggyőződésnek az alapján, hogy az okot társadalmi-történeti helyzetünkben kell keresni, megkockáztatjuk: a jelenség mögött a „stabilizálódott" forradalom önismeretigénye és egységesülő társadalmunk új, szocialista tartalmú nemzeti önismeretigénye együttesen és – bár ellentmondásos – egységben munkál.

A mai – sokszínű – történelemidézés fő iránya mind a hatvanas évek erkölcs-hatalom konfliktusainak elvont (formális) történetiségét, mind a szkepticizmus groteszk történelemábrázolását meghaladja. Nem tartalmi-esztétikai részértékeit megsemmisítve, hanem azokon időszerűen túllépve.

Az egyik oldalon az irodalmi érdeklődés átváltott: a hatalom természetrajzának történelmileg formális kereteit mára érezhetően a *forradalmi* periódusok történetileg *konkrét* elemzése váltotta fel, s a hatalomgyakorlás aktuális emberi-erkölcsi értelmezése a korábbiaknál sokkal közvetlenebbül kötődik a történelem tényleges tanulságaihoz. A *Kegyenc,* az *Áruló,* az *Ötödik pecsét,* a *Saulus,* de még a legprogresszívabb *Szerelmem, Elektra* sok tekintetben formális, ürügy-történetisége helyett is ma az irodalmi ábrázolás a *forradalmi* (forradalom előtti-alatti-utáni) *helyzetek konkrétabb, tárgyszerű felidézésével* keresi a mára is vonatkoztatható erkölcsi-politikai tanulságokat. (Drámák: Illyés Gyula: *Testvérek;* Szabó Magda: *Az a szép, fényes nap;* Hernádi Gyula: *A tolmács;* Száraz György *Vezérkari főnök, A nagyszerű halál, II. Rákóczi Ferenc;* Sütő András *Csillag a máglyán, Egy lócsiszár virágvasárnapja* című drámáinak előadása. – Regények: Hernádi Gyula: *Vörös rekviem;* Dobai Péter: *Csontmolnárok;* Spiró György: *Kerengő;* Féja Géza: *Visegrádi esték;* Gáspár Margit: *Isteni szikra* stb.)

A másik oldalon – ahogyan az említett példák nagyrésze is mutatja – ez a társadalmi vonatkozásban konkrétabb megközelítés az eddigieknél nagyobb arányban-mértékben járt együtt a *nemzeti történelem* megjelenítésével. Jellemző, hogy a mindenkori embertelenség elítélését Moldova György a magyar történelem egy gyászos-hősies fejezetének hiteles feltámasztásával fejezte ki (*Negyven prédikátor*); hogy az egyik legtehetségesebb fiatal prózaíró is a magyar forradalom és szabadságharc tanulságait

az egykorú emigráció dokumentatív megjelenítésével formálta regénnyé (Dobai Péter: *Csontmolnárok*); hogy Weöres Sándor személyiségteremtő költői játéka is a magyar XVIII. század világában öltött formát, s talán még a mindig is tudatosan vállalkozó Illyés Gyula *Bánk bán*-átdolgozása sem véletlenül esik erre az időszakra. (És itt a felsorolásnak a korábban említett múlt és hagyományidézés általános jellemzésébe kellene fordulnia, azzal a kiegészítéssel, hogy az utóbbi években zajlott le – legnagyobbrészt az irodalmi élet fórumain – a „nemzeti vita", s jelent meg a Központi Bizottság mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösségnek *A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus időszerű kérdéseiről* szóló dokumentuma.)

Azaz: irodalmunk legnagyobbrészt művekben kifejezésre jutó történelemszemlélete a *forradalmiság* és a *nemzeti sajátosságok* konkrétabb megfogalmazásának irányába fejlődött. S éppen a történetiség e két oldalának (nem mindig, nem minden egyes alkotásban összefonódó, de) együttes érvényesülése okán mondhatjuk, hogy irodalmunknak ez a múlt felé való tájékozódása elsősorban a szocializmusra vall, hogy legjobb törekvéseiben a szocialista hazafiság objektív erősödését tükrözi és segíti.

E megélénkült tendencia mögött – egyelőre elemzésre várva – minden bizonnyal olyan időszerű kérdések is meghúzódnak, hogy a forradalom hogyan, mennyiben jelent szemléletileg újat: erőszakos jellege mennyire szükségszerű, milyen mértékig igazolt erkölcsileg; körülményei közt a legalitáshoz való ragaszkodás meddig illúzió. Főleg pedig: hogy a forradalom fennmaradása, céljainak megvalósítása mennyire megy illúzióktól sem mentes eszméinek rovására, illetve eszméinek gyakorlattá válása milyen külső-belső konfliktusokkal jár, milyen konkrét erkölcsi normákat követel; végső soron, hogy a szocializmus „nyugodtabban", reformokkal építkező szakasza mennyiben forradalom *is?* És – ugyancsak elemzésre várva – e tendencia mögött ott húzódnak mindazok az időszerű kérdések, amelyek társadalmunknak a mindennapi életben is érzékelhetővé vált egységesülési folyamatával függnek össze. Irodalmunk történelmi orientációjában a nemzeti tartalmak, formák, keretek előtérbe állítása: elemzésre váró tükre a szocialista tartalmú nemzeti egység ama megerősödésének, amelyet a munkásosztály és a szocialistává váló parasztság szövetsége, a párt szövetségi politikája, a szocialista demokratizmus jelentős fejlődése, a termelés, az ipar és a kulturális élet decentralizálódása, a kulturális forradalom mobilizáló, különbségcsökkentő hatása ma sokkal dinamikusabban határoz meg, mint eddig bármikor.

Irodalmunknak ez a történeti tájékozódása természetesen csak egészében, fő vonulatában tükrözi pozitív érvénnyel a társadalmi mozgás általános tencenciáit. Irodalmi életünk, irodalomkritikánk feladata a pontos marxista minősítés; annak a megállapítása, mi és mennyi ebből a hagyományorientáltságból, ami a ma önismeretigényének felel meg, ami történelmi helyzettudatunkat pontosabbá teszi, ami tegnap és ma közt szükségszerű és természetes folytonosságot teremt, ami – ha közvetetten is – a ma kérdéseinek megválaszolását segíti. Mert bizonyos, hogy egy nem tematikus, hanem világnézeti szempontú elemzés azt is kimutatná: mi ebben – az említett példáknál sokkal szélesebb körű – múltra orientáltságban a szocialista forradalomban való csalódottság visszavetítése; a nemzeti különállás nacionalista hangsúlya; a konzervatív társadalom- és erkölcsszemlélet, vagy múltba menekülő közöny, individualizmus. S azt sem felejthetjük el: a tegnap és a ma összevetésének tanulságai csak segíthetik, de sohasem pótolhatják a jelen közvetlen birtokbavételét.

A JELEN KÖZVETLEN ÁBRÁZOLÁSA

Mint az eddigiekből is kitűnt, mai irodalmunk néhány szembeötlő vonását kívánjuk jellemezni, leírni. De sem a személyiség előtérbe kerülését, sem a történeti tájékozódást nem tekintjük valami „önmagában vett" jónak vagy rossznak, hanem olyan többé-kevésbé újszerű, általános jellemzőnek tartjuk, amelyen belül – generációs megkötöttségek nélkül – egyaránt érvényesülhetnek egyfelől realista, szocialista realista, másfelől polgári humanista vagy erősen vitatható szemléletek. Semmiképpen sem volna helyes valamely jelenséget, tendenciát önmagában privilegizálni, egyedül korszerűnek kikiáltani. Ez gazdag, sokszínű kibontakozásra hivatott irodalmunk elszegényesítésének veszélyét hordaná magában, illetve folytonosságának kétségbevonásához vezetne. Ezeknek az irodalmi jelenségeknek a tudatosítása azonban már csak azért is elengedhetetlen, hogy szemléleti, művészeti megítélésük során időszerű társadalmi vonatkozásaikat szem előtt tarthassuk.

A társadalmi valóság különböző művészi ihletettségű megközelítéseinek elvi egyenrangúsága alapján ugyan, mégis különös hangsúllyal kell szólni irodalmunknak ma is legjellemzőbb áramlatáról. Arról, amely mind a személyiség előtérbe kerülését, mind a forradalmiság és az egységesülési folyamat érzékelését mai életünk közvetlen ábrázolásában fejezi ki; amelynek alkotói módszere, hogy az ember belső, erkölcsi-szellemi

világát *egyidejű* és *konkrét* társadalmi meghatározó tényezőivel együtt, velük kölcsönhatásban *ábrázolja*. Ez a közvetlen társadalomábrázolás sem jelent önmagában eszmei-esztétikai kitüntetettséget; szocializmustól idegen vagy akár ellenzéki szemléletek hordozója is lehet. Az azonban kétségtelen, hogy a szocialista elkötelezettségű, a társadalmi-közéleti érdekeltségű, realizmusigényű alkotói szemlélet és magatartás jellemzően vonzódik hozzá.

Ezt az irodalmat *általában* az a *realista* alkotói szemlélet jellemzi, amely tudja, hogy az ember közösségi lény, hogy az ember másokhoz való viszonyában az, ami; hogy személyes boldogulása és önmagáért való felelőssége nem választható el, szoros kölcsönhatásban van mások boldogulásával és azok őérte viselt felelősségével. Ez a belső szemléleti tartalom a közvetlenül közéleti érdekeltségű írók jelentős hányadánál az *önkifejezés* során azoknak a konkrét körülményeknek, emberi kapcsolatoknak az *ábrázolásába* torkollik, amelyek közt az egyes ember él. Ez pedig a szocialista társadalom egész rendszere – úgy, ahogyan az a mindennapi életben megjelenik. S ez jellemzi ezt a tendenciát *különösen*.

Itt a realizmusnak az a jellemző módszere, hogy az egyént, annak belső világát mindig másokkal, a társadalommal, az egyes ember társadalmi-történelmi helyzetét a mindennapok helyzeteivel köti össze, ma különösen időszerű jelentőségre tesz szert – és éppen a „témaválasztás", az egyidejű társadalomábrázolás révén. Nem pusztán azért, mert eleget tesz a mindenkori olvasó legtermészetesebb igényének, hogy ti. önmagát önnön életének helyzetei és problémái közt lássa, ismerje fel. Hanem ettől elválaszthatatlanul azért, mert módszere *és* témaválasztása miatt különösen alkalmas (nem az egyén viszonylag közvetlen történelmi meghatározottságának és történelmi felelősségének, hanem) az egyén *hétköznapi* szituációinak, *„alkalmi"* döntéseinek, választásainak ábrázolására. Arra, hogy éppen a művészi általánosítás révén a *közönséges*", a „mindennapi" ember „jelentéktelen" küzdelmeit, örömeit és bánatait kiemelje a „szürkeségből", s olvasóját a művészet mással nem pótolható erejével ébressze rá, hogy vágyai és kötöttségei, szenvedélyei és félelmei, erkölcsi-magatartásbeli válaszai ma is – *és éppen ma* – igenis jelentőséggel bírnak. Ennek az irodalmi látásmódnak a korszerűsége épp abban van, hogy a múltban viszonylag közvetlenül motiváló társadalmi-történelmi indítékok közvetettebbé és sokoldalúbbá válása idején – tehát *ma* – elsőrendű fenntartója lehet (s nagyrészt az is) a társadalmi-történelmi tudatosságnak, annak, hogy a szocializmus építése során a „hétköznapok forradalmát" éljük.

Egyén és közösség viszonya itt konkrétan a szocializmushoz van kötve; itt közvetlenül arról van szó, hogy az egyes ember hogyan él a szocializmusban, mit kap a szocializmustól, és maga, mindennapi életének különböző területein, hogyan hat rá vissza, maga is hogyan alakítja azt. Ez az ábrázolási mód ezért a legalkalmasabb mindenfajta elidegenedés leküzdésének támogatására. Minden helyzete emberi helyzet: emberi cselekedetek, magatartások egymásrahatásának következménye, s legyenek azok bármennyire kétségbeejtőek vagy tragikusak – az ábrázolási mód magában foglalja emberi feloldhatóságuk ígéretét. Konkrétan: a szocialista társadalomnak azt a történelmileg igazolt ígéretét, hogy a szocializmus belső ellentmondásainak feloldása önnön fejlődése-fejlesztése révén lehetséges. Az, hogy a mi társadalmunk a világtörténelemben mindeddig a leginkább közösségi, leginkább igazságos társadalom, amelyben statisztikailag is mérhetően leginkább esik egybe az egyes emberek és a közösség érdeke – mint hit, meggyőződés, mint elkötelezettség, mint szemlélet hatja át ezt az irodalmat. Az irodalomnak azonban nem ennek illusztrálása, hanem ennek aktív képviselete a feladata. Az irodalomnak az a társadalmi szerepe, hogy lelkileg-szemléletileg mozgósítson, hogy jó értelemben nyugtalanítson, ösztönözzön. Hogy az érdek- és életfelfogás-*ütközéseket* hozza felszínre és értelmezze; hogy azokról beszéljen, akik még nem találták meg a maguk jogos igazát, s az okokról, hogy miért van ez így; hogy megmutassa az önzés, a kicsinyesség, a hatalommal való visszaélés, a bürokratizmus, a kényelmesség, a lustaság és a nemtörődömség szocializmussal össze nem egyeztethető jelenségeit, s a velük való küzdelmet is úgy, ahogyan az a mindennapokban folyik, nemcsak sikerrel, hanem kudarcokkal is, s ha sikerrel: nemegyszer tragédiák árán, vagy éppen a józan ész rovására – komikusan.

Ezzel függ össze, hogy ez az irodalom legnagyobbrészt *kritikai* hangsúlyú. Éppen a szocialista társadalomba vetett hit (vagy az alapvető céljaival egyetértő politikai igenlés) következménye, hogy ez az irodalom nem a szocialista társadalmi rendszert, hanem az attól elmaradó vagy attól idegen jelenségeket, élet- és magatartásformákat, szemléletet és erkölcsöt bírálja – a szocialista ember és a szocialista társadalom továbbfejlődése *érdekében*. Ennek az irodalomnak nem annyira hősei, mint inkább szemlélete, nem annyira közvetlen ember- és társadalomképe, mint inkább ember- és társadalomeszménye pozitív, nem az adott helyzetet, hanem a szocialista fejlődés dinamikáját látja optimistán. De mert mindez együttesen, egymást áthatóan van jelen és hat a művekben: ezt a

kritikai hangsúlyt semmiképpen sem lehet és szabad valamiféle negativizmussal azonosítani. (Nem azt állítjuk, hogy ebben az irodalomban nincs az ábrázolás erejéig is „képviselete" társadalmunk pozitív erőinek, sem azt, hogy ez az irodalom is ne volna adós a példaadó életek, jellemek nagyobb arányú ábrázolásával.)

S tegyük mindehhez hozzá: *ez* az irodalom – éppen mert az embert közösségi lénynek tekinti, s mert mindennapi élethelyzeteiben ábrázolja – visz el a leginkább a társadalmi és a termelő munka, a dolgozó ember, a parasztság, a munkásosztály világába. (Hangsúlyozottan nem a teljesség igényével, még kevésbé „besorolásként": Balázs József, Baráth Lajos, Bárány Tamás, Bertha Bulcsu, Czakó Gábor, Csaplár Vilmos, Csák Gyula, Csurka István, Dobozy Imre, Fejes Endre, Fekete Gyula, Fenákel Judit, Gáll István, Galgóczi Erzsébet, Galambos Lajos, Jókai Anna, Kertész Ákos, Marosi Gyula, Mocsár Gábor, Molnár Géza, Simonffy András Raffai Sarolta, Szekulity Péter, Thiery Árpád, Tóth Béla, Végh Antal, Vészi Endre és mások prózájára, drámájára; Apáti Miklós, Baranyi Ferenc, Benjámin László, Garai Gábor, Kiss Benedek, Ladányi Mihály, Utassy József, Veress Miklós és mások lírájára gondolok elsősorban.)

Ez a közvetlenül valóságérdekű irodalom több okból érdemel nagyobb figyelmet. Az irodalmunk egészét ért veszteségek nagyrészt ezt a tendenciát sújtották (Darvas József, Erdei Ferenc, Gerelyes Endre, Kamondy László, Lengyel József, Németh László, Sarkadi Imre, Simon István, Sipos Gyula, Szabó István, Szabó Pál, Urbán Ernő, Váci Mihály, Veres Péter halála). Ennek a tendenciának ugyanakkor irodalomközéleti megítélése is rendkívül kiegyensúlyozatlan. Az egyik oldalon a személyiséget és a közösséget, az önmegvalósítást és a közéletiséget szétválasztó-szembehelyező szemléletek „sematizmust" suttogva kompromittálják és lebecsülik ezt a törekvést, mások viszont – általánosító módon – politikai ellenzékiséget gyanítanak társadalomkritikai hangsúlyaiban; ismét mások pedig szemléleti differenciálás nélkül, művészi színvonalengedmények árán is „teljes irodalompolitikai és irodalomkritikai támogatást" reklamálnak számára.

Az irodalompolitikának és az irodalomkritikának valóban egyik elsőrendű feladata ennek a legnagyobbrészt szocialista szemléletű, realista, elkötelezett irodalomnak a támogatása. Ennek azonban egyszerre kell jelentenie a polgári szinezetű lekicsinyléstől és a vulgarizáló „támogatástól" való megvédését. Mindenekelőtt pedig: alaposabb, gondosabb elemzését. Eredményeinek hangsúlyosabb felmutatása a valóság változásaival

lépést tartó újszerű, mára való vonásainak kiemelését követeli meg. S főként meg kellene mutatni azokat a szemléleti-művészi problémákat, amelyek – elsősorban a tárgyias műfajokban – nehezítik egy átalakulóban levő társadalom egyidejű, konkrét ábrázolásának egyetemes emberi érvényre emelését, esztétikailag magasrendű általánosítását. (Elsősorban objektív okokra vezethető vissza, hogy ennek a közvetlen valóságfeltáró irodalomnak egyes, de jellemző rétegei riportok, illetve riportfogantatásúak, illetve hogy egy meglehetősen empirikus-naturalisztikus mindennapiság jegyében vannak megformálva. Mint ahogyan az sem véletlen, hogy a *Magyarország felfedezése* című sorozat egy-egy kitűnő kötete – általában az irodalmi szociográfia esztétikailag csak részben formált tudósításai a mai valóságról – nemegyszer méltán nagyobb társadalmi érdeklődést keltettek mint a kifejezett szépirodalom.) S végül itt sem szabad elfeledkezni arról, hogy a maiság és a közéletiség nem önmagában mérce és érték, hogy adhat és ad – még közösségi igényű szemlélet alapján is – rossz, romantikus válaszokat; népközelsége együtt járhat és jár is olykor a munkásosztály szektásan leszűkített vagy a népet a parasztsággal (adott esetben a régi parasztsággal) azonosító szemlélettel, társadalmi érdekeltsége összefonódhat politikai ellenzékiséggel.

A „JELLEMZŐK" ÉS A FOLYAMAT

S itt mindenképpen egy rövid, emlékeztető kitérőt kell tenni. Ama törekvésünk, hogy néhány jellemzőt kiemeljünk, azzal járhat, hogy elhomályosodik ezeknek a jelenségeknek a kölcsönhatása, az a tény, hogy az irodalmi folyamatban ezek a tendenciák áthatják egymást.

Ha arra kíséreltük meg felhívni a figyelmet, hogy mai irodalmunk *eltér* a hatvanas évekétől, azt azon az áron tettük, hogy elfedtük a mával összekötő *folytonosság* szálait. A személyiség előtérbe kerülését csak néhány jellemzőnek vélt jelenséghez kapcsoltuk – de hogyan lehetne ezt elválasztani akár a „történetiségtől", akár a „közvetlen valóságábrázolástól"?

Az öregedés legintimebb világáról vajon azért születhettek ma olyan kitűnő könyvek, mint Illyés Gyuláé, Déry Tiboré (*Kháron ladikján, Kedves bóper*), mert a személyiség „előtérbe került", vagy mert más-más módon, de mindketten a közösségi emberi kapcsolatok révén küzdöttek meg az öregséggel? Kertész Ákos *Makrá*ja kevésbé lenne „közéleti" azért, mert a személyiség gazdag és bensőséges világán át érezteti egyén és mai társadalom kapcsolatát? Vagy Gáll István *Az öreg*je azért, mert korábbi

regényeinek szélesebb társadalomrajzát egy bensőséges helyzetű jellempár kapcsolatának ábrázolásával váltotta fel? S ki tudná megmondani, hogy például Vas István önmagát is kíméletlenül boncoló emlékezéseit a személyiség önmegfogalmazása vagy a társadalmi, történelmi, politikai, szellemi viszonyok közéleti érzékenységű megelevenítése jellemzi-e jobban? A *Csillag a máglyán* a forradalom törvényszerűségeit elemzi-e, vagy a forradalom és a személyiség viszonyát? Vagy „hova tegyük" annak a Juhász Ferencnek a költészetét, aki a természetben, a világegyetemben keresi az élet helyét, de mindig kifejezve, hogy ez az élet társadalmilag, nemzetileg, osztály szerint kötött, emberi lét? Vagy Nagy László költészetét, amely a mai parasztság történelmi emlékezetű, közösségi-erkölcsi tudatának egy rendkívül erős személyes lírai jellembe formált megszólalása? S ezeket a kérdéseket tulajdonképpen minden illusztrációt szolgáló mű- és névlista szereplőivel kapcsolatban is el lehet mondani.

S még egy megjegyzést: a kiemelések – jellemzések, azaz közvetve sem kétségbevonásai más, esztétikailag érvényes megközelítési módoknak. Van s legyen továbbra is „elvont történetiség", hiszen – ahogyan pl. Mesterházi Lajos *Prométheusz-rejtélye,* Gyurkó László *A búsképű lovag*ja is bizonyítja – alkalmas arra, hogy a szocializmus mai problémáit szocialista módon közelítse meg. A „groteszk" történelemábrázolás is, ha harmonizál a történelmi szituáció jellegével, mindig adhat olyan kitűnő elbeszélést, drámát, amilyen például Örkény István *Tótékja* volt – és így tovább. Az élet írói megközelítési módjainak ennyiben nincs hierarchiája, ennyiben épp az irodalom ama gazdagságának zálogai, amely magának az életnek a sokarcúságát, sokoldalúságát tükrözi. Más kérdés, hogy az irodalmi ábrázolás gazdagsága sohasem azonos az érték-anarchiával; hogy a *mérték* minden esetben a társadalom- és emberábrázolás „helyességén", valósághoz való viszonyán múlik, ami elválaszthatatlan a valóság esztétikai, művészi elrendezésének, „újrateremtésének" szervezőerejétől, az alkotói világnézettől.

Ezt a kitérőt nemcsak az esetleges félreértések elkerülése érdekében tettük. Hanem azért is, hogy kifejezésre juttassuk: irodalmunk mai helyzetének ilyen jellemzés-kísérlete módszertanilag milyen „elaprózásra" kényszerül. Minden bizonnyal a szerző személyes felkészültségének, fogyatékosságának okán is. De azért is, mert irodalmi tudatunk – elsősorban irodalomkritikánk – adós mai irodalmunk összefüggő jellemzésével.

Ebből a mégoly vázlatszerű jellemzésből is kitűnik: az irodalmi folyamat érzékeli és zömében segíti társadalmunk mozgását, fejlődését. De az is, hogy ma nincsenek igazán elevenbe vágó, a társadalmi-történelmi helyzet lényeges kérdéseit esztétikailag kiugró érvénnyel, meggyőzően megragadó művek, tendenciák. Ilyen helyzetekben megnő az irodalmi tudat – az irodalomesztétika, a kritika, a művön kívüli írói vélemények és az olvasói reflexió – jelentősége.

Utaltunk arra, hogy a hatvanas évek irodalomközéleti vitáinak középpontjában a realizmus kérdése állt, az elvi-tartalmi problémák esztétikai formát öltöttek. Ma e téren is más a helyzet. Az irodalmi élet vitáinak középpontjában ma sokkal nagyobb arányban és nagyobb közvetlenséggel, ideológiai, társadalompolitikai kérdések állnak. Érthetően, mert ezek a lényeges társadalmi változásokkal függnek össze. Ezért szükségesek és hasznosak a viták a nemzeti kérdésről, a gazdaság és a kultúra viszonyáról, a népesedésről, a szocialista demokratizmus, a szocialista életmód és erkölcs kérdéseiről. Megfelel ez közéleti érdekeltségű irodalmunk hagyományainak is: segítő részese társadalompolitikai gondjaink megoldásának, kifejezője az irodalmi életen belüli politikai egységnek és ideológiai vitának, segítője a szövetségi politika egységerősítő érvényesítésének, s eredményeivel az alkotói magatartásra is jótékonyan hat vissza.

Mégis az a meggyőződésünk, hogy – nem ezzel ellentétben, hanem ezt kiegészítően, az egyoldalúságot megszüntetve – az irodalmi életnek, tudatnak többet kellene foglalkoznia *magával az irodalommal;* nagyobb gondot kellene fordítania az irodalomra mint művészetre. Nem felejthetjük el, hogy a társadalom elsősorban alkotásokat vár az irodalomtól; hogy a művek mással nem pótolhatók; hogy az írók közéleti szerepe, jussa elsősorban alkotó-mivoltukon alapszik. Amennyire örvendetes, hogy jelentős marxista irodalomtörténészeknek, kritikusoknak átfogóan kifejtett nézeteit ismerhetjük politikai-ideológiai, társadalompolitikai kérdésekről, annyira sajnálatos, hogy korántsem rendelkezünk ilyen szintű, alaposságú elemzésekkel az irodalmi folyamatról, az irodalom és a valóság viszonyáról. A párt, a magyar társadalom a következő kongresszus alkalmával nem – vagy nem csak – azt fogja kérdezni, hogyan áll az irodalmi életben az általános ideológiai, társadalompolitikai, művelődéspolitikai kérdések vitatása, hanem hogy milyen műveket tett le az irodalom a nép asztalára.

Félreértés ne essék: egyáltalán nem arra gondolok, hogy ezek az egész közéletünk, szellemi és irodalmi életünk szempontjából olyan fontos társadalmi kérdések háttérbe kerüljenek. De arra igen, hogy sokkal inkább *a maguk helyén* vetődjenek fel, mindenekelőtt az alkotások kapcsán, esztétikai összefüggésekben; mint *az irodalom és a valóság viszonya*, mint a marxista esztétika, kritika időszerű, elvi, tartalmi kérdései kerüljenek mérlegre.

Az irodalmi közélet szó- és sajtóbeli fórumain sokoldalúbban, intenzívebben kellene tudatosulnia a XI. kongresszus alapkövetelményének: hogy ti. az irodalom a szocializmus építésének alapvető, központi kérdéseit ragadja meg, hogy alkotásainak világában ezek kapjanak, s ezekkel együtt a dolgozó emberek millióinak mindennapi élete kapjon, jelentőségével arányos teret. Irodalmi életünknek az irodalom társadalmi szerepe és belső fejlődése érdekében is tudatosabban kellene szem előtt tartania azt a mozgó, fejlődő életet, amely művészetének tulajdonképpeni tárgya. A XI. kongresszus – ma elsősorban gazdaságpolitikai – feladataink megoldási irányait úgy jelölte ki, hogy ezzel egyidejűleg és ezzel kölcsönhatásban erősödjenek társadalmunk szocialista jellemzői, a szocialista tulajdonviszonyok, a munkásosztály, a párt vezető szerepe, a munkás-paraszt szövetség, a szocialista demokratizmus, a szocialista tartalmú nemzeti egység. Az irodalomnak nyilván nem az a feladata, hogy ezeket a politikai, gazdaságpolitikai, társadalompolitikai terminusokkal jelölhető mozgásokat közvetlenül tükrözze. Az azonban mindenképpen feladata, hogy ezeknek a folyamatoknak milliók által cselekvően átélt emberi-morális vonatkozásait ábrázolja, e folyamatok belső emberi kihatásainak konfliktusait, tragédiáit és győzelmeit tükrözze, hogy a maga sajátos és mással nem pótolható eszközeivel a fejlett szocialista társadalom építésének központi kérdéseit – egyszersmind nemzeti életünk központi kérdéseit – ragadja meg. Ebben áll az irodalom felelőssége, elsősorban ennek felismerésén múlik egysége, ennek a feladatnak a teljesítése erősíti társadalmi tekintélyét.

S az irodalomkritikának is – mutatis mutandis – ugyanez a feladata. A kritika nem „oka" az irodalom „elmaradásának", a kritika nem „pótolja" az irodalmat – maga is ugyanazokkal a nehézségekkel, a sokban új valóság birtokbavételével s az azzal összefüggő szemléleti problémákkal küzd (tegyük hozzá, ugyanolyan viszonylagos eredményekkel is, mint maga az irodalom). Feladata is nyilvánvalóan az, hogy nem „íróasztalnál", hanem a társadalmi mozgásnak, a társadalmi, társadalompolitikai,

erkölcsi-tudati összefüggéseknek és az irodalmi folyamatnak az egymásra vonatkoztatott figyelembevételével a marxista esztétika alapkategóriáit – a pártosság, a népiség, a realizmus tartalmait – korszerűsítse.

Csak így követheti érzékenyen, ítélheti meg helyesen az irodalmi folyamat módosulásait; különböztetheti meg hitelesen az új tartalmak révén jogosan újszerű formákat a „művészeten belüli forradalom" üres formalizmustól; küzdheti le saját területén is az áltudományos formalizáló iskolák vagy a kritikát „művészetnek" deklaráló nézetek egymást erősítő hatását; fogalmazhatja meg irodalmunk szocialista realista, realista vonulatának pontosabb kritériumait, és rajzolhatja újra (gyűjtőszóval) dekadens tendenciáinak határait; állíthatja helyre, alakíthatja orientáló hitelességgel irodalmunk szocialista értékrendjét.

S a közvéleménynek, az olvasók véleményének – az irodalmi tudat e szerves tényezőjének is – ebben az alapvető feladatában kell támogatnia, segítenie az irodalmat. A közvélemény a maga jogos igényeit az irodalom sajátosságainak figyelembevételével, jogos kritikáját az irodalom eredményeinek ismeretével, az érthetőség követelményét a maga irodalmi önművelésének követelményével összekapcsolva juttassa kifejezésre. Azzal a türelemmel, segítő megértéssel, azzal a *bizalommal,* amelyre irodalmunk eddigi eredményeivel is rászolgált, s amelyet – ahogyan a nemrég lezajlott írószövetségi közgyűlés is tanúsította – társadalomszolgálatának eltökéltségével mindenképpen kiérdemel.

(Társadalmi Szemle, 1976. 8–9. sz.)

PÁNDI PÁL / *Az irodalomtörténet „válsága" és az értékszemlélet*

I. Elöljáróban meg kell magyaráznom, miért tettem idézőjelek közé a *válság* szót. A tárgyilagos szemlélő nem tagadhatja, hogy irodalomtudományunk termése az elmúlt két vagy három évtizedben sokkal gazdagabb, mint az azt megelőző korszakban; monográfiák, tanulmánykötetek imponáló sorozatai jelennek meg; a kritikai kiadások mennyisége és színvonala emelkedő tendenciát mutat; az egyetemi, főiskolai és intézeti státushelyek nagy száma beszédes érv azokkal szemben, akik tudományágunk lebecsüléséről szólnak; a külföldi kapcsolatok kiterjedése a magyar irodalomtörténet-írás gyarapodó tekintélyét is jelzi. S ha mindehhez hozzátesszük, hogy sikeresen halad előre a magyar klasszikusok kiadása, továbbá jelentősek a népszerűsítő munka eredményei (TIT, tévé, rádió), akkor egyszerűen lehetetlen a szó megszokott értelmében válságról beszélni.

A „válság"-jelenségek azonban mégis mutatkoznak, s ezekkel szembe kell néznünk. Minden elméleti körülményeskedés nélkül, pusztán a praktikum szempontjából jelzek itt egy problémát. Ismeretes, hogy középfokú oktatásunkban zsugorodik a magyar irodalom tanítására fordított idő. Ma már érettségizhet úgy bárki, hogy nem ismeri Kármán József vagy Verseghy Ferenc nevét, nem olvasott egyetlen sort sem Tersánszkytól vagy Füst Milántól, sőt újabban Eötvös műveiről sem kell kötelező ismereteket szerezni. Nem szólva arról, hogy olyan költők, mint Szép Ernő vagy Somlyó Zoltán, Dutka, Dsida vagy Nagy Zoltán teljesen kívül rekednek fiataljaink ismeretkörén. S a *tegnapi* fiatalok a *mai* felnőttek, tehát arról van itt szó, hogy felnőtt közvéleményünknek tekintélyes része nem is tud a magyar irodalom jelentős pástjairól; ezek a területek lassan-lassan kihullanak a közismeretből. Csak a XVIII. század végéről, a XIX. század első feléről szólva elmondhatjuk, hogy Bessenyei ma már alig tartozik az ismert szerzők közé, a húsz-harminc-negyven évesek között mind kevesebben ismerik Rájnis vagy Baróti Szabó nevét és művét, kikopik a tudatból mindaz, amit Fazekas a *Lúdas Matyi*n kívül írt, meg-

hökkentően hiányosak az ismeretek Kazinczyról, eltűnt Fáy András, eltűnik Jósika Miklós, kevesen tudnak Tompáról s még kevesebben a tanulmányíró Bajzáról, Erdélyiről, Henszlmannról. Bizonyos visszaesés is mutatkozik e tekintetben: a felszabadulás után a demokratikus irodalomtörténet-írás jelentős tette volt Eötvös méltó belehelyezése a magyar közép- és felsőoktatás tantervébe, ahonnan most Eötvös kiszorulóban van, vagy már ki is szorult. Szellemi kincstárunkat gazdagította a marxista filozófiatörténet Erdélyi felfedezésével – de hány magyar szakos egyetemi hallgató ismer ma már Erdélyi-szövegeket? A sort kínos hiányjelzésekkel lehetne folytatni, ám nem a drámai fokozás a célom, hanem e jelenség egy szociológiai vetületének a jellemzése.

AZ ÉLTETŐ KÖZEG

Nem kívánom lebecsülni az irodalmi ismeretterjesztés iskolán kívüli formáit és alkalmait, ám meggyőződésem, hogy a közismereti anyag alapozása, zömének megszerzése az iskolában történik. Ezen a folyamaton valamelyest módosított a televízió, de nem olyan mértékben, hogy a mechanizmus fő irányát megváltoztatta volna. Ha pedig az iskolai irodalomoktatás tematikája összeszűkül, szükségképpen szűkül a magyar irodalomra kiterjedő közismereti anyag is. Sok egyéb szempontot mellőzve itt arra utalnék, hogy ez az összeszűkülés érzékenyen érinti az irodalomtörténet-írás művelőit, magának az irodalomnak a társadalmi helyzetét. Amíg ugyanis a tágabb körű iskolai irodalomoktatás a tudományos kutatómunkának viszonylag széles körével hozta kapcsolatba az igényesebb és középigényű tanári gárdát, ez a kapcsolat a változó helyzetben *lazábbá*, esetlegessé válik, megszűnik az a *szükségesség*, amely korábban az *érdek erejével* kötötte a tanárokat a szaktudomány új és új eredményeihez.

Ne essünk azonban túlzásba. Abszolút értelemben, társadalmunk szocialista demokratikus szellemi tendenciái eredményeként növekedett az irodalom (s benne a klasszikusok) iránti érdeklődés. Semmi kétség benne, hogy ma hasonlíthatatlanul többen tudnak Illyésről, Déryről vagy akár Csokonairól, Berzsenyiről, mint a harmincas-negyvenes években. De relatív értelemben a demokratikus növekedéssel nem jár együtt *arányos* irodalomismereti növekedés, a középfokú oktatásban pedig abszolút értelemben is csökkent az irodalomra fordított tanrendi figyelem. (Nem egyszerűen az oktatásügy irányítóit hibáztatom ezért, s még csak azt sem

feltételezem, hogy a világirodalmi ismeretek kitágítása befolyásolja károsan a magyar irodalom helyzetét az iskolákban. Bonyolultabb, komplex problémáról van itt szó, amely az oktatás egészét érinti, s amelybe itt nem kívánok belebocsátkozni.)

A fent említett csökkenés következtében tehát lazult az irodalomtanárok és az irodalomtörténészi munka állandó kapcsolata, azaz megritkult az a *közeg*, amely évszázada természetes befogadója az irodalomtörténészi munkának. Nem állítom, hogy csakis a tanárok alkotják ezt a közeget; régebben is, ma is kiegészült ez érdeklődő írókkal, könyvtárosokkal, kulturális tisztségviselőkkel, magánkutatókkal stb. De az irodalomtörténet-írás éltető közege zömben mindig a középiskolai (és alsó- és felsőoktatási) tanári gárda volt. Ezt a gárdát – mint említettem – szakmai, egzisztenciális érdek fűzte a szakirodalomhoz, ha minimális igényt táplált saját munkája iránt.

Szólnom kell itt egy élményemről, amely voltaképpen elindítója ennek a gondolatmenetnek. A budapesti tudományegyetem bölcsészkarán tanári továbbképzés is folyik, amelynek résztvevőit a kar oktatói – évente egy-két alkalommal – tájékoztatják a szakirodalom legújabb eredményeiről. Amikor legutóbb e kötelességemnek igyekeztem eleget tenni, az előadást követő beszélgetésben egy kolléga megjegyezte: oly mértékben redukálódott a középiskolai irodalomoktatás anyaga, hogy ezt a kurzust „továbbképzés" helyett inkább „visszaképzésre" kellene felhasználni, hogy javaslatokat kapjanak a csökkentés módozatainak kimunkálásához. Fájdalmasan ironikus megjegyzés volt ez, de mélyén igazság háborgott.

A tudományágunkat körülvevő szakmai közeg megritkulása óhatatlanul azzal a következménnyel jár, hogy csökken az oxigén a szakmai berkekben, eluralkodnak a befeléfordulás veszélyei, a teljesítmények megméretése sokkal szűkebb mérlegeken történik, mint korábban, emelkedik a csoportosulási hajlam, terjed az ezoterizmus és így tovább. Nem akarom ezt a folyamatot sem részletezni, sem sötétebbre festeni a valóságosnál, elég legyen még annyit megjegyeznem, hogy tudományágunk megnövekedett művelési lehetőségei (sorozatok, folyóiratok!) és redukálódott szakmai közege között feszültség támad, s ennek következtében akadozik a tudományág demokratikus, egészséges fejlődésének, önfejlődésének menete is. (Ilyen negatív következmény például az egyetemek tudományos szervezési-publikálási lehetőségeinek aránytalan összezsugorodása az intézet tág lehetőségei mellett.)

II. Toronyiránt haladva most már a gondolatmenetben, számos reális problémát félretolva, kikerülve, egyetlen kérdésre irányítanám a figyelmet. A fent jellemzett helyzetben, tehát az anyagredukálás körülményei között, a figyelem egyre inkább a csúcsokra irányul, a legnagyobb alkotói egyéniségekre, s mindinkább halványulni kezdenek a közismeretben az irodalom második vonalának vagy akár első vonalának (gondoljunk az Eötvös-ügyre!) jellegzetes és fontos egyéniségei. Nem is szólva a folyamatok szempontjából jelentős vagy egy-egy megnyilatkozásukkal fontos alkotókról (gondoljunk például Teleki Lászlóra vagy Garayra). Talán fölösleges szót vesztegetnem arra, hogy nem a csúcsok ellen irányul mondandóm, nem a csúcsok tekintélyét kívánom megnyirbálni. Viszont kétségtelen tény az, hogy ilyen körülmények között:

a) Különösen az irodalom korábbi századainak szemléletében (ideértve a XIX. századot is) eltűnnek az értékkülönbségek, nincs „szem" a jelentős, jó és közepes vagy éppen gyenge alkotások felismeréséhez. Eluralkodnak a felsőfokok mind az oktatásban, mind a mindennapok közismereti anyagában (amihez hozzájárul évforduló-ünnepléseink rendszerének nem mindenben egészséges alakulása) – azaz a mindennapok emberének (diákjának) szemléletében nincs olyan felület, amelyhez szervesen hozzákapcsolódhat az árnyalatokat, értékdifferenciákat figyelembe vevő irodalomtörténészi munka.

b) Ez a folyamat óhatatlanul oda vezet, hogy szakadás következik be *portré* és *folyamat* között, *műközpontúság* és *történetiség* között. Megkockáztatom azt az észrevételt is, hogy míg a marxista irodalomtörténet-írás vulgáris szociológiai eltorzulásának időszakára (tisztelet a kivételnek!) a történetiség egyoldalú alkalmazása volt a jellemző, az egyoldalú revízió, a neoformalizmus, a strukturalizmus divatjának eluralkodása idején a műközpontúság egyoldalú érvényesítése volt tapasztalható. Ez a fogalmazás talán fölöslegessé teszi annak kifejtését, hogy az irodalomtörténet-írói munkában nem fogadhatjuk el teljes értékű munkának a műközpontúság nélküli történetiséget és a történetiség érvényesítése nélküli műközpontúságot.

c) További szükségszerű következménye e folyamatnak a formalizmus (akár a szándéktalan formalizmus) eluralkodása, a szubjektivizmus térhódítása, az irracionális esztétikai mérlegelés előretörése. Viszonyaink között ez az előretörés természetesen nem lehet parttalan, hiszen elég

széles réteg marxista ismeretei akadályozzák a nyílt, zavartalan önleleplező megnyilatkozásokat. Gyakran találkozunk azonban az eklekticizmus jelenségeivel, amikor is formalista lényegű műmegközelítések párosulnak marxista terminus technicusokkal. De ne gondolja senki, hogy a formalizmussal (és eklekticizmussal) szemben annak idején biztos óvszert jelentett a vulgáris szociológiai irodalomszemlélet. A maga módján a formalizmusnak egy változatát képviselte az is, hiszen az egyoldalú történetiség vagy ökonomizálás is a mű lényegének kikerüléséhez, a műalkotás héjához vezet csak el, s nem az alkotás totalitásához.

Az eddig elmondottakból – szűken számolva is – legalább három dolog következik. Az *egyik:* munkánk során a történetiség és műközpontúság egységes, dialektikus érvényesítésével kell megragadnunk az irodalomtörténeti jelenségeket. *Másodszor:* fokozott figyelmet kell fordítanunk az értékkritériumokra, az értékárnyalatokra, az értékdifferenciákra, mivel ezek nemcsak az élő irodalomban érvényesülnek, hanem érvényesültek immár lezárt korok művészi hullámveréseiben is. Nem kis veszélyt jelent a történész (irodalomtörténész) számára a távolság mindent egybemosó köde, igyekezzünk áttörni ezen az optikai veszélyzónán. *Harmadszor:* amíg az irodalomtörténészi munkát nem veszi körül egy animáló közeg, amíg elkedvetlenítően labilis a szaktudományos munka minősítése, addig a tudomány iránti tisztelet, szakmánk szeretete és az egymás munkája iránti kritikai megbecsülés kell hogy erőt adjon a tudományos munkához. Meggyőződésem, hogy az idő és a konstruktív erők működése, továbbá kulturális fejlődésünk iránya újraszervezi majd ezt a szakmánk körül kívánatos közeget.

III. A továbbiakban fel kell vetnünk azt a kérdést: mit értünk tulajdonképpen értékkritériumon? Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy a továbbiakban nem általában foglalkozunk az értékkel, hanem csakis a művészi, irodalmi értékkel, s noha – például – az erkölcsi és művészi érték között nem lehet minden esetben szigetelőfalat felhúzni, mi itt az erkölcsi értékekhez is csak a művészi kifejezés felől közelíthetünk. Leegyszerűsített formulával azt mondhatjuk, hogy minden igazi művészi alkotás tartalmaz erkölcsi értéket, de az erkölcsi érték önmagában nem művészi érték. Tekintettel arra, hogy a művészi értékfelfogás terén a szakirodalomban kiforratlanság, sőt káosz mutatkozik, nem vállalkozhatunk, nem tudunk vállalkozni itt arra, hogy rendet teremtsünk a dzsungelben. Nem foglalkozunk most a polgári axiológiákkal, nem vesszük sorra a marxista igény jegyében született rendszerezések különböző és közös krité-

riumait (munka, szabadság, igazság). Csupán arra vállalkozunk, hogy a leegyszerűsítést is vállaló alapokat felvázoljuk, amelyek munkánk folytatásához szükségesek.

A művészi értékfogalom elválaszthatatlan a művészi alkotás egzisztenciális helyzetétől, létezésének, genezisének, funkciójának lényegétől. Ha tehát azt valljuk, hogy a művészet a valóság sajátos tükröződése, s mint ilyen, az emberiség egyik hatalmas felvonulási terepe a világ megismerésének és megváltoztatásának, a világban való emberi otthonosodásnak a folyamatában, akkor nyilvánvaló, hogy e lehetőség realizálódásának fő sodra elválaszthatatlanul összefügg az emberiség sorsának a fő sodrával. Értékfogalmaink tehát csakis e tendenciával szerves összefüggésben alakulhatnak ki. Ebből következik, hogy a művészi érték a művészi megvalósuláshoz kapcsolódik, tehát nem a szándékhoz, nem pusztán a tartalomhoz, hanem az alkotáshoz. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni azokat a legtágabb összefüggéseket, amelyekre Lukács György figyelmeztet: „Az irodalom keletkezése és fejlődése része a társadalom össztörténeti folyamatának. Az irodalmi művek esztétikai lényege és értéke, s ezzel összefüggésben hatása is, egyik esete annak az általános és összefüggő társadalmi folyamatnak, amelyben az ember a világot a maga részére öntudatával elsajátítja" (*Művészet és társadalom*, 347. old.). Ez a gondolat természetesen nem mond ellent az „esztétikum sajátosságának": a művészi sajátosság, tehát a művészi érték is ezen a legtágabb összefüggésen belül érvényesül.

ÉRTÉK ÉS RÉSZÉRTÉK

IV. Mielőtt továbbhaladnánk az irodalomtörténet által felvetett speciális értékkérdések irányában, négy megjegyzést kell tennünk:

a) A műalkotás tartalmazza az értéket a maga komplexitásában, ám az érték realizálódása csakis a befogadással történhet meg. A műalkotás a műérték objektív valósága, a befogadás az érték szubjektív realizálása. Itt egy olyan objektív-szubjektív „kombinációval" van dolgunk, amelyben az objektivitás nem tüntetheti el a szubjektum szerepét, s a szubjektum szerepe nem semmisítheti meg (a teljes relativizálás értelmében) az objektív alkotás tényét.

b) A fentiekben arról volt szó, hogy a műalkotás értékét a műalkotás egésze hordozza, következésképp az értékelemzés csakis akkor kompetens, ha a műalkotás valamennyi összetevőjének objektív viszonyrend-

szerét figyelembe veszi. Ilyen értelemben fogja fel a kérdést Hegel is *Esztétikájában*, amikor kijelenti: „A műalkotás fogyatékossága nem tekinthető minden esetben kizárólag szubjektív ügyetlenség következményének, hanem a *forma fogyatékossága a tartalom fogyatékosságából is származhat.*" Nem vesztegetünk itt szót e dialektikus gondolat állító lényegére, hiszen ez beépült a marxista esztétikába. De nem árt külön is hangsúlyozni az idézett gondolat megengedő mozzanatát, azt ugyanis, hogy a szubjektív ügyetlenség *is* okozhat műhibát, értékcsökkenést, tehát a tehetség, az alkotói koncentráltság egyenetlensége *is* beleszólhat egy mű, egy életszakasz, alkotói szakasz értékingadozásába. Következésképp adódhatnak művek vagy pályaszakaszok, amelyeket nem tarthatunk számon egységes értékszínvonalon, mert nem produkáltak ilyen egységes értékszínvonalat. Ilyen esetben gyakori lehet a *részértékek* száma (jelensége), tehát a fentebbi megállapítást oda kell módosítanunk, hogy a totális műegész hordozza a műalkotás totális értéktartományát, azt azonban nem lehet eleve kijelenteni, hogy ez az értéktartomány egyenletesen optimális.

c) A realizmus és nem-realizmus bonyolult történelmi küzdelmét (amelyben a különböző eredményű tendenciák gyakran átcsapnak egymásba) nem foghatjuk fel úgy az értékteremtés szempontjából, hogy művészi érték csakis a realizmus jegyében születhet, s a marxista módon értelmezett realizmus mellett a nem-realizmus teljességgel képtelen az értékteremtésre. Az így felfogott realizmus a teljesítménycsúcsokon mindig értéktöbbletet jelent a nem-realizmussal szemben (a realista Balzac nagyobb regényíró, mint a romantikus Victor Hugo), de a nem-realista tendenciák sodrában is születhetnek olyan részértékek, amelyek előreviszik egy-egy műfaj technikai lehetőségeit vagy részmegoldásokban utat kínálnak a realista alkotók számára is. (Vö. Proust, Joyce és Thomas Mann viszonyát.) A *részérték* vagy *értékmozzanat* fogalma tehát ebben az összefüggésben is valóságot tükröz.

d) A szakirodalomban nem kevés szkepticizmus jelentkezik az értékmeghatározással, különösen pedig az értékösszevetés, értékhierarchia megállapításával kapcsolatban. Az ellenérvelés lényege az, hogy minden egyedi műalkotás olyan alkotásbeli, esztétikai specifikumot tartalmaz, amely egyszerűen alkalmatlanná teszi minden összehasonlításra. Eszerint tehát a műalkotás abszolút szuverenitásához hozzátartozik az abszolút összemérhetetlenség. Ilyen értelemben aztán magának az értékelésnek sincs tulajdonképpen értelme; az értékelés át kell adja helyét a leírásnak,

a ténymegállapításnak, a leltározásnak. Nem fogadhatjuk el ezt az érvelést. Tudva és szem előtt tartva a műalkotás egyediségét, nem mondhatunk le annak az alapvető igazságnak a rendezőelvéről, hogy a művészet, az irodalom, az alkotás a *közös emberi* része, a közös emberi valóságra vonatkozik, egy világtörténelmi-emberi szabadságharc (osztálytársadalmakban osztályszerűen meghatározott) összetevője, s így – kellő körültekintéssel és érzékenységgel – *érzékelhető* a művészi teljesítmény részvételének minősége a népi, nemzeti, egyetemes emberi tevékenységben. Nem is szólva itt arról, hogy a tehetségformátumok között is mutatkoznak „szabad szemmel" felfedezhető különbségek. Egyébként Hegel, aki a direkt célzatú vallási vagy politikai költészetet idegenkedve minősítette, teljes határozottsággal, értéknyomatékkal fejtette ki, hogy „a költészet teljesen elszigetelten sem állhat a konkrét valóság talaján; lévén maga is eleven, be kell lépnie az élet kellős közepébe... Sok szálon függ össze a művészet a lét egyéb szféráival, amelyek tartalmát és megjelenési módját saját tartalmává és formájává teszi." Ez a marxisták által kiaknázott hegeli gondolat nemcsak felhatalmazást ad a művek értékeléséhez a világösszefüggések rendszerében, hanem kikerülhetetlenként tételezi az értékelést. Ugyanakkor a hegeli megfogalmazásból is kiolvasható az a „figyelmeztetés", hogy a „saját tartalom és forma" útját állja minden vulgarizáló értékösszevetésnek, különböző műfajok felszínes hierarchizálásának stb.

Az irodalomtörténész számára egyszerűen kikerülhetetlen az értékelés, hiszen minden kiválasztás, minden kiemelés, minden irányzat már magában foglalja az értékelés mozzanatát. Ezen túlmenően, illetve ezzel együtt maguknak az irodalomtörténeti *folyamatoknak* a végigkísérése az értékek nyomvonalán történik. Itt azonban már fel kell hívni a figyelmet egy különbségre a művészet filozófiája, az esztétika és az irodalomtörténetírás között. Az esztétika – gondolunk Lukács művére – a csúcsteljesítményekből vonja le általános következtetéseit, értékítéleteit a művészet legmagasabbrendű alkotásaira építi. Az irodalomtörténésznek folyamatokat kell nyomon követnie; nemcsak a kialakult klasszikus értéket kell jeleznie, hanem meg kell világítania az értékek genezisének útját, figyelembe kell vennie a második vagy harmadik értékvonulatot is. A minőségi tényezők mellett nem hagyhatja figyelmen kívül a mennyiségi tényezőket sem, s a kifejlett értékek mögött és között számon kell tartania az értékmozzanatok akkumulálódását is.

V. Nem mehetünk el figyelmetlenül a mellett a jelenség mellett sem, melyet Mehring említ Lessingről írott könyvében a Miss Sara Sampsonról szólva. Idézzük Mehringet: „Lessingnek e szellemi termékével szemben sem lehetünk igazságosak, ha tisztán esztétikai szempontból ítéljük meg... A színpad számára már régen elveszett és még olvasva is csak nehezen rágja rajta magát keresztül az ember. De éppen, mert olyan könnyű dolog történeti értékű szellemi teljesítményeket iskolai gyakorlatként s esztétikai kánon szerint javítgatni, éppen ezért jobb is volna gyermekeknek átengedni az ilyesmit. Hasonlíthatatlanul kiválóbb testvérei, a Minna és Emília megjelenésével Sara hamarosan háttérbe szorul, de ezek nem különböznek tőle olyan nagy mértékben, mint a Sara attól a semmitől, amely megelőzte. Mivel ez az első (német polgári dráma – *P. P.*), tehát a leggyengébb, de hatása a leghatalmasabb volt..." (*A Lessing-legenda*. 354–355. old.). Mehring megfogalmazásával talán nem mindenben érthetünk egyet, az azonban tény, hogy az általa jelzett *történeti érték és esztétikai érték* kategóriapár az irodalomtörténész számára jelent bizonyos realitást, még akkor is, ha világosan kell látnunk, hogy a valóságos történeti érték mindig hordoz esztétikai ingerű mozzanatokat, az esztétikai érték pedig egyben mindig teljes történeti értéket is jelent. Gondoljunk pl. Bessenyei és Petőfi Tisza-verseire. Nem kétséges, hogy az utóbbié az esztétikai pálma, de egy nagy folyamat egységében a két vers összetartozik, s vitathatatlan Bessenyei korai, nehézkes, de kezdeményező érdeme.

VI. Szólni kell arról is, hogy a kortárs irodalom és a múlt irodalmának értékszemlélete nem jelent mechanikusan azonosítható követelményt. Noha a történetiség és a műközpontúság egyszerre való érvényesítése a munkában mindkét esetben szükségszerű igény, tekintettel kell lennünk arra a tényre, hogy a múlt irodalma és a jelen befogadása közé esetleg évszázadok ékelődnek. Primitív modernizáláshoz vezetne az olyan eljárás, amely a múlt alkotásaiból csakis azt hajlandó felfogni, értékként kezelni, ami közvetlenül aktuális, érvényesülő a mában is, ami direkt módon látszik illeszkedni a jelenkori ízléshez, a mai befogadó világához. De ennek a redukáló eljárásnak az ellenpontja is járhatatlan utat jelez: nem lehet „hajszálpontosan" rekonstruálni egy műalkotás korabeli értékbefogadását, azonosítva a műértéket az egykorú értékeléssel.

Az irodalomtörténész értékelő munkájának figyelembe kell vennie nemcsak a mű *előtti* állapotokat, hanem azt a folyamatot is (hatástörté-

netet), amely a mű *utáni* állapot jellemzője. Hegel nyomatékosan jegyzi meg *Esztétikájában*, hogy „bármely tárgy, származzék bármely korból és nemzetből, művészi igazságát csak mint eleven jelenvalóság nyerheti el..." Azaz, mint más helyen írja: „a művészet nem pusztán kellemes vagy hasznos játékszer, hanem a szellem megszabadítása a végesség tartalmától és formáitól..." Tehát az emberi végesség a művészet végtelenségébe, halhatatlanságába emelődik át, lényegül át. A művészi értéktermészet szempontjából ez legalábbis azt jelenti, hogy a különböző korok befogadói számára új és új értékélményt jelent az alkotás, anélkül, hogy elvesztené eredeti objektivitását. A művészi hatásnak ez a „képlékenysége" – a probléma részletezésére itt nem térhetünk ki – bizonyára szoros összefüggésben van a meghatározottság és meghatározatlanság Lukács által kifejtett dialektikájával, a meghatározatlan tárgyiasság felismerésével.

A művészi alkotás továbbélési képessége, örök jelenvalósága (amely ízlések és divatok bonyolult hullámzásain keresztül érvényesül) elválaszthatatlan a befogadó sajátos visszahelyezkedő képességétől, attól a művészi múltbafordulástól, amely nem jelent elfordulást a jelentől. Csak tapogatódzó megjegyzések ezek, hiszen a mű *utáni* hatásfolyamatok vizsgálata és a vizsgálati elvek tisztázása úgyszólván még el sem kezdődött.

Bizonyos azonban, hogy a mű *utáni* – esetleg évszázadokkal történő – értékelés, értékjelzés, ha figyelembe veszi a történetiség követelményeit és a művet a maga saját világrendjében vizsgálja, valóságos szellemi munka, s nemcsak szubjektív tetszésnyilvánítás. A távolság a mű és a befogadás között nemcsak csökkentheti a műértő érzékenységet, hanem növelheti is, nem utolsósorban az áttekintés nagyobb esélyével. Ami a műben ösztönösen jelentkező, tudat alatt mozduló jelzés, azt a késői kor befogadója egy kibontakozott élettendencia ismeretében értelmezheti és értékelheti, ilyen vonatkozásban a tudatosság magasabb fokán állva, mint a megalkotó.

(Kritika, 1976. 7. sz.)

MŰVÉSZETÜNK ÉS A VALÓSÁG

RÉNYI PÉTER / *Közelebb a valósághoz, a központi kérdésekhez*

BEVEZETŐ A MAGYAR JÁTÉKFILMMŰVÉSZET 1975 CÍMŰ PÉCSI VITÁHOZ

Nem állíthatom, hogy a magyar film helyzetéről a szakmai sajtóban és a szakmai fórumokon kialakult vita a legszerencsésebb mederben és módon folyik. De fontos kérdéseket érint, és már csak ezért sem lehet elkerülni. Különösképpen itt, Pécsett nem, hiszen ennek a fesztiválnak a gondolata onnan eredt, hogy a hatvanas évek közepén soha nem látott emelkedés ment végbe a magyar filmben. Ez tette indokolttá, hogy a hazai filmnek olyan fóruma legyen, ahol az alkotók, a terület párt- és állami felelősei, a közönség mennél szélesebb részvételével, időről időre áttekintik, megvitatják közös dolgaikat. És ha most akörül ütköznek össze a nézetek, hogy hová lett a korábbi virágzás, akkor erről ezen a fesztiválon nem lehet nem szólni.

Nem vállalkozhatom persze arra, hogy minden fontos vonatkozásban megvizsgáljam az évad filmtermését. Csak egyetlen nézőszögből közelíteném meg a témát, a magyar film politikai szerepe és feladata szempontjából. Olyan heterogén, esetleges matériánál, mint egy év filmjei, megvan a veszély, hogy az ember nagy analizáló buzgalmában a maga prekoncepciójának-koncepciójának Prokrusztész-ágyába gyömöszöl olyan műveket is, amelyeknek kezük-lábuk, esetleg a fejük sem fér bele. Remélem, hogy igyekezetemben nem nagyon tévesztettem el a kategóriákat és skatulyáim nem válnak koporsókká. Amikor az ember átfogó, általános tendenciák után kutat, nagyon nehéz minden egyes műalkotásnak az egyediségét tekintetbe venni. Ezért azt kérem: ne tekintsék megjegyzéseimet egy-egy filmről valamiféle „mini-kritikának" *a műről mint olyanról,* hanem abban az összefüggés-rendszerben értékeljék, amelyben említés esik róluk.

Az említett vita úgy teszi fel a kérdést: mi az oka annak, hogy a magyar film nem olyan gazdag kiemelkedő alkotásokban, mint a hatvanas

évek második felében volt. Mi a rossz abban, ha így tesszük fel a kérdést? Mert szerintem már a kérdés hibás. Mechanikusan fogja fel a művészet fejlődését, kicsit úgy, mint egy hadjáratot, amelyben mindennek a győzelem a mércéje. És ha egyszer nincs győzelem, akkor *vereség* van – és kezdődik a vereség *okainak* elemzése. Persze az előbbi, a győztes csata ismérvei alapján – ami többnyire vádaskodással, bűnbakok keresésével, a felelősségek kölcsönös tisztázásával, mindenféle egymásra-mutogatással jár.

A magam részéről Gyertyán Ervinnel értek egyet, amikor – a *Filmkultúra* 1975. 5. számában megjelent cikkében – elutasítja ezt a vádkeresést. Nem mintha nem lennének hibák a kultúrpolitikai gyakorlatban is, a filmpolitikában, a kritikában, a forgalmazásban vagy a filmek népszerűsítésében. Persze hogy vannak hibák, ezt Gyertyán sem tagadja, de ezek összességével sem lehet megmagyarázni a helyzetet. Mint ahogy a korábbi évek sikereit sem lehet megmagyarázni azzal, hogy akkor mindaz rendben volt, amiben most állítólag a hiba leledzik. Ehhez a következtetéshez valóban csak mítoszok teremtésével lehet eljutni, amire Kovács András álláspontjában én is érzek bizonyos hajlamot. Csakhogy van egy pont, amelyen túl nem tudom követni Gyertyánt sem, ahol ő is belemegy a rosszul feltett kérdés csapdájába, ahol – ahogy szokták mondani – visszadobja a labdát, és a rendezőket kezdi okolni: ha azok megtették volna, amit kellett, akkor, bezzeg, most is győzelem lenne és nem vereség...

Ebből a rossz gondolkodási sémából ki kellene kerülni. Ma valóban nincsenek olyan jelentős műveink, mint 6–8 évvel korábban. De nincs is vereség, amelynek okát a harcolók szándékában, harckészségében kellene keresni, akár a művészek, akár az irányítás oldaláról. Új csata van, ha már katonai terminológiában maradunk, amely új terepen, új ellenféllel folyik, amelyhez új fegyverek kellenek, újfajta harcmodor. Az erre való felkészülés idejét éljük. Ezt kell tudatosítani, erről és ezért szeretnék ma itt szólni.

Kezdeném a tematikai arányokkal, amelyekkel szemben senkinek sem lehet kifogása. Tíz film a jelenben játszódik, hat film a szocialista Magyarország közvetlen előtörténetéből meríti tárgyát (ezek közül is öt tulajdonképpen munkásmozgalmi tárgyú), négy nyúlik vissza korábbi időkhöz. A jelenről szóló művek nagy többsége munkásmiliőben bonyolódik le; egy foglalkozik értelmiségiekkel, kettő paraszti környezetben játszódik, egy annyira össznépi, hogy statisztikailag nem kategorizálható. Na-

gyon idegenkedem a művészeti statisztikáktól, és csak azért hivatkozom ezekre a számokra, hogy eleve elhárítsam azt az ítéletet, miszerint a magyar filmmel az a baj, hogy nem hallgatott tematikai intelmeinkre, elfordult a jelentől. Nem így van: ha tematikán a témaköröket, az alapvető társadalmi helyszíneket értjük, akkor 1975-nek mint rendkívül pozitív évnek kellene szerepelnie a magyar film történetében.

S mit mutat a statisztika, ha úgy tesszük föl a kérdést – kicsit mélyebbre hatolva –: vajon érzékelte-e a magyar film, hogy mélyreható változások korát éli az ország, hogy sok minden átalakulóban van, az életforma, az életvitel is forrongásban van? Még erre sem lehetne egyszerűen nemleges választ adni. Például a filmek igen nagy része (alighanem a rendezők sorában végbemenő generációváltással is összefügg ez) a nemzedékváltás körül forog, a felnőttek és a fiatalok közti váltásban vizsgálja a mai életet, ami óhatatlanul azt is jelenti, hogy a változásokra figyel.

Van olyan vélemény, hogy a magyar filmnek újabban az a legfőbb baja, hogy szépelgésekbe, esztétizálgatásba tévedt. De a statisztika ezt se nagyon támasztja alá: Gyöngyössy, Maár Gyula, Kabay Barna újabb filmjeit bírálták ilyen szempontból, de ez sem az évi termés egészét jellemző tendencia.

Az összkép optikája oldaláról is nehéz lenne kifogást támasztani; úgy értem, hogy túlságosan negatív-e vagy túlságosan pozitív-e az összkép, amelyet a film a máról elénk tár. Vannak filmek, amelyek negatív társadalomképével vitáznék, mint a *Holnap lesz fácán*éval, de a problémát nem lehet általánosítani, hisz – Gazdag Gyula be nem mutatott filmje mellett – talán ez az egyetlen mű, amelynél ez a kérdés egyáltalán felvetődhet. Sem az *Örökbefogadás*nál, sem a *Ha megjön Józsefn*él vagy az *Egyszerű történet*nél nem érezném igazságosnak azt a kritikát, amely a vigasztalan élethelyzetekben a negatívumok bemutatását sokallja, az *Ereszd el a szakállamat*nál végképp nem, mert a hiányérzetet itt inkább az okozta, hogy a rendező súlytalanabbá tette a szatírát, mint amilyennek a konfliktust érezzük.

Úgy is felvetődik a kérdés, hogy a magyar film görcsösen védve a maga jogait a kísérletezésre, a műhelymunkára, a szokatlan módszerekre, elfordult a közönségtől, elszakadt a nézőktől, és ez manifesztálódik az 1975-ös év sikertelenségében; de ez a megállapítás se találó, akármilyen szenvedélyes viták folynak is erről a gyárban vagy a kritikában, vagy a filmfőosztály folyosóin. Kimondottan kevés a kísérletezés. Közös nevezőt sem ebben, sem a többi koncepcióban nem lelek.

Másutt keresném a hibát, más összefüggés-rendszerben, a struktúrák behatóbb vizsgálatával.

Vagyis: még ha van is igazság abban, hogy a magyar film *ma messzebb van a mai magyar valóságtól, mint korábban volt,* nagy felvirágzásának éveiben, de *nem tematikai arányaiban* és nem is abban az *igyekezetében,* hogy tükrözze életünk változásait. A távolodás főként a társadalomban végbement változásokkal függ össze, amelyeket a filmművészet csak lassan és olykor csak kitérőkkel követ. Csodákban nem hiszünk, de nagyobb biztonsággal, nagyobb lendülettel működhetnénk, ha tudatosítanánk: mi is játszódik le ezekben az években a magyar társadalomban és a világban.

Ha így közeledünk a kérdéshez, rögvest szembeötlik: miért vitatható azoknak az alkotóknak az érvelése, akik a hatvanas évek egyik-másik közvetlen szakmai, szervezeti feltételének hiányában látják a nehézségek okát. Különösen, ha megszépítő nosztalgiával látják még azt is, amitől akkoriban egyáltalán nem voltak elragadtatva (okkal vagy ok nélkül, ezt most ne firtassuk). A probléma gyökere ennél jóval mélyebbről ered. Ma „ugyanazt" produkálni, mint akkor – mármint művészi erőben, eszmei izgalomban és igazmondásban ugyanazt a szintet elérni – éppen azt követelné, hogy sok tekintetben *mást* kellene csinálni. Oly mértékben mást, hogy – nem is egy vonatkozásban – az akkori hangütést, módszert, látásmódot is túl kell haladni, vagy – sarkosabban fogalmazva – bizonyos értelemben *le kell küzdeni,* megszüntetve, ami elavult, megőrizve és továbbfejlesztve, ami érvényes.

Csak egyetlenegy aspektusból kísérelném meg összevetni a két időszakot. A hatvanas évek legjelentősebb magyar filmjeinek egyik központi, ha nem *a* központi kérdése a hatalom, az erőszak és a demokrácia viszonya volt. A legáltalánosabb vonásokkal úgy lehetne meghatározni a művek egész sorában kifejezett álláspontot: alapvető történelmi szükségszerűség volt, hogy a szocializmus a burzsoázia hatalmával szembeszegezte a proletárdiktatúrát, legyőzte az elnyomókat, gátat vetett a felforgató és zavaró törekvéseknek. A kérdések kérdése most viszont az, hogy a győzelem birtokában képes-e demokratizálni és humanizálni a maga hatalmát.

Sokan foglalkoztak e tematikával, gondolatilag is a legkonzekvensebben talán Jancsó Miklós és Hernádi Gyula játszotta végig a maga logikai sorát: az *Így jöttem* a humánumban született hatalom „énekek éneke" volt; a *Szegénylegények*ben, az elnyomó apparátus praktikáinak ábrá-

zolásában már ott bujkáltak figyelmeztető hangsúlyok; a *Csillagosok, katonák* az ellenség provokálta, kiélezett osztályharc dehumanizáló veszélyeit is érzékeltette; a *Fényes szelek* az új politikai rendszert kezdettől fogva fenyegető türelmetlen fanatizmust vélt felfedezni a negyvenes évek második felében, amelyet a hatalom rossz manipulátorai úgy fékeztek meg, hogy abból csőd lett; a *Csend és kiáltás*, a *Sirokkó*, az *Égi bárány* az elnyomó reakció megszállottairól szóltak döbbenetet keltő képsoraikban. A *Még kér a nép* egy, a forradalmas tömegek lelkéből lelkedzett új, közösségi lét psalmusát intonálta. A *Szerelmem, Elektra* azt mutatta be, hogy a hatalom humanizálásáért folyó harc is visszájára fordulhat, ha gyanakvássá merevedik és az igazságot hozó hatalom ellen fordul.

Az analízis, amelyet Jancsó adott, sohasem volt mentes irreális következtetésektől, utópista vonásoktól; elvi alapon, a nagy művészi teljesítményt tisztelve is, vitatkozni kellett vele. Ezt ma – Elektra-feldolgozásának nyíltan hirdetett, meseszerű utópizmusa ismeretében – talán azok sem tagadják, akik annak idején hallani sem akartak erről. Az absztrahálás – nemcsak Jancsónál, másoknál is – olyan mérvű volt, hogy a hatalom demokratizálására való törekvés összemosódott a hatalom önfelszámolásának még korántsem napirenden levő gondolatkörével, ami azzal járt, hogy gyakran az egymással szemben álló osztályerők harcának ellentétes tartalma is eljelentéktelenedett az ábrázolásban. Ezekről a korlátokról ma sem feledkezhetünk meg, de ez mit sem változtat azon, hogy elismerően és méltatóan szóljunk arról: a hatvanas évek magyar filmjeinek nagy felfelé ívelése szorosan összefüggött és együtt lendült a szocialista demokráciát kibontakoztató társadalmi mozgással.

Mi történt ezután, milyen irányban fejlődött a magyar szocialista társadalom? Megreformáltuk a gazdaságirányítást, ami nagyban növelte a termelési egységek önállóságát, hozzáfogtunk az állami élet demokratizálásához, növekedett a szakszervezetek szerepe, kibontakozóban vannak az üzemi demokrácia intézményei, fórumai, bővül hatáskörük, szélesedett a termelőszövetkezeti demokrácia, nőtt a téeszek társadalmi szerepe, súlya, a kulturális életben a korábbinál erőteljesebben jelentkeztek a különféle stílusirányzatok, megélénkültek az ideológiai-világnézeti viták is.

Az eredmények történelmi méretűek, semmi kétség. És mégsem az a Kánaán várt ezen az úton, amely az elvont demokráciakövetelések, az utópista elképzelések ábrándjaiban kirajzolódott. Objektív érdekellentétek és szubjektív nézetellentétek, amelyek persze eddig is megvoltak,

láthatóbbá lettek, nyíltan összeütköztek; és ahol nem sikerült idejében konstruktív, jó megoldást találni, ha ideiglenesen és átmenetileg, de el is mérgesedtek – olykor egészen addig, hogy a zörejek rég megvívott osztálycsaták harci zajára emlékeztettek. A mai konkrét vitakérdések körül feltünedeztek a múlt mindenféle árnyai, mintha újratermelődtek volna történelmileg lezárt, túlhaladott, visszahozhatatlan szituációk. Fokozni kellett a harcot az itt is, ott is terjedő kispolgáriassággal, a privatizáló életmóddal; nemegyszer igen támadó hangnemben megszólaltak mögöttünk hagyottnak hitt nacionalista érvek; az ugyancsak fel-feltámadó nyugatimádó meg nemzeti nihilista nézetek tovább kuszálták az összképet.

Pedig kétségtelen: a szocialista demokrácia útján haladtunk előre! Ez a nem várt, sok alkotó által előre nem látott bonyodalomsorozat az egyik oka a mai zavarodottságnak vagy pangásnak. Úgy tetszik, mintha ugyanazok az alkotók, akik korábban sürgették a demokráciát, szinte követelték a felelősségben való osztozkodást, most lemondtak volna a közbeszólás jogáról; legalábbis akkor, amikor a viták kezdtek kényessé válni, elhúzódtak az érdemi témáktól, és ma sem vesznek részt – a maguk teremtette hagyományokhoz méltón nem – a gyakorló demokráciában.

Az utópizmusért is bűnhődünk itt: a realitástól elszakadt demokráciavárás, a demokráciával kapcsolatos illúziók csődjének is köszönhető az átmeneti pangás. Valami olyan érzés vett erőt sok alkotón: hát ez a sok civódás, ez a kuszaság és kötélhúzás, a múlt sok rossz maradványának e feltámadása – ezért küzdöttünk volna? Mintha azt a felbecsülhetetlen sok jót is, amit a nagyobb szabadság hozott, eltakarták volna előlünk a felgomolygó ködök!

Dehogyis azzal függnek össze a kedvetlenségek és félreállások, a perifériikus témák bizonyos előretörése, hogy a filmművészet, a filmgyártás vagy -forgalmazás közvetlen feltételei hátrányukra változtak volna, és szó sincs arról, hogy minden rendben volna, ha helyreállításukkal a hatvanas évek filmjeit fel lehetne támasztani. Azt éppenhogy *nem lehet és nem is kell* feltámasztani: az új kérdések új válaszokat követelnek. A polémia elvileg és általában a szabadságért, az adminisztratív elem túltengése ellen, az a fajta parabola vagy allegória, amely újra és újra ehhez tér vissza, idejét múlta, s egyre inkább már unalmas is. Almási Miklós szavával szólva, semmiféle „felhajtással" nem lehet ezt felélesztení.

Lényegbevágó, fontos különbség van aközött, hogy a demokrácia határainak kitolásá*ért* csatázunk, avagy a demokráciá*ban* ügyködünk – a konkrét kérdések ésszerű és igazságos megoldásáért, illetve olyan

szemléletért, amely segíti a jó megoldások felismerését. Érthető módon, hisz mihelyt kifejlődik a demokrácia és differenciálódnak az álláspontok: az egyének és csoportok bátrabban kérik számon a maguk partikuláris igazát. Nemcsak ki akarják nyilvánítani álláspontjukat, hanem küzdenek is elfogadtatásáért. S minél elfogultabbak, annál hevesebben küzdenek.

Bár kockázatos dolog teóriákat rögtönözni, de még úgy is fogalmaznék: a szocialista demokráciáért való harcnak alapvetően két foka van. Az első harc az államhatalom kezdetben szükségszerű, de idővel mindinkább tágítható, hajlékonyabbá tehető centralizmusának demokratizálásáért, a második: a harc a demokráciában felszabaduló partikularizmusok egyeduralmi törekvései ellen, amelyek ha felülkerekednek, ugyancsak visszavethetik a demokráciát. Más szóval: harc az objektíve létező és indokolt egyéni és csoportérdekeknek egymással és a közérdekkel való egyeztetéséért és az ezzel párhuzamos ideológiai tisztázásért.

Ami a hatvanas évek kiemelkedő alkotásait illeti, hadd mondjuk meg – mindenféle udvarlás és széptevés nélkül –, a *demokráciáért való akkori harcoknak,* vitatható hangsúlyaik ellenére is, jelentős politikaformáló szerepük volt abban, hogy ma új kérdésekkel, a *gyakorló demokrácia* problémáival van dolgunk. Hogy ez a demokrácia nem teljes, nem „tökéletes", hogy a fórumok, a módszerek kifejlesztése, a viták konstruktív jellege, végigvitele, a szintézisek kidolgozása tekintetében még sok a teendő, az nem mond ellent annak, hogy ma a demokrácia *működése* áll a közéleti érdeklődés centrumában. A hatalom demokratizálódása előrehaladt; kétségbevonhatatlanná vált, hogy a fejlődés visszafordíthatatlan hazánkban.

No de mit kezdjen mindezzel a művészet, a film? Talán arra buzdítjuk az alkotókat, hogy ebben a differenciálódó érdek- és nézetstruktúrában válasszanak maguknak partikuláris nézőpontokat, vállalják el csoportok és irányzatok esztétikai képviseletét, segítsék ily módon felvállalt partnereiket a harcban, a vitában? Hogy erre a kérdésre válaszolhassak, még egy kicsit mélyebbre kell merülnöm a magyar társadalom problémáinak érzékeltetésébe. Enélkül ugyanis nincs mércénk a film társadalmi-politikai helyzetének megítéléséhez.

A viták középpontjában – főként a XI. kongresszusig – olyan kérdések álltak, mint a gazdaságirányítási rendszer reformja, a szövetkezetpolitika és az életszínvonal-politika; olyan területek, amelyek érzékenyen érintik különféle társadalmi rétegek érdekeit. Általában és általánosságban szól-

va azon különböztek össze a nézetek, hogy a partikuláris érdekek érvényesítése meddig tűrhető el. A hetvenes évek legelején az aggályoskodók kérdése még csak úgy fogalmazódott meg, hogy a gazdasági élet nagyobb szabadsága a harácsoló és spekuláns elemeknek kedvez, a dolgozó milliók rovására; a lángossütő orvos példája járta akkoriban. Ezzel viszonylag könnyen végezhettünk. De ezután jóval súlyosabb érdekellentétek kerültek szóba, mint példának okáért az iparon belül azoknak a nagyüzemeknek a kérdése, amelyek a közép- és kisüzemeknél kevésbé aknázhatták ki az új irányítási rendszer előnyeit, s ez a munkásosztályon belül bizonyos feszültségeket okozott. Emellett jelentkezett érdekellentét a termelőszövetkezeti parasztság és az ipari munkásság, a mezőgazdaság és az ipar között, amely abban nyilvánult meg, hogy a jelentős állami támogatást élvező mezőgazdaságban, a szövetkezeti szektorban gyorsabban nőttek a jövedelmek a tervezettnél, míg az iparban dolgozó munkások életszínvonala az előirányzottnál lassabban emelkedett.

Eszem ágában sincs persze azt gondolni, hogy az ilyen gazdasági problémák *közvetlenül* összefüggnek a filmek témaválasztásával vagy mondanivalójával, annál inkább összefüggnek azonban *közvetve*. Hadd mondjak el egy gondolatsort, amely az ilyen közvetett összefüggést érzékelteti: mihelyt a társadalomban lényeges egyensúlyok – akár csak ideiglenesen – bizonytalanná válnak, rögvest jelentkezik bizonyos nyugtalanság, amely ideológiai vagy morális érvekben is tükröződik. Ha munkások körében az az érzés kerekedik felül, hogy az életszínvonal az ő rovásukra, a parasztok javára alakul, feltámadnak a parasztellenes hangulatok, az a hiedelem keletkezhet, hogy a munkásosztálynak a maga érdekvédelmi szervezetei útján meg kell védenie magát. További áttételekkel ez elvezethet egy általánosabb bizalmi válsághoz, amikor is úgy teszik fel a kérdést: vajon a fejlődés tendenciája nem fordult-e egészében visszájára, a szocializmus *igazságos* rendjének nagy vívmányait nem veszélyezteti-e alapjában a partikuláris érdek megnövelt szabadsága, a szabadság elve nem hat-e az egyenlőség elve ellen stb. Ennek persze megvan a tükörképe más rétegekben is: bizonytalanság és gyanakvás ütheti fel a fejét a parasztságban, a kispolgári rétegekben, az értelmiségben. S erre is voltak példák.

Ilyen és ehhez hasonló problémák, ha nem is kifejlett formában, de lappangva jelen voltak, jelentkeztek a magyar társadalomban, a közéletben, a közvéleményben. Azt persze nem állíthatom, hogy a sajtóban, a direkt politikai fórumokon bővelkedtünk volna a jelenségek elemzéseiben,

vagy hogy a politikai viták *előterében* e folyamatok okainak és összefüggésének leleplezése állott volna.

A politikai szféra a konfliktusok enyhítésére, kiéleződésük megelőzésére ügyelt, az ellentmondások és az ellentétek praktikus feloldására fordította fő figyelmét, a gyakorlatban előforduló torzulások felszámolására törekedett: erre ösztönzött, ehhez kérte a társadalom segítségét. És óvott a konfliktusok *dramatizálásától,* tudva: a problémák nem olyan jellegűek, hogy vészharangokat kelljen kongatni. A „dramatizálás" az elfogult irányzatok, a magukba zárkózott partikuláris törekvések zászlaja volt, szemben a politikai vezetéssel, amely a korrekciókat, az érdekek egyeztetését, az egyensúlyok helyreállítását sürgette.

„Dramatizálók" ugyanis akadtak szép számmal; a szituációkat önkényesen értelmező, túlzó és teoretikusan is tarthatatlan elméletekből egész csokrot lehetne kötni. Ezek a „dramatizálók" persze nem a szó szakmai értelmében dramatizáltak, hanem úgy, hogy kiragadtak fél- vagy látszatigazságokat, és azokról fabrikáltak világképet. Az ő „dramaturgiájukat" semmiképp sem szabad számonkérni filmjeinken.

Nem a helyzet dramatizálásait kell keresni, hanem a *drámáit.* Ez hiányzik többé-kevésbé a valóság ábrázolásából, a magyar film világképéből. Mert dramatizálás nélkül is dráma zajlik a színen, mint ahogy megvolt a drámája a hatvanas éveknek is. Csak a mainak éppen más a dramaturgiája.

A művészetnek, ismétlem, természetesen nem elsősorban a konkrét konfliktusok megoldását, nem valamiféle pragmatizmust kell szolgálnia, hanem azon kell elgondolkodtatnia az embereket: hogyan értelmezzék a mai jelenségek tartalmát, és ez segíteni fogja a politika törekvéseinek megértetését is és a praktikus feladatok teljesítését is. A magyar társadalom valóban dinamikus mozgásban van – *„mindenki újakra készül"*, ahogy Ady mondta –, szinte minden kollektívájában, gyárában, szövetkezetében, városában, községében érezni a feszültséget: az emberek alkotni akarnak, meg boldogulni is. Az igények nőnek, a lehetőségek is. De nem hasonló mértékben; hogy ki mit tud érvényesíteni vágyaiból, törekvéseiből, az csak attól függhet: így kívánja-e a szocializmus igazsága, és hogy ő mit tesz a köz javára. Csakhogy azt is tisztázni kell, mit kíván a köz, hisz úgyszólván minden partikuláris érdek (és annak eszmei képviselete) a közérdekre hivatkozva lép fel. Sok szinten és formában zajlik e témák vitája. Elképzelhető, milyen zavarok adódnának, ha az egyes szemléletmódok megmerevednének, frontokká alakulnának, táborokba szerveződ-

nének – kitermelve saját ideológiájukat, melyeknek kivétel nélkül megvan a maguk múltbéli hátországa. (Nem is szólva a tőkés környezetről, amely ugyancsak nagy buzgalommal „besegít" ilyenkor.)

Ezek olyan szemléleti bonyodalmak, amelyekbe a művészetnek és nem utolsósorban a filmnek tevékenyebben és tudatosabban be kellene avatkoznia, ahol ki kellene mutatnia a drámát – esete válogatja, hogy megoldással vagy anélkül –, de mindenképpen orientálva, megmutatva azokat a bonyolult helyzeteket, amikor objektíve nem antagonisztikus ellentéteket kell leküzdeni, olyan partnerek között, akik *szubjektíve* antagonisztikusan állnak egymással szemben. Nem tagadva azt sem, hogy ez korántsem minden esetben sikerül. Ne mondja senki, hogy itt nincs drámai anyag, nincs nagyon is robbanékony drámai matéria, és hogy itt nincsenek új, eddig még soha nem látott konfliktusok és szituációk. Hisz az a történelmileg új, amit csak a szocializmus hozhat az emberi kapcsolatokban, csak most, csak ezután bomlik ki. Gondoljunk bele például abba a „drámába", amit a politikai dokumentumokban úgy neveznek, hogy a szövetségi politika és az ideológiai harc egybekapcsolása. De sok elvtelen, rossz, ócska kompromisszum született és születik ma is ott, ahol ezt laposan és hibásan értik, míg az elvhűség és a türelem egyesítése, a harc mind a kettőért – nem a polgári liberális békítgetés persze! – micsoda próbája az embernek, az egyénnek, a jellemnek. *És a kollektívának,* amellyel mint drámai csoportalannyal egyre inkább számolni kell!

Az elmondottak alapján talán kézenfekvő, mi a kifogásom Sára Sándor és Páskándi Géza *Holnap lesz fácán*jával szemben. Nem tudom – legfeljebb kitalálhatom –, honnan vették azt a világot, amelyben ez a film játszódik, hol van az az agyonregulázott, agyonszabályozott társadalom, amelyről ezt a – tegyük hozzá – elég erőltetett szatirikus parabolát mintázták, kik, mikor és hol változtatták ilyenné a mi valóságunkat. Saját múltunkra sehogy sem illeszthető, hiszen amikor nálunk a mindenre kiterjedő rendszabályozás módja dívott, amikor mindenhová irányjelző táblák mutatták az utat, és nem jutott hely sem az önálló gondolkodásnak, sem a magánéletnek, akkor meztelen napozókról s egyéb „fogyasztói" élvezetekről sem lehetett szó. Pedig itt nyilvánvalóan erről van szó: a fogyasztói psziché szektás megrendszabályozásáról. Itt minden lehet, csak éppen egy őrült szervező fortsriftjai szerint. Az is nyilvánvaló, hogy amit ez a sziget ábrázol, az egyfajta társadalmi összkép, egy szisztéma perszifláza, nem valami perifériális részlet. Az alkotók bizonyára gondoltak

valamire, amikor megcsinálták ezt a filmet. Nehezebb válaszolni arra, mire gondoltak, akik a forgatáshoz hozzájárultak.

Ha már a társadalomképet összegző művekkel kezdtem, hadd folytassam a sort Bacsó Péter filmjével, az *Ereszd el a szakállamat*tal. Nyilvánvaló, hogy a körülötte keletkezett vita abból is adódik, hogy Bacsó egyfajta jelképes, a mai bonyodalmak struktúráját összegező foglalatnak gondolta el filmjét; így is nyilatkozott róla, kritikusai pedig csak a direkt sztorit vették észre benne, a „szakállas banalitást" – ahogy valaki nem éppen udvariasan írta. Kicsit más véleményen vagyok e film megítélésében, mint a kritika. Nem is az értékét illetően, ez valóban elmarad attól, amit Bacsó az utóbbi években teljesített, inkább a félsiker vagy a sikertelenség okát illetően, amely szerintem nem abban van, hogy a film a szóban forgó Elhajlásvizsgáló Intézetben dúló klikkharcot csak felületesen, a szakállügy szintjén tárgyalja. Azt hiszem, hogy akármilyen mélyre hatolt volna a *klikkezés* lélektanába, sehogy se kerekedett volna ennek a két intézeti vezetőnek az intrikáiból igazán mai, izgalmas szatíra. Az a fajta vakbuzgalom és magánszorgalom, amellyel egymást el akarják áztatni a felsőbbség szemében, nemigen hathat ma már a leleplezés felszabadító erejével: erről már kabaréink is gondoskodnak.

A gyengeséget abban látom, hogy az intrika képlete nem tartalmazza azokat a *valóságos* társadalmi ellentéteket, amelyek a klikkharcokba mindig beáramlanak és amelyektől az ilyen harcok érdekfeszítőek is, veszélyesek is. Ilyenek voltak például a *Falak* klikkharcai, ahol érezni lehetett, hogy – az elfogult indulatok miatt – egy valóságos, de nem megoldhatatlan probléma gubancolódik össze felfejthetetlen csomóvá. De említhetném Bacsó korábbi filmjeit is, például a *Jelenidő*t, ahol ugyancsak feltűnik ez a veszély. Az elhajlások körüli legújabb viták felidézése pedig de sok mindent mozdíthatott volna meg, amitől felettébb elevenné és élessé válhatott volna e komédia!

Az évad más filmjeiben nem lehetett hasonló általánosítható törekvésekkel találkozni. A problematikát azonban, amelyet elöljáróban vázoltam – vagyis azt, hogy a filmművészet ma távolabbra került a társadalmi mozgás centrumától –, bennük is nyomon lehet kísérni.

Nem abban az értelemben, természetesen, hogy ez egymagában és közvetlenül meghatározná művészi megvalósításuk színvonalát vagy általában eszmei hitelüket. Ezért is az év néhány szép produkciójával folytatnám az elemzést, amelyekből – minden értékük ellenére is – hiányzik az a plusz, az az izgalom, amelyet éppen a közéleti ihletettség ad a film-

művészetnek, és amelyre a magyar film legjobb éveiben méltán büszke volt.

Két film is Hernádi Gyula forgatókönyve alapján, illetve forgatókönyvírói közreműködésével készült, tehát – gondolhatnák – a jancsói parabolavilág tradícióját folytatják. De e gyökerekre legfeljebb bizonyos külsőleges jegyek utalnak, valójában ezek a filmek egészen mások, mégpedig – ez volna bebizonyítandó! – nemcsak az eltérő rendezői alkatok miatt, hanem a jelenkorral való kapcsolat lazulása miatt is.

Itt van Grunwalsky Ferenc filmje, a *Vörös rekviem*. Igazán szép film, érdekes, tartalmas mű, korántsem valami epigon alkotás. Márcsak azért sem az, mert nyoma sincs benne parabolisztikus mondanivalónak. Ha egy szóval kellene jellemezni, egy fogalommal, akkor azt mondanám: *történelem pszichológiában elbeszélve*. Forradalom és ellenforradalom: mint jellemek és lelkiállapotok rajza, mint belső folyamatok. A sztori merev szimmetriájában – az ellenforradalmárok a forradalmárok fogságában 19-ben, és fordítva: a forradalmárok az ellenforradalmi rendszerében – tulajdonképpen csak egyetlen drámai kérdés merül fel: a Tanácsköztársaság megkegyelmezett az összeesküvő ludovikásoknak, a Horthy-bíróság végrehajtotta a halálos ítéletet Sallain és Fürstön, az illegális kommunista párt vezetőin – miért voltak a forradalmárok olyan elnézőek, amikor minden okuk megvolt rá, hogy ne legyenek azok? De erre a kérdésre is csak lélektanilag válaszol a film, hiszen Sallai, mint halljuk, nem is igen helyeselte, hogy a fellázadt tisztiiskolásokat futni hagyták.

A pszichológia válasza mégis hiteles és egyértelmű: *így kellett hogy legyen*. Megszállottak álltak szemben egymással 19-ben. A tisztinövendékek is azok, nem egyszerűen valami drillnek vagy opportunus helyzetnek engedelmeskedtek, amikor a felkelésre vállalkoztak a túlerővel szemben: az életüket kockáztatták a régi rend védelmére, a régi, rossz, de számukra szent hagyományért, a tradicionális osztályok uralmáért. Egy kivételével, aki öngyilkos lesz, fegyelmezetten néznek elébe a halálnak: a tét elveszett, az árát meg kell fizetni. A felmentés, a kegyelem meglepi őket. Szemet szemért, fogat fogért – ezt tanulták, ezt fogadták el normaként, ez vonatkozik rájuk is: *vae victis*, jaj a legyőzötteknek! Majdhogynem azt lehetne mondani, hogy a forradalmárok nagyobbat lélegzenek fel a kegyelmi hír hallatára, mint a halálraítéltek. Sallai csak azért nem helyesli a megkegyelmezést, mert az eszével tudja: nem olyan erős a tanácshatalom, hogy ilyen nagyvonalú lehessen. De belülről, érzelmileg még mintha ő is felszabadult volna a kegyelmi döntés hallatára. *Az emberiességért* vállalta a forradal-

mat, a jövőért, azokért az időkért, amikor a rossz fanatizmusokat majd más eszközökkel is le lehet győzni, mint puskalövésekkel.

Érzékletesen jelzett lélektani különbségekben rajzolódik ki itt a történelmi erők különbsége és harca. Ide sorolnám a film legemlékezetesebb jelenetét is, azt, amikor Sallai kiszámítja, hogy lesz-e ideje és mennyi ideje, hogy az ítélet végrehajtása előtt éltethesse a nemzetközi munkásosztályt, a kommunizmust, szólhasson Kun Béla, a proletárdiktatúra visszatértéről. Az akkurátus prakticizmus, amellyel a másodperceket számolgatja: elgondolkodtató jelképe eszmeiség és gyakorlatiasság egyesítésének. A bitó árnyékában nemcsak az érdekli, hogy üzenni akar az élőknek, buzdítani a harc folytatására, hanem hogy elég ideje legyen el is mondania az üzenetet, mert az osztályharcban csak az számít, amit meg lehet valósítani. Kétségtelen, hogy Grunwalsky új, lényeges dolgokat mondott el filmjében a forradalmár belső világáról.

És mégis marad a nézőben egy olyan benyomás, hogy kissé önmagáért való ez az egész, valamiféle etűd, olyan művészi gyakorlat, amelynek virtuozitása elkápráztat, de igazán nem mozgatja meg, nem foglalkoztatja az embert. A történelem, a legkonkrétabb ábrázolási formában is, elsősorban attól érdekes, hogy valamit üzen a jelennek, ha mégoly sok áttétellel is. És különösképpen egy olyan forradalom ábrázolása, amelynek folytatója és beteljesítője a mi jelenünk. Valami távolság van itt, amelyet nem tudok magamnak egészében megmagyarázni, de amit mindvégig éreztem. Az ilyen érzések nem jogosítanak fel arra, hogy kétségbevonjuk a művész jogát arra, hogy e problematikával és így foglalkozzon. Ha színvonalas művet alkot, semmiképpen sem. De azt sem lehet rossz néven venni, ha a néző – bármennyire foglalkoztatja is a forradalom sorsa – kicsit kívülről nézi e játékot, kérdései nem keltenek benne elég mély rezonanciát.

Újabban sokat olvasni a kritikákban, mint már említettem, az esztétizáló film veszélyeiről. Ehhez azonban már-már szinonímaként hozzá szokták tenni a *szépelgés* fogalmát. Vannak filmek, amelyekre ez az utóbbi is illik. Grunwalskyéra biztos, hogy nem. Az esztétizálás fogalmát se igen használnám, mert ez a film nem esztétizáló, hanem szép. De tökélyében van valami klasszicizálóan lezárt és lezáró – történelmi értelemben is. De ez az, ami nem megnyugtató, főképp, ha arra is gondolunk, hogy Grunwalsky 32 éves, és ez az első önálló filmje.

Jellegben, tematikában egészen más Mészáros Márta *Örökbefogadás*a, de hasonló kétségek itt is támadnak. Ez is jó film, figurái élők, van at-

moszférája, mondandója emberséges és rokonszenves. Csak éppen azt nem tudjuk: van-e több közünk hozzá, mint a részvét, az együttérzés egy magára maradt asszony iránt, aki gyereket szeretne, mert fél a rá váró magánytól. Hogy mindez a társadalom mélyeiben játszódik le, a szociálisan elesettek miliőjében, nem változtat a szüzsé privát jellegén. Az állami gondozott lányok, akiknek elegük volt a „szülőkből", és ez az elmagányosodott asszony, akinek meg semmi más vágya nem maradt, mint hogy anya legyen, szerethessen egy gyereket, aligha volt az alkotók vezérlő gondolata, annál bonyolultabb igényű ez a mű. És mégsem marad több emlékünk róla, mint egy emberi sors hangulata, némi szociológiai háttérrel. Hogy ki vagy mi felel ezért a sorsért, hogy tragikum-e, vagy csupán a véletlen szeszélye siklatta-e félre, arról olyan keveset tudunk meg, hogy véleményt sem igen formálhatunk. Pedig csak ez – a társadalmi koordinátarendszer, amelyben keletkezik – adhatna a részvéten túl töltést, feszültséget indulatainknak. Tértől és időtől függetlenül még az ennyire személyes kérdéseken is nehéz meditálni.

A dokumentarista filmek ugyancsak rokon kérdéseket indukálnak, közöttük az évad talán legeredetibb alkotása is, Dárday István *Jutalomutazás*a.

Ha egy pillanatra visszatekintünk a hatvanas évek dokumentarista kezdeteire, Kovács *Nehéz embereire*, amely a francia cinéma vérité direkt módszereit alkalmazta a mi viszonyainkra, akkor két dolog tűnik szembe. Egyfelől a műfaj rendkívüli gazdagodása. Kovács tulajdonképpen még csak oldottabb, a szokványos kereteken túllépő *interjúfilmeket* készített, a szokásosnál bátrabban kérdezett, és bátrabb, egyénibb hangú válaszokat kapott és közölt. Azóta a valóság közvetlen vallatásának eszköztára kiszélesedett, módszertana kifinomult, fejlődött, kitetszett, hogy a film eszközeivel nagyon is közel lehet férkőzni a realitáshoz színészi közvetítés nélkül is, vagy vegyítve a hivatásos színész és a szinte önmagukat játszó dilettánsok játékát, vagy színészek segítségével szólaltatva meg olyan embereket, akik egy szabályos interjú keretében talán sohasem szólalnának meg.

Emlékezzünk Sára Sándor remek *Cigányai*ra, Zolnay Pál bravúros *Fotográfiá*jára vagy Bacsó *Jelenidő*jére, amelyben a játékfilm és a dokumentumfilm határai olykor már el is mosódtak. Valósággal új dimenziója nyílt itt meg a társadalmi-emberi dolgok feltárásának, filmszalagon való rögzítésének. Ebben a sorban az *Egyszerű történet*, Elek Judit munkája is említésre méltó, de különösen a *Jutalomutazás*, amely bebizonyította,

hogy még az élet groteszk oldalait, fonák helyzeteit is meg lehet ragadni ezekkel az eszközökkel, ha nem is egy vígjáték pergő, ütemében, de olyan színekkel és hangokkal, amelyeket végig élvezünk.

Csakhogy ezek a dokumentarista kísérletek kezdenek olyan irányt venni, amely el is szegényítheti a műfajt Arra gondolok, hogy van valami egyoldalú vonzódásuk az elmaradott rétegek világához. Kár lenne, ha ez a trend eluralkodna rajtuk, ha ez a műfaj a társadalmi perifériák kizárólagos műfajává válna, a legöntudatlanabb rétegekre korlátozódna. Hogy ezt szóvá teszem, következik az előljáróban mondottakból is. Hisz gondoljuk csak el: Kovács András a *Nehéz emberek*-ben – és éppen e műfaj segítségével – valóságos röntgenképét adta az akkori társadalmi problémák magvának, kimutatta, hogy a kezdeményező, vállalkozó szellemű emberek előtt milyen torlaszokat emelt az elavult mechanizmus. A *Nehéz emberek*ről ebben az értelemben nyugodtan elmondhatjuk, hogy politikai-társadalmi jelentőségű alkotás volt, a szocialista építés lényegi problémáinak felismerését segítette elő.

A nemzedékváltással foglalkozik szám szerint a legtöbb mű. Ha van témakör, amelyben a jelen égető kérdéseinek, a továbbhaladás problémáinak meg kellene jelenniük, akkor itt. Természetesen szó is esik bennük sokféle jelenkori konfliktusról, mégis azt hiszem, hogy tulajdonképpen ezekben a filmekben lehet tettenérni leginkább az izgalmas aktualitás hiányát. Fiatalok és felnőttek, az ifjúság és az idősebb generáció ellentéte szinte egyetlen komponensre redukálódik: az életstílusra, a modorra, a külső habitusra. Konfliktus köztük nincs is. Valami olyasféle sablont érzek több film mögött is, hogy az idősebbek megveregetik a fiatalok vállát, derék fickók vagytok, még ha más is a stílusotok, a fiatalok meg hasonló gesztusokkal viszonozzák a nagy jóindulatot.

Nem kérnék persze számon mesterségesen kiélezett nemzedéki ellentéteket, olyan műveket, amelyek egymás ellen uszítják a generációkat. Ám az a kép, amit most itt kapunk, mégis túlságosan idillikus, konfliktusmentes, más szóval: felületes.

Hogy egy problémát említsek a sok közül: a mi generációnk, amely a felszabadulás után kézbe kapta a stafétabotot, mintha különösen nehezen adná át a helyét az utána következőknek, nehezen, vonakodva, tele féltékenységgel és gyanakvással. Miért? Azért is, mert ez a generáció nem egyszerűen biológiai értelemben nemzedék, hanem történelmi, politikai értelemben is. Neki jutott osztályrészül a szocialista fordulat

megvalósítása, a maga művének érzi mindazt, ami ebben az országban azóta történt. Ez a felfokozott generációs öntudat egyfelől érthető, méltányolható, még megbecsülhető is, másfelől akadálya lehet a továbblépésnek, konzervál, megmereviti a dolgokat. Példának okáért abban az értelemben, hogy emlékezetében és részben reakcióiban életben tartja a múlt sok feszültségét, bizalmatlanságát, sebek és sérelmek emlékét, őrzi az osztálytársadalom szétveréséért folytatott küzdelem, azután a személyi kultusz és az ellenforradalom nyomait, régi szorongásokat és indulatokat. Persze, emellett sok lényegbevágó, fontos, ma is érvényes tapasztalatot, de fóbiákat, komplexusokat is. És úgy tekint mindenre, mintha a személyes tulajdona lenne, amelyből a fiatalok csak az ő kegyes adományaként részesülhetnek. Ha az ifjúság így elfogadja tőle, akár el is kényezteti, el is halmozza jótéteményeivel, csak saját jogán ne követelje – a maga természetes jussa- és felelősségeként. Az amúgy sem egyszerű generációváltást ez a tulajdonosi attitűd – „mi áldoztunk érte, mi szenvedtük meg, tehát: csak mi értünk hozzá" – még tovább bonyolítja.

Igaz, hogy ezek a nemzedékek objektive nem állnak egymással szemben, és hogy hamis minden beállítás, amely az egyiket a másik rovására akarja kiemelni, de bagatellizálni azért nem lehet az ellentéteket. Annál kevésbé, mert éppen a döntő kérdések megoldásában mind nagyobb szerepet játszik az, hogy hogyan alakul a nemzedékek egymást-értése. A fiatalok számára sok kérdés, amely szenvedélyes vitáink tárgya, szinte érdektelen, gyakran nem is értik, hogy mibe hergeljük bele magunkat. A régi osztály- és rétegstruktúra számukra már alig jelent valamit, ugyanakkor nagyon érzékenyek a mai hierarchiákra, ingerülten reagálnak, ha úgy érzik, hogy ezek a racionális értelmüknél nagyobb szerepet játszanak, eluralják a közéletet; olykor persze azt is sérelmezik, hogy egyáltalán vannak még hierarchiák. Általában idegen tőlük a régi sérelmek kiváltotta és a múlt irredenta propagandája által sovinisztává torzított nemzeti hipertrófia, az internacionalizmus már-már természetes létközegük. Ahogy nem gondolkodnak a régi osztályellentétek fogalmaiban, úgy nem érdekli őket a múlt nemzeti sérelmein rágódó búsmagyarkodás sem. És ez jó. De nem jó ebben sem az utópizmus: a múltból ittmaradt szellemi maradványokat negligálással nem lehet kiírtani a világból, oda kell rájuk figyelni, történelmi okaikat meg kell ismerni, hogy hatékonyan küzdhessünk ellenük. És ebből a fiataloknak is ki kell venniük a részüket.

Ilyen és ehhez hasonló jellegű problémákat vethetne fel a nemzedékváltás, ha a mai kardinális konfliktusok terepének tekintjük. Az említett filmek színvonaluk tekintetében, a művészi megoldás szempontjából nagyon különbözők. *Az öreg*et mint olyan művet emelném ki, amely talán még leginkább közelít az említett követelményekhez, legalábbis érzékelteti, hogy milyen homályos, a tudat által meg nem világított tájak választják el olykor a nemzedékeket egymástól. Csupán az szűkíti le a látómezőt, hogy ez az öreg is, meg ez a fiatal is valahol a valóságon kívül, egy külön erre a célra teremtett exterritóriumon találkozik, szinte laboratóriumi feltételek között. Ily módon nemigen éljük át, hogy miért is kellene jobban megérteniük egymást, mi az a társadalmi szükséglet, történelmi parancs, amiért ez olyan életbevágóan fontos és törvényszerű.

Nem lenne igazságos Révész György sok évtizedes nagy tapasztalatához mérni Csányi Miklós első munkáját, a *Kenyér és cigarettát*. Csupán azért vetném össze a két alkotást, mert az utóbbi is egy öreg munkás meghasonlásáról szól. Csányi munkája nem sikerült, dramaturgiailag kusza, szinte semmi sincs a helyén, ilyen kiérleletlen formában talán kár is volt leforgatni. Csupán egyetlen érdeme miatt említem, azért, mert itt a fiatal és az öreg nem egymásnak gondol ki próbákat; egy halálos kimenetelű üzemi baleset kapcsán az élet maga teszi őket próbára. Sajnos Csányi beleveszett a részletek kavargásába, nem tudta kibontani a történet egyetlen szálát sem, pedig az anyag kínált drámai helyzeteket, amelyeken sok érdekes folyamatot lehetett volna demonstrálni.

A nemzedéki filmek közül a könnyű műfaj zsánerébe tartozik Zsombolyai János *A kenguru*ja, amely bizonyára népszerű lesz a fiatalok körében; kedvessége, humora, jópofa zenéje miatt meg is érdemelné. Jóllehet – műfajához híven – nem görget sem nagy társadalmi, sem mélyenszántó filozófiai problémákat, rokonszenvesebbnek, sőt igazabbnak éreztem, mint Kézdi Kovács Zsolt *Ha megjön Józsefét*, amely szigorú társadalomkritika igényével jelentkezik. Igazabbnak abban az értelemben, ahogy hitelesebb egy eleven pergő őszinte vígjáték, mint egy álszent, erőltetett erkölcsi prédikáció.

Kézdi Kovácsnak ezt a filmjét ugyanis valami ilyesminek érzem, a szép részletek és a főszereplő helyenként igen jó játéka ellenére is. Mint a katekizmusban, itt minden bűnnek megvan a büntetése, főként a paráználkodásnak persze. Másként alig tudom értelmezni a mesét; legfeljebb azon meditálhat az ember, hogy ha ez a vágyaival magára

maradt kis asszonyka nem egy olyan „unmensch" sofőrt szed fel, mint ebben az esetben, akkor mi lett volna, vagyis hogyan alakult volna az erkölcsi tanulság. A sztori ugyanis nem az ifjú tengerész házaspárok bizonyára nem egyszerű szexuálszociológiai problémáira, hanem a hitvesi hűség elvont követelményeire kérdez rá. És ha egyszer így kérdez, csak moralizálás lehet a válasz. Ha feminista lennék, istenuccse, tiltakoznék e film ellen. Legalább annyira igazságos lett volna, ha a filmben valahol valaki megkérdezte volna, hogy az a József ott a Földközitengeren nem kötötte-e ki bárkáját valami nőnél? Csak ezen az ifiasszonyon és magányos anyósán kérjük számon a morált? Csak őket hibáztatjuk, sajnáltatjuk – egyre megy! – mert nem találnak kiutat?

Szólnom kell még a múlttal foglalkozó igényesebb művekről is. *A járvány*on nincs sok problémázgatni való: a múlt századi koleralázadás történetében a polgári reformerek klasszikus dilemmáját mutatja be; e dilemma legjelentősebb magyar elemzőjének, Németh Lászlónak hatását érzem rajta, a forradalmat megelőzni akaró reformer tragédiáját, akit a forradalmárok is, a régi rend hívei is árulónak tartanak. Szép, nemes és tiszta eszközökkel megformált film ez, de nemigen van desifrírozható üzenete a mának. Annak kell venni, aminek készült, a magyar történelem egy eleddig keveset tárgyalt, a XIX. század későbbi forradalmi mozgalmaira jelentősen ható esemény krónikájának.

Nagyobb a dilemmám a *Déryné, hol van?* megítélésében. Hogy e filmnek is, ilyen színvonalas irodalmi és színészi segédlet mellett, vannak értékei, finomságai, szép részletei, azt természetesnek tartom. De mind a szellemi, mind az anyagi eszközök – minek nevezzem? – pazarlásának tartom, hogy ennyi mondanivalóra ennyi energiát fordítsunk. Meglehet, hogy szépelgéssel nem lehet vádolni a produkciót, de hogy a filmgyártást *aránytévesztéssel,* abban bizonyos vagyok. Mielőtt a filmet láttam, azt hittem, hogy a témaválasztásnak személyes háttere van, hogy egyfajta *hommage* Dérynének és az őt megtestesítő főszereplőnek. Alkalom Törőcsik Marinak, hogy a maga színészi tapasztalatának kincsestárából olyasmit eljátsszon-elmondjon, amire csak a nagy elől nagy utódja hivatott. Örültem volna, ha ezt láttam volna, olyan luxusnak éreztem volna, amelyet a magyar színjátszás – a maga egészében, s e két nagy egyénisége külön-külön is – megérdemelt a magyar filmtől és amit nemcsak megengedhetünk magunknak, hanem büszkén vállalhatunk is. Dérynétől Törőcsikig – nem akármilyen pálya ez, miért ne ragyogtathatnánk fel egyszer ívének fényét? De hogy ehelyett örökzöld bölcsel-

meket hallgassunk arról, hogy a művészlélek nem tűri a nyárspolgári kúriák üres unalmát, hogy a színésznek színpad kell és szerep és siker – hogy egy ragyogó színész egyénisége más, mint a besavanyodott földbirtokosé –, erre biz'isten, kár volt ennyi erőt elfecsérelni, ez nem a művészet tiszteletének luxusa.

Négy film is választotta témáját a felszabadulás körüli időkből. Közöttük Lugossy Lászlóé, az *Azonosítás* gyújtja fel leginkább az ember képzeletét.

A felszabadulásról, mint fordulatról a nép, a nemzet, az osztályok, az egyének életében, sok film szólt már. Az ennyire frekventált történelmi témákat különösképp fenyegetik a sémák, az a fajta „tipizálás", amelyben nincs helye a különösnek, az egyedinek, ahol minden figura és minden helyzet *történelmi* értelmeket hordoz, *történelmi* súlyok alatt görnyed. Lugossyt dicséret illeti meg, mert volt mersze egy kissé az ütődöttségig mániákus figuráját a nagy idők centrumába állítani, egy embert, aki a maga identitását keresi a háború után, amelynek káoszában nem egy ember elvesztette a maga személyiségét, és – mi tagadás – nem mindenki kereste olyan elkeseredetten önmagát, mint ez a béresgyerek. Bizonyára ezért is bosszantja annyira környezetét a csökönyössége, ezért vált ki annyi indulatot maga ellen. S ezért talál végül is megértésre a kommunista ellenállónál. Paraboláról persze itt szó sincs, és céltalan is lenne túlságosan absztrakt értelmeket tulajdonítani neki, a film ereje éppen a figura egyedi hitelében van.

Ugyanezt nem lehet elmondani Rényi Tamás művéről, *Az idők kezdetén*ről, bár annak legjelentékenyebb epizódja is egy rendhagyó alak körül bonyolódik. A filmet általában – és különösen ezt a részét – többen is azért bírálták, mert tárgyilag pontatlan, mert olyan szituációkat mutat be, amelyek akkor így nem állhattak elő. Ez is igaz, de mégsem ebben látom az igazi problémát. Kétségtelenül voltak ilyen romantikus forradalomvárók, akik a felszabadulást úgy értelmezték, mint ez a komisszár: kicsit műszínjátékszerű prolidikinek. S hogy 45-ben volt-e ilyen, vagy 46-ban, azt nem tartom perdöntőnek. Bajom azzal van, hogy ez a film úgy megy neki ennek a gyermekded forradalmárosdinak, ennek a naív avantgardizmusnak, mintha ez lett volna a kor igazi konfliktusa és – halálos komolysággal! – úgy búcsúzik a főhőstől, mintha a történelmi feladat az lett volna: hogyan lehet majd rendbe hozni azt, amit ez a fránya 19-es és a hozzá hasonlók elrontottak. Pedig tudvalevőleg nem az ilyen kicsit kótyagos vöröskatonák nehezítették meg a szocialista fordulatot,

hanem a későbbi hibák, a későbbi visszaélések a hatalommal, amelyek végrehajtói tudvalevőleg nem kaptak szigorú intő levelet a párt főtitkárától. Ilyen értelemben, történelemszemléletében pontatlan ez a film.

Végül néhány szót még a *Várakozók*ról. Félek, hogy Gyertyán bírálata ha gorombának goromba is, de lényegében igaz volt. Gyöngyössy Imre a szürrealizmus útján indult el és egyfajta nemes giccsnél kötött ki (mellesleg a művészettörténetben nem az övé az egyetlen példa az ilyen tévelygésre). De ez a balsiker sem egészen független az általánostól, vagyis attól, hogy filmjeink olyan nagy számban távolodnak, szakadnak el a valóságtól. A *Várakozók* valamiféle végállomást jelez – a távolodás egyik lehetséges irányában, mert persze más irányok is vannak, és mint ilyen: figyelmeztető jel, hiszen nem akármilyen művészről van szó. Próbáljunk Gyöngyössynek is segíteni, hogy másfelé forduljon, de gondoljunk közben arra, hogy az egész tendencián változtatni kell.

Nem akartam kötekedni, nem akartam veszekedni, nem azért mondtam el, amit elmondtam, hogy mindenáron kritizáljak. Kerültem – már amennyire tőlem telik – a polémikus hangvételt, ami talán valami békítgető póznak is tűnhet azoknak, akik korábbi pécsi vitáinkra emlékeznek. Pedig nem az. Egyszerűen arról van szó, hogy a film fejlődésében a soronlevő teendőt, a következő láncszemet abban látom, hogy az említett gondok megoldására bátorítsuk, invitáljuk az alkotókat. Arra, hogy aktívabban vegyék ki részüket a szocialista demokrácia megvalósításából, belső életéből, vágják a fejszéjüket nehezebb témák fájába, *kerüljenek közelebb a centrális kérdésekhez.* Nem a partikuláris elemmel való azonosulás a szocialista demokrácia próbája: az amúgy is, tőlünk függetlenül is jelen van. De abban sem merülhet ki törekvésünk, hogy az egységről, a nézetek szükséges azonosságáról, szépeket prédikáljunk. A partikulárist is meg kell érteni, belső világát fel kell tárni ellentmondásosságában, a benne rejlő hatalmas konstruktív erőket éppen úgy, mint a veszedelmes, romboló lehetőségeket – differenciálva és analizálva, rostálva és tisztázva. S mindenekfölött azt a történelmi mozgást kell megragadni mélyebb dialektikájában, amely – mindig újratermelődő konfliktusokon keresztül – újra meg újra szintetizálja az erőket, egységet teremt mind magasabb szinten. Ebben a folyamatban nem nélkülözheti a szocialista társadalom a magyar film hathatós segítségét; itt torlódnak mai feladatai, amelyek nem kisebbek és nem is érdektelenebbek, mint amilyenek a hatvanas évekéi voltak.

(Filmkultúra, 1976. 1. sz.)

Kulturális életünknek ismét rangos eseményei lettek a magyar filmbemutatók. Egyre nagyobb érdeklődés övezi a szocialista országok filmművészetének produkcióit s a nyugati haladó filmgyártás jelentős alkotásait. A statisztikák alapján úgy tűnik, hogy – mint világszerte – nálunk is újból hódít a mozi, s képes megküzdeni a televízió lebírhatatlannak vélt varázsával. A közvéleménnyel együtt a különböző pártfórumok figyelme is gyakran fordult az utóbbi időben a filmművészet és a filmgyártás fontos kérdései felé. A Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Bizottsága két ízben, majd a Kultúrpolitikai Munkaközösség és a Film- és Televízióművészek Szövetségének kommunista aktivája is napirendjére tűzött a filmművészethez és a -forgalmazáshoz kapcsolódó problémákat. Pártszervezeteink több okból is helyesen teszik, ha kulturális és ideológiai tevékenységük szerves részévé avatják a filmmel, a filmkultúrával való foglalkozást.

Mindenekelőtt induljunk ki egy számadatból: a magyar mozikban az elmúlt években 70–80 millió néző fordult meg. Ez ugyan jóval elmarad a hatvanas évek látogatottságától, de a *televízión kívül nincs a kulturális-közművelődési szférának olyan fóruma, amely több embert vonzana ennél.* Szemünk előtt rajzolódnak ki egy korszerű forgalmazási rendszer körvonalai, ami lehetővé teszi, hogy az eddigieknél sokkal hatékonyabban állítsuk a tudatformálás, az ízlésnevelés, az életmódváltás szolgálatába a filmeket. A XI. pártkongresszus határozatai és a közművelődést érintő pártdokumentumok kötelességünkké teszik, hogy keressük az útját-módját annak, hogyan lehetne eljuttatni a legeredményesebben a közönséghez a kultúra, a művészet – így a filmművészet – értékeit, legkiemelkedőbb alkotásait. Igazodni kell ahhoz, hogy a moziba járó nézők igénye rétegezett, elvárásaik a filmmel szemben különbözők, s eltérő a jártasságuk, ismeretségük is a filmek világában. Ennek megfelelően a moziforgalmazásnak négy színtere van kialakulóban:

– Az ún. *széles mozihálózat.* Ez a „klasszikus" forgalmazási mód,

amely a kulturális politika elveinek megfelelően kialakított széles hatáskörű műsort juttatja el a mozik esetlegesen, véletlenszerűen létrejövő közönségéhez. Elsősorban a filmművészet értékeinek tömeges elterjedését szolgálja, s emellett eleget tesz a kikapcsolódás, a pihenés, a szórakoztatás igényeinek.

– A *stúdióhálózat* műsora tervszerűen kialakított program; közönsége – bár itt is eléggé esetleges és változó – egy ismérvben eltér az előző típusú mozinézőtől: abban, hogy aktívabban, elmélyültebben vonzódik a filmművészethez, a filmtörténeti, filmesztétikai érdekességekre, ritkaságokra is kíváncsi.

– A *filmklubhálózat* most éli ifjúkorát. Az a mintegy 400 filmklub, amely ma hazánkban működik, egy-egy otthona a filmművészet iránt érdeklődőknek. E klubok már közösségek, a filmművészet szeretete kovácsolta őket eggyé. Önmaguk döntenek programjaikról, sőt az ahhoz kapcsolódó társadalmi és egyéb kérdéseket is megvitatják.

– Újszülöttnek tekinthető még az ún. *társadalmi vagy funkcionális forgalmazás*. Ennek az a lényege, hogy már meglevő, munkahelyi kollektívákhoz olyan filmeket juttat el a filmforgalmazás, amelyek speciálisan az ő szakmájuk, érdeklődési körük szférájába esnek, s így itt tulajdonképpen az önművelésnek, a társadalmi aktivitásnak egy sajátos audiovizuális módjával állunk szemben. Ez a fajta forgalmazás már bebizonyította életképességét a szocialista brigádokban, a pedagógustestületekben, a honvédségnél és másutt. A Kossuth Könyvkiadóban nemrégiben önálló részleget hoztak létre, mely – a többi között – a filmeknek a pártoktatásban való felhasználásával foglalkozik.

Kézenfekvő, hogy pártszervezeteinknek érdeke a kollektív szellemet, életérzést erősítő, tehát a demokratizmus speciális iskoláinak is tekinthető filmklubok munkájának támogatása, mint ahogy nagyon fontos a társadalmi forgalmazás minél szélesebb körben való elterjesztése is.

A FILMMŰVÉSZET HELYZETÉRŐL

Eléggé közismert tény, hogy társadalmunk vizuális kultúrája meglehetősen elmaradott, s a korszerű igényektől bizony még távol áll. Sajnálatosan nagy hiányaink vannak a filmkultúra, a filmesztétika fogalmainak közkinccsé tételében is. Igaz, nem rendelkezünk valamiféle „Kodály-módszerrel" a filmművészeti alapismeretek terjesztésében, de már a rendszeres filmnézés, filmviták is hozzájárulhatnak a pallérozódáshoz, a

hozzáértés fejlődéséhez. Hiába mutatunk rá például nagy sikerű – esetleg világszerte elismerést aratott – filmek művészi értékeire, ha a közönség számára a legmindennapibb filmművészeti fogalmak is ismeretlenek, s ez akadályozhatja az alkotások megértését. Tudom, ilyenkor elég gyakori az a megjegyzés, hogy egy szórakoztató, kikapcsolódást szolgáló filmnek nem kell eleget tennie különféle színvonalbeli normáknak, csak fordulatos, pergő, cselekményes mű legyen. Csakhogy ez az álláspont könnyen igénytelenséghez vezethet. Másfelől pedig az ún. szórakoztató filmek színvonalasabb, értékesebb része már régen integrálta, magába olvasztotta azokat a filmművészeti eljárásokat, fogásokat és újításokat, amelyeket a legnagyobb filmművészek létrehoztak az elmúlt 80 év folyamán. Ezek a rendezők által általánosan használt módszerekké lettek, s világszerte mindinkább a közönség „filmtudatának" is szerves részévé válnak.

Természetesen a legkitűnőbb forgalmazási rendszer és a legszélesebb körű filmesztétikai oktatás, ismeretterjesztés is csak elősegítheti a moziba járást, a hozzáértő filmnézést. A közönségnek mindenekelőtt filmekre van szüksége.

A hatvanas évekre visszaemlékezve, sokan nosztalgiával gondolnak a magyar filmgyártás világhírű alkotásaira, a *Tízezer nap*ra, a *Húsz órá*ra, a *Hideg napok*ra, *a Tizedes meg a többiek*re. Szinte mértékké váltak ezek a művek: ezekhez kezdtük mérni a hatvanas évek végének, a hetvenes évek elejének filmjeit. Ezekhez viszonyítva általános hanyatlást állapítottak meg mind a kritikusok, mind a közönség, sőt *Miért rosszak a magyar filmek?* címmel már a filmesek is évődni kezdtek önmagukkal. Valójában rendkívül összetett jelenségről van szó. Ide tartozik, hogy a magyar televíziózás 1958-tól kezdve rohamos fejlődésnek indult. Az előfizetők száma néhány év alatt megtízszereződött. Tagadhatatlan, hogy ez az egyébként pozitív tény hozzájárult a moziba járók számának, s ezen belül a magyar filmek látogatottságának visszaeséséhez. Sokkal lényegesebb meghatározója azonban a magyar filmek iránti érdeklődés csökkenésének az, hogy filmművészetünk – sok vonatkozásban – nem volt képes követni az elmúlt évtized társadalmi valóságának változásait, új kérdésfeltevéseit. Helyesen mutatott rá erre Rényi Péter is a legutóbbi Pécsi Játékfilmszemlén.[1] *A magyar filmművészet az útkeresés stádiumába került. Meg kell keresnie a választ azokra a kérdésekre, amelyeket a hetvenes évek magyar valósága tett fel, s nyilvánvaló, hogy ez átmeneti*

[1] Lásd ebben a kötetben szereplő tanulmányát. – *A szerk.*

bizonytalansággal jár. Anélkül, hogy részletesen kifejtenénk, elmondható ez a világ filmművészetéről is. Amíg az ötvenes évek végén számos külföldi újításnak, filmtörténeti jelentőségű mozgalom megindulásának lehettünk tanúi, ma a nemzetközi életben, a nyugati társadalmakban végbement mélyreható változások előtt bizonytalanul állnak azok az alkotók is, akik néhány évvel ezelőtt még olyan nagyszerű művekkel lepték meg a mozik közönségét.

Egyedül a szocialista országok filmművészete volt képes arra, hogy szembenézzen a megváltozott valósággal, s elkezdje keresni azokat az új tartalmakat, művészi kifejezési formákat, amelyek hűen tükrözik korunkat, a ma emberének problémáit, gondolatvilágát, jövőbe vetett hitét. *Az utóbbi idők legfigyelemreméltóbb alkotásait a szocialista országok – elsősorban a soknemzetiségű Szovjetunió – filmművészete produkálta.* Olyanokat, mint Suksin: *Vörös kányafa,* Mikaeljan: *Prémium,* Wajda: *Az ígéret földje* című filmjei. S a *magyar filmművészet is kezdi megtalálni friss hangját.* Dárday István *Jutalomutazás*a, Bacsó Péter mai tárgyú filmjei, Grunwalsky Ferenc *Vörös rekviem*je, Ranódy László *Árvácskáj*a, Lugossy László *Azonosítás*a, Fábri Zoltán *Ötödik pecsét*je s a Balázs Béla Stúdió fiataljainak kísérletei nemcsak határainkon belül, de külföldön is méltán keltettek és keltenek újra élénk figyelmet a magyar filmművészet iránt. A filmszakma felelős vezetői továbbra is arra törekszenek, hogy ez a fellendülés tartós maradjon, s minél több hasonló alkotás szülessen a következő években is. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a kultúrpolitika kirekeszti azokat az alkotásokat, irányzatokat, amelyek oly sokszínűvé teszik filmművészetünket, s amelyek a rendkívül sokrétű közönségigény kielégítését is szolgálják. Annál is inkább, mert elég sok félreértésnek voltunk és vagyunk tanúi egy-egy alkotó, egy-egy mű megítélésében. Aligha tévedek, amikor az első helyre a problémák közül a *szórakoztatás* kérdéseit teszem.

IGÉNYESEN SZÓRAKOZTATNI

Két szélsőséges állásponttal kell megküzdenünk a szórakoztatást illetően. Az egyik a kritika és a filmszakma egy részének az álláspontja. Nemritkán olvashatunk és hallhatunk ugyanis még ma is olyan véleményeket, amelyek valamiféle „fentebb stil" nevében arisztokratikus magasságokból, nem kevés sznobsággal vegyítve, lekicsinylően, elítélően nyilatkoznak a nézők igényeit – úgymond – kiszolgáló, általában „könnyűnek"

nevezett filmekről. Elfeledkezve arról, hogy az emberek természeti szükségletként jelentkező pihenését, kikapcsolódását szolgáló színvonalas alkotások (így a vígjátékok, a kalandos és bűnügyi filmek) a *szórakozás jogos, művelődéspolitikánkban is elismert társadalmi igényeit elégítik ki.* A szórakoztató filmek igen széles közönségrétegeket vonzanak a mozikba, tehát a forgalmazásnak is fontos érdeke fűződik e művek bemutatásához. Ezeknek a műveknek a színvonalát saját műfajuk mércéjével kell mérnünk, de ugyanakkor igényt is kell támasztanunk: azt, hogy színvonalas, önálló értéket felmutatni tudó alkotások legyenek. Mindez eltér attól a – elsősorban a közönség bizonyos rétegeinél megnyilvánuló – szélsőségtől, amelyik a kritikátlan igénytelenséget állítja szembe – hamis alternatívaként – az előbbi torz felfogással. Mi tagadás, nemegyszer a televízió is ilyen útra téved, s értéktelen, jelentéktelen filmekkel tölti ki olykor nagy nézettségű időpontokban is az adásidőt. Ez nemcsak a mozilátogatásra hat vissza károsan, de az a 3–4 millió néző, aki egy-egy ilyen programban részesül, bizonyos idő után már a képernyőn látott szórakoztató műsorok iránt sem képes színvonaligényeket támasztani.

A hiteles képhez azonban hozzátartozik, hogy *nem könnyű kielégíteni a szórakoztatás iránt megnyilvánuló hatalmas igényeket.* Ennek már a méretei is indokolják, hogy nem kevés tőkés országból származó film kerül mind a mozilátogatók, mind a tévénézők elé. Tudnunk kell, hogy a világon jelenleg évente 4500–5000 film készül, s ebből mindössze 500 körül van a szocialista országok alkotása. Még a Szovjetunióban is csak 100–120 játékfilmet forgatnak a köztársasági stúdiók produkcióival együtt. Ezzel szemben például Japánban 1000, Indiában és az Egyesült Államokban 500–600 film körüli az évi termés. E filmek túlnyomó része politikailag, világnézetileg és erkölcsileg retrográd (pl. brutális, szex, antikommunista stb.) mondanivalójú, vagy a magyar nézők számára ismeretlen közeget mutat be érthetetlen jelrendszer közvetítésével (pl. a japán, indiai, iráni, hongkongi filmek többsége), s nem kevés az olyan film sem, amely élvezhetetlen, dekadens művészkedés csupán.

Ezek leszámítása után a magyarországi filmforgalmazást lebonyolító MOKÉP, illetve a tévéfilmek esetében a Magyar Televízió csupán mintegy 1000 tőkés, illetve fejlődő országbeli alkotásból válogathat. A mozihálózatban bemutatott évi 180–190 film között kb. 110 a szocialista országok alkotása – tehát a szocialista országokban gyártott filmek nem csekély hányadát bemutatjuk –, s a maradék 70–80 produkciót vásárol-

juk kapitalista, illetve fejlődő országokban. Ezek az arányok az elmúlt öt évben állandósultak.

A televízióban 1971 és 1975 között az 1. és 2. program adásidejének bővülésével rendkívül mértékben megnőtt a „nem saját gyártású" műsorok iránti mennyiségi igény. Még így is sikerült elérni, hogy a képernyőn 1975-ben megjelent – külföldön vásárolt – tévé- és mozifilmek megközelítően 50%-ban már a szocialista országok produkciói voltak.

A FORGALMAZÁS ALAPELVEI

Meg kell viszont jegyeznünk, hogy a kifejezetten a szórakoztatást szolgáló filmek „származás" szerinti megoszlása ettől eltér. Ugyanis hazánk és a többi szocialista ország filmgyártása sem mennyiségileg, sem minőségileg nem képes kielégíteni a filmvászon, illetve a képernyő „falánkságát" ebben a műfajban. Ezért az ilyen típusú filmek tekintélyes részét a tőkés piacról szerezzük be. S mivel ott is egyre ritkább a tartalmasan szórakoztató alkotás, mind nagyobb nehézségekbe ütközik az egyenletes színvonal tartása. Nem utolsósorban ezzel magyarázható a gyenge, értéktelen filmek megjelenése a moziban és a televízióban. Olykor tehát valóban engedményeket tettünk a jó ízlés, az igényesség rovására, ami ellen *méltán emelt szót* a közönség. Ezért a filmimporttal foglalkozó intézményeknek a jövőben még következetesebben kell tartaniuk magukat azokhoz a jól bevált elvekhez, amelyek a filmátvétel felelősségteljes munkáját szabályozzák.

Mindenekelőtt arra törekszünk, hogy a *nemzetközi filmtermés, az egyetemes filmművészet legértékesebb alkotásait vegyük át.* El kell oszlatnunk egy tévhitet: Magyarországra az elmúlt 25 évben talán egy tucat film kivételével minden olyan film beérkezett, amely a világ filmművészetének valamilyen szempontból jelentős alkotása volt. Az elmúlt két évben készültek közül pedig összesen három-négy ilyen mű van, s ezeket is elsősorban pénzügyi okok miatt nem tudtuk megvásárolni.

Feladatunknak tekintjük továbbá, hogy bemutassuk azokat a jelentős, új irányzatokhoz tartozó műveket is, amelyek esetleg szűkebb érdeklődésre tartanak számot, ám segítik a tájékozódást, a filmművészeti ismeretek és az ízlés fejlesztését. Fontosnak tartjuk azt is, hogy filmkultúránk részévé váljanak a kisebb nemzetek, illetve a fejlődő országok filmgyártásának értékei, amelyek képet adnak ezeknek az országoknak, népeknek az életéről, segítik megismerésüket. Végül a jövőben még inkább

gondoskodni kell arról, hogy a hazai filmgyártás és -forgalmazás megoldja a közönség színvonalas szórakoztatásának feladatát is, figyelembe véve azt az említett tényt, hogy e tekintetben jelenleg jelentős tőkés importra szorulunk.

Remélhető, hogy most, amikor a film és közönség kapcsolata ismét szorosabbá válik, mind a sajtó, mind maga a filmszakma többet foglalkozik ezeknek az elveknek a megvalósulásával, a filmművészet hazai és nemzetközi problémáival. Az alkotók is a kedvező légkör teremtette bizalommal fordulnak társadalmunk, a közönség kérdései, igényei felé, helyreállítandó azt a kontaktust, amely mindig erőt adó és pezsdítő forrása volt a művészet és közönség egymásra hatásának. A kulturális forradalom, a szocialista közművelődés érdekei megkívánják, hogy *ennek az előrelépésnek a pártközvélemény is cselekvő részese legyen.* Céltudatos kulturális nevelőmunkájukkal, a filmművészetet és a -forgalmazást érintő – a mindennapi beszélgetésekben gyakran szóba kerülő – kérdések megvitatásával és tisztázásával a pártszervezetek ezt a folyamatot jelentékenyen előbbre vihetik.

(Pártélet, 1976. 11. sz.)

TÓTH DEZSŐ / *Hozzászólás – a színházi vita szünetében*

1. Mindenki előtt ismerős az a helyzet, mikor egy hosszas, intenzív vitában szünet áll be, s az átmenetinek érzett csendet olyanok használják ki, akik csak figyeltek. Nem ritka, hogy a közös erőfeszítés eredményessége érdekében valami új, jobb erőelosztást ajánlanak, jobb „fogást" a nehezen mozdítható akadályon. Nem azért, mert „okosabbak", hanem mert a vita összes tanulságaira építhetnek, anélkül, hogy annak kialakult erőtere determinálná őket. Egyszerű munkamegosztás ez is, a viták egy jellemző munkamegosztása.

Természetesen a *színházi vitáról* beszélek és ahhoz szólok.

A színházművészet és a társadalmi valóság viszonyát állítsuk eszmélkedéseink középpontjába. Erre hívott fel a párt XI. kongresszusa – éspedig rendkívül időszerűen. Aligha szükséges kifejteni, milyen jelentős fejlődés, átalakulás ment végbe hazánkban is az utóbbi évtizedben. (A mezőgazdaság szocialista átalakulása, az iparilag közepesen fejlett szint elérése, az új gazdaságirányítási rendszer, a szabadabb érdekmozgás, a szocialista demokratizmus, a jövedelemnövekedés és -differenciálódás: egyben az élet választékának bővülését, a szocialista erkölcs, tudat új próbatételeit, a művészet szempontjából egy új erkölcsi feltételrendszer, konfliktusrendszer kialakulását is jelentette; megváltozott, átszíneződött a művészet tárgya. S mindezzel együtt járt a kulturális-művészeti élet szerkezetének átrendeződése, a művészeti ágak egymáshoz való viszonyának áthangolódása, a televízió elterjedése, a szabad idő, a művelődési, szórakozási igények növekedése – és így tovább.) Mindezt úgy is összegezhetnénk: *a fejlett szocializmus építésének sokban új kérdései, feladatai kerültek előtérbe.* S ez minden művészeti ágban (a színházéval rokon irodalomban, filmművészetben is) útkereséshez, ezzel összefüggésben tájékozódási zavarhoz, illetve vitákhoz vezetett.

Ha ma az egyes művészeti ágak tudatát akarjuk mérni (nem eredményeiket, problémáikat, hanem helyzettudatukat), úgy tehetjük fel a kérdést: melyik művészeti ág *milyen mértékig* van tudatában annak,

hogy fejlődésének központi kérdése a társadalmi valósághoz való viszonya. Nem azt értem ezen, hogy egy-egy művészeti ág minden problémája erre volna redukálható, vagy visszavezethető, de azt igen, hogy egy-egy művészeti ág sajátos problémavilága ebből az összefüggésből közelíthető meg termékenyen, hogy a kérdéseire való válaszadás, sőt a kérdések helyes feltevése is elsősorban ebben az összefüggésben válik lehetségessé. Filmművészetünk például ennek az alapkérdésnek a jegyében törekedett a pécsi filmszemlén s törekszik azóta is helyzetét és feladatait felmérni, és az írószövetségi közgyűlés is arról tanúskodott, hogy irodalmi életünknek is mindinkább ez válik rendező, áttekintő elvévé.

Színházművészetünk számára is az kell legyen a fő kérdés: mennyire tükre a mai társadalmi valóságnak; mennyire képes a legtágabb és legösszetettebb értelemben, a *saját nyelvén* felelni azokra a kérdésekre, tükrözni és segíteni azokat a (gazdasági, társadalmi, ideológiai, erkölcsi, életforma- és ízlésbeli) folyamatokat, amelyek lényegesek, amelyek milliók életét érintik, amelyek a fejlett szocializmus építésére jellemzők. Ezen az alapon ítélhető csak meg hitelesen színházművészetünk szocialista jellege, művészi érvénye, ettől elválaszthatatlanul közönséghez való viszonya, végül is helye, szerepe a magyar kulturális életben és pozíciója a nemzetközi színházi életben. És színházművészetünk feladatai is csak ennek kapcsán körvonalazhatók érdemben – beleértve mindezzel összefüggő igazgatási, szervezeti, gazdasági problémáinak elvi alapokon történő rendezését is.

2. Az évek óta, több hullámban folyó színházi viták szükségesek és hasznosak voltak. Színházi életünk nagyobb-kisebb tartalmi, művészi problémáit felszínre hozták, s ennyiben elismerés illeti kezdeményezőiket, résztvevőiket. De valljuk be: érdemleges szintézisre, kiszűrhető, cselekvésre ösztönző egyetértésre ezek a viták – legalábbis egyelőre – nem vezettek, nem jutottak. Nem a kívülálló kritikai hangsúlyával, hanem a közös ügy részeseként, leíró módon hadd kockáztassam meg: ezek a viták azért nem bizonyultak elég termékenynek, mert a valóság kellő szem előtt tartásának híján nincs – máig sincs – központi rendezőelvük, mert a társadalmi valósághoz, annak feladataihoz, igényeihez, távlataihoz való viszonyítás a színházművészeti kérdések kapcsán nem lett kiinduló- és viszonyítási pont; színházművészeti közgondolkodásunkban ez nem emelkedett a különböző jelenségek értelmezési alapjává. Színházművészeti közéletünket (beleértve a szó- és sajtóbeli vitákat, a kritikák egy részét) – hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt – nem

az élethez, a valósághoz való viszonyítás vezérli, hanem túlnyomóan a színházművészeten *belüli* (rendkívül fontos, de végső soron mégis másodlagos) szempontok eluralkodása jellemzi.

Sok szó esett például a korszerűségről, a korszerű színházról. E tekintetben vitáink túlnyomó hányadában a fő törekvés azonban nem az volt, hogy a korszerűség *mértékét* a szemléletben és valóságtükrözésben keressük, a fő törekvés nem a valóság színházművészeti birtokbavételére, hanem a színházművészet valóságának – ennek a fontos, de másodlagos valóságnak – a birtokbavételére irányult. Színházi vitáink kiindulópontja és nagyrészt meghatározója nem az volt, hogy melyek korunk szemléleti-ábrázolási és közönségigényei, hanem hogy a magyar színházművészet mennyire képes különböző művészeti áramlatok színvonalas hazai jelenlétét biztosítani, mennyire képes vagy nem képes azokhoz kapcsolódni vagy azokkal lépést tartani. Fontos kérdések ezek? De mennyire! Érintik a korszerűséget? Hogyne! De fel lehet-e ezeket a kérdéseket tenni, pontosabban: meg lehet-e ezeket érdemben válaszolni a viszonyítási alap, a mérce tisztázása nélkül? Véleményem szerint az egységes értelmezési, megítélési alap hiánya az oka annak, hogy a nemzetközi színházművészeti irányzatok adaptálása nálunk sokszor nem tartalmi, hanem formai szempontú. Nincs integráló, adaptáló bázisunk, illetve ha van, az individuális, ezért esetleges, egy-egy produkcióra korlátozódik. Egységes értelmezési pozíció hiányában a nemzetközi színházművészet eredményeit nem tudjuk eszközszerűen saját színházművészetünk szolgálatába állítani.

Ezzel függ össze, hogy vannak jelentős eredmények, tehetségre, jó együttesekre valló produkciók, de színházi életünk egészének még sincs jellegzetes arculata. Sokszínűsége éppen ezért pillanatnyilag inkább eklekticizmuson alapszik, vagy annak tűnik fel, mintsem egy szemléleti egységre épülő tényleges gazdagságnak. Vitáinkat olvasva is elborít minket az irányzat-terminológia (polgári, konvencionális, dekoratív, térérzékelő, képeskönyv, cirkusz, gesztus, totális, kegyetlen, szegény, világnézeti és nem tudom még hányféle „színház"). Ez persze forma, terminológia, de ez a bőség arra is vall, hogy nincs irányadó, integráló szempontunk, vagy legalábbis, hogy ez nincs erőteljesen jelen. Ennek híján ezek közt a különböző felfogások közt így másodlagos és álellentétek alakulnak, alakulhatnak ki.

Mindannyian érezzük, hogy színházi vitáink reális problémákat hoztak felszínre, de mert kérdésfeltevési alapjuk olyan értelemben volt

„művészeten belüli", hogy nem kapcsolódott szervesen az átfogó valósághoz, a reális problémákat is inkább csak jelenségszinten tudták tárgyalni, mint ahogyan nagy valószínűséggel erre vezethető vissza, hogy ezek a viták áldilemmáktól voltak terhesek. (Például fővárosi és vidéki színházak, beérkezett öregek és helyet követelő fiatalok ellentéte; „válságban van-e vagy nincs válságban színházi életünk?") A valósághoz és a belső művészi szempontokhoz való viszonyítás szétválása tükröződik meggyőződésem szerint az ún. irodalomcentrikus és színházcentrikus kritika ellentétében (álellentétében) is, ami egyszersmind a színház és a színikritika ellentétének (álellentétének) is egyik forrása, illetve tényezője. S amikor – méltán – a legnagyobb elismeréssel szólunk színházaink közművelődési, új közönségrétegekkel kapcsolatot kereső-teremtő törekvéseiről, sokszor hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy a közönséggel való kapcsolat is elsősorban tartalmi kérdés, aminek érvényesítését, potenciális lehetőségeinek kibontását csak szolgálhatja – és kell hogy egyre jobban szolgálja –, de sohasem helyettesítheti a szervezéses kapcsolatteremtő tevékenység. Színházművészetünk növekvő valóságtartalmán, „tükör"-szerepének erősödésén alapulhat csak a közművelődési aktivitás, amely ennek híján hosszabb távon formálissá is válhat.

3. Miért nem kerül hát vitáink középpontjába az a kérdés, hogy *színházművészetünk mennyiben szocialista?* Nem eltekintve működési feltételeinek és műsortematikája egy részének közvetlen szocialista jellemzőitől, mégis azokon túl, a dráma–előadás–közönség „szentháromságának" szem előtt tartásával, a színházművészet *egészére* kiterjedőleg kellene kérdeznünk: mennyire képes színházművészetünk az emberi célok, magatartások mai világát szocialista módon értelmezni, ennek alapján szelektálni és teremteni a közönséggel is „egyeztetett" kifejezésrendszert? Melyek azok a konfliktus- és hősértelmezései, cselekvés- és indulatértelmezései – eszköz-, stílus- és nyelvteremtő, *előadásokon megvalósított értelmezési sajátságai* –, amelyek *megkülönböztetik* a polgári színjátszástól? Ez így persze rendkívül elvont kiindulás, de szükségképpen torkollna azoknak az általános és konkrét *korviszonyoknak* az elemzésébe, amelyek ma magában a mindennapok világában formálják az élet drámailag sajátosan, korszerűen megragadható oldalait, amelyek a mindennapokban szervezik a lázadásoknak és beletörődéseknek, a félelmeknek és reményeknek, a céloknak, a bukásoknak és küzdelmeknek azokat a sorsfordító játékait, amelyeknek a színház tükrében kell emberi-történelmi sorsként láthatóvá lenniük. Éspedig az emberek, a közönség életben és

élet által korszerűvé hangolt – mégoly öntudatlan – „dramaturgiai készültségének" hullámhosszán, mert a művészi hatalombakerítés ritmusa, stílusa, szó- és gesztusrendszere csak az ennek megfelelő frekvenciákon érvényes.

Nem jutnánk-e előbbre az annyit emlegetett és vitatott korszerűség kérdésében, ha marxista módon – a művészeti ág sajátosságainak különös szem előtt tartásával – *a színházművészet és a valóság összefüggésrendszerének* ilyenforma elemzésére fordítanánk figyelmünket? Többek közt azért is, mert a tucatnyi irányzat, színháztípus végső soron nem individuális ötletek alapján létezik, hanem mindegyikük – még az efemer jelenségek is – az élet drámailag láthatóvá tehető oldalainak ilyen vagy olyan szemléleten alapuló kiemelése, s ennyiben mindegyiküknek jelentése, tartalma, tendenciája van – azaz mindegyik „mérhető". De ha színházi vitáink lemondanak ezek áttekintő tartalmi-szemléleti minősítéséről, akkor csak egy anarchikus jelenségvilágot regisztrálhatunk, akkor csupán formával fogunk szemben állni, és soha nem tudjuk meg sem azt, hogy mi a valóban korszerű, sem azt, hogy színházművészetünk mozgásában milyen arányú-irányú a folytonosság, a szakítás és a megújulás. (E tekintetben például valóban szükség volna annak a „művészeten belüli" kérdésnek a vizsgálatára, vajon a színházművészet alapvető, általános sajátságai, amelyek kor szerint mindig – ma is – új feltételek szabta új formákban jelennek meg, mennyire élnek-hatnak, hiszen e mai megjelenési változatoknak csupán egy része tartja fenn a művészetet, más része művészetellenes tendenciákat hordoz.)

És: *Miért kerülnek a mai magyar dráma kérdései vitáink perifériájára?* Miért nem a fókuszába? Mindannyian tisztában vagyunk azzal, hogy a magyar színházművészet társadalmi valósághoz való viszonyítása nem alapulhat olyan közvetlenséggel ábrázolás és társadalmi valóság összevetésén, mint például a magyar irodalomé vagy filmművészeté, amelyeknek a hazai társadalmi valóság viszonylag közvetlenül tárgya és meghatározója. Tévedés is lenne a rendkívül összetett színházművészet szocialista jellegét, realizmusérvényét, értékét hozzájuk hasonlóan *csakis* a mai magyar dráma jelenlétén mérni. Az azonban tagadhatatlan, hogy a mai, a jelen társadalmát tükröző magyar dráma korántsem egyedüli, de egyik legfontosabb tényezője egész színházművészetünk és a valóság kapcsolatának. A mai magyar drámák színrevitelének komplex tapasztalatai, színi megvalósításuk formanyelvének, stílusának, eszközrendszerének általánosított tapasztalatai – elsőrendű alakítói a „saját" szín-

házi nyelvnek, ezzel együtt a nemzetközi színházi irányzatok, eredmények szuverén, termékeny adaptálásának; fontos útmutatók a klasszikus és a kortárs külföldi drámairodalom eredeti és korszerű felfogásához, a magyar drámai-színházművészeti hagyományok korszerű értelmezéséhez. Nem beszélve arról, hogy a színház és a közönség kapcsolatteremtésének milyen óriási energiahordozója a mai magyar dráma. Pontosabban: mindez inkább csak lehetne.

Mert a mai magyar dráma mégsem áll színházművészeti közéletünkben azon a helyen, amely megilletné. Erőteljesen van jelen a magyar dráma színpadjainkon, de mégsem kapja meg azt az általánosító elemzést, nem kapja meg tartalmi és formai tapasztalatainak azt a rendszerező tudatosítását, amely egész színházművészeti életünket megtermékenyíthetné. Drámairodalmunk is küszködik a mai valóság birtokbavételével; egy mai magyar dráma színrevitele, művészi értelmezése, játékstílusának alakítása a rendezői és színészi valóságlátásnak, a rendezői és színészi szemléletnek is próbaköve. A színházkritika – de nem is csak a színházkritika, hanem általában a színházi tudat – összegezően, áttekintően mégsem vizsgálja a magyar dráma valóságértékét; azt, hogy a mai magyar dráma hosszabb távon hogyan, milyen eredményekkel, kerülőkkel és kísérletekkel törekszik társadalmunk középponti kérdéseit megközelíteni, hogy előadásaiban is mennyire tükrözi vagy kerüli meg a szocializmus építésének mai valóságát, világnézeti, erkölcsi összetevőit; nem vizsgálja, hogy a mai magyar dráma *mennyiben szocialista dráma* is. Színházművészeti tudatunk a magyar drámák összességének valóságfeltáró szerepét nem viszonyítja más művészeti ágakéhoz (pl. a filmművészethez, prózairodalomhoz); nem vizsgálja a magyar dráma egyes tendenciáinak (pl. történeti drámák, szociografikus drámák stb.) jelentésérvényét, dramaturgiáját; nem törekszik a magyar drámák színreviteléből adódó színházművészeti tanulságok összegezésére, általánosítására.

Továbbá: *vitáinkban miért nem esik több szó a szocialista társadalmak színházművészetéről?* Hiszen színházművészetünk megítélésének, valósághoz való viszonyításának fontos tényezője a Szovjetunió és a testvéri szocialista országok színházművészete, azok megismerése, jelenléte, illetve a velük való kölcsönkapcsolat, együttműködés. Itt sem egyszerűen színházművészetek közti kapcsolatról van szó. Hanem végső soron arról, hogy ez az együttműködés közös világnézeten, közös társadalmi rendszeren, a szocializmus építésének közös társadalmi gyakorlatán alapszik. Ez a lényegileg egymásnak megfelelő, minden eltérés és különb-

ség mellett is közös alap avatja ezt a kapcsolatot önismeretünknek is egyik fontos forrásává, színházművészetünk belső alakulásának, fejlődésének és nemzetközi rangjának egyik fontos viszonyítási pontjává. Ez a közös társadalmi, világnézeti alap teszi végső soron lehetővé és szükségessé a tematikai hangsúlyok, a valóságérték, a stílusmegoldások eltéréseinek, különbségeinek termékeny elemzését, az ebből származó komplex tanulságok hasznosítását. Ha együtteseinknek vagy darabjainknak sikere van a szocialista országokban, az legyen siker, és ennek tanulságait tartsuk éppoly fontosnak, mint ha egy együttesünk vagy darabunk semmi feltűnést nem kelt vagy éppenséggel megbukik. Mindkét variáns elemzése, tudatosítása a jobb, pontosabb önismeretet segíti, színházművészetünk szocialista tartalmú korszerűség-értelmezéséhez nyújt nélkülözhetetlen támpontokat, s ennek révén színházművészetünk valóságkapcsolatát, szocialista jellegét erősíti.

Végül: *vitáinkban miért nem esik szó* színházművészetünk és a valóság kapcsolatának egy *oly fontos mértékegységéről, mint amilyen a műsorpolitika?* Hiszen ennek tüzetesebb elemzése azonnal beletorkollna a színházaink közti munkamegosztás, az egyes színházak arculatának vizsgálatába. Másrészt szükségképpen terjedne ki a televízió, a rádió színházi adásainak figyelembevételével is arra: hosszabb távon, nagyobb összefüggésekben milyen arányok, hangsúlyok erejéig tükrözője-alakítója az országos társadalmi igényeknek. S alighanem ez lenne a színházak belső életének, színházi életünk szervezeti, igazgatási problémáinak is tartalmas megközelítési módszere. Hiszen ezeknek az egyenként jelentkező gyakorlati problémáknak az összességével függ elsősorban össze, hogy az igazán tudatos, tervszerű műsorpolitikához még nincsenek meg a megfelelő feltételek, s ezért a színházpolitikai irányítás nem tudja még maradéktalanul betölteni koordináló, orientáló szerepét színházművészetünk társadalmi időszerűségének biztosításában.

(Kritika, 1976. 8. sz.)

JEGYZET KÉPZŐMŰVÉSZETÜNK MAI HELYZETÉRŐL

A fiatalokat bemutató stúdiókiállítások után szinte már megszokott a kritika „kár a szóért" nosztalgikus, lemondó hangulatú tárlatértékelése. Az 1976-os tárlatot is tudomásul vettük, mint egy menetrendszerűen jelentkező „egy a többi között" kiállítást, s az „ez van" nem megnyugtató, de mindenképpen indulatfékező pozíciójából sajnálkoztunk az ismétlődés miatt változtathatatlannak vélt tények fölött. S ez mindaddig így lesz, amíg egy-egy tárlat közvetlen élményén meditálunk, s nem tágítjuk vizsgálódási horizontunkat. A lassan sorozatosnak mondható szakmai fiaskó alapján érdemes lenne egy-két olyan összefüggésről is szót ejteni, amelyek a stúdiókiállítás gondjainak közvetett okaira is utalnak; elsősorban a festészet problémái érdemelnek messzebbre néző vizsgálódást.

Nincs mit vitatkozni a kritikáknak azzal a megállapításával, hogy a Stúdió '76 anyaga, különösen a festők seregszemléje, nem adott nézőinek felfedező örömet. Nem voltak feltétel nélküli elismerést vagy azonnali elutasítást kiváltó művek; annál több volt a becsületes szándékkal, tisztes szakmai tudással s a művészeti közéletre figyelő óvatossággal megoldott munka. Ebből adódik a közepes színvonal, mert a szándék kevés, a szakmai fogások csupán „tisztes" ismerete e generációnál még magától értetődő, az óvatosság azonban ingerlő. A szándék tisztessége abban és annyiban pozitív, hogy a művészet esztétikai rangjának klasszikus értelmezése, mint mérce, alapkövetelményként érvényesül. A szakmai felkészültségről szólva: láthattunk véletlen vétségeket s tudatos lezserséget; tanúi lehettünk fájó elrajzolásoknak, képfelületről leeső kompozícióknak, tisztázatlan színhasználatnak és törvénysértő – nem tagadó, de sértő! – forma- és színritmusoknak. E botlásoknál azonban sokkal nagyobb probléma az óvatosság: *a vállalás, a vállalkozás óvatossága.* Mintha a helykeresésben az egzisztenciális és a szakmai megfontolások

túl korán diplomatákat formáltak volna a fiatal festőkből. Nem a mindenáron, mindenképpen és minden ellen lázadó, extravagáns forrófejűeket hiányoljuk, hanem az etikai tartás fundamentumára támaszkodó, a művészeti és társadalmi problémákat felvető, azok megoldását hittel és udvariaskodás nélkül vállaló „fiatal" alkotókat. Az igazi kezdeményezőket, akik nem a középszer tisztességében, hanem a becsületes ütközés tüzében, ha kell, keservében és megpróbáltatásában vélik megtalálni tevékenységük értelmét.

Vizsgáljuk meg, vajon generációs ártalom-e az óvatosság? Aligha ilyen egyszerű a válasz. Mélyebb mozgatórugója van annak, hogy a fiatalok óvatosak. Tanulságos például kortárs festészetünk egészével szembesíteni a fiatalok seregszemléjét. Azonnal kedvezőbb – ha egyáltalán lehet ezt a szót itt használni – a kép, hiszen az előttük járó generációk sem kényeztetnek el bennünket az „óvatosság kerülésével". Majdnem azt mondhatnók, adott a példa, csak igazodni kell. Azok az alkotók pedig, akik valóban vállalják e hivatás embert, művészt próbára tevő keserveit, vagy etikai, vagy szakmai vonatkozásban állnak oly magasan, hogy nehezen követhetők a magatartás külső jegyeinek másolása vagy a szakmai epigonizmus veszélye nélkül.

Természetesen túl könnyű volna csak a „felnőttekre" hárítani a felelősséget, őket okolni a követők helykereső csöndességéért. Valószínűbb, hogy abban a körben is ugyanazok a tényezők hatnak, amelyek a fiatalok vállalkozó kedvét csökkentik, s amelyek a szituáció, nem pedig a művek elemzésére serkentenek. Ha *in medias res* keressük az okokat, akkor első helyen és röviden a *festészet társadalmi kötődéseinek közvetlenségét és egyértelműségét láthatjuk problematikusnak*. Áttételessé, sok befolyásoló tényezőn megszűrtté vált a műfaj érintkezése a társadalommal. Nincs már jótékony, serkentő hatású köldökzsinór, sőt kemény szervező, tanító munkával kell a mű és közönség találkozását, kontaktusát megteremteni. Ebből adódik, hogy a fogadtatásról, az ízlésszintről, a várt és kapott, illetve a kívánt problematikáról a visszajelzés áttételes, s olykor manipulált. Sőt a visszajelzés is szaggatott, az alkotófolyamatot orientáló állandó jelenléte a táblakép esetében nincs meg. Ezen általános szakmai elvekkel, széles hatókörű esztétikai kategóriákkal mint értékrend-követelményekkel s az egyébként helyesen elvi szintű kultúrpolitikai célkitűzésekkel nem lehet segíteni. Azok a keretet adják, s azon belül pontos szakmai ismérvekkel, folyamatokat, törekvéseket az általános érvényű kategóriákon belül érzékelő érték-

renddel s éppen a közönségreagálás konkrétságában feltárható kultúrpolitikai gyakorlat és elv egységében lehet és kell az orientáló, mozgósító erőket feltárni. Ezek lehetnek a művészet és a társadalom kapcsolatában a közvetlenség erejével a művészt inspiráló tényezők. Pontosabban fogalmazva: a művészek körében ma nagyobb a megfelelés izgalma, mint a vállalás felelőssége; s ez abból adódik, hogy táblaképfestészetünk a vizuális kultúrán belül a korábbi, eléggé központi pozíciójából ha nem is perifériára, de külsőbb mezőre került. Nem szeretnénk azt a látszatot kelteni, hogy táblaképellenesek vagyunk; netán e terület eltemetőiként olyan vésztjósló eszmefuttatásokba kezdünk, amelyek lehet, hogy tetszetősek, de nem felelnek meg a valóságnak. Tények bizonyítják, hogy túlzott állítás lenne táblaképtúltermelésről – különösen, ha a minőségre is gondolunk – vagy érdeklődéshiányról, illetve a társadalmi szerep megszűnéséről beszélni. Nem könnyű ma egy-egy kiállítási anyagot műtermekből összeszedni; nő a kiállításlátogatók száma; a műkereskedelem olykor áruhiánnyal küzd; s a festészet – jelentős arányban a táblaképfestészet – kortárs művészetünk széles áramlata. De – s ez a lényeges mozzanat – kissé magára hagyatottan, az új körülmények és megváltozott feltételek megértését segítő „gondoskodás" nélkül, s olyan kérdésekben is az alkotó döntését igényelve, amelyekhez hiányzik a kellő információjuk. Azaz szakmai kérdéssé válik nem egy szakmán kívüli probléma, s megfordítva: óriásivá növekedik olykor a „tehetség-kérdés", kultúrpolitikai problémává a stílus-csetepaté.

Még mindig indokokat keresve hivatkozhatunk egy nagyon tanulságos eseményre. A felszabadulás 30. évfordulója alkalmával rendezett jubileumi kiállítások sorában az ún. *Köztulajdon* és az *Iparművészeti Bemutató* sokkal sikeresebb és színvonalasabb volt, mint a képzőművészek seregszemléje .Nem kellett külön keresni az okokat, teljesen világos volt, hogy a színvonalat becsülő sikert a konkrét, közvetlen igényekhez igazodó feladatokra, a meghatározott funkciókra irányuló figyelem hozta meg. A köztéri munka vagy a közösségi épülethez kapcsolódó megbízatás esetén a jól mérhető funkció, a megrendelőnek a feladat kiadásánál és a bírálatnál közvetlenül tapasztalható igénye, ha természetesen áttételesen is, de közvetíti a társadalmi követelményeket. Legalábbis a szélső határértékeket jelzi. Az iparművészet esetében ez még természetesebb. A táblaképi megbízásokkal birkózók viszont egyedül dolgoznak a műteremben, s jelenlegi művészeti közéleti struktúránkban nem kapnak megfelelő orientálást. A műkereskedelem a mostani konjunkturális szituációjában

nem vállalkozhat ilyen jellegű információs szerepre – nem is feladata. Az árujelleget érvényesítő kínálat–kereslet-viszony csak részben hordozza a valóságos társadalmi érdekeket. A kritika – jelenlegi helyzeténél fogva – zömmel a közvetlen benyomás szintjén foglalkozik a tárlatok értékelésével. A „szakma" pedig, helyét keresve, jelentőségét hangsúlyozva többet foglalkozik a megfelelés biztonságot sejtető problémáival, mint a valóságos, a vizuális kultúrán belüli helyzet új szituációt teremtő körülményeinek elemzésével és a konzekvenciák levonásával.

Nem túlzás azt állítanunk tehát, hogy az elméleti szakemberek most már kétségbeejtően adósak egy megalapozott folyamatelemzéssel. Azoknak a kérdéseknek a feltárásával, amelyek a festészet, s kiemelten a táblaképfestészet jelenleg lehetséges feladatáról, szerepéről, a vizuális kultúra belső átrétegződéséről, az értékrend történetiségéről és aktuális ismérveiről adnak művészt, mecénást segítő, orientáló támpontokat. A vállalás óvatosságában tehát óhatatlanul szerepet játszik a konkrét tények meg nem értése, illetve félreértése. Művészetközéleti problémaként kezelődnek azok a gondok, feszültségek, amelyek végső soron abból adódnak, hogy a társadalom természetes fejlődése következtében megváltoznak a művészet különböző ágainak, műfajainak feladatai, a megjelenés és a hatókör feltételei, az értékrend kialakításának összetevői. Ezt azonban lehet és kell értékelni, elemezni, nyilvánvalóvá tenni, s ez a munka nem elsősorban a művészek feladata.

A „nem elsősorban" fordulat nagyon fontos, mert – az előbbiekben vázolt problémák miatt – nem lehet az alkotóknak sem abszolút menlevelet adni. És ők küzdenek is, de csak egy szublimált esztétikai szférán belül, s úgy tűnik, hogy a helytől és időtől független, általános szakmai eszmény pontosan körül nem írható ideáljának akarnak megfelelni. Közben pedig elsikkad vagy helyesebben másodrendűvé halványul a művészet társadalmi jelenlétének igénye és felelőssége. Egyszerűen fel sem merül, hogy mai társadalmunk hihetetlenül kiszélesedett vizuális kultúrájában a táblaképfestészet már nem vállalkozhat a klasszikus hagyományok szerinti szerepkörre. Így válhat anakronisztikussá a nagyzoló komolyság és a szakmai gőg hagyományaival körülbástyázott óvatosság, a fennköltség mezében megjelenő görcsös megfelelni vágyás. Pedig vannak tehetséges emberek, akikre érdemes és a jövő miatt oda is kell figyelnünk. Produkciójuk még a tágabb összefüggések problémái között is megértő szót kíván. Ne azt mondjuk, hogy hibátlanok – ez nem volna igaz, de legalább a saját maguk által választott általános ideálnak való megfelelés

igyekezetét, illetve ennek eredményeit vagy éppen fiaskóit a kézlegyintésnél több figyelemmel vegyük tudomásul.

Ostorozzuk, elemző kritikával „szidjuk" a különösebb felfedező örömet nem adó tárlatért felelős alkotókat, de lássuk meg a mélyebb problémákat is. *Ami pedig az elméleti szakemberek feladata, azt végezzék el ők.*

(Művészet, 1977. 5. sz.)

Pártunk XI. kongresszusának határozata ideológiai és művelődési feladatokkal foglalkozó V. fejezetében hangsúlyozta: „A szocialista vonások további erősítése érdekében elvszerű vitákkal, következetes marxista kritikai értékeléssel, az alkotóműhelyek, a szerkesztőségek ideológiai és politikai felelősségének érvényesítésével még határozottabban támogassuk a szocialista eszmeiségű, közéleti elkötelezettségű irodalmat és művészetet."[1]

A hangok világában – azaz: a zenében – e határozat végrehajtása rendkívül nagy feladatokat ró az érdekeltekre, mert mindmáig tisztázatlan elméletileg is, de kiváltképp gyakorlatilag, hogy *miképpen nyilvánul meg a zenében az elkötelezettség,* hogyan érvényesülnek a zenei műalkotás jelenében szocialista vonások. De tény, hogy éppen a kongresszus nyomán, a rákövetkező hónapokban nyilvánult meg az alkotók részéről fokozódó érdeklődés a zene elkötelezettségének mibenléte iránt. Jelzi ezt Sárai Tibor rádióbeli portréműsora 1976. augusztus 20-án, s zeneszerzőinkkel készített néhány interjú az *Élet és Irodalom* őszi számaiban.

Méltán nagy nemzetközi tekintélynek örvendő marxista zeneesztétikánk azonban elsősorban a művészeti ág általános kérdéseire ad megalapozott választ, konkrétan pedig inkább a közel- vagy régmúlt zeneszerzésének értékelését segíti elő, de *lényegében nem nyújt megbízható elméleti mércét a jelenkor, a születő új zene értékeléséhez.*

Talán ezért is van, hogy a mozgó zeneesztétika művelői, a kritikusok az értékrend kialakításakor általában még az elméleti kutatások hasznosítható elemeit sem alkalmazzák. Rendkívül megtisztelő Lukács György véleménye, amely szerint „az igazi marxizmus magyarországi fejlődésében a zenetudomány messze előtte jár mind az irodalomtudománynak,

[1] *A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve.* Kossuth Könyvkiadó 1975. 485. old.

mind a képzőművészet tudományos feldolgozásának"[2], de mindenesetre jellemző tünet, hogy Szerdahelyi István monográfiája, *A magyar esztétika története 1945–1975*[3], bármily jelentős zenei témákra utalhatott is az ágazati esztétikákkal foglalkozó fejezeteiben, a kortárs zene, ezen belül a mai magyar zeneszerzés tartalmi kötöttségeivel foglalkozó gondolatmenetekre, vitákra – éppen ezek hiánya következtében – nem hivatkozhatott. Pedig Ujfalussy József alapkategóriákat tisztázó esztétikai műve (*A valóság zenei képe*. 1962.), Maróthy János történeti-esztétikai munkássága (*Az európai népdal születése*. 1960.; *Zene és polgár, zene és proletár*. 1966.) és a szocialista realizmus zenei aspektusait tárgyaló nem egy műve (*Zene, forradalom, szocializmus. Szabó Ferenc útja*. 1975.; tanulmány a *Vár egy új világ* című gyűjteményben. 1975.), továbbá Zoltai Dénes számos elemző írása sürgetően követelné és igényelné a felvetett gondolatok alkalmazását a kortárs zenére.

Magyarázza, de semmiképp nem mentheti az ilyen értékelés hiányát *a magyar zeneszerzés immár másfél évtizede töretlenül tartó fejlődése*, az a megtett út, amelyet nemcsak csúcsteljesítmények szegélyeznek szép számmal, hanem általában magas művészi színvonal minősít. Mivel ez a vitathatatlan kibontakozás egy hangsúlyos zenei nyelvújítással párosulva zajlott le, meglehet, időszerűbb és sürgetőbb volt a zenei nyelv elemzése és sokoldalu vizsgálata, mint az általa hordozott jelentésé. Nyilvánvaló az is, hogy ez a fejlődés az MSZMP 1958-ban elfogadott művelődéspolitikai irányelvei alapján, azok ösztönzésére ment végbe. A zeneszerzésre inspiratívan hatott annak egyértelmű leszögezése, hogy „messzemenő szabadságot biztosítunk a népet szolgáló művészetnek: a témaválasztásban a feldolgozás módjában, az irányzatok, a formakísérletezések kérdésében"[4] – még ha a zeneszerzésnek – amely ilyen döntésekre más művészeti ágaknál lassabban reagál – szüksége volt is némi időre a megfogalmazott lehetőség alkotó alkalmazásához.

Meggyőződésem azonban, hogy ma, amikor nemzetközileg hitelesített csúcsteljesítmények (Balassa Sándor, Durkó Zsolt, Szőllősy András és mások művei) jelzik a magyar zene felvirágzását, nem hiábavaló vagy elhibázott vállalkozás a művészeti értékek függvényében – de semmiképp

[2] *Tóth Aladár válogatott zenekritikái*. Az előszót írta Lukács György. Szerk. Bónis Ferenc. Zeneműkiadó 1968. 5. old.

[3] Kossuth Könyvkiadó 1976.

[4] *A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikájának irányelvei*. Kossuth Könyvkiadó 1958. 44. old.

nem azoktól függetlenül – megkísérelni a kortárs zeneművészet *tartalmi kötöttségeinek*, elkötelezettsége mibenlétének legalább vázlatos vizsgálatát.

Hogy a fogalom egyáltalán jelent-e valamit a zene számára, illetve, hogy mit jelent, arra a kérdésre sokféle, részigazságokat kétségtelenül tartalmazó, ám többé-kevésbé *leegyszerűsített* válasz forog közkézen. Íme néhány az ismertebbek közül: „a zeneművészet sajátosságai következtében nem léphet túl az általános humánum kifejezésén"; „szocialista zene nincs, csak jó és rossz zene létezik"; „a zene által kifejezett progresszió egyenes arányban áll a műalkotásban felhasznált eszközök újdonságával, azaz progresszivitásával"; „a zene elkötelezettsége csakis akkor nyilvánulhat meg, ha a hangok világát ebbeni törekvésében a mondott szó világa támogatja, tehát énekes műfajokban vagy programzenében, míg a tiszta hangszeres zene az elkötelezettség kifejezésére természeténél fogva alkalmatlan" stb.

A humánum elvitathatatlan sajátja minden nagy zenének. Ám a zenetörténet meggyőzően bizonyítja, hogy a nagy művek és stílusok általános, *„örök" humánuma* nem a művész társadalmától, korától függetlenül, hanem abból *szervesen* kisarjadva ölt hangzó formát. A klasszikus példa Beethoven, aki a francia forradalom zenéjéből az öntudatra ébredt citoyen maradandó, legmagasabb csúcsokra eljutott zeneművészetét teremtette meg. De példaként szolgálhat Bartók is, aki a citoyen forradalmiságát olyan korban teremtette újjá a népre és zenéjére épített művészetében, amikor a polgár már egyértelműen burzsoává lett. Ha tehát a zene a XVIII–XIX. század fordulóján vagy Bartók korában alkalmas volt arra, hogy az egyetemes humánum kifejezését *társadalmilag konkretizálja*, akkor vajon ma ugyanerre alkalmatlan volna?

Csak az idevágó elméleti tevékenység viszonylagos elmaradottsága következtében látszhat jogosultnak a „jó zene–rossz zene" ellentétpár abszolutizálása és a „szocialista zene" fogalmának kiiktatása. Ez a felfogás persze kényelmes, mert *a minőséget mint értékmérőt függetleníti a tartalmi vonatkozásoktól*. Annyiban igaza van, amennyiben a művészileg értéktelen, szakmailag színvonaltalan, s ezért rossz zene hiába is kísérelné meg az elkötelezettség hirdetését, hiszen a mű deklarált eszmeiségének nem volna hitele. Ám ez a nézet kétségtelenül megkerüli a zene tartalmi kötöttségeinek kérdését.

Többnyire átmeneti, időleges jelenség az új eszközök mechanikus tartalmi minősítése, a soha nem hallott technikai eljárások újdonsága és

az általuk hordozott eszmék, közvetített érzések progresszivitása közé tett egyenlőségjel. *A zene érzelmi hatását*, a nagy korproblémák által végső soron meghatározott emocionális töltését – *azaz tartalmát* – ugyanis *a felhasznált eszközök egy nagyon szélső pontig közvetlenül nem determinálják*. Ezzel szemben az új eszközökkel való kísérletezés, ha iránya nem a korszerű tartalom zenei kifejezése felé tart, hanem csupán a kísérlet „bővített újratermelését" szolgálja, *ha* tehát *nem ember-, hanem kísérlet- és technika központú*, akkor ebben a minőségében viszonylag rövid idő alatt *lelepleződik*, még abban az esetben is, ha létét – és erre éppen a kortárs zene szolgáltat példát – egyfajta „hatalomvédte bensőség" szavatolná.

A zene tartalmi kötöttségének kérdésére adható kerülő válaszok közül a legizgalmasabb az, amely különbséget tesz *szöveges vagy programot hordozó és szöveghez nem kötött zenefajták* ideologikus jellege között. Ebben a gondolatban voltaképpen egy, a zenét közel három évtizeddel ezelőtt ért sokk által kiváltott, ma már teljesen indokolatlan, sőt anakronisztikus görcs tükröződik. Mert ezt a különbségtételt a zene zsdanovi felfogása vezette be, s hatása a magyar zenepolitikára viszonylag rövid ideig tartott. A mondott szóval egybefonódó zene *primátusának*, tartalmi felsőbbrendűségének hirdetése a muzsika valódi természetének félreértéséből, az irodalomközpontú esztétika terméketlen zenei alkalmazásából és bizonyos türelmetlenségből fakadt. Ezért szólt Révai József – aki pedig egyben e szemlélet meghaladásáért is küzdött – 1951-ben az MDP II. kongresszusán a zenéről mint művészeti életünknek olyan ágáról, „amely talán a leginkább maradt el és ahol még a legtöbb a küszködés[5]." E felfogás és a zene szerepének mai meghatározása között kiáltó az ellentét. Nagyon hangsúlyos példa erre, hogy pártunk XI. kongresszusán a KB beszámolójában Kádár János elvtárs, értékelve a különböző művészeti ágak eredményeit, kiemelte: „színvonalas zenei művek születtek"[6] – s ebben az ítéletben tükröződik, hogy a zene sem irodalomcentrikus, sem szűken mért „agit-prop" szempontok szerint nem értékelhető.

A zenében kifejezhető elkötelezettség mindezek után és mindezek ellenére fordított alapállásban ugyan, de a zsdanovi koncepciót mintegy visszhangozva jelenik meg a közvélemény egy részében. A fokozatosan meghaladottnak vélt irodalomcentrikus gondolkodás továbbélése is

[5] *Révai József:* Kulturális forradalmunk kérdései. Szikra 1952. 20. old.

[6] *A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve.* 106. old.

megfigyelhető abban a felfogásban, amely az elkötelezettséget, vagyis a humanizmus társadalomhoz és korhoz kötött legkorszerűbb megnyilvánulását *a valamiképpen szöveghez kapcsolódó* zenei műfajok hatáskörébe utalja, a többi műfajnak pedig megadja ezzel az „itt és most"-tól való *viszonylagos függetlenség*, sőt „eloldódás" jogát és lehetőségét.

A zene ilyen kettéválasztása azonban történelmileg is, esztétikailag is vitatható, elvileg és gyakorlati szempontból egyaránt ingatag alapokon nyugszik. Történelmileg és egyúttal esztétikailag is azért, mert a mintegy fél évezredes autonóm európai hangszeres műzene nem valamely zseniális zeneszerző fejéből pattant ki, mint Zeusz koponyájából Pallasz Athéné, hiszen indulását az *énekelt* zenei műfajok, tehát a szöveghez kötött muzsika hangszeres átiratai jelzik. Ettől kezdve mind a mai napig termékeny *kölcsönhatásban fejlődik* – extrém és épp a zene emberközpontú lényegétől, tartalmi kötöttségeitől szabadulni vágyó irányzatok kivételével – *a szöveges és a szöveg nélküli muzsika*. Nincs köztük semmiféle merev válaszfal, és ilyesmit mesterségesen sem lehet felállítani. A zenetörténet virágkoraiban a népzene és a népzeneként viselkedő közhasznú zene révén ment végbe a szöveges és a szövegtelen műfajok „anyagcseréje". De napjainkban, a zenei fejlődés bonyolultabbá, a folklór kollektív tartalmaitól függetlenebbé válásának idején sem szónoki fordulat vagy a kritikai tolvajnyelv szüleménye, ha olyan elvont zenei formákban, amilyen egy vonósnégyes vagy egy szólóhangszerre írott mű, *éneklő dallamok nyomait vagy éppen a ritmus beszédes fordulatait* véljük felfedezni, anélkül persze, hogy belehallanánk a műbe a verbális ábrázolás egyértelműségét.

E hatások alól ma is csak tudatos elhatározással vonhatja ki magát zeneszerző. De a zene *beszédes artikulációját* nem is olyan könnyű megsemmisíteni. A kortárs magyar zenében – bár kétségtelenül nem annak fő áramában – idevágó bevált módszer a zenei ábrázolás eszközei egyikének egyoldalú kiemelése a muzsika lélektani „mélységélességének" megszüntetése végett. Egy másik „lehetőség": a visszatükrözés *dezantropomorfizáló* eszközeinek, a tudománynak – főleg a matematikának – a zeneszerzésre való abszolút alkalmazása, ami természetesen a jellegzetes zenei logika és jelentésrend felbomlásához vezet.

Az emberszabású zenében azonban *szó és hang, vokális és hangszeres elem egészen az absztrakció legszélsőbb határáig érvényesülhet*, függetlenül attól, hogy vajon a zeneműhallgatója mennyire tudatosan képes e kapcsolat jelenlétét átélni. Hiszen a zene mint nem-fogalmi művészet minden-

képpen *absztrakciója egy konkrét, valóságos élménynek*, és a tudatos zenehallgatás is eleve feltételezi az átélés spontán elemeit, sőt a zeneszerző épít is erre a hatásra.

Szó és hang kapcsolatában *a zene természetének félreértésén* alapul az a nézet, hogy – úgymond – a szöveges vagy *programzene* egyszerűen és *szolgaian*, „saját" zenei törvényeit megtagadva formálja hangzó valósággá a nyelv fogalmi valóságát. Nem állítom, hogy ez a jelenség egyáltalán nem létezik, hiszen a közhasználatú műfajok futószalagtermelésében igencsak gyakran előfordul, hogy mindaz, ami a hangok birodalmába tartozik, mint valami kulissza veszi körül a szöveget. A zenei műalkotásra azonban éppen az jellemző, hogy alkotója *a szövegbe zárt fogalmi világ mögöttes érzelmi tartalmait* fejti ki a szöveg konkrét meghatározottságához képest meghatározatlan, érzelmileg viszont sokkal általánosabb szinten. A zenének az is hatalmában áll – és ez fontos kifejezőeszközeinek egyike –, hogy *a szöveg jelentésével akár ellentétes irányban haladjon.* A zeneszerző ilyenkor „elkomponál" a szöveg fölött. Ez lehet tudatos, művészi hatáskeltő eszköz is – példa rá Schubert számos dala, hogy a legismertebbre hivatkozzam: a *Rémkirály*. Goethe nem annak a lélektani drámának írta meg, amelyet a zeneszerző bontott ki a versből, a költő szándéka ellenére. De másfajta példák is vannak arra, hogy *miként semmisítheti meg vagy fokozhatja fel* a zene a szó eredeti jelentését és hatását. Petőfi *Nemzeti dal*ának forradalmi jelentése teljesen egyértelmű. A kiváló hegedűművész és pedagógus, de embernek, közéleti személyiségnek velejéig reakciós, zeneszerzőként csekély tehetségű és konzervatív Hubay Jenő viszont teljesen kioltja *Petőfi-szimfóniá*jában (1923) a *Nemzeti dal* forradalmi lobogását, míg a kommunista Kuti Sándor, aki 1941-ben a párt kérését teljesítve, a függetlenségi mozgalom erősítése végett formálta kórusművé a verset – ugyanazt a verset! –, a zene eszközeivel éppen a forradalom és a szabadság eszméjét fejezte ki megrendítő hatással.

Szöveg és zene viszonyának bonyolultsága megfigyelhető olyan alkotásokban is, amelyek *közhasználatú műfajokban* keletkeztek. Hanns Eislernek, a német proletariátus zeneszerzőjének dala, a *Vörös Wedding (Roter Wedding)* a Berlin munkásnegyedében lakók érzéseit éppúgy kifejezte, mint – más verssel – Vörös Csepel munkásainak érzéseit; és valahány ország nyelvére dolgozták át, új meg új szöveggel, ugyanannyi országban vált – a zene! – harci dallá. Szabó Ferenc 1932-ben írt *Vorosilov-dal*a, a forradalom gondolatának és érzelmi világának

hordozója is ezért teljesíthette be, teljesen új szöveggel, a spanyol polgárháborúban József Attila üzenetét („eredj, légy osztályharcos!"), s válhatott nálunk, a felszabadulás után – megint csak vadonatúj szöveggel *(A munkásoké a jövő)* – a legnépszerűbb tömegdalok egyikévé.

Mármost vajon Eisler vagy Szabó Ferenc harci dallama minden szöveg verbális tartalmának kifejezésére alkalmas volt, amelyet csak ráhúztak? Vagy másképp fogalmazva a kérdést: semmit sem közvetített a dallam a rá bízott versből? Hibásan fogalmaz, aki ezt így kérdezi. A zene erre nem tud válaszolni. Arról van szó ugyanis, hogy mindkét dallam a forradalmi eszmék olyan mély egyéni átélésének alapján keletkezett, hogy a legáltalánosabb szinten tükrözhette, reflektálhatta érzelmileg a forradalmat és szolgálhatta azt a legkülönbözőbb szövegekkel is. Sőt szöveg ellenében is, ha erre volt szükség. Eisler *Roter Wedding*je oly mélyen gyökerezett a német proletariátus tudatában és érzelmi világában, hogy a fasisztáknak betiltani sem sikerült a dalt. Új, náci szöveget húztak rá, és így kénytelen-kelletlen engedélyezték az éneklését. De a német munkások a fasizmus legsötétebb éveiben is tudták, hogy mi az, amit énekelnek.

Nem mondhatnám persze, hogy a tömegdalok, indulók zenéje általában képes volna ilyesmire, hiszen a sorozattermelés rengeteg selejtet és csak kevés ilyen nagy erejű dallamot eredményezett. Ám ez a közhasznú forradalmi zene – függetlenül attól, hogy alkotója ismert-e – folklór módjára terjed, és a tömegek zenei gyakorlata (a lektorátusok helyett is) kérlelhetetlenül és megfellebbezhetetlenül elvégzi a válogatás munkáját.

Nehogy bárkit is félrevezessek, meg kell jegyeznem, hogy *az említett példák a zenei anyag viszonylag egyszerű szervezettségének jegyeit viselik magukon.* Bonyolultabb, összetettebb művekben természetesen a tartalmi kötöttség, a kifejezés, az érzelmi hatás is sokkal bonyolultabb pályákat bejárva érvényesül.

A zenei ábrázolás természetét rendkívüli pontossággal határozta meg Lukács György: „a hangok ábrázolt világában a belső a lehető legmagasabb rendű meghatározottságig növekszik, míg annak a külsőnek, amely, mint mindenütt, létrejöttének oka, vagy legalábbis indítéka volt, a legnagyobb fokú meghatározatlanságban kell megrekednie".[7] Lukács esztétikája egyik alapkategóriájának, a meghatározatlan tárgyiasságnak a kifejtésekor a zenei hatás védelmében valóságos *kétfrontos* harcot vív.

[7] *Lukács György:* Az esztétikum sajátossága. Rövidített kiadás. Magvető 1969. 428. old.

Egyaránt bírálja a való világ zenei jelenlétét még „legnagyobb fokú meghatározatlanságában" is tagadó formalista zenefelfogást és azt az elképzelést, amely valami földhözragadt, címkével ellátott, felszínes programzene szintjén kívánja a meghatározatlan elemet meghatározni. Ami bírálatának eme második elemét illeti, azt így fogalmazta meg a múlt század programzenéjének egyik legnagyobb mestere, Liszt Ferenc: „Azok a komponisták, akik ezután is hitet tesznek a programzene mellett műveikkel, gondoljanak arra, hogy milyen kiáltó visszaéléseket lehet vele elkövetni; sohase felejtsék, hogy a programot vagy címet csak akkor lehet jogosnak elismerni, ha költői szükségesség, az egésznek leválaszthatatlan része."[8]

Esztétikájának zenei fejezetében Lukács gondosan *elválasztja a zenei ábrázolást a többi művészeti ágtól:* „A többi művészet közvetlenül az ember külső és benső világának konkrét tárgyiasságát tükrözi vissza, és az így nyert – s az illető művészet szempontjából tekintetbe jövő – konkrét tárgyiassági formát egységes kompozíciókká egyneműsíti, hogy kifejezze bennük az esztétikailag alakító formák irányító, felidézéseket létrehozó működését. A zene egynemű közege viszont kizárólag erre az irányító, felidéző szerepre szorítkozik. Nem az élet konkrét tárgyias formáiban fedezi fel és realizálja az irányító-felidéző lehetőségeket, hanem egy ma már magánvalósága szerint is felidéző jellegű, csak a felidézés közegeként létező lelki anyagot tisztít meg és emel fel a művészet szférájába, és ezért könnyen kialakulnak a már tárgyalt ferde koncepciók a zene lényegéről, amelyek vagy hatásának – csaknem misztikusnak tűnő – »tiszta«, tárgy nélküli szubjektivitását, vagy merőben formális jellegét hirdetik [...] Amennyiben elismerjük, hogy a zenébe transzformált, a zene által ábrázolt érzéseknek tartalmukat – mint minőségi létezésük alapvető vonását – magukkal kell vinniük új létezésükbe, és hogy ez csak e sajátosság teljes kompozicionális kibontakoztatása következtében válhat hatékonnyá, akkor el kell azt is ismernünk, amit a többi művészettel kapcsolatban már régóta megállapítottunk, hogy a tartalom elsőbbrendű, mint a forma, és a forma egy különös tartalom formája."[9]

Lukács elméleti gondolatmenetét nyilvánvalóan nem ismerve jutott az esztétáéval azonos következtetésre Dmitrij Sosztakovics: „A zene nem

[8] *Liszt Ferenc válogatott írásai.* Szerk. Hankiss János. Zeneműkiadó 1959. I. köt. 329. old.

[9] *Lukács György:* Az esztétikum sajátossága. 519–520. old.

adhatja pontos ábrázolását a világnak, ám ereje, más művészeti ágakkal szemben, abban rejlik, hogy közvetlenül hat az érzésekre és az emóciók legfinomabb rezzenéseit is tolmácsolni tudja. A zene kifejezhet pusztító, sötét drámaiságot és örömmámort, gyászt és eksztázist, izzó haragot és jéghideg dühöt, melankóliát és felszabadult vidámságot. S nemcsak eme érzéseket keltheti életre, hanem legfinomabb árnyalatait is, az átmenetet egyik érzésből a másikba. Szavakkal mindez nem adható vissza, festészet, szobrászat meg nem közelítheti."[10]

A különös tartalmat közvetítő zenei forma egy vezércikk tisztán fogalmi vagy a próza, vers, film, színház fogalmi világunkhoz közvetlenebbül kapcsolódó érzelmi hatásának szintjén tehát nyilvánvalóan nem lehet elkötelezett. Napjaink zeneszerzői a saját műveikről szólva – konkrétabban, mint Sosztakovics tette –, nemigen említenek tartalmi kérdéseket, *a „mit" helyett a „hogyan"-t* hangsúlyozzák, átengedve a hallgatónak a mű érzelmi hatását. És ez éppoly kevéssé minősíthető véletlennek, mint a kortárs zene tartalmi vizsgálatától többnyire visszahőkölő esztétika magatartása. A *tudomány* nemegyszer átengedi a „veszélyes terepet" az elméletileg nem mindig felkészült és a valóban elemző-értékelő fejtegetések közreadásához megfelelő fórumokkal sem rendelkező *„kritikának"*. Ilyenformán viszont, hogy cikkem bevezető gondolatára visszautaljak, a zeneművészet vonatkozásában nem könnyen érvényesíthető – és a zenekultúra gyakorlatában is nehezen érvényesül – az MSZMP XI. kongresszusán megfogalmazott követelmény: „a pártnak, a munkásállamnak jogában áll, hogy a művek között társadalmi és művészi értékük szerint válogasson"[11], mert a cél és a hozzá szükséges megannyi feltétel távolról sincs eléggé tisztázva. *Alap- és alkalmazott kutatások egész sora szükséges ahhoz, hogy a zenében – nem az értékekkel szembeforduló, vulgáris módon, hanem az értékek védelmében – valóra váljék:* „azokat a műalkotásokat pártfogoljuk, amelyek a valóságot szocialista elkötelezettséggel, pártosan, magas művészi színvonalon ábrázolják. Az irodalom- és művészetkritika a marxista esztétika alapelveinek gyakorlati érvényesítésével határozottan segítse a művészet szocialista értékrendjének kialakítását."[12] A kortárs zene ilyetén vizsgálatához még nincs biztonságosan kitaposott út, szilárd talaj.

[10] *In memoriam Dmitrij Sosztakovics.* Szerk. Breuer János. Zeneműkiadó 1976. 5. old.

[11] *A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve.* 107. old.

[12] Ugyanott, 108. old.

A zenei műalkotás *a valóság érzelmi elsajátítása, érzelmi visszatükrözése* alapján jön létre, üzenetét a hallgató is csak *emocionálisan* fogadhatja be, miközben a hangzó „képeket" megfejti, dekódolja. Ez önmagában véve is roppant bonyolult lélektani folyamat, és mennél összetettebb a zenemű szervezettsége, *a folyamat annál bonyolultabbá válik*. De bármily bonyolult jelenségről legyen is szó, bármily általános szinten tartalmazza is a zenemű azt a – Lukácsnál elemzett – *külső momentumot,* amely létrejöttének közvetlen indítékául szolgált, a zenei alkotásban *ez a momentum benne rejlik*. Ilyenformán attól függően, hogy a zeneszerző átalakuló világunk, semmiképp nem egyszerű átmeneti korszakunk valóságának mely elemeivel képes és kíván szubjektíve azonosulni, hogy alapélményként *korunkból mit él át valójában;* attól függően, hogy az „örök" humanizmus, az emberiség létkérdései a zeneszerző tudatában és érzelmi világában mint társadalmunk korszerű humanizmusának eszméi tükröződnek-e, beszélhetünk mégis – igenis beszélhetünk! –, vállalva a tévedés megannyi lehetőségét: *elkötelezett zeneművekről,* s még inkább *elkötelezettséget sugárzó* zenei életművekről.

A vizsgálódás csakis abban az esetben lehet termékeny, ha egyes alkotásokat *az életmű* folyamába ágyazva szemlélünk. A folyamatból kiragadott zeneművek tartalmi vizsgálata vezet legtöbbször tévútra, mert az ilyenféle vizsgálódásokban is a zene természetét és társadalmi kötöttségeit félreértő, lényegében rég túlhaladott, de mindmáig továbbélő helytelen koncepció visszahatása érhető tetten. Ezzel függ össze, hogy egy még ma is elterjedt, hibás értékrend *problematikusnak* tartja és nem tipikusan zenei megoldásának fényében vizsgálja azokat a műveket, amelyek nagy formákban – ha mégoly áttételes, általános szinten is – *nyíltan* vállalják az elkötelezettséget. (Erre jó példát szolgáltatott Szabó Ferenc posztumusz operájának, a *Légy jó mindhalálig*nak sok helyütt finnyásan esztétizáló, fanyalgó fogadtatása – ám ez nem elszigetelt vagy egyetlen példa.) Ebben az összefüggésben figyelemre méltó jelenség, hogy a formát, az eszközrendszert érintő zenei kísérletek rokonszenvező vagy legalábbis jóindulatúan türelmes fogadtatásban részesülnek a kísérlet valódi zenei értékétől, tartalmi fedezetétől nemegyszer függetlenül is – *de menten elfogy a türelem* és a minimumra csökken a rokonszenv, *mihelyt a kísérlet tartalmi töltésű* és benső erőit az elkötelezettség kifejezésének szándéka adja.

Megint csak a zsdanovi felfogás lényegében változatlan visszája bukkan

elő, amikor egyoldalúan apologizálják a mai magyar társadalom „itt és most"-ja iránt fogékony zeneszerzőink „tiszta" hangszeres műveit (bár „tiszta" hangszeres zene az érzelmileg közvetített hangok világában egyáltalán nem létezik), és ezeket *eleve* fölébe helyezik ugyanazon zeneszerző elkötelezettséget – bármily általános formában – vállaló műveinek. Ilyenformán némely zeneszerzőnk – a kritikai fogadtatás tükrében – alighanem tudathasadásban szenved, mert egyfelől a szocialista humanizmust vállaló, formában viszont maradi, rossz műveket ír, másfelől e művek nyelvétől és anyagától teljesen független korszerű vonósnégyest vagy hangszeres darabot, netán versenyművet vagy szimfóniát alkot. Ez persze vegytiszta párlata egy nézetnek, amely ilyenformán, ennyire nyersen nemigen ölt testet, de mint tendencia, a vélemények folyamatából egyértelműen kiolvasható. Hozzáteszem: ez a kritikai gondolkodásmód vitatémaként van jelen a zenei életben.

Ez a modell valójában *leegyszerűsíti a zene szerves benső életét, hatását, elszegényíti a hangzó világ emocionális illetékességét társadalmi kérdésekben.* Azok a szocialista világképű zeneszerzőink pedig, akik bár nyelvi, technikai, formai tekintetben nagyon is eltérő írásmódhoz szoktak, vagyis eszközeik modernségét illetően távolról sem uniformizáltak, ám megkísérlik valóban mai társadalmi kérdéseink akár legáltalánosabb szinten történő érzelmi reflektálását, bizony szembetalálják magukat az imént leírt sajátságos kritikai „kettőslátással". Pedig *a művek összefüggéseinek elemzése* éppen azt bizonyítaná, hogy a műhelyükből kikerült vonósnégyes anyaga, gesztusrendje, érzelmi irányultsága, dramaturgiája lényegében azonos azokkal a műveikkel, amelyek – akár szóval szövetkezve, akár más módon – közvetlenebbül is értékelhetők társadalmi kérdésekhez való felelős hozzászólásként.

Ilyen átfogó, *kort, társadalmat és életművet összefüggéseiben vizsgáló* elemzés és esztétikai értékelés zenei téren ez ideig egyetlenegy készült csupán: Maróthy János fentebb már említett alapvető jelentőségű Szabó Ferenc-monográfiája. Ez a kötet korunk – de kétségtelenül nem napjaink – magyar zenéjéről szól. Ám *napjaink valóságának egyéni átélése* (amely rendkívül jelentős, a magyar zene fő áramába tartozó művek egész sorát eredményezte az általános humanizmus jegyében) kiérlelt számos olyan alkotást is, amely ezen *az általános régión túllépve, a konkrét közösségi-társadalmi elkötelezettség emocionális kifejezéseként értékelhető.*

Részletező, tételes bizonyításra, a dallamok, ritmusok, indulati töltést

hordozó gesztusok zeneművek egész sorát összekapcsoló „keresztöltéseinek" szakmai elemzésére ez az írás semmiképp sem vállalkozhat. Hiszen már egyetlen egy magasrendűen szervezett műalkotás zenei anyaga is roppant bonyolult életet él, ha pedig valamelyik zeneszerző műhelyének több éves vagy évtizedes termését kívánnánk ilyen – tartalmi – vonatkozásban elemezni, gondolatmenetünknek még bonyolultabb pályákat kellene bejárnia.

Csupán *jelzésként* hivatkozhatom tehát például azokra a formai és tartalmi jegyekre, amelyek Láng Istvánnak a hatvanas-hetvenes évek fordulóján írt antifasiszta triptichonját (egy zenekari és két oratorikus művét), a küzdő és harcot vállaló antifasizmus érzelmi képsorát a zeneszerző újabb kamarazenéjével vagy szólóhangszerre írt darabjaival kapcsolják össze s e műveit *egyben értelmezik is*. Ugyanígy szoros összefüggés mutatható ki Lendvay Kamilló 1970-ben keletkezett *Lenin-oratóriuma* és 1975-ben befejezett *Gordonkaversenye* között. (Csak zárójelben említem meg: az oratórium annyira általános szinten ábrázolja a Leninhez fűződő érzéseket, hogy a műben még a neve sem hangzik el, hiszen a zene egy meghatározott embert – alakját, arcvonásait stb. – ábrázolni amúgy sem tudna, csak egy emberi magatartást fejezhet ki.)

De két kompozícióra – hogy gondolatmenetemet konkrétabbá tehessem – mégis részletesebben hivatkoznék. Sárközy István *Hegedűversenye* – „tiszta" hangszeres forma – Magyarországon először 1974 őszén hangzott el, s 1976 végéig többé soha, semmilyen fórumon. A darab címe *Egyszerű versenymű (Concerto semplice)*, s az eredetileg három részből álló, időközben négytételessé bővített alkotás zenéje valóban egyszerű is. Három gyors tételének dallamcsírája – egy tágabb és egy szűkebb hangköz egymásra tornyozása – évezredesen van jelen az európai zenében. A legkülönbözőbb egyházi és világi szövegekkel társulva énekes dallamként kezdte pályafutását ez a dallamcsíra, s innen került át – egyfajta alapformulaként – a hangszeres zenébe is. Vegytiszta jelentésében ez az alapdallam a mű során szinte meg sem jelenik, hiszen a zeneszerző – az alkotó munka sajátossága ez – különféle, itt nem részletezhető módszerekkel feldolgozza, átalakítja, fejleszti. Kevéssel a versenymű befejezése előtt azonban egyszerre csak lelepleződik a zeneszerzői szándék, mert a legfényesebb színű hangszerek egyike, a trombita a magasba emeli a választott dallam két teljes sorát. És ha a mű mindeddig a játékosság, mozgalmasság, egyfajta boldogsághang megszólaltatásával a legteljesebb ál-

talánosságban tartotta is szándékát, a hallgatót pedig a választott dallamot illetően éppoly teljes bizonytalanságban hagyta, akkor a trombita megszólalásának formailag is nyomatékos pillanatában már megtudjuk, hogy az egész mű abból a konkrét társadalmi jelentést hordozó, költői szöveggel – Jankovich Ferenc versével – gazdagodott népdalból született, amelyet „Sej, a mi lobogónkat..." kezdettel mindenki jól ismer, bár a nép ajkán egykor „Hej, a fekete hattyú..." szöveggel élt. A trombita a dal záró sorait intonálja („Holnapra megforgatjuk az egész világot"), s az a pár pillanat, amíg ez a dallam lefut, *a mű jelentését érzelmileg visszamenőleg is konkréttá teszi.*

Szó és hang ilyen áttételes kapcsolatának felmutatására legyen másik példánk Sárai Tibor *Sírfelirat Szabó Ferenc emlékére* című, 1975-ben keletkezett zenekari alkotása. A mű anyaga Szabó Ferenc más összefüggésben fentebb már említett, nemzetközi méretekben elterjedt dala, amelyet mi *A munkásoké a jövő* címmel ismerünk. A zeneszerző a szöveg – vagy szövegek – jelentésének megszüntetésével emeli át e jelentés legáltalánosabb lényegét bonyolult zenei formába. Sárai a dallamban csíraként benne rejlő drámai konfliktus lehetőségét fedezte fel és bontotta ki, hittel, meggyőződéssel. A dal elemei a zenekari mű minden ütemében érzékelhetően jelen vannak, de maga a dallam jóformán sehol nincs jelen eredeti valójában. Sírfelirat, gyászzene ez a mű – az *is* –, de nemcsak a forradalmár zeneszerzőnek állít hangzó emlékművet, hanem érzelmileg reflektáltan azt is kifejezi, hogy ami Szabó Ferencet éltette, az újabb nemzedékekben folytatásra talál.

Így leírva roppant egyszerűnek látszik az a lélektani folyamat, amely a két említett műben cseppet sem egyszerűen – és éppen nem leegyszerűsítetten – realizálódik. Csupán annak érzékeltetésére szolgáljon ez példaként, hogy *autonóm formában, a legáltalánosabb szinten, a mondott szótól a lehető legmesszebbre távolodva is kifejezhet a zene elkötelezett érzelmi tartalmakat.*

Gondolatmenetemet szándékosan korlátoztam egy szűk téma kifejtésére. A zene tartalmi kötöttségeinek olyan lényeges elemeit csupán jelzésszerűen említem, amilyen *a realizmus* mint zenei alkotómódszer (ennek a kategóriának a kortárs magyar zene jelenségeire való kimunkálása szintén az elméleti munka adósságai közé sorolható), *a hagyományhoz* való viszony, a magyar zene jellegzetes *nemzeti* hangvételének mai jelentése. Pedig a zeneműlélektani hatása, kifejezése mindettől távolról sem

független. A kortárs magyar zene realizmusának, népiségének, elkötelezettségének – és mindezzel összefüggésben: érthetőségének – a mibenléte azonban átfogóan mindaddig nem fejthető ki, amíg az elméleti kutatás és a kritika elemzések egész sorát el nem végzi és az általános esztétika eredményeit a zene ágazati esztétikájában gyümölcsözően – s amazt is megtermékenyítően – nem alkalmazza.

(Társadalmi Szemle, 1977. 1. sz.)

Egyre megszokottabbá válik, hogy mindennapi beszélgetéseinkbe, vitáinkba, örömeinkbe és zsörtölődéseinkbe „bevonul" a művészet. Az embereknek mind szélesebb köre találkozik a klasszikus és a mai kultúra értékeivel. A film és a színház, de még inkább a tömegkommunikációs eszközök – a sajtó, a rádió és a televízió – jóvoltából tízezrek, sőt százezrek számára válik *egyidejű élménnyé* egy-egy műalkotás, egy-egy vita vagy művésszel folytatott beszélgetés. Jóllehet az egyidejűség nem jelent egyúttal feltétlenül *közösségi élményt* is, a nyilvánosság és az együttes vitatkozó „értékelés" sokasodó alkalmai feltétlenül e felé mutatnak.

Nemcsak passzív befogadói vagyunk a vibráló kékesszürke fénynek vagy a hanghullámoknak: a művekben megfogalmazott gondolatokat – ha azok eljutnak hozzánk – nekünk szóló üzenetként „vesszük". Vagyis: tudatosítjuk és szembesítjük őket életünkkel, világnézetünkkel, valóságunkkal, ízlésünkkel és művészi értékrendünkkel. S e folyamat során nemcsak értékes gondolatokkal leszünk gazdagabbak, nemcsak ízlésünk csiszolódik, hanem a világban, mindennapjainkban is egyre jobban eligazodunk.

Anélkül, hogy a művészetnek közvetlen hasznot tulajdonítanánk vagy a mindennapi élet receptjének tekintenénk, történelmi összefüggésekben vitathatatlan, hogy *a művészetnek jelentős szerepe van az egyes ember s az egész társadalom világképének, közgondolkodásának, politikai érettségének fejlődésében.* Ezért fordított a párt mindig nagy figyelmet a művelődés ügyére, s ezért hangsúlyozta legutóbb a XI. kongresszus is a kultúra jelentős szerepét a szocialista életmód kialakításában, a fejlett szocialista társadalom felépítésében. A legkevésbé sem csupán a művészetek belső ügye tehát, hogy az értékes alkotások mondanivalóját, lényegét megérti-e a közönség.

A művészetekről szóló mindennapi beszélgetéseknek ugyanis éppen ez az egyik legjellegzetesebb témája: „miről szól ez vagy az a vers", „hogyan kell ezt vagy azt a filmet érteni", „mit akart ez vagy az a novella

mondani". Beszéljünk nyíltan: bizony elég széles közvélemény bírál érthetetlensége miatt több mai írót, költőt, filmrendezőt, zeneszerzőt. Sok jogos érv van ezekben a – hol élesebben, hol szelídebben megfogalmazott – bírálatokban, mindenekelőtt akkor, ha a művek tartalmi-világszemléleti oldalát kritizálják. Igaz, van bennük olykor némi türelmetlenség, egyoldalúság, sőt alkalmasint demagógia is, főleg ha az egyéni vélemény „*a* közvélemény hangjának", „*a* munkásosztály szószólójának" szerepében nyilatkozik meg. Mindezektől függetlenül és mindezekkel együtt alapjában véve egészségesnek érzem ezt a felfokozott érdeklődést, „számonkérő" igénybejelentést: a harmincéves szocialista fejlődés jelentős kulturális vívmánya ez.

Hiszen minden feszültség, ellentmondás, gond ellenére óriási eredményeket hozott az elmúlt három évtized a párt egyik alapvető célkitűzésében, a művészet és a nép találkozásában, szerves kölcsönhatásában is. Anélkül, hogy statisztikákat és más tényadatokat sorolnék, csak arra utalok, hogy míg a harmincas években József Attila verseskötetei alig pár tucat példányban keltek el, ma már tíz- és százezres példányszámban jelennek meg a klasszikus és a mai költészet értékei. Sokatmondó adat az is, hogy a műkedvelő művészeti csoportok aktív tagjainak száma is 200 000-re tehető. A tömegek és a művészet mélyülő kapcsolatának olyan sodrában vagyunk, amelyben éppen a *növekvő igények*, a „felnőtt" szocialista társadalom és a szocialista embertípus valósága felől fogalmazódnak meg a – mégoly türelmetlen – bírálatok.

KÖZÉRTHETŐSÉG – A MŰVEK FELŐL

Tudományos művek, viták egész sora foglalkozott már (s bizonyára foglalkozik még a jövőben is) a közérthetőséggel. Annyi már ma is tisztázott, hogy ez a fogalom az egyes művek, stílusok, műfajok aktuális befogadásának körét, e kör szélességét, társadalmi keretét jelzi. Elsősorban tehát művészetszociológiai kategória. S ha alaposan végiggondoljuk jelentését, látnunk kell, hogy – pillanatnyi ítéleteink jogosságát nem csorbítva, de feltétlenül töprengésre késztetve – rendkívül nehéz, szinte lehetetlen pontosan meghatározni, mit értünk „köz"-ön, mit „érthetőség"-en. *Nincs egy olyan mérce* (még egyes műveknél se, még kevésbé műfajoknál), *amelynek segítségével a közérthetőség szempontjából eleve minősíthetnénk az egyes alkotásokat*. Marxista értelemben történelmi kategória a közérthetőség.

Tanúsítják ezt azok a különbségek is, amelyek azonos vagy eltérő értékű alkotások fogadtatásában mutatkoztak, illetve mutatkoznak ma is. Vannak értékes, haladó, szocialista művek – s éppen ezek szaporítására ösztönöz a XI. kongresszus is –, amelyeket már születésükkor is viszonylag széles réteg vall közvetlenül élményének, amelyekben a nép szinte ráismer önmagára, saját gondjaira, küzdelmeinek művészi tudatosítására. De nem ritka még az az eset sem, hogy hazug, üres, sematikus vagy giccses alkotások válnak divatossá, népszerűvé, hogy e „közérthető" – olykor még szocialista szándékkal is tüntető – művek értéke mellé épp tartalmi okok miatt tesz kérdőjelet a jelen és a jövő. A kor bonyolultsága, a művészi megfogalmazás és a korszerű formanyelv megteremtésének küzdelmes útja magyarázza, hogy olykor viszont szinte magányos maradhat kortársai között a haladó, szocialista művész: Ady, Bartók, József Attila, Derkovits Gyula és mások sorsára utalok. (A dogmatikus kultúrpolitika sajnos odáig ment a pillanatnyi átlagízlés-szint merev számonkérésében, hogy szinte a néptől idegennek minősített több modern szocialista művet, melyek az adott pillanatban csak kevesek számára voltak érthetők.) S végül gyakori az is, hogy tartalmi-esztétikai okokból problematikus vagy öncélúan modernkedő művek találkoznak a közvélemény bírálatával, illetve elutasításával. Hiába védi őket egy sznob polgári „ízlésterror", hiába áll melléjük egy arisztokratikus klikk, hamar kiderül, hogy „a király meztelen", hogy az érthetetlenség mélyebb oka a tartalmi nem-érthetőség, a mondanivaló üressége vagy legalábbis erős vitathatósága.

Ezek a változatok persze nem határolhatók el élesen és tisztán. Úgy érzem például, hogy Jancsó Miklós vagy Juhász Ferenc munkásságának alapvetően szocialista sodrása, korszerű, kiemelkedő értékekben gazdag fejlődésvonala hordoz problematikus hullámokat, tartalmaz vitatható műveket is. Például olyanokat, amelyekben a szerzők – mégoly rokonszenves – művészi szándéka, a belső élmény kifejezésének igénye görcsösen modoros önismétlésekben valósul meg, legtöbbször (mint pl. Jancsó Miklós *Szerelmem, Elektra* című filmjében) éppen a mondanivaló szemléleti erőtlensége, torzulása okán. Ezt lehet, kell is vitatni; látva azonban azt is, hogy bizony van az e művészeket érő bírálatnak egy olyan demagóg, sommásan elutasító válfaja is, amellyel nem lehet egyetérteni. (Sajnos viszont a mai marxista kritika erőtlenségére vall, hogy művészetünk jelentős, szinte klasszikus alkotóiról szólva gyakran lemond a méltányos, de következetes elemzés és bírálat igényéről.)

Jancsó és Juhász egyes alkotásainál azonban sokkal problematikusabbnak, hozzájuk képest *alapvető* gondnak tartom – s *ezt* tekintem igazi példának a művészi mondanivaló ürességéből eredő érthetetlenségre –, hogy az általuk vagy mások által felfedezett, hitelesített művészi vívmányokat többen *tartalmatlanul, öncélúan, modernkedve utánozzák*. Említhetném pl. Gyöngyössy Imre *Szarvassá vált fiúk* című rokonszenves szándékú, de sikerületlen filmjét, egyes költőknél a „népi szürrealizmus" és a biológiai-technikai szókészlet dagályos túlburjánzását. Vagy ellenkező végletként: a költői nyelv szélsőséges „filozófiai" elvontságát, illetve öncélú, már-már blöff-ízű „játékosságát", hogy a rossz, sematikusan gyenge álavantgarde képzőművészeti „kísérletekről" ne is szóljak. Éppen ezek a példák bizonyítják, hogy *az érthetőség vagy érthetetlenség* (a művek felől nézve) *elsősorban a tartalmi-esztétikai érvényességen múlik*, még ha az „ütközés" látszólag külsőleges, formai-stiláris jegyek miatt történik is.

A marxista esztétika alaptétele, hogy a tartalom teremti meg a neki megfelelő formát, hogy a forma mindig egy konkrét tartalom formája. A formai modernség mértéke tehát a mondanivaló haladó, korszerű volta. S ez a tartalom az egyes ember számára hol azonnal érthető, hol viszont „befogadói küzdelmet" igénylő formaszerkezetben fejeződik ki. Az azonnali közérthetőség tehát nem közvetlenül, nem elengedhetetlenül feltétele a műalkotás értékének. De a kiemelkedő, korszerű művészeti alkotás előbb-utóbb találkozik a haladó társadalmi erőkkel, a szocialista munkássággal, az egész néppel. Éppen azért, mert fontosat, lényegeset mond mai valóságunkról, mert pártosan idézi fel világunkat, mert felkavar bennünket. Tehát azért, mert *világképi-történelmi-esztétikai értelemben érthető, realista műről van szó*. Ezért is helyesebb a művészetben a tartalomelvű *érthetőség*, mintsem a *közérthetőség* fogalmat használnunk.

KÖZÉRTHETŐSÉG – A NÉP, A KÖZÖNSÉG FELŐL

Egy-egy alkotás megértésének rengeteg feltétele van: a műfaj, a művészeti ág „jelrendszeré"-nek bizonyos ismerete, több-kevesebb ténytudás, megfelelő érzelmi-tudati állapot s nem utolsósorban korszerű világnézet kell hozzá. A jelentős művek maguk is nevelik az ember ízlését és világnézetét. Figyelembe kell venni azt is, hogy különböző befogadási „szintek" léteznek, sőt még a legképzettebb néző és olvasó is mindig felfedez valami újat, ha újra találkozik egy-egy alkotással.

E témakör kutatói sok fontos megállapítást tettek már arról, miként

juthat és jut el az egyén a műalkotások befogadásához, sőt megszeretéséhez. Amikor a közérthetőség társadalmi oldaláról szólunk, akkor persze nem arról van szó elsősorban, hogy kinek mi tetszik. Az egyén ízlése, tetszése (bizonyos értelemben és határig) magánügy, de *a nép ízlése, műveltsége* – éppen az ízlés, a kultúra (ha nem is közvetlen és mereven rövidre zárható) ideológiai, világnézeti, politikai tartalma révén – már *társadalmi kérdés.*

A magyar társadalom világnézeti-műveltségi állapota ma még nem egységes, hanem erősen rétegezett. A felnőtt lakosságnak egynegyede sajnos egyáltalán nem olvas sem könyvet, sem újságot. Másfelől csak a lakosság egynegyede tekinthető rendszeres olvasónak. Persze a rendszeres olvasók köre is nagyon sokszínű. Vannak, akiknek ízlése a XIX. századi romantikát részesíti előnyben és mai írót alig olvasnak. Mások viszont rendkívül érzékenyek a legújabb értékes irodalmi „kísérletezések" iránt is. A rendszeres olvasók egy jelentős rétege azonban – társadalmi okok, a korszerűtlen életforma és életszemlélet meghatározta kispolgári ízlés miatt – ma még szinte csak a giccs, a „lapos" álirodalom, az üres, passzív „szórakozás" kedvelője. A minden ember számára természetes kikapcsolódási igény náluk *csupán* ezen az ízléskörön belül talál kielégülést.

Az elmúlt évtizedek legfontosabb tendenciája azonban az, hogy mindinkább megszilárdul és egyre szélesedik az a réteg – és soraiban mind több a munkás –, mely az értékes alkotásokat részesíti előnyben. Tanulságos, hogy a közérdekű, olvasmányos, haladó szemléletű klasszikus irodalom szeretete, például a Jókai iránti vonzalom fokozatosan a mai magyar szocialista próza értékes műveire, Sánta Ferenc *Húsz órá*jára, Fejes Endre *Rozsdatemető*jére, Galgóczi Erzsébet műveire, Cseres Tibor *Hideg napok*jára, Déry Tibor, Lengyel József és Németh László prózájára is fogékonnyá tette ezt az olvasótábort. Kertész Ákos *Makrá*jában – ha vitatkozva is – saját világuk időszerű kérdésfeltevését üdvözölték. Ugyanez a helyzet a szobrászatban is. Somogyi József köztéri szobrai jó egy évtizeddel ezelőtt sok vitát váltottak ki: a közvélemény nem kis része idegenkedett a modern megformálástól; a proletariátus tudatának torz, pesszimista, lehangoló vagy éppen karikaturisztikus kifejezését vélte felfedezni bennük. Holott valójában Somogyi József a megszokottól eltérő műveivel csupán az idillikus, sematikus, a hagyományosabb munkásszemléletet haladta meg, de semmiképpen sem kérdőjelezte meg a munkásosztály történelmi-etikai értékeit és küldetését. Sőt: szobrai egy kor-

szerűbb, előremutatóbb, komorságában is érettebb szocialista világkép jegyében születtek. Azóta sokat fejlődött e rétegek képzőművészeti ízlése, életszemlélete. Nemcsak Somogyi József, Varga Imre, Segesdi György és mások szobraival barátkoztak meg sokan, de látásélményük, környezetkultúrájuk is korszerűsödött. Ami persze nem jelenti azt, hogy egy-egy új műalkotás nem okoz majd újabb – bizonyára ismét csak termékeny – vitákat.

Nem egy – vélt – átlagízlés merev számonkérése, nem az újtól való idegenkedés, hanem szenvedélyes tanulási vágy, az új élményekért való megküzdés igénye jellemezte mindig is a munkásosztály élenjáró rétegeit. Ezért vallották és vallják egyre többen közvetlenül sajátjukénak József Attila érett szocialista realista költészetét, mely hozzájárult a forradalmi munkásosztály politikai, társadalmi küldetésének – folyamatos – teljesítéséhez.

Éppen ebből a pozitív tanulságból indulunk ki, amikor vitatkozunk a művészet és a nép történelmi találkozásának ösztönzéséről, elmélyítéséről lemondó *sznob, arisztokratikus nézetekkel,* bárhol fogalmazódjanak is meg azok. E koncepciók – lekezelően emlegetve „a közönség felkészületlenségét" – nemcsak a népről, de a szocialista elkötelezettségű művészetről is „lemondanak" egy modernista, a valóságtól menekülő szemlélet jegyében, és ugyanakkor – az igények kielégítésére hivatkozva – silány szórakoztatóipari termékekkel akarják ellátni a tömegeket.

Amikor tehát egyes műalkotások érthetetlenségét tesszük szóvá, nem azt kérjük számon, hogy miért nem közérthető minden mű eleve és azonnal mindenki számára. Vannak azonban olyan művek, amelyeket objektíve senki sem ért meg, amelyeknek „értelmét" – éppen „fölényes" tartalmatlanságuk miatt – a művelt, nyitott befogadó sem képes megfejteni. Az érthetőség követelménye *ebbe az irányba* hangzik nyomatékos hangsúllyal: ezeknek a műveknek (és az őket igazolni akaró álideológiáknak) a határozottabb kritikai elutasítását igényli.

Vitatkozni kell azonban azokkal is, akik *demagóg módon* kérik számon a közérthetőséget, lebeszélnek bennünket az állandó önművelésről, megfeledkeznek a műveltség és az ízlés rétegezettségéről, a „befogadói küzdelem" szépségéről. Azokkal, akik a munkásosztály történelmi hivatásának teljesítését segítő – és a XI. kongresszuson is nagy hangsúlyt kapott – közművelődési, ízlésgazdagítási feladatok türelmes, kitartó teljesítése *helyett* az egyes rétegek pillanatnyi ízlését akarják stabilizálni, lebecsülik a közvetítő, értelmező kritika szerepét és egyoldalúan a művészekre hárítanak

minden felelősséget a megértési gondok miatt. (Joggal vitatkozott ebből a szempontból például Rózsa Gyula a *Kritika* című folyóirat 1975. májusi számában Németh Mihály szobrásszal.) Fejlődésünk történelmi tapasztalatai és vívmányai bizonyítják, hogy népünkben mély vágy él az igazi művészet iránt, mert felismerte, hogy a haladó kultúra, a szocialista művészet igazi szövetséges az egyes ember személyes kiteljesedésében és a szocialista társadalom világtörténelmi küldetésének kibontakoztatásában.

A tömegek és a művészet széles körű egymásra találása a szocializmusban is csak viszonylag lassú, *a kulturális forradalom egész történelmi periódusát végigkísérő* s végső soron a társadalmi fejlődés ütemétől, a szocialista életforma és demokrácia erősödésétől függő folyamat. De ez a fejlődés „sürgethető" a tudat, a kultúra, a művészet felől is, az igények pozitív, emelő hatású kielégítésével, a művészeti nevelés nem lekezelő, hanem felelős szocialista módszereivel. Dinamikus folyamatnak vagyunk a részesei: az alkotóknak meg kell küzdeniük a valóság, mai életünk egyre hitelesebb, realista birtokbavételéért (ez a feltétele igazi népszerűségüknek is); az olvasóknak, nézőknek, a közönségnek pedig mindent meg kell tenni az új, olykor „nehéz" művek megértéséért, a szocialista tartalmak kibontásáért és tudatosításáért.

FOLYAMATOSSÁG ÉS IDŐSZERŰSÉG

Jóllehet az utóbbi időben többet beszélünk az érthetőségről – nem utolsósorban a tömegközlési eszközök, a rádió, és főleg a tévé által nap mint nap kiszikrázó termékeny „ízléskonfliktusok", az intézményesített kulturális demokratizmus jóvoltából –, valójában nem új téma, nem új program ez az MSZMP kulturális politikájában. Anélkül, hogy részletesen végigkísérnénk e fogalom (és tágabban: a nép, az ízlés és a művészet egymásrahatásának) értelmezéseit, igénymegfogalmazásait, csak jelzem, hogy már az 1958-as *Művelődéspolitikai irányelvek* is korszerű szellemben tárgyalta a közérthetőséget. Valamennyi kongresszuson fontos gondolatok hangzottak el a szocialista embertől, a korszerű társadalomtól elválaszthatatlan kulturális és ízlésbeli gazdagodás szükségességéről. Mindig is sok szó esett a sekélyes, kispolgári ízlés és az arisztokratikus elit-szemlélet, a színvonaltalan, sematikus maradiság és az öncélú, a valóságtól menekülő modernkedés, a művészi távlatvesztés hamis alternatíváiról,

vagyis ezek leküzdésének és az értékes szocialista népkultúra gazdagításának követelményéről.

A szocialista realizmusról szóló 1965-ös állásfoglalás elemzően foglalkozott a közérthetőséggel. Ebből a dokumentumból idézek egy ma is érvényes gondolatsort: „A szocialista realista irodalom és művészet hivatását csak úgy töltheti be, ha a nép legszélesebb rétegeihez szól. Ezért a szocialista realizmus formája *demokratikus,* a művészileg kulturált közönség számára *közérthető,* és az elmaradott kispolgári ízlésvilággal éppúgy szemben áll, mint mindenféle arisztokratikus formalizmussal, az embertől idegen absztrakcióval. A közérthetőség nem azonos a köznapi vagy a tudományos, általában a logikai-intellektuális érthetőséggel. A művészi közérthetőség elválaszthatatlan az adott művészeti ág formanyelvének ismeretétől, ezért szorosan összefügg a közönség általános művészi kulturáltságával. E tekintetben a szocialista realizmus elméletének és a kritikának ugyanazok a feladatai, mint a művészeti oktatásnak és a népművelésnek. A közérthetőség nemcsak a közönség művészetismeretével függ össze, hanem ízlésével is, amely pedig történelmileg változik és egyidejűleg is megoszlik. A közérthetőség kritériumai sem foghatók fel tehát mereven; tartalma a művészetek és a közízlés fejlődésével változik, és ízlésrétegek szerint is differenciálódik.

A szocialista realizmusban a tömegekre ható tudatformálás nem kerülhet szembe a tartalomban, tehát formában is újat teremtő művészet fejlődésével."

1965 óta az MSZMP KB mellett működő Kulturális Elméleti (majd: Kultúrpolitikai) Munkaközösség más dokumentumai, valamint kongresszusi és központi bizottsági határozatok konkretizálták egy-egy időszakra a kulturális szektor feladatait s egyre inkább beágyazták ezeket a szocialista közművelődés és életmód kérdéskörébe. Hogy a művészi érthetőség mennyire tartalmi és társadalmi kérdés, mennyire elválaszthatatlan a *realista közérdekűségtől,* azt jól jelzi a X. kongresszus határozata: „Minél jobban áthatja az irodalmi és művészeti alkotásokat a szocialista építés nagy nemzeti ügye, annál inkább növekszik az új társadalom építőinek érdeklődése és igénye az ilyen alkotások iránt."

Nem feladata ennek a cikknek a XI. kongresszus művészetpolitikai állásfoglalásainak elemzése. Csak arra utalok, ami közvetlenül kapcsolódik témánkhoz. Mindenekelőtt arra, hogy a XI. kongresszus ebben a tekintetben is folytatta az MSZMP *bevált* koncepciójának érvényesítését. Ennek megfelelően, az időszerű feladatokat elemezve, *egyrészt* hang-

súlyosan szólt a *közművelődés*, ezen belül a munkásosztály kultúrája, ízlése, műveltsége rendszeres fejlődésének, mindnyájunk állandó önművelésének szükségességéről. A fejlett szocialista társadalom építéséhez elengedhetetlen, hogy a proletariátus leghaladóbb, élenjáró osztagainak szocialista világnézete, erkölcsisége, életformája, kultúrája váljék egyre inkább az egész társadalom jellemzőjévé, elválaszthatatlanul a munkásosztály vezető szerepének erősítésétől.

Másrészt: élesen bírálta a kongresszus az öncélú formalizmust, a tartalmi nem-érthetőséget, és minden eddiginél nyomatékosabban fogalmazta meg (egyúttal elutasítva a dogmatikus félreértelmezést, a színvonalengedményeket) a *szocialista művészi közéletiség* erősítésének – „belső művészi" szempontból is termékeny – igényét: „Az alkotók azonosuljanak a néppel, a művészeti alkotások érthetően és valóban a népről, a néphez szóljanak, a szocializmust építő magyar nép életét, munkáját, harcát fejezzék ki."

Szoros összefüggésben az eddigiekkel, a kongresszus – *harmadrészt* – felvázolta *a műhelyek, a közvetítő fórumok és a kritika;* a tévé, a rádió, a tartalmas szórakoztatás, a korszerű esztétikai nevelés, a szelektív közléspolitika, a kiadók stb. felelősségteljes feladatait a színvonalas, korszerű szocialista művek fokozott támogatásában, hiteles népszerűsítésében.

Nagyon fontos, hogy egész közvéleményünk, mindenekelőtt a párttagság, ebben a kérdésben is egységesen, helyesen értelmezze a kogresszusi határozatokat és az MSZMP kulturális politikáját. Mindennapi vitáink, a tévéről, filmekről, könyvekről folyó beszélgetéseink is tartalmasabbak, építőbbek lesznek ezáltal. És türelmetlenségünk is előremutatóbbnak bizonyul.

(Pártélet, 1975. 8. sz.)

JEGYZETEK IDŐSZERŰ MŰVÉSZETPOLITIKAI KÉRDÉSEKRŐL

A kulturális-művészeti élet szóbeli fórumai, sajtója, a művészeti szövetségek, a terület kommunista aktívái – egész művészeti közéletünk – növekvő felelősséggel, aktivitással foglalkoznak művészetpolitikai kérdésekkel. Mindez alapot és alkalmat ad arra, hogy összegezzük a kongresszus határozatainak megvalósítása során eddig szerzett tapasztalatokat és körvonalazzuk a további tennivalókat. Az MSZMP XI. kongresszusa a fejlett szocialista társadalom építésének közvetlen és hosszabb távú programjába szervesen beleillesztve, soron levő ideológiai, közművelődési, művészetpolitikai feladatainkat is megfogalmazta.

Művészetpolitikánk *folytonosságának* alapját a XI. kongresszus óta is az 1958-as – azóta egyes részterületekre alkalmazott, érvényesített és gazdagodó – *Művelődéspolitikai irányelvek* képezik. Ezt a politikát azonban a fejlődés hozta időszerű kérdések, az új ellentmondások érzékeny figyelembevételével, alapos elemzésével és alkotó megválaszolásával *tovább is kell fejleszteni.*

A kultúra, a művészet világában többnyire áttételesebben érvényesülnek a fejlődés politikai hatóerői, mint a gazdaságban, a társadalomban. Egy év rövid idő ahhoz, hogy lemérjük a kongresszusi határozatok nyomán megindult kezdeményezések hatását. Az összegezés igénye nélkül is joggal szólhatunk azonban már néhány eredményről, egy *kedvező folyamatról.* Tesszük ezt azért, mert ez egyben ösztönzést is ad a kongresszus határozatának egységesebb, következetesebb további megvalósítására.

A XI. kongresszus óta eltelt hónapok legfőbb eredménye az, hogy az alkotó munka, a művészeti közgondolkodás és a művészetpolitikai figyelem középpontjába mindinkább *a művészet és a szocialista társadalmi valóság viszonya* kerül. Egyre inkább tudatosodik szerves kapcsolatuk, termékeny egymásra hatásuk törvényszerűsége, s ettől elválaszthatatla-

nul az is, hogy művészetünk realista gazdagodása magában foglalja a népünk életével, küzdelmével és örömeivel való *azonosulás* igényét – egyben a művészetek közönséggel való szélesebb és szorosabb kapcsolatának zálogát.

Erre vall például néhány, nemrég bemutatott értékes filmalkotás és rövidfilm. Igaz: mindez nem feledtetheti a valósággal, közönséggel kapcsolatot nem találó művek jelenlétét. Irodalmunkban is a realista önismeret térnyerése adja meg az alkotófolyamat korábbinál kedvezőbb irányát: erősödött a máról szóló realista, szocialista szemléletű alkotások tendenciája, jóllehet irodalmunkban és irodalmi publicisztikánkban még jelen vannak a valóságtól elzárkózó vagy annak csupán a felületén megragadó törekvések is.

A valóságközpontú művészetszemlélet tudatosítását bizonyítja továbbá képző- és iparművészetünk fejlődésének az a tendenciája, amely felismeri az ipari formatervezés, a környezeti és tárgykultúra ízlést, életformát, világnézetet alakító szerepét, vagy amely a korszerű művészi minőség és a szocialista emberformálás egysége jegyében törekszik köztéri szobrászatunk gazdagítására. A kedvező folyamatok – melyek alakításában művészetkritikánk is jelentős szerepet vállal – a sznob, epigon modernizmussal, az emberi mondanivalót nélkülöző nonfiguratív áramlatokkal, illetve a sokszor népieskedő, konzervatív, naturalisztikus irányzatokkal való vitában érvényesülnek.

Általában is tapasztalható az előrelépés, de a napi- és hetilapok kulturális rovatai, az irodalmi és kulturális folyóiratok közvetlenül is kifejezésre juttatják a XI. kongresszus művészetpolitikai követelményeinek olykor még lassú és ellentmondásos, de kétségtelen érvényesülését. Érzékelhető a szocialista tendenciának, a dolgozó osztályok, *a társadalmunk központi kérdéseit ábrázoló realizmusnak* a fokozottabb támogatása, a különböző típusú polgári nézetekkel, a középszerűséggel és az eklekticizmussal, a revizionista és dogmatikus elképzelésekkel folytatott viták gazdagodása. A párt szövetségi politikájától elválaszthatatlan ideológiai vita sok helyütt markánsabbá vált. Csak helyeselni lehet, hogy a művészetkritika, ha szükséges, tekintélyes alkotók egyes műveivel is, munkásságuk egyik-másik tendenciájával felelős hangú, méltányos, de elvszerű vitát folytat.

Az alkotó folyamatnak, a kritikai vitáknak, a művészet és a nép, a közönség találkozásának, valamint a művészeti közéletnek a „frontjain" egyaránt ott érezhető fejlődés, ahol *a művészetnek és a művészeknek a mai*

valóság, a fejlett szocialista társadalom építése iránti elkötelezettsége vált meghatározóvá. Ahol ez a felismerés uralkodik, ott jobb, igényesebb, korszerűbb, szocialista és realista művek születnek, ott csökkennek az álviták, ott erősödik a művészetnek a jelen fő feladataival kapcsolatos alkotó egyetértése, vitákban érlelődő egysége. Ott javul a vitaerkölcs, a légkör, a művészek közérzete is.

Mindebben jelentős szerepe van annak, hogy a XI. kongresszus a művészeti területen folyó pártmunkának is lendületet adott. A párt vezető szerveinek kezdeményezésére indult meg a marxista esztétika központi kategóriáinak (realizmus, pártosság, népiség) korszerű kimunkálására irányuló középtávú kutatómunka, a Központi Bizottság mellett működő Kultúrpolitikai Munkaközösség pedig – többek között – megvitatta az amatőr művészeti mozgalom ideológiai kérdéseit. Erősödött a megyei pártbizottságok művészetpolitikai-közművelődési kezdeményezőkészsége és aktivitása. Rendszeressé vált a művészeti szövetségek kommunista aktíváinak munkája. Összevont fórumuk elemző-orientáló tájékoztatást kapott a XI. kongresszusról, majd népgazdaságunk helyzetéről és az V. ötéves terv célkitűzéseiről. A kommunista aktívák megvitatták a fiatal művészek között végzett ideológiai-politikai munka és pártépítés kérdéseit. A képzőművészeti, zenei, fotóművészeti aktívákon sor került a művészetkritika helyzetének és feladatainak megvitatására. Az írószövetségi kommunista aktíva ülésein pedig – a közgyűléssel kapcsolatban is – irodalmi életünk elvi-tartalmi kérdéseit tárgyalták meg. Az aktívák tevékenysége erősítette a művészeti terület kommunistáinak eszmei, politikai, cselekvési egységét. Jó alapot adott ahhoz, hogy a leglényegesebb feladatokat *egységesen értelmezzék*, s hogy erőteljes hangsúlyt kapjon az igény: társadalmunk mindenekelőtt a mai valóság lényeges kérdéseit megragadó alkotásokat vár a művészektől.

*

Az eddigi eredményekre támaszkodva általánossá kell tennünk tehát annak tudatát – s ez a legidőszerűbb, központi művészetpolitikai feladat –, hogy a *fejlett szocialista társadalom építésének támogatása,* a valóság új tendenciáinak és a mai ember táguló világának korszerű *birtokbavétele* művészetünk, kritikánk és művészeti közéletünk igazi küldetése. A valóság vonzásának engedve a művészek előtt is megnyílik, sokszínűbbre tárul a mai magyar társadalom, az emberek élete, a szocialista nemzet kibontakozása. Dinamikus életforma-változásnak vagyunk tanúi városon és

falun, munkában, családban és művelődésben egyaránt. Nap mint nap döntésre „kényszerül" az egyén olyan személyes életproblémákban, amelyek a nagy társadalmi mozgást, a szocialista életmód – mégoly ellentmondásos – térnyerését is tükrözik. Joggal fogalmazhatunk úgy, hogy a széles körben megvalósuló szocialista életmódváltás, a „hogyan éljünk?" élményköre válik, kell hogy váljék művészetünk fejlődésének tengelyévé.

Ebben az erőtérben jól érvényesülhetnek a szocialista művészet *kritikai* funkciói. A realista művészetnek, amely a valóság felé fordul, természetes joga és kötelessége a maga eszközeivel azt is feltárni, ami rossz, ami régi, amit meg kell haladni. Nem az a kérdés, hogy bírálhat-e a művészet, hanem mindig az, hogy vajon ezt a szocializmus alapjáról és a szocializmus érdekében teszi-e. Minden *értünk haragvó* kritikát a magunkénak tartunk. Feltétlen tiszteletet érdemel a kockázatot, az ellentmondások akár éles tükrözését is vállaló valóságfeltárás. Ez azonban a művésztől is megköveteli a társadalomtudományi, politikai ismeretek bővítését, az ezen alapuló tudatos társadalomlátás elmélyítését. A kimondás felelősségéhez, a kritikai tendencia hiteléhez elengedhetetlenül hozzátartozik a szocialista mozgásirányok érzékeltetése, mert a – mégoly akaratlanul – olcsón szenzációs „leleplezés", az egyedi eset téves általánosítása, a fölényes kívülállás nemcsak a valóságot torzítja, hanem visszafogja a művészi kiteljesedést is.

Átalakuló életünk megannyi új, szocialista vonása: társadalmunk átrétegeződése, az érdekkonfliktusoknak az össztársadalmi érdek jegyében történő megoldása, a szocialista morál felemelően szép csatanyerései, a kommunista emberség sokasodó példái, a múlt, a történelem megelevenítése a ma felől, a nemzeti hagyományainkba beépülő, azokat gazdagító új szocialista tradíciók kikristályosodása joggal igényli a hiteles művészi továbbgondolást. Igényli a művészetnek a társadalomra való termékeny visszahatását, a valóságfeltárásból fakadó *emberformálást*. Ez a művészet sajátos, mással nem pótolható szerepe, ennek révén bontakozhat ki önmaga és ennek révén tudja a legtöbbet tenni a társadalmi-nemzeti önismeret erősítéséért, az erre épülő jó közérzet, a realitásokon alapuló küzdelmes bizakodás tudatosítása érdekében. A művészetnek ettől a szerepétől egyaránt idegen a negativizmus, a szkepticizmus és a lakkozó sematizmus.

Ez *a valóság iránti elkötelezettség* a fő biztosítéka a művészi szabadság érvényesülésének, az újításnak, a tartalmas kísérletezésnek, miként ezt a XI. kongresszus beszámolója és határozata is megfogalmazta. Az igazi

művészi szabadság, a valódi objektivitás érvényesülése – ha természetesen együtt jár is formai vívmányokkal – elsősorban nem formai, hanem *tartalmi* kérdés: a valóságfeltárás világnézeti-művészi minőségétől, realizmusérvényétől függ. A művészi érték a valósággal való „birkózás" révén alakul ki, és ennek megfelelően kell gazdagodniuk és érvényesülniük a marxista esztétikai kategóriáknak, a lenini pártosság és népiség, a realizmus, a szocialista realizmus tartalmainak.

Sok szó esik manapság a humanizmusról. Olyan tág fogalom ez, amelybe a szocialista humanizmuson kívül a szocializmus politikáját elfogadó, a történelem fő mozgásirányát megértő és támogató, de a marxista–leninista világnézettel nem mindenben egyező törekvések is belefférnek. A legkövetkezetesebb humanizmust azonban ma *a szocialista realizmus művészete képviseli.* Ha nem is éri el minden alkotása a legmagasabb művészi színvonalat, de a humanizmus és az egyetemes művészet történelmi értékrendjében a szocialista művészeté az elsőbbség. A legbensőségesebb emberi élménynek zenébe, versbe, képbe emelése is összefügg a társadalomról alkotott világkép minőségével. Ugyanakkor a szocialista világnézet, a politikai téma, a szándék önmagában még nem eleve biztosítéka a művészi teljességnek. A művészileg hiteles szocialista alkotásnak ma is az a kritériuma, amit József Attila már 1928-ban megfogalmazott; vagyis az, hogy az alkotó „mennyiben élte át a szocializmust mint költészetet, vagy pontosabban szólván, eszmei tartalmát mennyire sikerült lelkivé váltania".

A művészetkritika is a műveknek a valósághoz – a marxista esztétika jegyében történő – viszonyításával segítheti a korszerű, realista művészetet, s járulhat hozzá a művészet és a közönség kapcsolatának, a kritika közművelődési szerepének erősítéséhez. Ennek nélkülözhetetlen feltétele az eddiginél következetesebb vita az eklektikus, a nem marxista, az antimarxista nézetekkel. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a művészi szabadság feltételezi az eleven marxista kritika szabadságát is. Felelős hangnemben vitatkozva, a művészi személyiség és érték iránti tiszteletet kifejezésre juttatva, de elutasítva a hamis, elvtelen tekintélytiszteletet: így, csakis így erősítheti hitelét a marxista kritika.

*

Társadalmunk, a párt, az egész nemzet igényli, sőt ösztönzi a művészek, kritikusok *közéleti aktivitását,* valóság- és tudatformáló, politizáló, közművelődési és publicisztikai tevékenységét. A művész, a közíró, a nép-

művelői küldetést vállaló alkotó, a művészeti közélet tevékeny szólója természetesen társadalomtudományi felkészültséggel kell hogy politizáljon. Ezt a jóértelmű, cselekvő küldetéstudatot azonban csak a művészi-kritikusi *alkotómunka* hitelesíti, ahogy ezt például – hogy néhányat említsünk azok közül, akiknek neve elválaszthatatlanul összefonódott a szocialista közéletiséggel – Darvas József, Erdei Ferenc, Lengyel József, Urbán Ernő, Váci Mihály és Veres Péter tette. A társadalmunkban meglevő ellentmondások itt-ott esetleg tévedő feltáróival, tudatosítóival természetesen vitatkozunk s vitatkozni is fogunk. De ez a kritika, ez a vita nem szabad hogy elriasszon a szocialista közéletiségtől, hiszen ez a tartalmatlan múltbafordulásnak, a privatizálásnak vagy éppen egy ellenzéki hangoltságú „közéletiségnek" kedvez.

A szövetségi politikát erősítő elvszerű vita, a nézetekkel s nem emberekkel folytatott, a vitapartnertől tanulni is kész, következetes marxista–leninista vita nemcsak a szocializmus, a nemzet, mindannyiunk közös kérdéseinek együttes megoldásához visz közelebb, de *biztosítéka* a művészeti élet fejlődő demokratizmusának is. Az itt-ott zavaró művészetközéleti, szervezeti ellentmondások oldásának, a vitamorál egészségesebbé tételének – például színházművészetünk, színházi életünk nyíltan feltárható gondjai tisztázásának – is az *elvi-tartalmi elemzés és cselekvés,* a kommunisták alkotó egysége, a marxizmus pozícióit erősítő ideológiai vita a fő feltétele.

*

Országunk életéből, a fejlett szocializmus építéséből, az V. ötéves terv, nemzeti programunk teljesítéséből a kultúra, a művészet is vállalja, kell hogy vállalja a ráeső részt. Művészeknek, kritikusoknak, szerkesztőknek, a művészeti intézmények dolgozóinak, a művészeti kérdésekben illetékes párt- és állami szerveknek is az általános, távlatos célok jegyében kell dolgozniuk. Azon kell lennünk – miként ezt Kádár János elvtárs megfogalmazta –, hogy értelmiségünk, így „az írók, a színészek, a filmszakma emberei, az alkotó művészek körében is nemzeti program legyen ez az ötéves terv". A művészet éppen *sajátosságai,* az emberi gondolkodást, érzelemvilágot, öntudatot formáló tulajdonságai révén járulhat hozzá ehhez.

Társadalmunk, népünk *bizalommal* fordul a művészethez s a művészekhez; a közérthetőség gyakran hangoztatott követelményével összefüggő kritikai megjegyzések legtöbbször éppen a művészettel való bensősége-

sebb találkozás őszinte kívánságából fakadnak. Megértjük a valóság művészi birtokbavételének nehézségeit, az alkotói gondokat, azt, hogy a korszerű szocialista realizmus kiküzdése nem könnyű – jó politika, kedvező alkotói légkör, tapintat és türelem mellett sem. Biztosak vagyunk abban, hogy a művészek többsége is megérti a társadalom jogos *igényeit,* tudatosan vállalja a szocialista társadalmi-emberi önismeret felemelő művészi szolgálatát.

A kulturális forradalom megvalósuló lenini koncepciója: a szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió fejlődésének, a mi eddigi tapasztalatainknak az alapján tudjuk, hogy a művészet, a kultúra kibontakoztatása a fejlett szocializmus építésének szerves, nélkülözhetetlen tényezője. A kultúra, a művelődés, a művészet fejlődése és a néppel való kapcsolatának erősödése – ahogyan ezt pártunk programnyilatkozata is kifejezte – egyik alapvető feltétele s egyúttal velejárója a korszerű gazdaság, a szocialista életmód, az érett szocialista demokrácia megteremtésének és kiszélesítésének, az ember, a személyiség sokoldalú kiteljesedésének.

(Népszabadság, 1976. május 1.)

Ez a kötet művelődéspolitikai, művészetpolitikai elemzéseket, állásfoglalásokat, gondolatokat gyűjt egybe. Valamennyi írás az utóbbi néhány évben született. Bizonyos szempontból tehát egy korszak művészetpolitikai szintézise ez a gyűjtemény, egy olyan korszaké, amely jelentős mértékben gazdagította és tudatosította a szocialista építés kulturális tapasztalatait. Egy olyan korszaké, amely lezárta a nagy társadalmi átrendeződések időszakát, s amely a fejlett szocialista társadalom sikeres építése érdekében néhány fontos kérdés tisztázására késztette a pártot, a magyar közéletet.

Úgy hiszem, nem feladata ennek az utószónak elismételni a kötetben összefoglalt gondolatokat; még csak az sem hivatása, hogy egyenként felhívja rájuk a figyelmet. Inkább azt tartom szükségesnek, hogy emlékeztessek azokra a fontos tisztázó politikai vitákra, lényeges problémákra, amelyek nem kis mértékben a magyar szellemi-művészeti élet figyelmét is lekötötték a hetvenes években. Ezeknek a társadalompolitikai vitáknak a létét soha nem tagadtuk. Egy részüket objektív fejlődési folyamatok, más részüket külső körülmények kényszerítették ránk, kisebb hányadukat mi magunk kezdeményeztük. Ma már talán elmondhatjuk – mindenekelőtt a XI. kongresszusnak köszönhetően –, hogy a nagy társadalmi folyamatokat érintő viták, amelyeknek egyikéről-másikáról a továbbiakban szólok, lezárultak. Tisztázódásuk egyik figyelemre méltó eredménye volt, hogy megtermékenyültek, elmélyültek a művészet és a valóság viszonyával, a művészet, a különböző művészeti ágak sajátos problémáival foglalkozó eszmecserék is. Természetesen ez sem zárta ki (a jövőben sem zárja ki eleve, s nem is célunk kizárni), hogy a művészeti közéletben újabban is fellobbanjanak átfogó társadalompolitikai kérdéseket, illetve egész történelmi fejlődésünket érintő viták (ilyen volt például a kontinuitás és a diszkontinuitás kérdésében lezajlott vita). Mégis elmondhatjuk, hogy a művészeti életben ma már a leglényegesebb kérdések elsősorban a művészet, a kultúra – persze nem a társadalomtól

elszigetelten, nem „önelvűen" feltett – kérdéseiként fogalmazódhatnak meg.

Azt kell mindenekelőtt elemeznünk és tudatosítanunk, hogy milyen a mai magyar művészet. S vajon mit tükröz művészeti életünk? Adekvát-e, megfelel-e társadalmi viszonyainknak? Könnyű-e ma eligazodni a társadalomban? Az első és leglényegesebb kérdés, hogy milyen az alkotó és a valóság viszonya, s hogy ez a viszony hogyan tükröződik a művekben, a művészeti fejlődésfolyamatban. Teljesülőben van-e az a követelmény, amelyet a párt XI. kongresszusa úgy fogalmazott meg, hogy a népről, a népnek érthetően szóljanak a művek?

Hangsúlyozni kell, hogy a mai valóság nem túl könnyen „adja meg magát", nem könnyű eligazodni az élet új kérdéseiben. Nem azért, mert baj van a társadalomban, hanem azért, mert miközben alapvető társadalmi feladatokat oldottunk meg, az új – és bizonyos értelemben nehezebb – feltételek között tovább kell lépnünk, a továbblépés feltételeit kell megkeresnünk. A valóságban való eligazodás képessége senki számára sem eleve adott, minden helyzetben újra meg kell harcolni érte. Elégséges ismereteink vannak-e a minket körülvevő társadalomról? A válaszunk erre a kérdésre az, hogy sajnos nincsenek még minden szempontból megfelelő ismereteink.

Az olykor hiányos, szűkös társadalomképpel, valóságismerettel függ össze, hogy a jó szellemű, kiváló alkotások mellett az elmúlt időszakban is születtek, megjelentek távlatvesztést, dezorientáltságot, társadalmi zavarodottságot tükröző művek. Miközben mind összetettebbé válik a társadalom, ezzel nem tart lépést a társadalomról szerzett ismeretanyag bővülése és mélyülése, ami segítene eligazodni a mai valóság viszonyaiban. Ez nem csupán a művészek mulasztása – s nem is elsősorban mulasztás, szubjektív hiba, bár az is –, a társadalomtudományok sem adnak mindig kielégítő választ a társadalmi fejlődés új kérdéseire. Az emberek természetesen ilyen helyzetben is igyekeznek úrrá lenni zavarodottságukon, tájékozatlanságukon, de kellő világnézeti biztonság, társadalomtudományi kulturáltság híján könnyen torz „eligazítást" nyújtó, vitatható teóriák hatása alá kerülhetnek. A művészet és a valóság viszonyában tehát tisztázandó, megoldandó feladataink jócskán vannak, szoros összefüggésben azzal, hogy általában is erősítenünk kell a társadalom szocialista önismeretét, tudatát.

Valaki azt mondhatná, hogy a párt XI. kongresszusa elfogadott egy programnyilatkozatot, amely 15–20 esztendőre megszabja a társadalmi

cselekvés feltételeit, céljait, s ez – úgymond – elégséges eszköz ahhoz, hogy ki-ki eligazodjon a saját világában. Valóban nagyon időszerű és nagyon fontos eseménye volt nemcsak a pártéletnek, hanem egész népünk, a magyar nemzet történelmi jelenidejének a programnyilatkozat elfogadása. Ez azonban csak az első lépés. A programnyilatkozat nagy jelentőségű, korszakos politikai dokumentuma a Magyar Szocialista Munkáspártnak, egész társadalmunknak, de minthogy szükségképpen általánosan fogalmaz, nem nyújt közvetlen „életreceptet", az emberek mindennapi cselekedeteiket nem mindig tudják hozzáigazítani. Ezért akár a gazdasági életről, akár a társadalom- vagy művészetpolitikáról van szó, kötelesek vagyunk elvégezni még egy műveletet: a programnyilatkozat tartalmát és céljait – a konkrét helyzet konkrét elemzése alapján – alkalmaznunk kell az élet különböző jelenségeire, területeire. E tekintetben is jelentős mértékben nő a fejlett szocialista társadalom építése idején a közösségek és az egyén felelőssége.

A munkásosztály helyzetéről és politikai vezető szerepéről folyt az elmúlt években az egyik jelentős társadalompolitikai vita. Érthető és szükségszerű vitája volt ez társadalmunknak, a pártéletnek, de együtt járt félreértésekkel, sőt félelmekkel is: némelyek nem értették pontosan ennek a vitának a lényegét, aggódtak kimeneteléért. Féltették a szövetségi politikát, féltették az alkotó munka lehetőségeit és türelmetlen politikai módszerek visszatérésétől tartottak. Holott valójában arról volt szó, hogy egy hatalmon levő és vezető osztály, a munkásosztály politikai szerepét nem lehet társadalmi helyzetétől elszakítva vizsgálni. Állandóan szem előtt kell tartani a munkásosztály helyzetében, életkörülményeiben bekövetkező változásokat, s mindig különös gonddal kell ügyelni a fejlődés követelményeire. A valóságos helyzetet azonban csak vitákban lehetett elemezni és tudatosítani. A vita úgy zárult le, hogy nem következett be az, amitől némelyek féltek. Ellenkezőleg: a viták és döntések révén még inkább megerősödött a párt kipróbált elveinek folytonossága, tovább szilárdult a munkásosztály vezető szerepe, javultak életkörülményei. Tudatosultak a munkásosztály fejlődésének anyagi és szellemi, kulturális és életmódbeli eredményei, illetve ennek további feltételei és követelményei. Ettől elválaszthatatlanul kedvezőbb lehetőségek nyíltak a párt szövetségi politikájának továbbfejlesztésére, beleértve ennek a művészeti életben való érvényesítését is.

A másik nagy vitatéma, amely, érthetően, foglalkoztatta az alkotókat is, a kispolgáriassággal, a közgondolkodással, az életmóddal és kulturált-

sággal összefüggő problémakör. Voltak, akik – a szövetségi politikát sértő – doktrinér ideológiai-erkölcsi követelményeket láttak (mások viszont ilyeneket érvényesítettek!) az életszínvonal emelkedésével mind szervesebben összefonódó kulturális-életmódbeli szükségletek megfogalmazásában. Voltak, akik – különböző előjellel – szembeállították a társadalom építésének egymást feltételező oldalait, a gazdasági-műszaki és a kulturális-tudati fejlődést, a hatékonyságot és a minőséget, az észszerűséget és a morált. Valójában arról volt szó, hogy a szocialista társadalom építése során eddig megtett út lehetővé – de egyúttal mindinkább nélkülözhetetlenné is – teszi a szocializmushoz méltó életforma és emberi magatartás kibontakoztatását és általánossá tételét.

Nem hagyjuk tehát figyelmen kívül azt a realitást, hogy a mai magyar társadalom ideológiailag még korántsem egységes, hogy művészek és nem művészek között egyaránt sokan vallanak még nem marxista–leninista világnézetet ebben az országban. Sokan élnek még olyanok, akik más világnézeti elvek szerint szervezik meg életüket, akiket más életértékek, eszmények vezetnek, mint a marxistákat. Rossz, hibás politika lenne az alapvető – és igen nagy jelentőségű – politikai egyetértést erőszakoltan kiterjeszteni a világnézeti egyetértés megkövetelésére is. A XI. kongresszuson és azóta is sok szó esett a marxista–leninista eszmék társadalmi szerepének, gazdagodásának és hatékony érvényesítésének erősödéséről, illetve ennek követelményéről. E fontos követelmény teljesítése közben azonban tudnunk kell, hogy a tudat, az emberi eszmék és kultúra szférájában a meggyőzésen kívül semmiféle eszköz nincs a birtokunkban. De nem is létezik s nem is szükséges ennél hatékonyabb eszköz, hiszen a valóság, a társadalom fejlődése, a szocializmus pozícióinak tényleges erősödése ad objektív „anyagi" alapot a meggyőzéshez.

Természetesen nem mondhatunk le világnézetünkről, s arról sem, hogy a marxizmus–leninizmus érvényesülését általánossá tegyük hazánkban, de ehhez csak a meggyőzés, a tudatformálás módszere áll rendelkezésünkre. Minden más módszer vagy hipokrízist, általános képmutatást eredményezne, vagy gyengítené a párt szövetségi politikáját, szűkítené az MSZMP fő politikai vonalával egyetértők körét. Az e kérdések körüli félreértések, a helyenként jelentkező dezorientáltság nehezítette, nehezíti a valóság fő folyamatainak átlátását, megértését, felfogását azok soraiban is, akik művészi eszközökkel, az esztétikum erejével és hitelével

akarják a valóságot megszólaltatni és ily módon kötelezik el magukat az iránt, hogy gazdagítsák társadalmi önismeretünket.

Említhetnék más vitatémákat is, például a szocialista demokrácia fejlődése, a társadalmi mobilitás, a szociális egyenlőség kérdéseit, melyekről szintén széles körű eszmecserék bontakoztak ki, s amelyeknek termékeny hányada ma is eleven közéletünkben. Ezek kapcsán is tisztán kell látnunk, hogy e vitákban, illetve a viták által is nyilvánvalóvá vált feszültségekben nem nagy társadalmi „bajok", nem antagonisztikus konfliktusok tükröződtek, hiszen szükségszerű, törvényszerű, hogy a szocializmus is ellentmondások között – termékeny ellentmondásokon, azok meghaladásán át – fejlődik. (Persze az ellentmondásokra hivatkozva sem szabad takargatni a hibákat, az egyéni felelősséget.) Ma is ellentmondásos társadalomban élünk, s éppen az egészséges társadalmi önismeret, a leninista tudatosítás segít a társadalmi konfliktusok Marx említette „kihordásában". Aligha pótolható mással ebből a szempontból a művészet szerepe, de aligha lehet túlértékelni annak fontosságát, hogy a művészek, az alkotók is reálisan, helyesen, mind elmélyültebb társadalomtudományi kulturáltság és világnézeti felkészültség birtokában lássák társadalmunkat, akár annak olykor zavarba ejtő világát.

Az emberek szeretik, ha a világ kerek, ha könnyű rajta eligazodni. A művészek közül is nem kevesen tanácstalanul élik át a társadalmi ellentmondásokat, feszültségeket; a szocializmus konfliktusokon keresztül megvalósuló előrehaladása nagyon sokszor vereségélményként hat számukra. A szocializmus fejlődése valóban nemcsak győzelmek sorozatából áll. A fejlődés ellentmondásossága tükröződik a műalkotásokban, a művészet és a művészeti élet fejlődésében is. Nem lenne azonban jó, ha mindezek politikai felelősség nélkül, demagógiával párosulva, „leleplező" szándékú művekben öltenének testet. Olykor ilyen is akad sajnos. Hiba lenne viszont összetéveszteni egyrészt az ellentmondások keletkezésének okait, másrészt tudatosításuk tartományát. Ha például egy irodalmi alkotásban problémákról, bajokról írnak, nem biztos, hogy azok a kulturális életben gyökereznek, s hogy ezért a „sötét" képért az író, illetve a kulturális politika tehető felelőssé.

Természetes, hogy a bajok, ellentmondások nyilvánossá tételében is felelős, átgondolt politikai gyakorlatra van szükség. De ha például ellentmondások, bajok kerülnek nyilvánosságra a művészi tudatosítás révén, akkor mindenekelőtt magukat a valóságos konfliktusokat kell megvizsgálni.

A nyilvánosság szerkezete Magyarországon ma még – történeti okokból – olyan, hogy bizonyos társadalmi ellentmondások, feszültségek, amelyek a gazdasági életben vagy más társadalmi területeken keletkeznek, de ott nyíltan nem jutnak kifejezésre, a művészeti életben kérnek nyilvánosságot maguknak. Ebből a helyzetből adódott, hogy nálunk az alkotók egy része – a művészileg és társadalmilag egyaránt igen termékenyítő és joggal kívánt elkötelezettségen túl és szubjektíve jóhiszeműen – valamiféle vátesz szerepére is igényt tart. A sajátos magyar történelmi okok miatt társadalmi szorongások és feszültségek könnyen művészi, következésképpen kultúrpolitikai, művészetpolitikai problémává válhatnak. Ezek valódi politikai problémákként csapódhatnak le a művészeti közéletben és a művelődéspolitikai irányításban; ennek tudatában kell tehát az egyes művekkel, a vitákkal, a művészeti közélet jelenségeivel foglalkozni.

A kulturális élet marxista–leninista pártirányítása megköveteli, hogy egyértelműen, elvszerűen és határozottan képviseljük céljainkat, mert csak azok tudnak követni bennünket, akik tudják, hogy mi mit akarunk. S ez az egész szövetségi politikára is érvényes. Nem az a baj, ha vita van, nem az a baj, ha az emberek különböző eszményeket követnek. Nem az a baj, ha más világnézetű emberekkel politikai szövetséget kötünk. Az a baj, ha marxisták feladják álláspontjukat és a politikai szövetségre hivatkozva ideológiai engedményeket tesznek. Elvszerű szövetséget csak az tud kötni, aki önmagáról tudja, hogy mit akar s ennek jegyében orientál. Ha marxisták az önfeladás, az eszmei kiegyezés útjára lépnek, akkor semmivé foszlik a szövetségi politika elvi alapja. A szövetségi politika és ideológiai vita egységének viszont alapvető feltétele, hogy a párton belül ne legyen ingadozás az alapkérdésekben, hogy érvényesüljön az eszmei, politikai, szervezeti és cselekvési egység.

Kádár János elvtárs az 1972-es novemberi központi bizottsági ülésen markánsan fogalmazta meg pártunk politikájának azt az alapelvét, amelyet azóta a XI. kongresszus – s legutóbb a Központi Bizottság 1977. június 22-i ülése – is megerősített, hogy nincs szövetségi politika ideológiai engedményekkel, ugyanakkor az ideológiai vitát olyan eszközökkel kell folytatni, hogy a politikai szövetség erősödjön. A művészetpolitikát állandóan kísérti a hamis tekintélytisztelet veszélye, mert vannak kiemelkedő alkotók, akiknek a tehetsége, munkássága előtt valóban meg kell hajolni. De ha ez hamis tekintélytisztelethez vezet, ha felfüggesztjük a kritikai mértéket, akkor az alkotót, a közönséget,

a közvéleményt is megtévesztjük. Szövetségeseink nyíltan megfogalmazzák: őket az nem zavarja, hogy a pártnak karakteres irányvonala van, őket az zavarná, ha nem tudnák, hol húzódik, hová mutat ez a politikai-eszmei vonal.

A kötet tanulmányai ennek a markáns politikai – s ezen belül művészetpolitikai – irányvonalnak az érvényesüléséről, az alapját képező marxista–leninista világnézet hatékonyságáról győzik meg az olvasót. Kendőzetlenül szólnak azokról a problémákról, amelyeknek egyikére-másikára e rövid utószóban is felhívtam a figyelmet. De joggal szólnak azokról az eredményekről is, amelyek – éppen a párt fő politikai vonalának folytonossága, a kulturális politika bevált elveinek és módszereinek érvényesülése alapján – az elmúlt évek művészetében, művészeti életében, a művészet és a társadalom kapcsolatának erősödésében is egyértelműen kifejezésre jutottak. S amelyek biztos alapokat, széles kereteket nyújtanak ahhoz, hogy a fejlett szocialista társadalom építése korszakának új kulturális, művészi jelenségeit is helyesen értékeljük, s hogy elvszerűen orientáljunk a felvetődő új kérdések, ellentmondások megoldására.

TARTALOM

Előszó / 5

TÖRTÉNELMI JELENIDŐNK / 7

Aczél György: Mivé lehet az ember / 9
Almási Miklós: Életmód és kultúra – itt és ott / 17
Óvári Miklós: Kulturális forradalmunk három évtizede / 31
Tóth Dezső: Harminc év szocialista művészete / 50

AZ MSZMP XI. KONGRESSZUSA / 57

Kádár János: Az MSZMP Központi Bizottságának beszámolója (Részlet) / 59
Benke Valéria: Hozzászólás a KB beszámolójához / 67
Az MSZMP XI. kongresszusának határozata a párt munkájáról és a további feladatokról (Részlet) / 79
Az MSZMP programnyilatkozata (Részletek) / 84

IDEOLÓGIA ÉS KULTÚRA A FEJLETT SZOCIALISTA TÁRSADALOM ÉPÍTÉSÉNEK IDŐSZAKÁBAN / 93

Aczél György: Számvetés után, munka közben / 95
Wirth Ádám: Fejlett szocialista társadalom – fejlett szocialista tudat / 121
Sándor György: Az életmód és a televízió / 127
Bíró Lívia: A kulturális csere és az „eszmék szabad áramlása" / 138
Király István: Nemzeti és nemzetközi a mai kultúrában / 158
Óvári Miklós: Együtt a néppel a szocializmus útján / 171

MŰVÉSZETPOLITIKA A XI. KONGRESSZUS JEGYÉBEN / 185

Tóth Dezső: Művészeti életünk feladatai a XI. kongresszus után / 187
Zoltai Dénes: Szocialista realizmus – elméletben és gyakorlatban / 198
Barabás János: A fiatal művészek társadalmunkban / 211

Vitányi Iván: Az amatőr művészeti mozgalom ideológiai-politikai helyzete és feladatai | 223
Agárdi Péter: Művészetkritika és közművelődés | 246

IRODALMI ÉLETÜNK KÉRDÉSEI / 265

Óvári Miklós: Felszólalás a Magyar Írók Szövetségének közgyűlésén | 267
Aczél György: Alkotó elégedetlenség | 276
Tóth Dezső: Mai irodalmunk – mai életünk | 290
Pándi Pál: Az irodalomtörténet „válsága" és az értékszemlélet | 310

MŰVÉSZETÜNK ÉS A VALÓSÁG / 321

Rényi Péter: Közelebb a valósághoz, a központi kérdésekhez | 323
Tóth Loránd: Film és közönség | 343
Tóth Dezső: Hozzászólás – a színházi vita szünetében | 350
Bereczky Loránd: Tegnap – ma – holnap | 357
Breuer János: Zene és elkötelezettség | 362
Agárdi Péter: Közérthetőség a művészetben | 376
Kornidesz Mihály: A valóság vonzásában | 385

Pozsgay Imre: Utószó | 393

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие издательства | 5

ИСТОРИЧЕСКИЕ ДНИ СОВРЕМЕННОСТИ / 7

Дердь Ацел: Кем может стать человек | 9

Миклош Алмаши: Образ жизни и культура: здесь и там | 17

Миклош Овари: Три десятилетия нашей культурной революции | 31

Дежё Тот: Тридцать лет социалистического искусства | 50

XI СЪЕЗД ВСРП / 57

Янош Кадар: Отчетный доклад Центрального Комитета ВСРП (отрывок) | 59

Валерия Бенке: Выступление в прениях по Отчетному докладу ЦК | 67

Решение XI съезда ВСРП о работе партии и дальнейших задачах (отрывок) | 79

Программное заявление ВСРП (отрывки) | 84

ИДЕОЛОГИЯ И КУЛЬТУРА В ПЕРИОДЕ СТРОИТЕЛЬСТВА РАЗВИТОГО СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА / 93

Дердь Ацел: Итоги и работа | 95

Адам Вирт: Развитое социалистическое общество — развитое социалистическое сознание | 121

Дердь Шандор: Образ жизни и телевидение | 127

Ливия Биро: Культурный обмен и «свободное течение идей» | 138

Иштван Кирай: Национальное и интернациональное в современной культуре | 158

Миклош Овари: К социализму вместе с народом | 171

ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ ИСКУССТВА ПОД ЗНАКОМ XI СЪЕЗДА ПАРТИИ / 185

Дежё Тот: Задачи нашего искусства после XI съезда | 187

Денеш Золтаи: Социалистический реализм — теория и практика | 198
Янош Барабаш: Молодые художники в нашем обществе | 211
Иван Витани: Политико-идеологическое положение и задачи самодеятельного движения | 223
Петер Агарди: Художественная критика и просвещение | 246

ВОПРОСЫ НАШЕЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ЖИЗНИ | 265

Миклош Овари: Выступление на Съезде союза венгерских писателей | 267
Дердь Ацел: Творческая неудовлетворенность | 276
Дежё Тот: Литература и жизнь — сегодня | 290
Пал Панди: «Кризис» литературоведения и взгляд на ценность | 310

ИСКУССТВО И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ | 321

Петер Рени: Ближе к действительности, к центральным вопросам | 323
Лоранд Тот: Фильм и зрители | 343
Дежё Тот: Между двумя дискуссиями о театре | 350
Лоранд Берецки: Вчера — сегодня — завтра | 357
Янош Брейер: Музыка и гражданственность | 362
Петер Агарди: Доступность в искусстве | 376
Михай Корнидес: Притягательная сила действительности | 385

Имре Пожгаи: Послесловие | 393

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Kiadói szerkesztő: Csibra István
A borító és a kötésterv Widerkomm Ervin munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
Műszaki szerkesztő Szakos Zsuzsa
A szedést 1977. IV. 19-én kezdték meg
Megjelent 1977. XI. 30-án, 10 000 példányban
Terjedelme 25,5 (A/5) ív

77. 1114/1 – Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető Bolgár Imre vezérigazgató

32.- Ft

Művészetpolitikai tárgyú tanulmányokat,
előadásszövegeket, cikkeket
és dokumentumokat tartalmaz
ez a gyűjtemény. Szinte valamennyi írás
1975 és 1976 folyamán született, tehát külön-külön
és együtt is mind szorosan kapcsolódnak
az MSZMP XI. kongresszusához,
a fejlett szocializmus építésének programjához
és mindennapi gyakorlatához.
A kötet összeállításával,
a már korábban is megjelent írások újraközlésével
az a célunk, hogy segítséget,
elvi-politikai orientációt adjunk
az MSZMP művészetpolitikája és mai
művészeti életünk kérdései iránt érdeklődőknek,
pártmunkásoknak, a kulturális élet
különböző területein dolgozóknak.